

E-ISSN: 2564-680X (Online)

XVIII / II

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SBAD

KIŞ 2023

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

sbad@gop.edu.tr

dergipark.gov.tr/tr/pub/gopsbad

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

CİLT/SAYI

XVIII/II

2023 KIŞ/WINTER

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ'NÜN
ALTI AYDA BİR YAYINLANAN ULUSAL
İNDEKSLERDE TARANAN HAKEMLİ
DERGİSİDİR.

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: XVIII SAYI / ISSUE: II (KIŞ / WINTER 2023)

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına
On behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Graduate Studies

Doç. Dr. Yusuf TEMÜR/yusuf.temur@gop.edu.tr

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Yusuf TEMÜR (Sorumlu Editör / Editor in Chief)
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN (Yardımcı Editör / Co – Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Nalan KANGAL (Yardımcı Editör / Co - Editor)
Dr. Öğr. Gör. Fatih YETER (Yardımcı Editör / Co - Editor)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. İlhan EROĞLU (İktisat)
Prof. Dr. Ahmet İNANIR (İlahiyat)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ (İşletme)
Prof. Dr. Mihriban COŞKUN ARSLAN (İşletme)
Doç. Dr. Murat SERDAR (Tarih)
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK (İktisat)
Doç. Dr. Elif BOYRAZ (İşletme)
Doç. Dr. Emre ASLAN (İşletme)
Doç. Dr. Yavuz ACUNGİL (Kamu Yönetimi)
Dr. Öğr. Üyesi Şevki BABACAN (Coğrafya)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan ŞAHİN (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KULAÇ (Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEKİN (Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIRIM (İşletme)
Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU (Sanat Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit KELEK (İdare Hukuku)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Dr. Öğr. Gör. Buğra KAŞ

ISSN: 2564-680X (Online)

SEKRETERYA

Dr. Öğr. Gör. Fatih YETER

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşlıçiftlik Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE
Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)
E-posta / E-mail: sbad@gop.edu.tr, yusuf.temur@gop.edu.tr

DİZGİ VE KAPAK TASARIM / TYPESETTING AND COVER DESIGN

Dr. Öğr. Gör. Oğuzhan SÖNMEZ

Dergimizde yayımlanan yazılar Ithenticate benzerlik tarama programıyla kontrol edilip, TUBİTAK ULAKBİM SBV, tarafından dizinlenmektedir.

©Her hakkı saklıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAINE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG	Frei Universität Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan deDiosTorrallbo Caballero	University of Cordoba (SPAIN)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONIN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALILLI	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALI	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAIN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E.Studies

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Harun TUNÇEL- Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ- Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel EROL- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet OĞUZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel ARSLAN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Cansu ŞARKAYA İÇELLİOĞLU- İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa
Doç. Dr. Ela ÖZKAN – Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Emine Bilgehan TÜRK – Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Fehim KURULOĞLU- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret SÖZBİLİR- Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Gülçin GÜREŞÇİ- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hatem TÜRK- Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. İsa KALAYCI- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer SARAÇ- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür YILMAZ- Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar GENÇ – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz IRMAK – Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak SERTKAYA- Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fevziye ALSAÇ- Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER – Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin HARDAL- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğurcan AYIK- Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus EKİCİ – Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi İmren ARBAÇ – Yeditepe Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Yazar	Makale Başlığı	Alan	Sayfa Numarası
Mustafa DAĞ	SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARINA GÖRE NİKSAR DOĞUMLU MEMURLAR (1879-1909)	Tarih Araştırma	161-182
Cemile BAHTİYAR KARADENİZ, Hüseyin MERTOL ve Yunus ERGÜN	KÖYE BAĞLI YERLEŞMELER VE KIRSAL MESKENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: MERZİFON ÖRNEĞİ	Coğrafya Araştırma	183-196
Cem Kaan ARSLAN	YOLSUZLUKLARIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇOK BOYUTLU PANEL VERİ ANALİZİ	İktisat Araştırma	197-204
Sevinç YILDIZ	MODERN YAŞAMIN İÇİNDE PROTEST BİR SES: TURGUT UYAR'IN "MEYTUP 1960?" VE "MEYTUPTUR 1961" ŞİİRLERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	205-221
Ali ÇAKIRBAŞ	XX. YÜZYILDA AVRUPA'DAKİ DÖNÜŞÜMLER VE DOĞU AVRUPA'NIN ŞEKİLLENMESİ	Tarih Araştırma	222-231
Fidan ALHAS	TÜRKİYE'DE CAM UÇURUM KONUSU İLE İLGİLİ HAZIRLANMIŞ OLAN TEZLERİN İNCELENMESİ: BİR İÇERİK ANALİZİ DEĞERLENDİRMESİ	Yönetim ve Organizasyon Araştırma	232-244
Cihat USLUCAN	19. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA KAMUOYU OLUŞTURMADA CAMİLER	Tarih Araştırma	245-257
Atiye EMİROĞLU	İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE (1920-1939) TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TÜRK ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDE İNCELENMESİ	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Araştırma	258-270
Öznur TAŞDÖKEN ve Gülden BÖLÜK	TÜRKİYE'DE İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	İktisat Araştırma	271-286
Abdulhamit TOPRAK	ADİYAMAN'DA EVLİLİKLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	287-297

CONTENT

Author	Paper Title	Field	Page Number
Mustafa DAĞ	NİKSAR-BORN CIVIL SERVANTS ACCORDING TO OTTOMAN EMPLOYMENT RECORDS (1879-1909)	History Research	161-182
Cemile BAHTİYAR KARADENİZ, Hüseyin MERTOL ve Yunus ERGÜN	A RESEARCH EN SETTLEMENTS CONNECTED TO THE VILLAGE AND RURAL DWELLINGS: THE CASE OF MERZIFON	Geography Research	183-196
Cem Kaan ARSLAN	EFFECTS OF CORRUPTION ON FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: MULTIDIMENSIONAL PANEL DATA ANALYSIS	Economics Research	197-204
Sevinç YILDIZ	A PROTEST VOICE IN MODERN LIFE: TURGUT UYAR'S "MEYTUP 1960?" AND "MEYTUPTUR 1961" POEMS AN ANALYSIS TRIAL	Turkish Language and Literature Research	205-221
Ali ÇAKIRBAŞ	TRANSFORMATIONS IN EUROPE AND THE SHAPING OF EASTERN EUROPE IN THE XX CENTURY	History Research	222-231
Fidan ALHAS	EXAMINATION OF THE THESES PREPARED ON THE GLASS CLIFF TOPIC IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS EVALUATION	Management and Organisation Research	232-244
Cihat USLUCAN	MOSQUES IN FORMING PUBLIC OPINION IN THE 19TH CENTURY OTTOMAN SOCIETY	History Research	245-257
Atiye EMİROĞLU	AN EXAMINATION OF THE RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKIYE AND THE SOVIET UNION IN THE INTERWAR PERIOD (1920-1939) IN THE LIGHT OF TURKIYE ARCHIVE DOCUMENTS	Political Science and International Relations Research	258-270
Öznur TAŞDÖKEN ve Gülден BÖLÜK	EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF ACTIVE LABOR MARKET POLICIES IN COMBATING UNEMPLOYMENT IN TURKEY	Economics Research	271-287
Abdulhamit TOPRAK	BELIEFS AND PRACTICES RELATED TO MARRIAGE IN ADIYAMAN	Turkish Language and Literature Research	287-297

E-ISSN: 2564-680X (Online)
Kış Sayısı / Winter Issue
Aralık / December 2023

Mustafa DAĞ (2023). "SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARINA GÖRE NİKSAR DOĞUMLU MEMURLAR (1879-1909)"
Mustafa DAĞ (2023). "NİKSAR-BORN CIVIL SERVANTS ACCORDING TO OTTOMAN EMPLOYMENT RECORDS (1879-1909)"
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Aralık, s.161-182. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Winter, p.161-182.

Alan(Tarih Araştırması) / Field (History Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsbad.1240040

Kabul Tarihi / Accepted: 09.04.2023

Geliş Tarihi / Received: 20.01.2023

SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARINA GÖRE NİKSAR DOĞUMLU MEMURLAR (1879-1909)

Mustafa DAĞ^{1*}

¹Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

*mustafadag@harran.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-4571-8115

Öz- Osmanlı memurlarının sicil işlemlerini yürüten ve yakın dönem Osmanlı Devleti'nin farklı kurumlarında istihdam edilen memurların biyografileri için önemli kaynak malzemesi olan Sicill-i Ahvâl Defterleri incelenerek hazırlanan bu çalışmada, Niksar doğumlu memurlar ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında Niksar Kâzasının idari statüsü ve Sicill-i Ahvâl Defterlerinin tarihsel süreci ele alınmıştır. Daha sonra Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde tespit edilmiş 17 Niksar doğumlu memurun biyografileri aktarılmıştır. Bu çerçevede tablolar eşliğinde memurların sosyal kökenleri ve eğitim durumları ile üstlenmiş oldukları vazifeler hakkında bilgi verilerek değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Bu değerlendirmede ana kaynak olarak istifade edilen arşiv belgelerinin yanı sıra literatürde yer alan araştırma inceleme eserlerden de yararlanılmıştır. Bu bağlamda Niksar doğumlu memurların çalışma hayatları, görev süreleri, eğitim süreçleri, toplumsal kökenleri ile almış oldukları ceza ile ödüllere dair bilgiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca memurların becayiş veya azil sebepleri, geçirmiş oldukları muhakeme süreçleri ve emeklilik durumları gibi pek çok bilgi incelenerek memurlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede yürütülen çalışma neticesinde tespit edilen 17 memurdan biri Gayrimüslim diğerleri ise Müslüman'dır. Memurlar arasında Türkçe okuyamaz olanların yanı sıra Arapça ve Farsça gibi yabancı dil bilenler de mevcuttur. Defterlere göre memurlar başta Niksar olmak üzere Ankara, Yozgat, Trabzon, Bursa, Diyarbakır, İstanbul, Adana, Samsun, Şam, Kudüs, İskodra ve Yemen gibi bölgelerde istihdam edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sicill-i Ahvâl Defterleri, Niksar Kâzası, Devlet Memurluğu, Sicil Kaydı.

NİKSAR-BORN CIVIL SERVANTS ACCORDING TO OTTOMAN EMPLOYMENT RECORDS (1879-1909)

161

Abstract- In this study, which was prepared by analysing the Registry Books, which carry out the registry procedures of Ottoman civil servants and are important source material for the biographies of civil servants employed in different institutions of the Ottoman Empire in the recent period, civil servants born in Niksar are discussed. In the introduction part of the study, the administrative status of Niksar Kaza and the historical process of the Registry Books are discussed. Then, the biographies of 17 Niksar-born civil servants identified in the Registry Books are presented. In this framework, the social origins and educational backgrounds of the civil servants and the duties they undertook are evaluated with tables. In this evaluation, in addition to the archival documents used as the main source, the research in the literature were also utilised. In this context, it has been tried to reveal information about the working lives of Niksar-born civil servants, their terms of office, their education processes, their social origins, and the punishments and rewards they received. In addition, many information such as the reasons for the transfer or dismissal of civil servants, the judicial processes they went through, and their retirement status were analysed in order to introduce the civil servants. As a result of the study conducted within this framework, one of the 17 officers identified was non-Muslim and the others were Muslim. In addition to those who were literate in Turkish, there were also those who knew foreign languages such as Arabic and Persian. According to the ledgers, the officers were employed in regions such as Ankara, Yozgat, Trabzon, Bursa, Diyarbakır, İstanbul, Adana, Samsun, Damascus, Jerusalem, Iskodra and Yemen, especially in Niksar.

Keywords: Ottoman State, Ottoman Employment Record Books, Niksar Town, Civil Service, Employment Record

GİRİŞ

Niksar'ın İdari Statüsü

Niksar, Hatti (M.Ö. 2500-2000-1700), Hitit (M.Ö. 1660-1190) ve Frig (M.Ö. 750-546) egemenliğinden sonra M.Ö. 546 yılında Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir (Yiğitpaşa, Çelemoğlu, Yazar, Bahar, 2022: 26). Bölge Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte M.Ö. 301'de I. Mithridat tarafından Amasia'da¹ kurulan Pontus Krallığı'nın hâkimiyetine M.Ö. 291 yılında girmiştir (Parlak, 2016: 108). Pontus Krallığı'ndan sonra M.Ö. 72 yılında Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Torun, Gözlük Kırmızıoğlu, 2015: 48). 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Niksar, Bizans egemenliğine girmiştir (Turan, 2021: 1455). Niksar'ın Türklerle tanışması her ne kadar Abbasiler dönemine denk gelse de Selçuklular döneminde Malazgirt öncesi yapılan akınlarda Alp Arslan'ın komutanlarından Afşin Bey tarafından fethedilmiştir (Selçuk, 2008: 18-19).

Malazgirt Zaferi öncesi Müslüman Türklerin eline geçen Niksar (Aktaş, 2021: 99), 1865 ile 1880 yılları arasında Trabzon Vilâyetine bağlı olan Canik Sancağı sınırları içerisinde bir kâza olarak idare edilmiştir (Açıkel, Mercan, 2002: 237). Ancak 1880 yılında yapılan düzenlemelerle birlikte Niksar, idari olarak Sivas Vilâyetine bağlanan Tokat Sancağının bir kâzası olmuştur (Açıkel, 2012: 219-223). İmparatorluğun yıkılışına kadar geçecek zaman zarfında kâza Tokat Sancağına bağlı olarak idare edilmiştir (Bostan, 2007: 119-122).

Kâzanın idari yapısına bakıldığında ise 1883 yılında Kâza İdare Meclisi, Bidayet Mahkemesi, Aşar Dairesi, Tahrir Komisyonu, Belediye Dairesi ve Muhacir Komisyonu idari kurumlar olarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca Rüştîye Mektebi de eğitim alanında faaliyet yürütmüştür. Bu gibi kurumların yanı sıra telgraf memuru, baş tahsildar, zabıta çavuşu, kâtip, tapu kâtibi, Rûsûm-î Sitte memuru, nüfus ve orman memurları ile sandık emini gibi görevliler de vazife icra etmiştir (Sivas Vilâyet Salnamesi, 1300/1883: 128-129).

1884 yılında bir önceki kurumlara ek olarak Ma'arif ile Zira'at komisyonları kurulmuştur (Sivas Vilâyet Salnamesi, 1302/1884/1885: 422). Bu komisyonların 1887 yılında da faaliyetlerine devam ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca 1887 yılı içerisinde kâzada bir Düyûn-u Umûmiye memurunun görevlendirilmiş olması Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin de bölgede bu tarihlerde aktif olduğunu göstermektedir (Sivas Vilâyet Salnamesi, 1304/1887: 134-135). Aynı yıl içerisinde merkezi İstanbul'da bulunan Reji Şirketi'nin bölgede bir memur bulundurduğu saptanmıştır (Karcı, 2015: 517; Sivas Vilâyet Salnamesi, 1306/1899: 154, 155; Sivas Vilâyet Salnamesi, 1308/1890: 148).

1889 ile 1890 yıllarında Aşar Dairesi ile Tahrirat Komisyonu birleştirilerek Mâl Müdürlüğü Dairesi oluşturulmuştur (Açıkel, 2002: 238). 1903 yılına gelindiğinde ise idari daireleri yeniden örgütlenen kâzada, İdare Meclisi, Mâl ve Vergi Dairesi, Nüfus Dairesi, Zir'at Bankası Şubesi, Bidayet Mahkemesi, Polis Dairesi ve Belediye Dairesi faaliyet göstermiştir. Ayrıca telgraf ve posta memurunun, tapu katibinin, reji memurunun, orman memurunun ve piyade kolcusunun görev icra ettiği tespit edilmiştir. Yine Rüştîye Mektebinin de eğitim vermeye devam ettiği tespit edilmiştir (Sivas Vilâyet Salnamesi, 1321/1893: 141-142).

1907 yılında ise kâzada İdare Meclisi sekiz memur ile, Mâl ve Vergi Dairesi üç memur ile, Nüfus Dairesi iki memur ile, Zira'at Bank Şubesi beş memur ile, Bidayet Mahkemesi on memur ile, Ma'arif Komisyonu altı memur ile, Ferag Komisyonu dört memur ile, Tedkik ve Tasfiye Bakaya Komisyonu beş memur ile, Tedkik ve Ahvâl Zer'iye Komisyonu beş memur ile, Tahsilat Komisyonu dört memur ile, Rüştîye Mektebi iki öğretmen ve bir kapıcı ile, İnas Mekteb-i İptidâisi bir öğretmen hanım ve bir kapıcı ile, Polis Dairesi üç memur ile, Belediye Dairesi on memur ile, Reji Memurluğu yedi memur ile faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca kurumlarda görevlendirilen bu memurlar dışında on memur daha vazife icra etmiştir (Sivas Vilâyet Salnamesi, 1321/1907: 149-151). Gerek Niksar Kâzasında gerekse diğer bölgelerde bulunan bu gibi kurumlarda görev icra eden devlet memurlarının kayıtları ise 1879 yılından itibaren oluşturulan Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde tutulmaya başlanmıştır.

Sicill-i Ahvâl Defterleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı kurumlarında vazife üstlenmiş memurların görevde buldukları süreç zarfında genel durumları ve memuriyetleriyle ilgili gelişmelerden oluşan kayıtlar için *sicill-i ahvâl*² tabiri kullanılmıştır (Gazel, 2007: 204; Saraç, 2018: 233). Esasen ilk başlarda bu kayıtlar için *sicill-i ahlâk* tabiri kullanılmışsa da sonradan *sicill-i ahvâl* olarak değiştirilmiştir (Saraç, 2019: 32; Uğurlu, 2013: 9). Bu sicillerin bulunduğu defterlere ise *Sicill-i Umumi Defterleri*³ adı verilmiştir (Başaran, 2013: 78; Atam, 2018: 12). Bu kayıtlar, II. Abdülhamit döneminde devlet memurlarının daha etkin olarak kayıt altına alınıp kontrol edilmesi amacıyla Ahmed Cevdet Paşa'nın çabaları neticesinde tutulmaya başlanmıştır (Saylan, 2016: 77; Özger, 2010: 24; Okçu, Yılmaz, vd. 2010: 13; Ekinci, Asoğlu, 2018: 227). Bu doğrultuda 1879 yılında Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuştur (Sarıyıldız, 2004: 8-9).

Bu defterlerin hazırlanmasında görev alan memurların bağlı bulunduğu müessese ise *Sicill-i Ahvâl Komisyonu* 'dur (Deveci Bozkuş, 2020: 20; Erkartal, 2007: 12). Bu komisyon Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak 6 Şubat 1879 tarihinde kurulmuştur (Tekdal, 2020: 86; Aktürk,

¹ Amasya

² Sicill-i ahvâl "memurların tercüme-i hallerinden resmîyete intikal eden hususlar" anlamına gelmektedir. Bkz. (Sarıyıldız, 2009: 134-136; Özdemir, 2019: 37).

³ Esas Künye Defterleri olarak da nitelendirilmiştir. Bkz. (Karataş, 2018: 2).

2018: 727). Komisyon 1896 yılına kadar müstakil olarak çalışmalarına devam etmiştir (Mert, 2001: 45). *Sicill-i Ahvâl Komisyonu* 24 Aralık 1896 tarihinde lağvedilmiştir (Çakaloğlu, 2004: 221; Bozkurt, 2011: 2). Daha sonra kayıtları tutan *İntihab-ı Memûrîn Komisyonu* da feshedilmiştir (Çavdar, Çelikkut, 2020: 356). Her iki komisyonun yetkiler kurulan *Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu*'na devredilmiştir (Yadi, 2021: 16; Dağdelen, 2004: 3). Bu komisyon 1908 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir (Öztürk, 2022: 2481; Önder Kırıcı, Yiğit, 2011: 20-21). Lakin II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hiçbir kuruma bağlı olmayan bu komisyon feshedilerek yerine *Sicill-i Ahvâl İdaresi* kurulmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 241; Çavdar, 2019: 253). Bu idare faaliyetlerine imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir (Çetin, 2005: 93).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1879 yılından 1909 yılına kadar tutulan kayıtlar toplamda 201 defterde toplanmıştır (Erdoğan, 2021: 122; Kütükoğlu, 1998: 142; Bal, Dağdelen, 2012: 19). Bu defterlerde ise toplamda 92.137 devlet memurunun sicil kaydı bulunmaktadır (Soyluer, 2008: 5; Gündüz, 2011a: 215; Gündüz, 2011b: 135; Yüksel, 2004: 28). Ancak bu kayıtlar arasında mükerrer bulunanların çıkarılmasıyla birlikte 51.652 memurun sicil kaydı mevcuttur (Bilirli, 2020: 21; Diloğlu, 2021: 18).

Sayıları 51.652'yi bulan bu sicil kayıtlarının her biri beş temel soru üzerinde inşa edilmiştir (Doğantekin, 2017: 98). Bunlardan ilki memuru tanımaya yönelik sualleri içermektedir (Başaran, 2018: 1-2). Şöyle ki, bu kısımda

kaydı tutulan memurun ismi, pederinin ismi, mahlası, şöhreti, lâkabı ve pederinin icra etmiş olduğu son vazifenin ne olduğuna dair sorulara cevap aranmıştır. İkinci kısımda memurun doğum tarihi ile doğum yeri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır (BOA. DH. SAİDD. MEM. 1/3). Bu tarihler hicri ve rumî olarak işlenmiştir (Yadi, 2012: 302). Üçüncü kısımda memurun eğitim durumu üzerinde durulmuştur (Kucak, 2016: 261). Bu soruya verilen cevaptan memurun hangi memlekette, hangi okullarda eğitim gördüğü ve kaç lisan bildiği hakkında bilgi edinilebilmektedir. Dördüncü kısımda sorulan suallere verilen cevapta ise memurun görev yaptığı kurumlar, üstlenmiş olduğu vazifeler, başlama ile ayrılma tarihleri ve almış olduğu maaşlar hakkında bilgiler yer almıştır. Son olarak beşinci kısımda ise memurun görevi sırasında herhangi bir yolsuzluğa veya kanunsuzluğa bulaşıp bulaşmadığı ve bulaşmış ise hakkında icra edilen muamele hakkında bilgi verilmiştir (BOA. DH. SAİDD. MEM. 1/3).

Bu sualler çerçevesinde oluşturulan sicil kayıtlarının ilk kısmı biyografisi ele alınan memur tarafından, ikinci kısmı ise bağlı bulunduğu kurumdan gelen bilgilerden oluşmaktadır. Şöyle ki, memurun doğum yeri, doğum tarihi, baba adı, baba mesleği, tahsili, bildiği diller gibi konular ilk kısımda yer almıştır. İkinci kısmı oluşturan terfi, nişan, azil ve emekliye ayrılma gibi hususlar ise görev yaptıkları kurumlardan gelen evraklar doğrultusunda hazırlanmıştır (Efe, 2013: 182). Hazırlanan bu kayıtlar doğrultusunda imparatorluğun birçok farklı bölgesiyle alakalı bilimsel çalışmalar yapılmıştır.⁴ Ancak Niksar Kâzası doğumlu memurlar ile ilgili litaretür taraması

⁴ Bazı bilimsel çalışmalar için bkz., Mehmet Akgün, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Bosna Doğumlu Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa: 2017; Sırac Aktürk, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Midyatlı Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 11: XXXV, 2018, s. 726-748; Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Niğdeli Gayr-i Müslim Memurlar", *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5:9, 2018, s. 211-228; Mehmet Akif Bal, İrfan Dağdelen, *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*, Trabzon Kitaplığı, İstanbul: 2012; Mehmet Başaran, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bergama Doğumlu Memurlar (1827-1892)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII-1, 2013, s. 77-103; Mehmet Başaran, "Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kuşadası Doğumlu Memurlar (1826-1885)", *Çaka Bey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykiran (ed), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1-26; Bay, A., Eker, O. (2018), "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Alimleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7,83-114; Tahir Bilirli, *Bolulu Devlet Adamları Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre*, ARK Kitapları, İstanbul: 2020; Nurgül Bozkurt, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Simavlı Memurlar", *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 2011, s. 1-12; Cengiz Çakaloğlu, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Devleti'ndeki Manisalı Mülki Amirler", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25, 2004, s. 221-242; Necati Çavdar, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Muşlu Memurlar (1879-1909)", *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu (10-12 Mayıs 2018)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 251-281; İrfan Dağdelen, *Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Ünye Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları*, Ünye'liler Derneği Yayınları, İstanbul: 2004; Yıldız Deveci Bozkuş, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Afyonkarahisar Doğumlu Ermeni Memurlar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6:1, 2020, s. 13-25; Halenur Diloğlu, *Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Üsküp Doğumlu Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2021; Rüveyde Doğantekin, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kars Doğumlu Memurlar (1879-1909)", *Kağdağı Dergisi*, 2:2, 2017, s. 97-125; Aydın Efe, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaşlı Memurlar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10:23, 2013, s. 181-194; Serkan Erdoğan, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV:1, 2021, s. 122-138; Ahmet Erkartal, *Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki Safranbolulu (Zağfiranbolulu) Memurlar (1879-1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007; Ahmet Ali Gazel,

"Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi'nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 2007, s. 203-213; Ahmet Gündüz, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kayserli Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar", *History Studies*, 3:3, 2011, s. 123-145; Ahmet Gündüz, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Karşehir Doğumlu Memurlar (1879-1909)", *History Studies*, 3:1, 2011, s. 131-154; Yakup Karataş, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bayezidli Devlet Memurları", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4:1, 2018, s. 1-24; Ahmet Önder Kırıcı, İrfan Yiğit, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Çorumlu Devlet Adamları (1830-1909 yılları arası)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum: 2011; Ömer Kucak, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9:47, 2016, s. 260-268; Senem Özdemir, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kozan ve Cebel-i Bereketli Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde: 2019; Yunus Özger, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 2010; Yunus Özger, "Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları", *History Studies*, 7:4, 2015, s. 69-85; İbrahim Öztürk, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Develili Memurlar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21:4, 2022, s. 2479-2499; Hüseyin Saraç, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı'nın son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları*, Eğitim Yayınevi, Ankara: 2019; Hüseyin Saraç, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV:59, 2018, s. 232-260; Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, s. 134-136; Kemal Saylan, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Gümüşhane Doğumlu Memurlar Hakkında Bazı Tespitler", *Mavi Atlas Dergisi*, 7, 2016, s. 76-94; Serdar Soyluer, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)*, Muğla Belediyesi Yayınları, Muğla: 2008; Danyal Tekdal, "Osmanlı Taşrasında Görevli Memurları Durumuna Dair Bir Örnek: Sicill-i Ahvâl Kayıtları Işığında Malatya Doğumlu Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 13:XLIV, 2020, s. 83-128; Ümmühan Uğurlu, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat: 2013; Ahmet Yadi, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3:6, 2012, s. 300-312; Ahmet Yadi, *Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre*

yapıldığında bu bağlamda bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu eskikliğin giderilmesi amacıyla Sicill-i Ahvâl Defterlerinde yapılan taramalar neticesinde on yedi memurun ismi tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Sicill-i Ahvâl İdaresi tarafından Osmanlı bürokrasisinde görev yapmış olan memurlarla ilgili tutulan kayıtlarda Niksar doğumlu devlet memurlarını tespit etmektir. Bu çerçevede sicil defterlerinde Niksar doğumlu devlet memurlarının sicil kayıtları inceleme altına alınmıştır. Bu kapsamda memurların toplumsal kökenleri, eğitim durumları, istihdam sahaları, üstlenmiş oldukları görevler ile görev süreleri, başarı karşısında almış oldukları ödüllerin neler olduğu, usulsüzlük karşısında yaptırma tabi tutuldukları cezaların neler olduğu, geçirmiş oldukları muhakeme süreçleri ile emeklilik durumları belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Memurların Biyografileri

Niksar Kâzasında doğup Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı kurumlarında görev yapmış on yedi memur mevcuttur. Bu memurlar biyografileri ve doğum tarihleri dikkate alınarak kronolojik sıraya göre ele alınmıştır. Bu bağlamda, ele alınan ilk sicil kaydı Hacı Hüseyin Hamdi Efendi'ye aittir.

1.1. Hacı Hüseyin Hamdi Efendi

Maliye Nezâreti kapıcılarından müteveffa Halil Ağa'nın oğludur. 1829 yılının ortalarında Niksar Kâzasında dünyaya gelmiştir. İlköğretimini Niksar Sıbyân Mektebinde⁵ tamamlamıştır. Türkçe okuyazar olan Hamdi Efendi, 1850 yılının mayıs ayında 21 yaşındayken 20 kuruş aylık ücretle askeriyede istihdam edilmiştir. 13 Mart 1851 tarihinde 35 kuruş aylık ücretle Bölük Eminliğine, 26 Aralık 1851 tarihinde 50 kuruş maaşla baş çavuşluğa terfi ettirilmiştir. 20 Ocak 1855 tarihinde maaşı 250 kuruşa yükseltilmiştir. Teğmen olarak 12 sene boyunca askeriyede hizmet vermiştir. Kırım Muharebesi'nde göstermiş olduğu başarıdan dolayı madalyayla ödüllendirilerek İngiliz nişanı almıştır. 13 Mayıs 1862 tarihinde 350 kuruş aylıkla Rüsûmât Emanetinde muhasebe kalemine getirilmiştir. 14 Mart 1864 tarihinde maaşı 500 kuruşa çıkarılmıştır. 18 Eylül 1866'da 1.500 kuruş maaş karşılığında Samsun Rüsûmât Müdüriyetine tayin edilerek baş kâtiplik vazifesini icra etmiştir. 13 Mart 1867 tarihinde ise maaşı 1.400 kuruşa düşürülmüştür. 21 Şubat 1871'de Sandık Eminliğinde meydana gelen eksikten dolayı görevden ayrılmıştır. Ancak daha sonra 1874 yılının ortasında 900 kuruş aylıkla İstanbul Duhan İnhisar Nezâretinde yoklama ve imalat kalemi kitâbetinde vazife üstlenmiştir (BOA. DH. SAİDd. 56/63).

Fakat 1879 yılının sonunda nezâretin lâğvıyla birlikte açıkta kalmıştır. 24 Nisan 1877 tarihinde 1.250 kuruş maaş karşılığında İşkodra Rüsûmât Nezâreti muavinliğine

atanmıştır. 1878 yılının temmuz ayına kadar burada vazife icra etmiştir. Muavinliğin lâğvedilmesiyle birlikte 19 Nisan 1879 tarihinde 1.500 kuruş aylıkla Diyarbakır Rüsûmât Nezâretinde baş muhasebeci olarak görevlendirilmiştir. 12 Eylül 1879 tarihinde maaşı 1.250 kuruşa düşürülmüştür. 13 Şubat 1880'de Mamuretül'âziz Rüsûmât Müdüriyetinde görev aldıktan sonra 14 Nisan 1881'de görevinden istifa etmiştir. 2 Aralık 1881 tarihinde 900 kuruş aylıkla Dedeâğaç Rüsûmât Müdüriyetine tayin edilmiştir. 6 Şubat 1882 tarihinde 1.125 kuruş maaşla Kudüs Düyûn-u Umûmiye Müdüriyetine terfi ettirilmiştir. Reji Şirketi'nin⁶ kurulmasıyla birlikte 9 Nisan 1884 tarihinde maaşı 1.000 kuruşa düşürülmüştür. Ancak 15 Ağustos 1886 tarihinde maaşı 1.200 kuruşa yükseltilmiştir. 26 Kasım 1889'da üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir. 25 Ocak 1890'da ise Şam Düyûn-u Umûmiye Müdürlüğüne memur olarak atanmıştır. Vazife üstlenmiş olduğu ilgili kurumlarda tutulan kayıtlarda herhangi bir muhakeme süreci geçirmediği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 56/63).

1.2. Hafız Abdullah Efendi

Dervişzade Memiş Efendi'nin oğlu olarak 1839 yılında Niksar'da dünyaya gelmiştir. Niksar Sıbyân Mektebinde eğitim gördükten sonra bir müddet kâzada bulunan medresede eğitim almıştır. Medresede sarf ve nahiv⁷ ile hesap alanında eğitim almıştır. Türkçe okuyazar olan Abdullah Efendi, 1864'te 25 yaşındayken 750 kuruş aylıkla Biga Müdüriyetine memur olarak tayin edilmiştir. Bu görevinden 30 Ocak 1867 tarihinde istifa ettikten sonra 13 Ağustos 1867'de 1.250 kuruş maaş karşılığında Bandırma Müdüriyetine tayin edilmiştir. 12 Şubat 1872 tarihinde görevden ayrıldıktan 10 gün sonra 750 kuruş maaşla Aydıncık Müdüriyetine tayin edilmiştir. Üç sene on buçuk ay görev yaptıktan sora Çal Kaymakamlığına memur olarak atanmıştır. Lakin daha sonra bu görevden istifa etmiştir. 1876 yılının şubat ayında 1.800 kuruş aylık ücretle Keşan Kaymakamlığına tayin edilmiştir. 14 Ocak 1877 tarihinde buradaki görevi sona ermiştir. Daha sonra ise 5 Şubat 1878'de 700 kuruş aylık ücretle Balya Müdüriyetinde müdür olarak görevlendirilmiştir. 14 Mart 1879'da 700 kuruş maaşla Gönen Müdüriyetinde memur olarak vazifelenmiştir (BOA.DH. SAİDd.10/843).

28 Şubat 1884 tarihinde 480 kuruş aylık maaşla Paşaliman Müdüriyetine atanmıştır. 12 Aralık 1884 tarihinde görevinden istifa ettikten sonra 27 Mart 1885'te 536 kuruş maaşla Emirali Müdüriyetinde memur olarak görevlendirilmiştir. Fakat 8 ay sonra görevinden istifa etmiştir. 26 Kasım 1887 tarihinde 250 kuruş aylıkla Siverek Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Görevinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı terfi ettirilmesi için kararlaştırılmış ancak vilâyet dâhilinde terfi ettirilmesi için uygun bir makâmın şimdilik bulunmaması gerekçesiyle

⁵ *Giresunlu Memurlar (1879-1909)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul: 2021; Ayhan Yüksel, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.

⁶ Osmanlı döneminde Daru't-ta'lim, Taş Mektep, Mahalle Mektebi veya Sıbyân Mektebi adı verilmiştir. İlköğretim düzeyinde yaygın eğitim veren kurumlardır. 1924 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bkz. (Çelik, 2007: 126; Gökmen, 2006: 150).

⁶ Osmanlı'da tüttünü denetlemek amacıyla İstanbul, Viyana ve Berlin merkezli üç bankanın ortaklığıyla 14 Mayıs 1883'te kurulan çokuluslu yabancı sermayedir. 1925'e kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz. (Eldem, 1994: 76-77; Aksoy, 2018: 66).

⁷ Arapça gramer dersleridir. Bkz. (Bölükbaşı, 2021: 929).

ödüllendirme yapılamamıştır. 25 Şubat 1891 tarihine gelindiğinde ise görevden azledilmiştir. Daha sonra 1.250 kuruş aylık ücretle Midyat Kaymakamlığına vekâletçe tayin edilmişse de 13 Ağustos 1889'da asaleti tasdik edilmiştir. 3 Eylül 1889 tarihinde üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir. 6 Mart 1890 tarihinde Lice Kaymakamlığına atanmıştır. Fakat 4 Nisan 1892'de görevini yerine getirmekte yetersiz kalmasına dair yapılan şikâyetler üzerine görevden azledilmiştir. Daha önce Siverek, Midyat, Lice ve Diyarbakır'da icra etmiş olduğu görevleri layıkıyla yerine getirdiğine dair evrakın Şûrâ-yî Devlet'e iletilmesi üzerine Şûrâ-yî Devlet tarafından konu hakkında araştırma yapılmıştır. Sonuç olarak Lice Kaymakamlığındaki görevinde yetersiz kalması memuriyet açısından yetersiz olarak görülmesi için yeterli bir neden olmayacağı belirtilerek sınıfı dâhilinde bir memuriyette istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda 27 Ocak 1893 tarihinde 625 kuruş maaş bağlanmış, 23 Ocak 1895 tarihinde ise Edirne Vilâyetine bağlı olan Mürefte Kaymakamlığına tayin edilmiştir (BOA.DH. SAİDd.10/843).

Bu görevi sırasında 1.250 kuruş maaş almıştır. 4 Kasım 1896'da ise 1.093 kuruş maaşla Mut Kaymakamlığına nakledilmiştir. Bu memurluğa nakledilmesinde Mürefte Kâzasında almış olduğu ücretin fazla görülmesinden dolayı şikâyetlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu memuriyette göstermiş olduğu başarıdan dolayı ödüllendirilerek terfi edilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 2 Ocak 1901 tarihinde Anamur Kaymakamlığına 1.093 buçuk aylıkla tayin edilmiştir. Mut Kaymakamlığında bulunmuş olduğu süreç zarfından herhangi bir yasadışı girişimde bulunmadığı gibi zimmetinde de paranın olmadığını dair İçel İli Sancağı Meclis-i İdaresi evrak düzenlemiştir. Ancak denetimi altında bulunan vergileri toplamaktaki vazifesini yerine layıkıyla getirememesinden dolayı yapılan şikâyetler üzerine Dâhiliye Nezâreti ile Memuriyeti Mülkiye Komisyonunun kararı doğrultusunda 14 Mayıs 1901 tarihinde görevden alınmıştır. Ancak gerek daha önceki memuriyetleri gerekse Anamur Kâzasındaki memuriyeti sürecinde görevini layıkıyla yapmaya çalıştığı ve Anamur Kaymakamlığındayken savaş tazminatını toplamakta başarı gösterememesi memuriyetine engel olmadığı kararı Dâhiliye Nezâreti tarafından alınmıştır. Bu karar doğrultusunda 18 Mart 1902'de 546 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA.DH. SAİDd.10/843).

1.3. Mustafa Zihni Efendi

Askeriyeden müteveffa Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu olarak 25 Mart 1844 tarihinde Niksar'da doğmuştur. Sıbyân Mektebinde ve Medresede eğitim görmüştür. Türkçe okuryazardır. 1858 yılının ortalarına doğru 15 yaşındayken Canik Sancağı Mâl Kalemine mülzametle

atanmıştır. 14 Nisan 1863 tarihinde 100 kuruş maaşla Samsun Rüsûmât Nezâreti muhasebe kaleminde memur olarak istihdam edilmiştir. 21 Eylül 1863 tarihinde maaşı 125 kuruşa çıkarılmıştır. Mustafa Zihni Efendi, 11 Ağustos 1864'te 325 kuruş maaşla Samsun Rüsûmât Nezâretinde üçüncü kalem memurluğuna atanmıştır. 13 Temmuz 1868 tarihinde görevinin sona ermesiyle birlikte açıkta kalmıştır. 15 Ağustos 1868 tarihinde ise Yozgat Rüsûmât Nezâreti muhasebe kalemine 500 kuruş maaşla ataması yapılmıştır. 22 Şubat 1875 tarihinde 950 kuruş maaş karşılığında orgeneralliğe terfi ettirilmiştir. 26 Şubat'ta ise maaşı 1.000 kuruşa çıkartılmıştır. Lakin 12 Eylül 1879'da maaşı önce 900 kuruşa daha sonra 750 kuruşa düşürülmüş olsa da tekrar 900 kuruşa çıkarılmıştır. 13 Mart 1885 tarihinde 1.500 kuruş aylıkla baş kitâbet memurluğuna tayin edilmiştir. Bu görevi icra ederken nezâretin Ankara'ya taşınması üzerine vazifesini Ankara'da 14 Ocak 1887 tarihine kadar ifa etmiştir. Bu tarihten sonra ise Bursa Düyûn-u Umûmiye Nezâretinde⁸ muhasebe kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Buradaki görevini başarılı şekilde yürütmesinden dolayı 14 Ekim 1889 tarihinde maaşı 1.600 kuruşa çıkartılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 61/203).

1.4. Vanlızade Abdullah Avni Efendi

Süleyman Ağa'nın oğlu olarak 1847 yılında Niksar'da dünyaya gelmiştir. 38 yaşında, uzun boylu, ela gözlü ve kumral sakallıdır. Niksar'a bağlı Kazancı mahallesinde 5 numaralı hanede ikâmet etmiştir. Süleyman Ağa, Çermik nüfusuna kayıtlı olmakla birlikte 1868 yılında vefat etmiştir. Abdullah Avni Efendi, Niksar Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür. Arapça ve hat dersleri alarak icazetname almaya hak kazanmıştır. 1866 yılında İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Han tarafından yaptırılmış olan medresede müderris olan Ali Efendi'den eğitim almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazardır. 1874 yılında Mekteb-i Mülkiyede⁹ eğitime başlamıştır. Yapılan üçüncü ve ikinci sınıf imtihanlarında başarı elde ettikten sonra 27 Haziran 1877 tarihinde bir müddet İstanbul dışına çıkıp İstanbul'a geldikten sonra aynı mektepten diploma almıştır (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3).

Diplomayı aldığı yıl içerisinde 30 yaşındayken 22 Haziran 1877 tarihinde Niksar'da vazife üstlenmiştir. Aylık 500 kuruş ücretle Niksar Aşar Riyasetinde kâtiplik görevini icra etmiştir. Burada yedi ay görev yapmıştır. Yedi aylık süreç zarfında toplamda 3.900 kuruş ücret almıştır. Bölgedeki aşar ihalesinin iptal edilmesi üzerine bir müddet açıkta kaldıktan sonra 13 Temmuz 1881'de Bingazi valisi Hacı Ali Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda Bingazi Rüsûmât Nezâretinde evrak sicil memurluğuna atanmıştır. Aylık 250 kuruş maaş alan Abdullah Efendi burada on ay vazife icra etmiştir. Bu vazifesi müddetince toplamda 2.500 kuruş ücret almıştır. Daha sonra Bingazi Vilâyetinde aylık 300 kuruş ücretle Bingazi Tütün Fabrikası

⁸ İdare, Düyûn-u Umûmiyye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi adıyla 1881'de alacaklı dış devletlerin borçları için kurulmuştur. Bkz. (Pamuk, 1984: 29-31; Yavuz, 2017: 17; Novıçev, 1979: 21-22).

⁹ 1859'da kurulan bu okullar 1859 ile 1877 yılları arasında kendisine özgü bir tür idâdi okul vazifesini görmüştür. Mekteb-i Fünûn'u Mülkiye adı ile nitelendirilen bu

kurum II. Abdülhamit döneminde yüksek okul statüsüne sahip olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane adını almıştır. II. Abdülhamit döneminden sonra tekrar Mekteb-i Mülkiye olarak isimlendirilmiştir. Bkz. (Toprak, 2021: 5-6. Akyıldız, 2019: 238-240).

memurluğuna nakledilmiştir. On üç ay hizmet veren Abdullah Efendi toplamda 3.900 kuruş maaş almıştır. 23 Temmuz 1882 tarihinde görevinden istifa ederek İstanbul'a geri dönmüştür. İki ay açıkta kaldıktan sonra 29 Eylül 1882'de 100 kuruş maaş karşılığında İstanbul Rüşûm-î Sitte Nezâretinde¹⁰ muhasebe kalemi mümeyyizliğine tayin edilmiştir. Bir sene beş gün bu vazifeyi icra ettikten sonra toplamda 1.217 kuruş ücret almıştır. 14 Eylül 1883 tarihinde Samsun Düyûn-u Umûmiye İdaresi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu müracaat aynı yılın ekim ayının on ikisinde neticelenerek Samsun Düyûn-u Umûmiye İdaresi'ne bağlı olan tuz ambar memurluğuna aylık 400 kuruş maaşla ataması yapılmıştır. Bir sene sonra ise maaşına 50 kuruş daha zam getirilerek aylık ücreti 450 kuruşa çıkarılmıştır. Toplamda bir sene on ay görev ifa etmiştir. Bu görevi sürecinde toplamda 3.900 kuruş ücret tahsil etmiştir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3).

Tuz ambarında görev icra ettiği esnada kış şartlarından dolayı tuzların yağmurdan korunması amacıyla biranda çekilmiştir. Bu birandadan dolayı ambarında bulunan tuzda % 5 buçuk oranında eksilme olmuştur. Meydana gelen bu eksiklikten dolayı hakkında dava açılmıştır. Her ne kadar bu konuda beraat etmiş ise de görev yeri değiştirilerek 27 Temmuz 1893 tarihinde 125 kuruş maaşla Biga Nüfus Dairesine Ali Kâmil Efendi'nin yerine kâtip olarak tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında da daha önce meydana gelen eksik tuz meselesinden dolayı ifadesi sorulmuş kendisi de bugüne kadar zimmetinde para olmadığını ve herhangi bir rütbe veya nişanla da ödüllendirilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca olayla ilgili Samsun Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nden yazılan evrakta bugüne kadar yasadışı işe girişmediğine ceza dâhi almadığına ve üstlenmiş olduğu görevi başarıyla yerine getirdiği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3).

1.5. Ahmed Hulusi Efendi

Tüccardan Niksarlı Hacı Ramazan Efendi'nin oğlu olarak 1855'te Niksar'da doğmuştur. Niksar'da eğitimine başlayan Ahmed Hulusi Efendi, İslam dini alanında dersler görmüştür. Medresede eğitim almıştır. Arapça ve Farsça eğitim tahsil etmiştir. Türkçe okuryazardır. 27 Kasım 1880 tarihinde 26 yaşındayken 400 kuruş maaşla Yenikapı Aşar Memuriyetinde istihdam edilmiştir. 1881'de aynı kâzada 450 kuruş maaşla aşar birinci ketâbetinde istihdam edilmiştir. 1881 yılının sonuna doğru bu görevden istifa etmiştir. Aralık 1881'de ise 400 kuruş maaşla tekrar Yenikapı Aşar Memuriyetinde istihdam olunmuştur. 15 Nisan 1882 tarihinde 750 kuruş maaşla İstanbul Ağnam Müfettişliğine tayin edilmiştir. 1883 yılı mayıs ayı içerisinde 500 kuruş maaş karşılığında Eminönü Aşar Memuriyetinde istihdam edilmiştir. 12 Mart 1883 tarihine kadar bu vazifeyi icra etmiştir. Aynı memuriyette 18 Nisan 1883 tarihine kadar Ağnam Tediye Müfettişliği görevini

üstlenmiştir. Eminönü Aşar Memuriyetindeki görevi 24 Aralık 1883'e kadar devam etmiştir. 12 Mart 1884 tarihinde ise 450 kuruş maaşla Eminönü Karamürsel Muharrirliğine tayin edilmiştir. 26 Nisan 1884'te 775 kuruş ücretle Ağnam Tediye Müfettişliğiyle görevlendirilmiştir. 13 Ağustos 1884'te 600 kuruş maaşla Akyüz Aşar Memuriyetine tayin edilmiştir. 2 Mart 1886'da memuriyetin lâğvıyla açıkta kalmıştır. Ancak daha sonra Akyüz Mâl Müdürlüğüne 460 kuruş maaşla atanmıştır. Görevi sırasında göstermiş olduğu başarıdan dolayı maaşı 800 kuruşa çıkarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 75/63).

Ahmed Hulusi Efendi'nin yolsuzluk yaptığına dair dile getirilen şikâyet üzerine 1 Ağustos 1895 tarihinde işten el çekirilmiştir. Bölge idaresi tarafından Ahmed Hulusi Efendi, muavini Abdullah Efendi ile kaymakamlıkta nüfus memuru olarak görev icra eden Behçet Efendi hakkında tahkikat süreci başlatılmıştır. Hazine parasını zimmetlerine geçirmekle suçlanan bu kişilerin tahkikat süreci Şûrâ-yî Devlet'e havale edilmiştir. Şûrâ-yî Devlet tarafından yapılan tahkikat neticesinde tarafların yolsuzluk yaptıklarına dair karar alınmıştır. Şöyle ki, Taşkebir Nâhiyesi tahsisat vergisinden 38.000 kuruş eksik çıktığı tespit edilmiştir. Arazi üzerine izinsiz yapı inşasına izin verildiği saptanmıştır. Ahmed Hulusi Efendi'nin yetkisi altında bulunan 500 kile Arpa eksik çıkmıştır. Akyüz ve Düziçi bölgelerindeki vergilerin toplanması görevi sırasında bölge ahalisinden kanunsuz para topladığı kararlaştırılmıştır. Akyüz Kâzasında İbrahim Efendi adında birinin vergi toplaması için sevk edilmesinin kanunsuz olduğu saptanmıştır. Her sene kâzada 15.000 ile 20.000 arasında değişen miktar kayıtlara 1.000 kuruş olarak girilmiş ve geri kalan miktar ise aralarında taksim edilmiştir. Ayrıca Kürt Ömer adındaki şahısla birlikte 40.000 ile 50.000 arasında değişen aşarı kayıtlara geçirmeden alması ve ahaliden kanuna aykırı olarak akçe toplaması gibi suçların sabit görülmesi üzerine Mâl Müdürü Ahmed Hulusi Efendi ve diğer ismi geçen memurlar görevden azledilmiştir. Azledilmesine itirazlarda bulunmuşsa da yürütülen tahkikat neticesinde eksik olarak belirlenecek miktarında kendisi ve kefillerinden tahsil edilmesi üzerine Sandık Emni Halil Efendi'nin talebi üzerine tahkikat süreci yeniden başlatılmıştır. Bu doğrultuda Ahmed Hulusi Efendi suçlu bulunarak 13 Şubat 1902 tarihinde görevinden azledilmiştir. Ancak eksik olan miktarın ne yönde karşılanacağına dair alınan karara ulaşılamamıştır (BOA. DH. SAİDd. 75/63).

1.6. Emrullah Rıza Efendi

İsmail Ağa'nın oğlu olarak 1859/1860 yılında Niksar'da dünyaya gelmiştir. Mekteb-i İptidâiye¹¹ ile rüştiyede eğitim görerek diplomasını almıştır. Türkçe okuryazardır. 1876/1877 yılında 17 yaşındayken Niksar Tahrirat

¹⁰ İmparatorluğun iç borçlarını ödemek amacıyla Galata Bankerleri tarafından 22 Kasım 1879 tarihinde kurulmuştur. İdare 20 Aralık 1881 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz. (BOA. A.) DVN. MKL. 18/9; BOA. HR. İD. 90/50; Yiğit, 1989: 86-87; Şahin, 2001: 68).

¹¹ İlköğretim düzeyinde eğitim veren Sıbyân Mektepleri 1869 yılında ıslah edilerek Maarif Nezâreti'ne bağlı olanlara İptidâi Mektep adı verilmeye başlanmıştır. Elif

Ba, Kur'an-ı Azimüşşan, tecvid, ilmiyal, ahlâk, Sarf-ı Osmani, hesap ve hüsn-ı hat derslerinin verildiği mekteplerde eğitim iki yıl sürmekle birlikte 1869 yılından sonra bu eğitim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Bkz. (Palalı, 2021: 88; Buluç, 1997: 39; Solak, 2014: 115).

Kalemine mülâzemetle¹² atanmıştır. 13 Ağustos 1883'te 195 kuruş maaşla Niksar Sandık Eminliğine tayin edilmiştir. 13 Ağustos 1885 tarihinde ise buradaki görevi sona ererek dört yıl açıkta kalmıştır. 8 Ekim 1890'da Canik Sancağı Defter-i Hâkanî Kalemının ikinci kâtipliğine 188 kuruş maaşla atanmıştır. 18 Ocak 1893'te ise Samsun Tabur Kitâbetine tayin edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 51/115).

1.7. Ahmed Şakir Efendi

Ahmed Zeki Efendi'nin oğlu olarak 1859 yılında Niksar'da doğmuştur. Niksar Sıbyân Mektebinde fen ilimleri gördükten sonra Niksar Rüştiyesinde eğitimine devam etmiştir. 13 Ağustos 1875 tarihinde diplomasını alarak İstanbul'a gitmiştir. Burada Ödemişli Mustafa Fahri Efendi'den fen ilimleri alanında ders almanın yanı sıra Arapça eğitimi tahsil etmiştir. 19 Şubat 1886 tarihinde icazetname alarak İstanbul Rüştiyesinden orta derecede diploma almıştır. Türkçe okuryazardır. 21 Ekim 1886'da 380 kuruş maaş karşılığında İstanbul Rüştiyesinde ikinci öğretmen sıfatıyla ataması yapılmıştır. 3 Mart 1887 tarihine kadar bu görevi icra etmiştir. 27 Eylül 1887 tarihinde 480 kuruş maaşla Edirne Rüştiyesinde muallim olarak görevlendirilmiştir. 13 Mart 1897'de ise maaşı 400 kuruş daha arttırılmıştır. 7 Ekim 1897 tarihinde 500 kuruş aylıkla Canik'e bağlı bir kâzada bulunan Mekteb-i Rüştiyesinde öğretmen vekilliği vazifesini üstlenmiştir. 2 Eylül 1898 tarihine kadar bu görevi icra etmiştir. İstifa ettikten sonra tekrar İstanbul'a gelerek burada 14 Kasım 1898'de 400 kuruş maaş karşılığında mübaşirlik vazifesine tayin edilmiştir. 27 Ağustos 1901 tarihinde Edirne Reji Nezâretine atanmıştır (BOA. DH. SAİDd. 125/359).

1.8. Mehmed Halid Efendi

Niksarlı Uzunoğlu müteveffa Hafız Abdullah Efendi'nin oğlu olarak 26 Ocak 1860 tarihinde Niksar'da doğmuştur. Niksar Sıbyân Mektebinde ilkökul eğitimini aldıktan sonra Niksar Rüştiyesine kayıt yaptırmıştır. Burada Arapça ve Farsça dersler almıştır. Türkçe okuryazardır. Mezun olduktan sonra 13 Ağustos 1888'de 300 kuruş maaşla Niksar Reji Memurluğunda muvakkat kol kâtipliğine tayin edilmiştir. Niksar Reji Memurluğundaki görevi 28 Ocak 1889 tarihinde son bulmuştur. 1 Ağustos 1890'da yine aynı memurluk bünyesinde Reji muhafaza kolculuğuna¹³ 120 kuruş maaş karşılığında atanmıştır. Buradaki görevi 20 Mart 1892 tarihinde son bulmuştur. 28 Aralık 1892'de 150 kuruş aylıkla Niksar Düyûn-u Umûmiye¹⁴ Memurluğunda piyade kolcusu olarak görev üstlenmiştir. 14 Ağustos 1900 tarihinde ise Tokat Düyûn-u Umûmiye Müdürlüğünde vezin kâtipliğine nakledilmiştir. 26 Kasım 1900 tarihinde maaşı 200 kuruşa çıkarılmıştır. Sivas Düyûn-u Umûmiye İdaresi, Niksar Reji Memurluğu ve Niksar Düyûn-u Umûmiye Memurluğu tarafından tutulan kayıtlarda üstlenmiş olduğu vazifeleri layıkıyla yerine getirdiği,

herhangi bir yasadışı işe karışmadığı ve görevinin sona ermesiyle birlikte zimmetinde paranın çıkmadığına dair bilgiler aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 117/249).

1.9. Şerif Efendizade Mehmed Mahir Efendi

Müteveffa Ahmed Zeki Efendi'nin oğlu olarak Niksar'da 15 Şubat 1863 tarihinde doğmuştur. Uzun boylu ve ela gözlüdür. Niksar'a bağlı Taşmektep mahallesinde 87 numaralı hanede ikâmet etmiştir. Niksar Sıbyân Mektebinde eğitimine başlamıştır. 10 yaşındayken Sıbyân Mektebindeki eğitimini tamamlayarak 13 Haziran 1872 tarihinde Niksar Rüştiyesinde eğitime başlamıştır. Üç sene boyunca Arapça, Farsça ve Türkçe eğitiminin yanı sıra tarih, coğrafya, hesap bilimi ve fen ilimleri alanında eğitim almıştır. Türkçe okuryazardır. 14 Ağustos 1875 tarihinde rüştiyenin birinci sınıfında gördüğü eğitimini bitirerek diplomasını almıştır (BOA. DH. SAİDd. 105/375).

Niksar Ziraat Bankası Şubesinde birinci sınıf memuru olarak 30 Ekim 1892 tarihinde istihdam edilmiştir. Yirmi sekiz ay beş gün şubede görev icra ettikten sonra 8 Şubat 1894 tarihinde 65 kuruş maaşla Niksar Belediyesinde göreve başlamıştır. Belediyede iki sene on ay görev icra ettikten sonra 3 Şubat 1898 tarihinde Ömer Tahir Efendi'nin yerine 250 kuruş aylıkla Niksar Nüfus Dairesinde memur olarak görevlendirilmiştir. Belediyedeki görevi süresince toplamda 2.210 kuruş para almıştır. Göreve başlayınca daireye ait olan 12.000 kûsur kuruşu devralmıştır. Aynı gün belediyedeki görevinden istifa etmiştir. Mehmed Efendi'nin görev icra ettiği kurumlar tarafından hakkında tutulan kayıtlarda bugüne kadar üstlenmiş olduğu görevleri hakkıyla yerine getirdiği, herhangi bir yasadışı suçla karışmadığı, zimmetinde paranın olmadığı belirtilmiştir. Nüfus Dairesinde görevini icra ederken göstermiş olduğu başarıdan dolayı 13 Kasım 1899 tarihinde üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir. 4 Aralık 1901 tarihinde ise dördüncü dereceden rütbe ile mecidi nişanı verilmiştir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 29/6).

1.10. Salih Efendi

Niksar Müftüsü müteveffa Hacı Osman Efendi'nin oğlu olarak 1867 yılında Niksar'da dünyaya gelmiştir. Niksar Sıbyân Mektebinde eğitim gördükten sonra Niksar Rüştiyesinde iki sene kadar ders görmüştür. Türkçe okuryazardır. 21 Temmuz 1901 tarihinde 150 kuruş maaşla Niksar Kâzası Piyade Tahsildarlığına tayin edilmiştir. 14 Eylül 1902'de 300 kuruş maaş karşılığında Üçüncü Daire Süvari Tahsildarlığı vazifesine getirilmiştir. Niksar Kaymakamlığı, Niksar Mâl Müdürlüğü ve Tokat Mutasarrıflığı tarafından Maliye Nezâretine iletilen bilgilerde bu gibi görevleri layıkıyla yerine getirdiği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 162/87).

¹² Memur adaylarının mesleki stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan terimdir. Bkz. (Akgün, 2017: 31).

¹³ 29 Eylül 1889 tarihinden itibaren şirketin kolluk kuvveti olarak görev yapan kolcuların Fransızcadaki karşılığı coldji olarak nitelendirilmiştir. Bkz. (Georgeon,

2016: 180; BOA. HR. HŞO. 166/20; Dictionnaire, 1886: 135; BOA. Y. EE. KP. 41/4019).

¹⁴ Genel borçlar anlamına gelmektedir. Bkz. (Pirimoğlu, 1982: 1; Kuruca, 2011: 79).

1.11. Süleyman Şevki Efendi

Müteveffa Ahmed Ağa'nın oğludur. 1871'de Niksar'da doğmuştur. Sıbyân Mektebinde eğitim gördükten sonra Rüştîyede¹⁵ genel ilimlerin yanı sıra fen dersleri de almıştır. Buradaki eğitim sürecini tamamlayarak diploma almaya hak kazanmıştır. Türkçe okuryazardır. 17 Ağustos 1894 tarihinde 60 kuruş maaşla Niksar Belediye Kâtipliği ile Sandık Eminliğine getirilmiştir. Buradaki görevinin son bulması üzerine 29 ay 25 gün sonra 13 Nisan 1897 tarihinde mülâzemetle Niksar Kâzası Nüfus Dairesi kalemlğine tayin edilmiştir. Daha sonra ise 19 Şubat 1899 tarihinde 125 kuruş aylık ücretle Niksar Nüfus Dairesinde kâtip olarak atanmıştır. Niksar Nüfus Dairesi ve Sivas Vilâyeti Sicill-i Ahvâl Komisyonu tarafından Dâhiliye Nezâretine iletilen evrakta üstlenmiş olduğu vazifeleri layıkıyla icra ettiği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 114/325).

1.12. Ohannes Efendi

Müteveffa Agop Efendi'nin oğlu olarak 1872 yılında Niksar'da doğmuştur. Ermeni olması hasebiyle Niksar Kâzasında bulunan Ermeni Mekteb-i İbtidâisinde eğitime başlamıştır. İlmiye sınıfına yönelik almış olduğu eğitimden sonra Niksar Mekteb-i Rüştîyesine kaydını yaptırmıştır. Burada da eğitimini başarıyla tamamlayarak 5 Temmuz 1887 tarihinde diplomasını almıştır. Aynı yıl içerisinde Niksar Bidayet Mahkemesinde mülâzemetle kalemlik görevine başlamıştır. Bir müddet burada görev yaptıktan sonra 13 Şubat 1896 tarihinde 250 kuruş aylık ücretle Sivas Vilâyeti Polis memurluğuna tayin edilmiştir. Buradaki görevine 1909 yılına kadar devam etmiştir. 17 Kasım 1909 tarihinde 500 kuruş maaş karşılığında Sivas Vilâyetinde komiser muavinliğine terfi ettirilmiştir. Gerek Niksar Bidayet Mahkemesinde, gerekse Sivas Vilâyeti Polis Memurluğu görevi sırasında tutulan kayıtlarda herhangi bir yasadışı yola başvurmadiğine dair bilgiler 25 Ekim 1911 tarihinde kayıt altına alınmıştır (BOA. DH. SAİDd. 186/23).

1.13. Mustafa Kemal Efendi

Nakibzade Hacı Hafız Abdürrahim Efendi'nin oğlu olarak 1875 yılında Niksar Kâzasında dünyaya gelmiştir. Niksar Mekteb-i İptidaiyye ve Niksar Rüştîyesinde eğitimini tamamlamıştır. 2 Haziran 1886 tarihinde eğitimini başarılı şekilde tamamlayarak diplomasını almaya hak kazanmıştır. Türkçe okuryazardır. 10 Eylül 1905 tarihinde 250 kuruş aylık ücretle Kastamonu'ya bağlı Tosya Kâzası Nüfus Dairesine tayin olunmuştur. Kastamonu Valiliği tarafından kayıt altına alınan bilgilerde bu görevi sırasında herhangi bir yasadışı girişiminin olmadığı belirtilerek vazifesini layıkıyla yerine getirdiği aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 168/159).

1.14. İsmail Hakkı Efendi

Niksar ahalisinden Hacı Osman Efendi'nin oğludur. 1880 yılında Niksar'da doğmuştur. Niksar Mekteb-i İbtidâisinden sonra Niksar Rüştîyesine kayıt yaptırmıştır. Eğitim sürecini bitirerek diplomasını almaya hak kazanmıştır. Dönemin âlimi olan Hacı Beşir Ağa'dan Arapça ve Molla Hacı'dan ise Farsça dersleri alanında eğitim tahsil etmiştir. 14 Eylül 1902 tarihinde aylık 400 kuruş maaş karşılığında Limni Sancak Süvari Tahsildarlığına tayin edilmiştir. Mutasarrıflık tarafından 14 Mart 1903 tarihinde Maliye Nezâretine yazılan evrakta bu görevi layıkıyla yerine getirdiği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 134/489).

1.15. Abdurrahman Rahmi Bey

Niksar ahalisi tarafından Traşlızade olarak tanınan Ali Bey'in oğludur. 2 Haziran 1882 tarihinde Niksar'da doğmuştur. Musul Mekteb-i İbtidâiyyesi ile Adana Mekteb-i İbtidâiyyesinde eğitim almıştır. Daha sonra ise Bayezid Rüştîyesinde dini ilimlerin yanı sıra fen ilimleri alanında eğitim tahsil etmiştir. Başarılı şekilde eğitim sürecini tamamlayarak yüksek derece ile diploma sahibi olmuştur. Türkçe okuryazardır. 24 Ağustos 1898 tarihinde Şûrâ-yî Devlet Fihrist Odasında göreve başlamıştır. 15 Kasım 1898 tarihinde ise Şûrâ-yî Devlet Mazbata Odasına nakledilmiştir. Buradaki görevi için aylık 20 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Şûrâ-yî Devlet Baş Kitâbetine yazılan evrakta Şûrâ-yî Devlet Fihrist Odasındaki görevi sırasında iyi niyetle vazifesini icra ettiği belirtilmiştir. Memuriyetinde göstermiş olduğu bu başarıdan dolayı 29 Haziran 1899 tarihinde maaşı 40 kuruşa, 1 Ocak 1900'da 50 kuruşa, 16 Mart 1900'da 100 kuruşa ve son olarak 28 Haziran 1900'da 120 kuruşa çıkartılmıştır. Böylece 20 kuruş aylık ücretle başlamış olduğu vazifesindeki başarısından dolayı bir yıl içerisinde 120 kuruşa çıkarmayı başarabilmiştir. Bunun yanı sıra başarısından dolayı dördüncü rütbe ile ödüllendirildiği de tespit edilmiştir. 8 Mart 1902'de ise terfi ettirilerek İstinaf Mahkemesinde görevlendirilmiştir. 19 Nisan 1906'da maaşı 140 kuruşa çıkarılmıştır. 2 Eylül 1908'de ise 300 kuruş maaş ile İstinaf Mahkemesi halifelğine tayin edilmiştir. 21 Kasım 1910'da 400 kuruş maaş ile İstinaf Mahkemesi Kâtipliğine terfi etmiştir. 15 Haziran 1913'te 750 kuruş maaşla Şûrâ-yî Devlet Bidayet Mahkemesi savcı muavinliğine tayin kılınmıştır (BOA. DH. SAİDd. 139/261).

1.16. Ahmed Midhat Efendi

Ahmed Midhat Efendi, 1866 yılında Niksar'da Bektaş Ağa'nın oğlu olarak doğmuştur. Niksar Rüştîyesinde aldığı dersleri başarıyla bitirerek 7 Temmuz 1881 tarihinde eğitimini birincilikle tamamlamıştır. 13 Ekim 1896 tarihinde 250 kuruş aylıkla Niksar Maliye Tahsildarlığına tayin olunmuştur. 22 Eylül 1897 tarihinde tahsildarlığın yer değiştirmesinden dolayı görevinden ayrılmıştır. Daha sonra ise 13 Ekim 1899 ile 14 Ekim 1906 tarihleri arasında senede beş ay olmak üzere aylık 200 kuruş maaş karşılığında Niksar Ziraat Bankası Şubesinde Sandık

¹⁵ II. Mahmut döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler neticesinde Sıbyân Mekteplerinden mezun olan öğrencilerin yükseköğretime hazırlanması amacıyla 1839 yılında kurulmuştur. İlk başlarda sınıf-ı sani ancak daha sonra rüşdiyye adını

alan bu eğitim kurumlarından mezun olanlar memur veya öğretmen olabilmektedirler. Bkz. (Bilirli, 2021: 3838; Altı, 2021: 144).

Tahsildarlığı görevine getirilmiştir. Buradaki görevinden sonra 7 Mart 1907 tarihinde 200 kuruş maaş karşılığında Niksar Nüfus Kuyudat Muhterikate tensikata memur edilmiştir. 28 Şubat 1907 tarihinde Niksar'da meydana gelen büyük yangından dolayı zarar gören nüfus kayıtlarının tekrar tutulması için görevlendirilmiştir. Buradaki görevine 27 Temmuz 1907 tarihine kadar devam etmiştir. 29 Nisan 1908 tarihinde 150 kuruş aylıkla Özviran Nahiyesi kitâbetine tayin olunmuştur. Lakin 3 Mayıs 1908 tarihinde memuriyetin lâğvedilmesiyle birlikte açıkta kalmıştır. Uzun bir süre açıkta kaldıktan sonra 28 Ağustos 1910 tarihinde 250 kuruş maaş karşılığında Niksar Ziraat Bankası Şubesinde banka sandığı refakat memurluğu görevine atanmıştır. Niksar Kaymakamlığı, Ziraat Bankası Müdüriyeti, Niksar Kâzası Meclis-i İdaresi tarafından hakkında tutulan kayıtlarda görevi süresince herhangi bir yasadışı işe girişmediği belirtmekle birlikte görevini layıkıyla ifa ettiği belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDD. 177/481).

1.17. Hüseyin Rıza Efendi

Niksar Telgraf ve Posta Merkez memuru müteveffa İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu olarak 1887 veya 1888 yılında Niksar'da doğmuştur. Sıbyân Mektebindeki eğitim sürecini başarıyla tamamladıktan sonra rüştiyede eğitim görmüştür. Daha sonra İstanbul'da bulunan Numûne-i Terakki Mektebinde eğitim tahsil etmiştir. Buradaki eğitim sürecini tamamladıktan sonra diplomasını almaya hak kazanmıştır. Türkçe okuryazardır. 1904 yılında Telgraf ve Posta Nezâreti hukuku müşavirliği kalemlğine mülazemetle atanmıştır. Buradaki görevi süresince maaş bilgisine yer verilmemekle birlikte 31 Mart 1908 tarihinde görevi başkasına devrettiğinde 25 kuruş maaş aldığına dair bilgi aktarılmıştır. Görevini layıkıyla yerine getirdiğine dair ifadeler Telgraf ve Posta Nezâreti tarafından kayıt altına alınmıştır (BOA. DH. SAİDD. 159/439).

2. Memur Biyografilerinin Değerlendirilmesi

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında on yedi memura dair ele alınan kayıtlar aktarıldıktan sonra bu biyografilerin değerlendirilmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Bu çerçevede biyografilerde yer alan bilgilerden hareketle memurların toplumsal kökenleri, toplumdaki statülerinin ne olduğu, eğitim durumları ve istihdam edildikleri kurumların nereler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ele alınan ilk konu memurların toplumsal kökenlerine dair değerlendirme olmuştur.

2.1. Memurların Toplumsal Kökenleri

Toplumsal köken araştırmaları, aile veya sülaleye verilen unvan, lâkab, şöhret ve toplum içerisinde icra etmiş oldukları meslekler hakkında bilgi edinilmesinde büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede Niksar doğumlu memurların toplumdaki konumları hakkında daha detaylı bilgi edinebilmek amacıyla toplumsal kökenlerine ve aile bağlarına bakmakta fayda vardır. Bu doğrultuda Niksar doğumlu memurların toplumsal kökenlerine dair ayrıntılı bilgiler tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Memurların Biyografileri ve Toplumsal Kökenleri

	Memurun	Babasının
Hacı Hüseyin Hamdi Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Hacı Hüseyin Hamdi Efendi	Halil Ağa
Doğum Yılı	1829	-
Mesleği	-	Maliye Nezâreti Kapıcısı
Hafız Abdullah Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Hafız Abdullah Efendi	Dervişzade Memiş Efendi
Doğum Yılı	1839	-
Mesleği	-	-
Mustafa Zihni Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Mustafa Zihni Efendi	Hacı Mehmed Efendi
Doğum Yılı	1844	-
Mesleği	-	Askeriye Sınıfı
Vanlızade Abdullah Avni Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Vanlızade Abdullah Avni Efendi	Vanlızade Süleyman Ağa
Doğum Yılı	1847	-
Mesleği	-	Tüccar
Ahmed Hulusi Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Ahmed Hulusi Efendi	Niksarlı Hacı Ramazan Efendi
Doğum Yılı	1855	-
Mesleği	-	Tüccar
Emrullah Rıza Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Emrullah Rıza Efendi	İsmail Ağa
Doğum Yılı	1859/1860	-
Mesleği	-	-
Ahmed Şakir Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Ahmed Şakir Efendi	Ahmed Zeki Efendi
Doğum Yılı	1859	-
Mesleği	-	Kâtip
Mehmed Halid Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Mehmed Halid Efendi	Niksarlı Uzunoğlu Hafız Abdullah Efendi
Doğum Yılı	1860	-
Mesleği	-	-
Efendizade Mehmed Mahir Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Efendizade Mehmed Mahir Efendi	Efendizade Ahmed Zeki Efendi
Doğum Yılı	1863	-
Mesleği	-	Nüfus Memuru
Salih Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Salih Efendi	Hacı Osman Efendi
Doğum Yılı	1867	-
Mesleği	-	Müftü
Süleyman Şevki Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Süleyman Şevki Efendi	Ahmed Ağa
Doğum Yılı	1871	-
Mesleği	-	-
Ohannes Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Ohannes Efendi	Agop Efendi
Doğum Yılı	1874	-
Mesleği	-	-
Nakıpzade Mustafa Kemal Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Nakıpzade Mustafa Kemal Efendi	Nakıpzade Hacı Hafız Abdürrahman Efendi
Doğum Yılı	1875	-
Mesleği	-	-
İsmail Hakkı Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	İsmail Hakkı Efendi	Hacı Osman Efendi
Doğum Yılı	1880	-
Mesleği	-	-
Abdurrâhman Rahmi Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Abdurrâhman Rahmi Bey	Taşlızade Ali Bey
Doğum Yılı	1882	-
Mesleği	-	-
Ahmed Midhad Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Ahmed Midhad Efendi	Bektaş Ağa
Doğum Yılı	1886	-
Mesleği	-	-
Hüseyin Rıza Efendi		
Şöhreti/Adı/Unvanı	Hüseyin Rıza Efendi	İbrahim Edhem Efendi

Doğum Yılı	1887/1888	-
Mesleği	-	Telgraf ve Posta Memuru

Kaynak: BOA. DH. SAİDd. 159/439, 177/481, 139/261, 134/489, 168/159, 186/23, 114/325, 162/87, 117/249, 105/375, 125/359, 51/115, 75/63, 61/203, 10/843, 56/63, DH. SAİDd. MEM. 1/3,29/6.

Niksar doğumlu devlet memurlarının sicil kayıtlarındaki biyografilerden istifade edilerek hazırlanan tablodaki veriler incelendiğinde memur veya babalarının kullanmış olduğu lâkap veya unvanlara¹⁶ dair bilgiler görülmektedir. Bu bağlamda Abdurrahman Rahmi dışında diğer on altı memurun “Efendi” unvanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Abdurrahman Rahmi ise “Bey” unvanını kullanmıştır. Osmanlı klasik döneminde “Efendi” sıfatını kullananlar genel olarak kalemiye veya ilmiye sınıfına mensup olan kişilerin olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu unvanı taşıyan kişiler genel olarak okumayazma bilen şahıslardan oluşmaktadır. “Bey” lâkâbı veya unvanı ise seyfiyye sınıfına mensup olan kişiler için kullanılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Niksar doğumlu on altı memurun “Efendi” lâkap veya unvanını kullanmış olmasından dolayı kalemiye veya ilmiye sınıfına, diğer bir memurun ise “Bey” lâkap veya unvanını kullanmış olmasından dolayı seyfiyye sınıfına mensup olduğu söylenebilir.

Memurların şöhretlerine bakıldığında ise on yedi memurdan on iki şahsın şöhretine dair bilginin bulunmadığı saptanmıştır. Diğer beş memurun “Hacı”, “Hafız”, “Vanlızade”, “Efendizade” ve “Nakibzade” gibi şöhretlere sahip oldukları görülmektedir. Bu şöhretlerin genel olarak dini, toplumdaki konumları veya yaşamış oldukların bölgenin adı açısından verildiği söylenebilir. Nitekim “Hacı” ve “Hafızlık” dini tabir olmakla birlikte bu şöhrete sahip olan memurların hac vazifesini yerine getirmeleri veya Kur’an-ı Kerimi hafz etmelerinden kaynaklanmıştır. “Efendizade” veya “Nakibzade” şöhretine sahip olan memurun ise aile kökeninin toplum içerisinde saygın bir statüye sahip olduğu söylenebilir. “Vanlızade” şöhretine sahip olan memurun ise bu şöhrete sahip olmasında ailesi ile birlikte Van kökenli olması etkili olmuştur.

Memurların yanı sıra aile kökenleri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla babalarının şöhreti, unvanı ve icra etmiş oldukları meslekler de tespit edilmiştir. Şöyle ki, tabloda da belirtildiği gibi on yedi memurun babasından yedi kişinin şöhretine dair kayıt bulunmadığı gibi diğer on şahsın ise “Dervişzade”, “Hacı”, “Vanlızade”, “Niksarlı”, “Niksarlı Uzunoğlu Hafız”, “Hacı”, “Nakibzade” “Hacı Hafız” ve “Traşlızade” gibi şöhretlere sahip oldukları görülmektedir. Babalar da tıpkı oğulları olan memurlar gibi sahip oldukları şöhretleri dini açıdan, toplumdaki konumları açısından, icra etmiş oldukları görevler veya

yaşamış oldukları bölgeler açısından almışlardır. Babalar tarafından sahip olunan şöhretin bazı memurlar tarafından da taşındığı tespit edilmiştir.

Babaların aldıkları unvanlar ise çocuklarının aksine “Efendi” ve “Bey” dışında “Ağa” unvanının olduğu görülmektedir. On yedi şahıstan on biri “Efendi”, biri “Bey” ve diğer beşi ise “Ağa” unvanına sahip olmuştur. Bu çerçevede on yedi memurdan on bir şahsın ailesinin kalemiye veya ilmiye sınıfına, bir ailenin ise seyfiyye sınıfına mensup olduğu çıkarımında bulunulabilir. “Ağa” lâkâbı veya unvanı tanzimat öncesinde geniş topraklara sahip olan, yüksek mevkilerde görev icra eden daha sonralarında ise okuyup yazması olmayan şahıslar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu bilgilerden hareketle beş memurun babasının “Ağa” unvanını kullanmış olması ise bu ailelerin Niksar veya farklı bölgelerde toprak mülkiyetine sahip olduklarını göstermekle birlikte babasının okuma yazma bilmeyen kişiler olabileceği çıkarımında da bulunulabilmektedir. Bu memurlardan on biri idari, biri askeri, diğer beşinin ise kırsal kökenli olduğu söylenebilir.

Babaların icra etmiş oldukları mesleklere bakıldığında ise dokuz şahsın mesleğine dair bilgi aktarılmadığı gibi diğer şahısların “kapıcı”, “asker”, “tüccar”, “kâtip”, “nüfus memuru”, “müftü” ile “telgraf ve posta memuru” gibi vazife icra ettikleri görülmektedir. Ancak belirtilen bu mesleklerin şahısların icra etmiş olduğu son vazife olduğu unutulmamalıdır. Görüldüğü gibi memurların babaları tarafından icra edilen son görevler arasında devlet memurluğu olduğu gibi özel sektörde de işgal etmişlerdir. Gerek devlet kurumlarında gerekse özel sektörde üstlenilen vazifelere dair bilgilerin sicil kayıtlarına işlenmiş olması kayıtların sadece devlet kurumlarındaki faaliyetlerin tutulmasına yönelik olmadığını göstermektedir. Bu durum ise Sicill-i Ahvâl Komisyonunun özel sektörde faaliyet gösteren kurum veya işletmelerle etkileşim içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Memur ve aile kökenlerinin sosyal yapısının yanı sıra Sicill-i Ahvâl Defterlerinde değerlendirilmesi gereken bir diğer önemli husus da memurların eğitim durumları olmuştur.

2.2. Memurların Eğitim Durumları

Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik döneminin aksine 19. yüzyıldan itibaren devletin asli görevlerinden biri olarak görülmeye başlanan eğitim-öğretim faaliyetleri için II. Mahmud döneminde önemli adımlar atılmıştır (Akkutay, 1984: 15-16). Bu doğrultuda 1838 yılında kurulan Meclis-i Umûr-ı Nafia¹⁷ İdaresine maârif işlerini yürütme yetkisi verilmiştir (Çetin, Aydos, 2021: 4-5) Aynı yıl içerisinde Mekâtib-i Rüştîye Nezâreti kurularak sibyan, rüşdiye ve mekâtib-i âliye kurumlarının koordinasyonu bu nezârete

¹⁶ Türk kültüründe önemli bir konuma sahip olan lâkap veya unvanlar Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun temel gerekçesi ise şahısları ayırt edecek soyadının olmamasıdır. Bir diğer ifade ile verilen lâkap veya unvanlar bu bireyleri birbirinden ayırt etmek içindir. Memurların da kullanmış olduğu çeşitli lâkap ve unvanlar kişilerin fiziki, ruhsal, sosyolojik ve mesleki olarak çeşitli karakteristik özelliklerini tespit etmekte önemli etken olmakla birlikte memurların

toplumdaki konumları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır (Güllüdağ, Baş, 2019: 73).

¹⁷ Bu meclis önce *Ziraat ve Sanayi Meclisi* adıyla Hariciye Nezâretine bağlı olarak kurulmuş olup aynı yıl içerisinde *Meclis-i Umûr-ı Nafia* adını almıştır (Güran, 2014: 48).

verilmiştir (Akyıldız, 2003: 273-274). 1845 yılında Muvakkat Meclis-i Maârif Teşkilatı ve 1851 yılında Encümen-i Dâniş teşkil edilmiştir (Akyıldız, 2018: 11, 14).

1 Eylül 1869 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ilan edilerek eğitim sürecinde kanunlaşma başlatılmıştır (Çağır, Türk, 2017: 64). Bu nizamnameyle birlikte mektepler sıbyân, rüştiye, idâdi, sultani ve yüksek okullar olarak beş şubeye ayrılmıştır (Altın, 2008: 274). Sıbyân ve medrese gibi klasik eğitim kurumları faaliyetlerine devam ederken, rüştiye ve idâdi gibi modern eğitim kurumları eğitimde varlıklarını arttırmaya başlamıştır. İmparatorluk genelinde eğitimde görülen bu karışıklığın Niksar'da da yaşandığı tespit edilmiştir. Nitekim sicil kayıtlarına yansıyan Niksar doğumlu bazı devlet adamlarının klasik eğitim kurumlarında eğitim alırken bazılarının da modern eğitim kurumlarında ilim tahsil ettikleri görülmektedir.

Niksar doğumlu memurlar hakkında bilgi aktarılan Sicill-i Ahvâl Defterlerinde tutulan kayıtlarda üzerinde durulan bir diğer önemli husus memurların tahsil etmiş olduğu eğitim ile öğrenmiş oldukları lisanlar olmuştur. Bu hususta kayıtlarda memurların eğitim gördüğü kurumlar, özel ders tahsil ettikleri hocalar ile öğrenmiş oldukları yabancı dillere dair veriler ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Bu çerçevede memurların eğitim gördükleri okullara ve bildikleri yabancı dillere dair veriler tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Memurların Eğitim ve Lisan Durumları

Eğitim Kurumu	Lisan Durumu
Hacı Hüseyin Hamdi Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar
Hafız Abdullah Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar
Medrese	
Mustafa Zihni Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar
Medrese	
Vanlızade Abdullah Avni Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazar
Mekteb-i Mülkiye	
Ahmed Hulusi Efendi	
Medrese	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır.
Emrullah Rıza Efendi	
Niksar İbtidâiyyesi	Türkçe okuryazar
Niksar Rüşdiyyesi	
Ahmed Şakir Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır
Niksar Rüşdiyyesi	
İstanbul Rüşdiyyesi	
Mehmed Halid Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır
Niksar Rüşdiyyesi	
Mehmed Mahir Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır
Niksar Rüşdiyyesi	
Salih Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar
Niksar Rüşdiyyesi	
Süleyman Şevki Efendi	
Niksar Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar

¹⁸ Sıbyân mektepleri genel olarak bireyin eğitim hayatına başladığı ilk kademe olarak bir diğer ifadeyle günümüzde ilkököl eğitiminin verildiği kurum olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu okullarda 5 veya 6 yaşında olan kız veya erkek çocukların kayıtları yapılmaktadır. Bkz. (Özger, 2015: 72).

¹⁹ Niksar kâzasında İptidâi Mektepler 1898/1899 tarihinde kurulmuştur. Bu mektepler 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Ayya, Bideze, Çalı, Darı,

Niksar Rüşdiyyesi	
Ohannes Efendi	
Niksar Ermeni İbtidâiyyesi	-
Niksar Rüşdiyyesi	
Mustafa Kemal Efendi	
Niksar İbtidâiyyesi	Türkçe okuryazar
Niksar Rüşdiyyesi	
İsmail Hakkı Efendi	
Niksar İbtidâiyyesi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır
Niksar Rüşdiyyesi	
Abdurrahman Rahmi Bey	
Musul İbtidâiyyesi	Türkçe okuryazar
Adana İbtidâiyyesi	
Bayezid Rüşdiyyesi	
Ahmed Mithad Efendi	
Niksar Rüşdiyyesi	Türkçe okuryazar
Hüseyin Rıza Efendi	
Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar
Rüşdiyye	
Numüne-i Terakki Mektebi	

Kaynak: BOA. DH. SAİDd. 159/439, 177/481, 139/261, 134/489, 168/159, 186/23, 114/325, 162/87, 117/249, 105/375, 125/359, 51/115, 75/63, 61/203, 10/843, 56/63; DH. SAİDd. MEM. 1/3, 29/6.

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde memurların genel olarak Niksar Sıbyân Mektebi,¹⁸ Niksar İbtidâiyyesi¹⁹ ile Niksar Rüştiyesinde eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Bu mektepler dışında taşrada bulunup eski usul ile eğitim veren taşra medreselerinde²⁰ eğitim gören memurlar da olmuştur. Buna örnek olarak ise Ahmed Hulusi Efendi, Mustafa Zihni Efendi ile Hafız Abdullah Efendi gösterilebilir. Ancak medreselerin isimlerine dair bilgiler aktarılmamıştır.

Tüm memurların eğitim süreçlerine Niksar Kâzasında başlamış olmalarına rağmen sadece Abdurrahman Rahmi Bey'in Musul İbtidâisinde eğitim hayatına başlaması dikkat çeken bir husustur. Abdurrahman Rahmi Bey, her ne kadar Niksar doğumlu olarak kayıtlara işlenmiş olsa da tüm eğitim sürecinin Niksar dışında geçtiği tespit edilmiştir. Nitekim tabloda da belirtildiği gibi Musul İbtidâisinin yanı sıra Adana İptidâisi ile Bayezid Rüştiyesinde eğitim hayatına devam ederek buradan mezun olduğu söylenebilir.

Niksar dışında eğitim gören Abdurrahman Rahmi Bey dışında Ahmed Şakir Efendi ve Hüseyin Rıza Efendi'nin de kâza dışında eğitim aldıkları tespit edilmiştir. Ancak bu iki memuru Abdurrahman Bey'den ayıran temel özellik eğitim hayatlarına Niksar Kâzasında başlamış olmalarıdır. Kâza dışında eğitim için tercih edilen yerler ise İstanbul, Adana, Ankara ve Musul olmuştur.

Tablodaki verilerden hareketle dikkat çeken bir diğer önemli husus da kâzada bir Ermeni mektebinin bulunmuş olmasıdır. Niksar doğumlu devlet adamları arasında tek Gayrimüslim olan Ohannes Efendi'nin ilk eğitimini görüp tamamladığı Niksar Ermeni İbtidâisinin bu tarihlerde aktif

Ecnemi, Elmacık, Geyikgözü, Horun, Kabaklı, Karataş, Kelime, Kovalı, Lazık, Mezra, Pertek, Serakıt ve Soğukpınar mahallelerinde faaliyet göstermiştir (Küskü, 2018: 534).

²⁰ Taşra medreselerinde okutulmuş dersler için Bkz. (Bay, Eker, 2018: 97).

olması bölgede bir iptidâi mektebine ihtiyaç duyulacak kadar Ermeni nüfusun bulunduğunu göstermektedir.

Niksar doğumlu memurların mezun oldukları okullara göre dağılımlarına bakıldığında ise bu hususta yapılan incelemeler neticesinde elde edilen istatistiki veriler tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Niksarlı Memurların Mezun Oldukları Okullar

Mezun Olduğu Okul	Mezun Sayısı
Sıbyân-İptidâi Mektebi	1
Rüştiye	11
Medrese	3
Mekteb-i Mülkiye	1
Numûne-i Terakki Mektebi	1

Kaynak: BOA. DH. SAİDd. 159/439, 177/481, 139/261, 134/489, 168/159, 186/23, 114/325, 162/87, 117/249, 105/375, 125/359, 51/115, 75/63, 61/203, 10/843, 56/63; DH. SAİDd. MEM. 1/3, 29/6.

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde Niksar doğumlu devlet adamlarından birinin ilk dereceli eğitim kurumu olan sıbyân veya İptidâi mektebinden²¹ mezun olduğu görülmektedir. On bir memur farklı rüştiye mekteplerinden mezun olmuştur. Eski usul ile eğitim vermeye devam eden medreselerden mezun olan memur sayısı ise üç olarak kayıtlara geçmiştir. Bir memurun Numûne-i Terakki Mektebinden mezun olduğu görülmekle birlikte bir memurun da yüksek olarak olarak nitelendirilebilecek Mekteb-i Mülkiyeden mezun olmuştur.

Memurların almış olduğu eğitim neticesinde öğrenmiş oldukları lisanlara bakıldığında ise on yedi memurun tamamının Türkçe okuyazar olduğu görülmekle birlikte altı memurun Türkçe, Arapça ve Farsça okuyazar veya bu dillere aşina olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit ise memurların çoğunun kâza mekteplerinde eğitim gördüğünden hareketle kâza mekteplerinde Arapça ve Farsça derslerine yönelik eğitim veren muallimlerin olduğu söylenebilir. Bu çıkarımın yanı sıra Osmanlı yöneticilerinin geçmişten beridir uygulamış oldukları politikalar çerçevesinde Arap ve Fars kültürü ile etkileşim içerisinde bulunulmasının da memurların bu dilleri öğrenmesinde büyük etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Niksarlı memurların eğitim durumu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olunursa memurların hepsinin belirli bir eğitim süreci geçirdikleri tespit edilmiştir. Çoğu memurun eğitimde ilk basamak olarak nitelendirilebilecek sıbyân veya daha sonradan iptidâi adını alacak olan mekteplerden mezun oldukları saptanmıştır. İlk eğitimini tamamlayan memurlardan bazılarının daha sonra eski usul eğitim veren medreselerde eğitim hayatına devam etmiştir. Bu gibi eğitim kurumlarında başarılı olan memurların eğitim süreçlerini rüştiye veya Numûne-i Terakki Mektebinde bitiren memurlar da olmuştur. Yüksek okul olarak nitelendirilebilecek Mekteb-i Mülkiyeden de mezun olan memur mevcuttur. Memurların eğitim durumlarına

benzer şekilde detaylı bilginin aktarıldığı bir diğer konu da istihdam sahası olmuştur.

2.3. Memurların İstihdam Sahaları

Sicill-i Ahvâl Defterlerinde tespit edilebilmiş Niksar doğumlu on yedi devlet memurunun istihdam edildikleri kurumlar, bu kurumlarda icra etmiş oldukları vazife ve bu vazife karşılığında almış oldukları maaş²² ile maaş zamlarına dair veriler tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Memurların İstihdam Sahaları

İstihdam Sahası	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	Maaş (Kuruş)
Hacı Hüseyin Hamdi Efendi			
Askeriye Sevk Memuru	Mayıs 1850	13 Mayıs 1862	20/50/250
Rüşümât Emaneti	13 Mayıs 1862	18 Eylül 1866	350/500
Samsun Rüşümât Müdüriyeti	18 Eylül 1866	21 Şubat 187	1.500/1.400
İstanbul Duhan İnhisar ²³ Nezâreti	1874	1879	900
İşkodra Rüşümât Nezâreti	24 Nisan 1877	Temmuz 1878	1.250
Diyarbakır Rüşümât Nezâreti	19 Nisan 1879	13 Şubat 1880	1.500/1.250
Mamuretül'âziz Rüşümât Müdüriyeti	13 Şubat 1880	14 Nisan 1881	-
Dedeoğaç Rüşümât Müdüriyeti	2 Aralık 1881	6 Şubat 1882	900
Kudüs Düyün-u Umûmiye Müdüriyeti	6 Şubat 1882	9 Nisan 1884	1.250
Reji Şirketi	9 Nisan 1884	25 Ocak 1890	1.000/1.250
Şam Düyün-u Umûmiye İdaresi	25 Ocak 1890	-	-
Hafız Abdullah Efendi			
Biga Müdüriyeti	1864	30 Ocak 1867	750
Bandırma Müdüriyeti	13 Ağustos 1867	12 Şubat 1872	1.250
Aydıncık Nahiye Müdüriyeti	22 Şubat 1872	22 Kasım 1875	750
Çal Kaymakamlığı	-	-	-
Keşan Kaymakamlığı	Şubat 1876	5 Şubat 1878	1.800
Balya Nahiye Müdüriyeti	5 Şubat 1878	24 Şubat 1879	700
Gönen Nahiye Müdüriyeti	24 Şubat 1879	Mart 1884	700
Paşaliman Nahiye Müdüriyeti	Mart 1884	12 Aralık 1884	480
Emirali Nahiye Müdüriyeti	27 Mart 1885	27 Kasım 1885	536
Siverek Kaymakamlığı	26 Kasım 1887	25 Şubat 1891	250
Midyat Kaymakamlığı	13 Ağustos 1889	6 Mart 1890	1.250
Lice Kaymakamlığı	6 Mart 1890	4 Nisan 1892	-
Müreffe Kaymakamlığı	23 Ocak 1895	4 Kasım 1896	1.250
Mut Kaymakamlığı	4 Kasım 1896	2 Ocak 1901	1.093
Anamur Kaymakamlığı	2 Ocak 1901	14 Mayıs 1901	1.093
Mustafa Zihni Efendi			
Canik Sancağı Mâl Kalemi	1858	25 Mart 1863	-
Samsun Rüşümât Nezâreti	25 Mart 1863	13 Temmuz 1868	100/125/325
Yozgat Rüşümât Nezâreti	15 Ağustos 1868	13 Mart 1885	500/950/1.000
Ankara Rüşümât Nezâreti	-	14 Ocak 1887	-
Bursa Düyün-u Umûmiye Nezâreti	14 Ekim 1889	-	1.600
Vanlızade Abdullah Avni Efendi			
Niksar Aşar Riyaseti	22 Haziran 1877	22 Ocak 1878	500
Bingazi Rüşümât Nezâreti	13 Temmuz 1881	-	250
Bingazi Tütün Fabrikası	-	23 Temmuz 1882	300
İstanbul Rüşüm-î Sitte Nezâreti	29 Eylül 1882	4 Ekim 1883	100

²¹ Bu mekteplerden en ünlüleri ise 19. yüzyılda kayıtlara Taş Mektep olarak geçen kurumdur (Gündüz, 2022: 69).

²² Tanzimat dönemiyle birlikte devlet kurumlarında görev üstlenen memurlara maaş bağlanarak veriyeye tabi tutulmuşlardır (Marufoğlu, 2011: 275).

²³ Arapça kökenli olan kelime tekel anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1993: 438; Demirebilek, 2012: 204).

Samsun Düyûn-u Umûmiye İdaresi	14 Eylül 1883	14 Temmuz 1884	400/450
Biga Nüfus Dairesi	27 Temmuz 1893	-	125
Ahmed Hulusi Efendi			
Yenikapı Aşar Memuriyeti	27 Kasım 1880	15 Nisan 1882	400
İstanbul Ağnam Müfettişliği	15 Nisan 1882	1883	750
Eminönü Aşar Memuriyeti	Mayıs 1883	12 Mart 1883	500
Eminönü Karamürsel Muharrirliği	12 Mart 1884	26 Nisan 1884	450
Akyüz Aşar Memuriyeti	13 Ağustos 1884	2 Mart 1886	600
Akyüz Mâl Müdürlüğü	2 Mart 1886	1 Ağustos 1895	460/800
Emrullah Rıza Efendi			
Niksar Tahrirat Kalemi	1867	-	Mülâzemet
Niksar Sandık Eminliği	13 Ağustos 1883	12 Eylül 1885	195
Canik Defter-i Hâkanî Kalem Odası	8 Ekim 1890	18 Ocak 1893	188
Samsun Tabur Kitabeti	18 Ocak 1893	-	-
Ahmed Şakir Efendi			
İstanbul Rüşdiyyesi	21 Ekim 1886	3 Mart 1887	380
Edirne Rüşdiyyesi	27 Eylül 1887	7 Ekim 1897	480
Canik Rüşdiyyesi	7 Ekim 1897	2 Eylül 1898	500
İstanbul Mübaşirliği	14 Kasım 1898	27 Ağustos 1901	400
Edirne Reji İdaresi	27 Ağustos 1901	-	-
Mehmed Halid Efendi			
Niksar Reji Memurluğu	13 Ağustos 1888	28 Ocak 1889	300
Niksar Reji Muhafaza Dairesi	14 Temmuz 1890	15 Mart 1892	120
Niksar Düyûn-u Umûmiye Memurluğu	28 Aralık 1892	14 Ağustos 1900	150
Tokat Düyûn-u Umûmiye Müdürlüğü	14 Ağustos 1900	-	200
Mehmed Mahir Efendi			
Niksar Ziraat Bankası Şubesi	30 Ekim 1892	8 Şubat 1894	-
Niksar Belediyesi	8 Şubat 1894	3 Şubat 1898	65
Niksar Nüfus Dairesi	3 Şubat 1898	-	250
Salih Efendi			
Niksar Piyade Tahsildarlığı	20 Temmuz 1901	14 Temmuz 1902	150
Üçüncü Daire Süvari Tahsildarlığı	14 Temmuz 1902	-	300
Süleyman Şevki Efendi			
Niksar Belediyesi	13 Ağustos 1894	13 Nisan 1905	60
Niksar Nüfus Dairesi	13 Nisan 1905	-	Mülâzemet -250
Ohannes Efendi			
Niksar Bidayet Mahkemesi	1887	13 Şubat 1896	Mülâzemet
Sivas Polis Memurluğu	13 Şubat 1896	-	250/500
Mustafa Kemal Efendi			
Tosya Nüfus Dairesi	10 Eylül 1905	-	250
İsmail Haklı Efendi			
Sancak Süvari Tahsildarlığı	14 Eylül 1902	14 Mart 1903	400
Abdurrahman Rahmi Bey			
Şûrâ-yî Devlet Fihrist Odası	24 Ağustos 1898	10 Ocak 1899	20/120
Şûrâ-yî Devlet Mazbata Odası	10 Ocak 1899	8 Mart 1902	20
İstinaf Mahkemesi	8 Mart 1902	15 Haziran 1913	140/400
Şûrâ-yî Devlet Bidayet Mahkemesi	15 Haziran 1913	-	750
Ahmed Mithad Efendi			
Niksar Maliye Tahsildarlığı	13 Ekim 1896	22 Eylül 1897	250
Niksar Ziraat Bankası Şubesi	13 Ekim 1899	14 Ekim 1906	200
Niksar Nüfus Dairesi	7 Mart 1907	27 Temmuz 1907	200
Özviran Nahiye Katipliği	29 Nisan 1908	15 Nisan 1908	150
Niksar Ziraat Bankası Şubesi	7 Mart 1913	-	250

Hüseyin Rıza Efendi			
Telgraf ve Posta Nezâreti	1903	31 Mart 1908	Mülâzemet -25

Kaynak: BOA.DH. SAİDd. 159/439, 177/481, 139/261, 134/489, 168/159, 186/23, 114/325, 162/87, 117/249, 105/375, 125/359, 51/115, 75/63, 61/203, 10/843, 56/63; DH. SAİDd. MEM. 1/3, 29/6.

Tablodaki verilerden hareketle Niksarlı memurların istihdam alanlarını maliye, yönetim, hukuk, ilmiye, askeriye, Ziraat Bankası,²⁴ Düyûn-u Umûmiye İdaresi ve Reji Şirketi olmak üzere sekiz farklı alanda toplamak mümkündür. Yine bu alanlardan en fazla istihdamın sağlandığı saha ise yönetim ve maliye olmuştur. Tablodaki verilere de göz atıldığında Niksar doğumlu devlet memurlarının çoğunun idareye bağlı belediye ve kaymakamlıkların farklı kademelerinde görev icra ettikleri görülecektir. Yine sicil kayıtlarına işlenmiş olan verilerden hareketle Niksar doğumlu devlet adamlarının devlet kurumları dışında özel sektörde faaliyet gösteren çeşitli kurumlarda görev icra ettikleri söylenebilir. Dokuz memur Niksar'da bulunan farklı kurumlarda görev üstlenmiştir. Bu memurların çoğu daha sonra memuriyetine Niksar dışında farklı bölgelerde devam etmişlerdir. Diğer sekiz memur ise Niksar'da hiçbir şekilde görev üstlenmemiş olup genel olarak çevre bölgelerde görev almıştır.

Niksar doğumlu devlet memurların genel olarak Samsun, İstanbul, Diyarbakır, Mamuretül'âziz, Dedeoğaç, Biga, Bandırma, Aydıncık, Çal, Keşan, Balya, Gönen, Paşaliman, Emirali, Siverek, Midyat, Lice, Mürefte, Mut, Anamur, Canik, Yozgat, Ankara, Bursa, Bingazi, Yenikapı, Eminönü, Akyüz, Edirne, Tokat, Sivas, Tosya ve Özviran bölgelerinde görev icra etmişlerdir. Günümüz sınırları dışında ise Şam, Kudüs ve İskodra gibi bölgelerde görev üstlenmişlerdir. Tablodaki verilerden hareketle memurların genel olarak taşra vilâyet merkezlerinde, sancaklarda, kâzalarda ve nahiyelerde görev icra etmekle birlikte İstanbul'da merkezi idarede de görev üstlenen memurların olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Şûrâ-yî Devlet'in farklı odalarında vazife icra eden Abdurrahman Rahmi Efendi örnek gösterilebilir.

Memurların üstlenmiş oldukları vazife karşılığında almış oldukları maaşlara bakıldığında en düşüğünün 20 kuruş en yüksekine ise 1.800 kuruş olduğu görülmektedir. En düşük maaşı alan Abdurrahman Rahmi Bey ile Hacı Hüseyin Hamdi Efendi'dir. Ancak Hacı Hüseyin Hamdi Efendi'nin maaşı daha sonraları 250 kuruşa kadar yükselmiştir. En yüksek maaş alan memurun ise 1800 kuruşla Hafız Abdullah Efendi olduğu görülmektedir. İlk maaşlar baz alındığında en düşük ile en yüksek maaş arasında 90 kat fark bulunamaktadır. Bu durum ise memurların yaşam standartları arasındaki farkın ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Memurların çalıştıkları alanlara göre maaşları ortalama 500-600 kuruş civarındadır. Bu oran belirlenirken memurların görev

²⁴ İmparatorlukta ziraat ve ticaretin geliştirilmesine destek amacıyla Nafia Nezâretine bağlı olarak kurulan Ziraat Bankası resmi devlet kurumu hüviyetinde

olmasından dolayı personeli de devlet memuru olarak sayılmaktadır (Kazgan, 1997: 165-171).

başında almış oldukları en yüksek maaş miktarı esas alınmıştır. Tabloda da gösterildiği gibi memurların aynı görev başında buldukları zaman zarfında almış oldukları maaş miktarlarında değişiklik meydana gelmiştir. Bunun temel nedeni memurun görevi başındayken ödüllendirilmesi için uygulanan maaş zammıdır.

Niksarlı memurların göreve başlama maaşlarına göre dağılımlarına bakılacak olursa; 20-200 kuruş arası dört kişi, 200-500 kuruş arası yedi şahıs, 500-1.000 kuruş arası bir memur, mülâzemetle görevlendirilen üç kişidir. Memuriyete başladığı ilk görevinde almış olduğu maaş bilgisine dair veriler aktarılmayan memur sayısı ise iki olarak tespit edilmiştir. Memurların almış olduğu son maaşlarına bakılacak olursa; 100-500 kuruş arası on kişi, 500-1.000 kuruş arası iki kişi, 1.000-1.500 kuruş arası iki kişi, son aldığı maaşa dair bilgi verilmeyen memur sayısı ise üç kişi olarak saptanmıştır. Memurların almış olduğu son maaşların genel olarak 1.000 kuruşun altında seyrettiği görülmekle birlikte en dikkat çekenini ise Hafız Abdullah Efendi'nin 1.093 kuruşluk maaşı ile Mustafa Zihni Efendi'nin almış olduğu 1.600 kuruşluk maaşıdır.

Bu çıkarımların yanı sıra memurların almış olduğu maaşlarda dalgalanmaların da yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Hacı Hüseyin Hamdi Efendi örnek olarak incelenebilir. Askeriye Sevk Memurluğunda görev icra ederken 20 kuruş olan maaşı önce 50 kuruşa daha sonra ise 250 kuruşa çıkarılmıştır. Diyarbakır Rüşûmat Nezâretinde 1.500 kuruş maaşla işe başlamış ancak bu miktar daha sonra 1.250 kuruşa düşürülmüştür. Rüşûmat Emanetindeki 350 kuruş aylık ücreti 500 kuruşa yükseltilmiştir. Reji Şirketi'nde 1.000 kuruş olan maaşı daha sonra 1.250 kuruşa çıkarılmıştır. Son olarak Samsun Rüşûmat Müdüriyetinde 1.500 kuruş olarak aldığı maaşı daha sonra 1.400 kuruşa düşürülmüştür (BOA. DH. SAİDd. 56/63).

Bir diğer örnek Mustafa Zihni Efendi'dir, Mustafa Zihni Efendi, Samsun Rüşûmat Nezâretinde görev icra ederken 100 kuruş aylık ücretle göreve başlamıştır. Bu maaş miktarı zamanla önce 125 kuruşa daha sonra ise 325 kuruşa çıkarılmıştır. Yozgat Rüşûmat Nezâretinde ise 500 kuruş olan aylık ücreti 950'ye daha sonra ise 1.000 kuruşa yükseltilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 61/203). Ahmed Hulusi Efendi, Akyüz Mâl Müdürlüğünde 460 kuruş aylık maaşla göreve başlamış olsa da daha sonradan bu rakamın 800 kuruşa çıkarıldığı görülmektedir (BOA. DH. SAİDd. 75/63). Ohannes Efendi, Sivas Polis Memurluğundaki görevine her ne kadar 250 kuruş aylıkla başlamış olsa da daha sonradan bu miktarın 500 kuruşa yükseltildiği görülmektedir (BOA. DH. SAİDd. 186/23).

Abdurrahman Rahmi Bey, Şûrây-î Devlet Fihrist Odasındaki görevine 20 kuruş aylıkla başlamış ancak bu maaş zamanla 120 kuruşa çıkarılmıştır. Yine İstinâf Mahkemesinde görevi sırasında 140 kuruş olan maaşı 400 kuruşa yükseltilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 139/261). Son olarak Vanlızade Abdullah Avni Efendi'nin Samsun Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde görev icra ederken 400

kuruşluk maaşının 450 kuruşa çıkartılması örnek olarak gösterilebilir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3). Genel olarak memurların almış olduğu maaşlarda gözlenen bu dalgalanmaların sebepleri bütçe açığının kapatılmak istenmesi, memur kadrolarının ücret politikasıyla uyumsuzluğu ve memurları ödüllendirilmesine yönelik sık sık uygulanan maaş zammı olarak açıklanabilir.

Memurların çoğu genel olarak yönetim alanında istihdam edilmiştir. Kaymakamlık ve nahiyeye müdürlüğünde bulunan memurların ortalama olarak 550-560 kuruş maaş aldıkları saptanmıştır. Maliye alanında görev üstlenmiş olan memurların ortalama 440-450 kuruş maaş aldıkları tespit edilmiştir. Hukuk alanında görev icra eden iki memurun ortalama maaşı 575-580 kuruşken, ilmiye alanında istihdam edilenlerde bu oran 450-460 kuruş civarındadır. Ziraat Bankası'nda görev icra edenlerin ortalama maaşı 225 kuruş, Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nde vazife üstlenenler ortalama 730 kuruş maaş almışlardır. Reji Şirketi'nde ise bu oran 490-500 kuruş arasında değişiklik gösterirken, Rüşûmat Nezâretinde görev üstlenmiş olan memurların ise ortalama 630-640 kuruş maaş tahsil ettikleri tespit edilmiştir. Ortalama maaşlara dair elde edilen bu verilerden hareketle en düşük orana sahip olan kurumun Ziraat Bankası, en yüksek orana sahip olan kurumun ise Düyûn-u Umûmiye İdaresi olduğu çıkarımında bulunabilmektedir.

Araştırma grubundaki memurların bazıları, bürokratik yaşamlarında "mülâzemet" bir diğer ifadeyle maaşsız olarak mesleki hayatlarında tecrübe kazanmak amacıyla ücretsiz şekilde bir süre stajyer olarak çalıştırılmışlardır. Niksarlı memurların dördü mülâzemet ile işe başlarken diğer on üçü ise mülâzemetle doğrudan maaşlı şekilde işe başlamışlardır. Mülâzemetle istihdam edilen memurların Emrullah Rıza Efendi, Süleyman Şevki Efendi, Ohannes Efendi ile Hüseyin Rıza Efendi olduğu tespit edilmiştir. Genel teamüllere uygun olarak bir veya iki yıl süren mülâzemet uygulamasının Niksarlı memurlar için istisnâ olarak uygulanmadığı görülmektedir. Bu çerçevede 1887 yılında Niksar Bidayet Mahkemesinde mülâzemetle göreve başlayan Ohannes Efendi'nin 13 Şubat 1896 tarihine kadar göreve maaşsız olarak devam etmesi örnek olarak gösterilebilir. Ohannes Efendi'nin mülâzemetle görev süresinin yaklaşık olarak dokuz yıl sürdüğü saptanmıştır.

2.4. Başarıların Ödüllendirilmesi

Devletin farklı kademelerinde görev icra etmiş olan memurların çalışma disiplininin devamını sağlamak ve motive etmek amacıyla ödüllendirme yöntemine sıklıkla başvurulmuştur. Bu ödüller arasında maaş zammı, nişan veya madalya tevcihi, terfi ya da rütbe yer almıştır. Bu bağlamda Hacı Hüseyin Hamdi Efendi, 13 Mart 1851 tarihinde 35 kuruş maaşla atandığı Bölük Eminliğinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı 26 Aralık 1851 tarihinde terfi ettirilerek 50 kuruş maaşla baş çavuşluğa getirilmiştir. 14 Mart 1855 tarihinde zam alarak maaşı 250 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca Kırım Muharebesi'nde göstermiş olduğu başarıdan dolayı İngiliz nişanı almıştır.

Yine 26 Kasım 1889 tarihinde üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 56/63). Rütbe ile ödüllendirilen bir diğer isim Hafız Abdullah Efendi olmuştur. Midyat Kaymakamlığında görev icra ederken göstermiş olduğu başarıdan dolayı 3 Eylül 1889 tarihinde üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 10/843). Yine üçüncü derecen rütbe ile ödüllendirilen memurlar arasında Şerif Efendizade Mehmed Mahir Efendi yer almıştır. Şöyle ki, Niksar Nüfus Dairesinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı 13 Kasım 1899 tarihinde üçüncü dereceden, 4 Aralık 1901 tarihinde ise dördüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 29/6).

Ödüllendirme yöntemlerinden bir diğeri olan terfi ise sıklıkla başvurulan yöntem olmuştur. Bu bağlamda Ohannes Efendi örnek gösterilebilir. 250 kuruş maaşla Sivas Vilâyet Polis memurluğundaki başarısından dolayı 17 Kasım 1909 tarihinde 500 kuruş maaşla komiser muavinliğine terfi ettirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 186/23). Terfi ile ödüllendirilen bir diğer isim Mustafa Zihni Efendi'dir. Yozgat Rüsûmât Nezâretinde ikinci memur olarak görev icra ederken göstermiş olduğu başarıdan dolayı 22 Şubat 1875 tarihinde birinci memurluğa terfi ettirilmiştir. 26 Şubat'ta ise 500 kuruş olan maaşı 1.000 kuruşa çıkarılmıştır. Yine Bursa Düyûn-u Umûmiye İdaresi'ndeki başarısından dolayı maaş zammı olarak aylık ücreti 1.600 kuruşa çıkarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 61/203). Maaş zammı alan bir diğer isim Mehmed Halid Efendi'dir. Tokat Düyûn-u Umûmiye Müdürlüğündeki başarısından dolayı 26 Kasım 1900 tarihinde maaşı 200 kuruşa çıkarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 117/249).

Son olarak ödüllendirilen memurlardan bir diğeri Abdurrahman Avni Efendi'dir. Şûrâ-yî Devlet Fihrist Odasındaki başarısından dolayı maaş zammı olarak bir yıl içerisinde 20 kuruş olan maaşı 28 Haziran 1900 tarihinde 120 kuruşa çıkartılmıştır. Maaş zammının yanı sıra dördüncü derecen rütbe ile ödüllendirilmiştir. 8 Mart 1902 tarihinde terfi ettirilerek İstinaf Mahkemesinde görevlendirilmiştir. 21 Kasım 1910 tarihinde ise yine terfi ettirilerek mahkemenin kâtipliğine getirilmiştir. Son olarak 15 Haziran 1913 tarihinde Şûrâ-yî Devlet Bidayet Mahkemesi savcı muavinliğine terfi ettirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 139/261).

2.5. Yasadışı Girişimlerin Cezalandırılması

Sicil kayıtlarında memurların başarılarına dair verilen ödüllere yer verildiği gibi memurların yasadışı girişimlerine karşı almış oldukları cezalara da değinilmiştir. Sözgelimi, Abdullah Efendi'nin Lice Kaymakamlığına tayin edilmiş olmasına rağmen 4 Nisan 1892 tarihinde görevini yapmakta yetersiz olduğu hakkında şikâyetle bulunularak hakkında tahkikat süreci başlatılmıştır. Şûrâ-yî Devlet tarafından görevden azledilmişse de daha sonra Mürefte Kaymakamlığında görevlendirilmiştir. Ayrıca Mut Kaymakamlığında vazife

icra ederken vergileri toplamakta yetersiz kalmasından dolayı hakkında bir muhakeme süreci daha yaşanmıştır. Netice olarak 14 Mayıs 1901 tarihinde görevden azledilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 10/843). Hakkında muhakeme süreci başlatılan bir diğer isim de Vanlızade Abdullah Avni Efendi'dir. Samsun Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nde tuz ambar memuru olarak görev icra ederken tuzların üzerine çekilen beyradandan dolayı tuzlarda % 5 buçuk oranında eksilme meydana gelmiştir. Bundan dolayı hakkında muhakeme süreci başlatılmıştır. Ancak ceza almadan beraat etmiştir (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3).

Bu gibi süreçlerin yanı sıra zimmet suçundan dolayı muhakeme sürecinin de yaşandığı saptanmıştır. Sözgelimi, Ahmed Hulusi Efendi örnek olarak incelenebilir. Şöyle ki, Akyüz Mâl Müdürlüğü görevini icra ederken yolsuzluk yaptığına dair hakkında şikâyetle bulunulmuştur. Hazine parasını zimmetine geçirme suçundan dolayı kendisi, yardımcısı Abdullah Efendi ve nüfus memuru Behçet Efendi yargılanmıştır. Yargılama neticesinde Taşkebir Nâhiyesi tahsisat vergisinden 38.000 kuruşun eksin çıkması, arazi üzerine izinsiz yapı inşasına izin vermesi, yetkisi altında bulunan 500 kile Arpanın eksik çıkması, Akyüz ve Düziçi bölgelerindeki vergilerin toplanması görevi sırasında bölge ahalisinden kanunsuz para toplanması, Akyüz Kâzasında İbrahim Efendi adında birisine vergi toplaması için izin verilmesi, her sene kâzada 15.000 ile 20.000 arasında değişen miktarın toplanarak kayıtlara 1.000 kuruş olarak girilmesi, geri kalan kısmının ise aralarında taksim edilmesi, Kürt Ömer adındaki şahsın 40.000 ile 50.000 arasında değişen aşarı kayıtlara geçirilmeden alması ve ahalden kanuna aykırı olarak akçe toplamasına yönelik suçların sabit görülmesi üzerine 13 Şubat 1902 tarihinde görevden azledilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 75/63).

SONUÇ

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde memur istihdam politikası II. Abdülhamit döneminde atılan adımlarla geliştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde atılan önemli adımlardan biri de sicill-i ahvâl kayıtlarıdır. 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu ile birlikte bu kayıtlar tutulmaya başlanmıştır. Bu kayıtlar sayesinde, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin merkez ve taşra teşkilatında görev yapmış birçok memurun doğum tarihleri, doğum yerleri, aile ve eğitim durumları, memuriyete başlama yaşları, tarihleri, istihdam edildikleri kurumlar, tayin, terfi, ceza, yer değiştirme ve azil gibi durumları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Günümüzde sabıka kaydı veya özgeçmiş olarak nitelendirilen bu kayıtlar incelendiğinde on yedi Niksar doğumlu devlet memuru tespit edilmiştir. Çalışmada incelenen on yedi memurdan sadece birisinin Gayrimüslim diğerlerinin ise Müslüman olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslim olan memur Ermeni kökenli olup Osmanlı tebaasındandır. Bu memurların tamamı Niksar merkez veya merkeze bağlı olan köylerde dünyaya gelmişlerdir.

Memurlarla ilgili tutulan sicil kayıtları incelendiğinde toplumdaki statü ve saygınlıklarını gösteren unvan ve şöhretler hakkında da çıkarımda bulunabilir. Bu çerçevede Abdurrahman Rahmi dışında “Bey” unvanını alan memurun olmadığı diğer on altı memurun tamamının “Efendi” unvanına sahip olduğu saptanmıştır.

Memurların şöhretlerine bir diğer ifade ile toplumda kendilerine uygun görülen lâkaplara bakıldığında on yedi memurdan sadece beşinin lâkab veya şöhret sahibi olduğu görülmektedir. Bunların ise “Hacı”, “Hafız”, “Vanlızade”, “Efendizade” ve “Nakibzade” gibi şöhretler olduğu tespit edilmiştir. Memurların toplumsal kökenleri ve aileleri ile ilgili bilgi edinmek amacıyla memurun babasına ait şöhreti, unvanı ve icra etmiş olduğu mesleğe dair veriler de sicil kayıtlarına işlenmiştir. Bu doğrultuda on yedi memurun babasından yedi kişinin şöhreti bulunmadığı gibi diğer memurların “Dervişzade”, “Hacı”, “Vanlızade”, “Niksarlı”, “Niksarlı Uzunoğlu Hafız”, “Hacı”, “Nakibzade Hacı Hafız” ve “Traşlızade” gibi şöhretlere sahip oldukları görülmektedir. Aldıkları unvanlar arasında ise “Bey” ve “Efendi” dışında Ağa’nın da olduğu tespit edilmiştir. Nitekim on yedi memurun babasından on biri “Efendi”, biri “Bey” diğer beşi ise “Ağa” unvanını almıştır. Osmanlı klasik dönemde “Bey” sıfatı seyfiyye mensuplarına, “Efendi” sıfatı ise kalemiyye ve ilmiyye mensup olan memurlar tarafından kullanılmıştır. Bu bilgilerden hareketle on bir ailenin “Efendi” unvanını kullanmış olması hasebiyle kalemiye veya ilmiye, bir ailenin ise “Bey” unvanından dolayı seyfiye kökenli olduğu söylenebilir. Beş aile reisinin “Ağa” unvanını almış olması bu ailelerin kırsalda arazi mülkiyetine sahip aile kökenli olduklarını göstermektedir. Babaların icra etmiş olduğu mesleklere bakıldığında ise dokuz şahsın mesleğine dair bilgi aktarılmadığı gibi diğer sekiz şahsın kapıcı, asker, tüccar, kâtip, nüfus memuru, müftü ile telgraf ve posta memuru gibi vazife icra ettikleri saptanmıştır.

Niksar kazâ merkezi ve bağlı bölgeler genel olarak farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir yer olması nedeniyle adı geçen memurlar arasında Türkçe dışında ikinci veya üçüncü dil konuşabilenler bulunmaktadır. Şöyle ki, Hacı Hüseyin Hamdi Efendi Türkçe, Hafız Abdullah Efendi Türkçe, Mustafa Zihni Efendi Türkçe, Vanlızade Abdullah Avni Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Ahmed Hulusi Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Emrullah Rıza Efendi Türkçe, Ahmed Şakir Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Mehmed Halid Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Mehmed Mahir Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Salih Efendi Türkçe, Süleyman Şevket Efendi Türkçe, Mustafa Kemal Efendi Türkçe, İsmail Hakkı Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça, Abdurrahman Rahmi Bey Türkçe, Ahmed Mithad Efendi Türkçe ve Hüseyin Rıza Efendi Türkçe dillerini konuşabilmektedir. Verilen bilgilerden hareketle memurlardan onunun Türkçe okuryazar, altısının Türkçe’nin yanı sıra Arapça ve Farsça bildiği tespit edilmiştir. Bildiği dil hakkında bilgi aktarılmayan tek memurun ise Ohhanes Efendi olduğu saptanmıştır. Her ne kadar dil durumuna dair bilgi verilirse de Ohhanes Efendi’nin Türkçe ve Ermenice bildiği muhtemeldir.

Tespit edilen bir diğer husus da ikinci veya üçüncü dile hâkim olan tüm memurların bilmiş olduğu dillerin Arapça ve Farsça olmasıdır.

Niksarlı memurlardan Hacı Hüseyin Hamdi Efendi, Hafız Abdullah Efendi, Mustafa Zihni Efendi, Vanlızade Abdullah Avni Efendi, Ahmed Şakir Efendi, Mehmed Halid Efendi, Mehmed Mahir Efendi, Salih Efendi, Süleyman Şevket Efendi ve Hüseyin Rıza Efendi sıbyân mektebinde eğitim görürken, Emrullah Rıza Efendi, Ohannes Efendi, Mustafa Kemal Efendi, İsmail Hakkı Efendi ve Abdurrahman Rahmi Bey iptidâi mektebinde okumuş olup, bu memurlardan Ahmed Mithad Efendi ise rüştiyede tahsil görmüştür. Bunlardan sadece Ahmed Hulusi Efendi hiçbir klasik veya modern eğitim kurumlarına gitmeyerek daha sonradan medreseye gidip ilim tahsil etmiştir. Genel olarak memurların Niksar’da bulunan idâdi, sıbyân, iptidâi, rüştiye veya medreselerde eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Ancak bu gibi eğitim kurumlarının yanı sıra Niksar dışında eğitim gören memurlar da olmuştur. Sözelimi, İstanbul Rüştiyesinde eğitim gören Ahmed Şakir Efendi ile Musul, Adana ve Bayezid İbtidâilerinde eğitim gören Abdurrahman Rahmi Bey örnek gösterilebilir. Yine bu eğitim kurumları dışında Mekteb-i Mülkiyede de eğitim gören memurun olduğu söylenebilir. Örnek ise Vanlızade Abdullah Avni Efendi’dir.

Niksarlı memurların gerek devlet kurumlarda gerekse devlet kurumlarına bağlı olarak özel veya yabancı sermaye ile kurulan çok uluslu şirket veya idarelerde vazife üstlendikleri saptanmıştır. Niksarlı memurların işe başlama yaşlarına bakıldığında mülâzemetle istihdam edilenlerin erken yaşta işe başladıkları tespit edilmiştir. Örnek olarak Ohannes Efendi’nin on üç yaşında, Mustafa Zihni Efendi’nin ve Hüseyin Rıza Efendi’nin on beş yaşında, Abdurrahman Rahmi Bey’in on altı yaşında ve Emrullah Rıza Efendi’nin on yedi yaşında mülâzemetle göreve başlaması gösterilebilir. Memurlar arasında en erken on üç yaşında Ohhanes Efendi en geç ise otuz dört yaşında Salih Efendi işe başlamıştır. Ortalama olarak ise işe başlama yaşının yirmi üç olduğu saptanmıştır.

Memurların istihdam edildikleri müesseseler gibi bölgeler de farklılık göstermektedir. Şöyle ki, memurların Niksar dışında Sivas, Tosya, Edirne, Samsun, Canik, İstanbul, Biga, Bingazi, Tokat, Bursa, Ankara, Diyarbakır, Edirne, İskodra, Şam, Kudüs, Mut, Lice, Anamur, Adana, Bandırma, Keşan Siverek, Yozgat ve Balya gibi farklı vilâyet, sancak ve kâzalarda; Rüşmât Emaneti, Reji Şirketi, Düyûn-u Umûmiye İdaresi, Belediye ile Kaymakamlıklar, Telgraf ve Posta Nezâreti, Nüfus Daireleri, Maliye Nezâreti, Adliye Nezâreti ve Ziraat Bankası gibi kurumlarda istihdam edildikleri saptanmıştır. Bu kurumlarda görev icra eden memurların mesleklerine bakıldığında ise bunlar; kaymakamlık veya kaymakam muavinliği, nahiye müdürlüğü veya nahiye kâtipliği, sancak, kâza veya nahiyelerde mâl müdürlüğü, asayiş alanında asker veya polislik, farklı kademelerde bulunan mahkemelerde, yabancı sermaye eli ile kurulmuş olan

Düyûn-u Umûmiye ya da Reji Şirketi'nde kolculuk veya memurluk, Mali işlerde Ziraat Bankası'nın farklı şubelerinde ve son olarak Rûsûmât Emaneti'nin farklı kademelerinde istihdam edildikleri söylenebilir. Bu gibi görevleri icra eden memurlar arasında görevini hakkıyla yerine getirip nişan veya madalya ile ödüllendirilenler olduğu gibi yasadışı faaliyetlerde bulunup açığa alınan veya görevden azledilen memurların da olduğu saptanmıştır. Buna dair örnek olarak ise Ahmed Hulusi Efendi gösterilebilir. Toplanan vergide eksikliğin çıkması üzerine yapılan yargılama neticesinde suçlu bulunarak görevden azledilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.) DVN.MKL. 18/9

DH. SAİDd. 10/843,51/115,56/63,61/203,75/63,105/375,114/325,117/249,125/359,134/489,139/261,159/439,162/8168/159,177/481,186/23.

DH. SAİDd. MEM. 1/3

DH. SAİDd. MEM. 29/6

HR. HMS. İŞO. 166/20

HR.İD. 290/50

Y. EE.KP. 41/4019

2. Salnameler

Sivas Vilayet Salnamesi.

3. Araştırma-İnceleme Eserler

Açıkel, A., Mercan M., (2002), “Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından analizi (1880-1916)”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19:2, 235-257.

Açıkel, A. (2012), “Tokat”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 219-223.

Aktaş, E. (2021), “19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı”, *Mavi Atlas Dergisi*, 9:1, 98-100.

Akgün, M., (2017), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Bosna Doğumlu Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Akyıldız, A., (2019), “Mekteb-i Mülkiyye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 238-240.

Akyıldız, A., (2003), “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 273-274.

Akyıldız, A., (2018), *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Aktürk, S., “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Midyatlı Memurlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11:XXXV,726-748.

Akkutay, Ü., (1984), *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Aksoy, V., (2018), “İngiliz Ticaret Raporlarında (1908-1913) Trabzon”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV:58,50-74.

Altın H., (2008), “1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1,271-283.

Alti, A., Kartal, S. S. (2021), *Kayseri Eğitim Tarihi Araştırmaları-Eski Çağlardan Osmanlı Devleti'nin Sonlarına Kadar*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Atam, Ş., (2018), “Osmanlı Devleti'nde Niğdeli Gayr-i Müslim Memurlar”, *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5:9, 211-228.

(2010), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Bal, M. A., Dağdelen, İ. (2012), *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*, İstanbul: Trabzon Kitaplığı.

Başaran, M., (2013), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bergama Doğumlu Memurlar (1827-1892)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII:1,77-103.

Başaran, M., (2018), “Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kuşadası Doğumlu Memurlar (1826-1885)”, *Çaka Bey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran (ed), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları,1-26.

Bay, A., Eker, O., (2018), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Alimleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7,83-114.

Bostan, M. H., (2007), “Niksar”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 119-122.

- Böyükbaşı, M., (2021), “Arapça Nahiv Çalışmaları Önemli Nahiv Ekolleri ve Nahiv Öğretimi”, *Journal Of Language and Literature Studies*, 24,926-935.
- Bilirli, T. (2020), *Bolulu Devlet Adamları Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre*, İstanbul: ARK Kitapları.
- Bilirli, T. (2021), “Osmanlı Dönemi’nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1:4,3834-3852.
- Bozkurt, N. (2011), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Simavlı Memurlar”, *Akademik Bakış Dergisi*, 27,1-12.
- Buluç, B. (1997), “Tanzimat Döneminde İlköğretim”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 232,36-39.
- Çakaloğlu, C. (2004), “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Devleti’ndeki Manisalı Mülki Amirler”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25,221-242.
- Çağır, M., Türk, İ. C., (2017), “1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4:1,62-75.
- Çavdar, N., Çelikkut, E. (2020), “XIX. Yüzyıl’ın İkinci Yarısında Kıbrıslı Memurlar Örneğinde Prosopografik Bir Değerlendirme”, *ÇAKÜK Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11:1,353-375.
- Çavdar, N. (2019), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Muşlu Memurlar (1879-1909)”, *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu (10-12 Mayıs 2018)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,251-281.
- Çelik, A. (2007), “Hatıralarla Sıbyan Mektepleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27,125-135.
- Çetin, A. (2005), “Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”, *Vakıf Dergisi*, 29,87-104.
- Çetin, E., Aydos, H., (2021). “Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umûr-ı Nafia”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*. 8:1,2-13.
- Dağdelen, İ. (2004), *Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Ünye Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları*, İstanbul: Ünyeliler Derneği Yayınları.
- Demirbilek, S., (2012), “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12:24,203-232.
- Deveci Bozkuş, Y. (2020), “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Afyonkarahisar Doğumlu Ermeni Memurlar”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6:1,13-25.
- Devellioğlu, F., (1993), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dictionnaire, P. (1886), *Français-Turc-Fransızca Türkçe Lügat*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Diloğlu, H. (2021), *Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Üsküp Doğumlu Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Doğantekin, R. (2017), “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Kars Doğumlu Memurlar (1879-1909)”, *Kafdağı Dergisi*, 2:2,97-125.
- Efe, A. (2013), “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaslı Memurlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10:23,181-194.
- Eldem, V. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğan, S. (2021), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV:1,122-138.
- Erkartal, A. (2007), *Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki Safranbolulu (Zağfiranbolulu) Memurlar (1879-1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ekinci, A., Asoğlu, İ. (2018), “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar”. *Osmanlı Urfası I. (Şanlıurfa, 2018)*, Ed. Abdullah Ekinci. 227-268.
- Gazel, A. A. (2007) “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi’nde Görev Yapan Anamurlu Memurlar”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32,203-213.
- Georgeon, F. (2016), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Ali Berktaş, (çev), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökmen, E. (2006), “Aydın Vilâyeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20:20,149-173.
- Gündüz, A. (2011a) “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kayserli Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar”, *History Studies*, 3:3,123-145.
- Gündüz, A. (2011b) “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kırşehir Doğumlu Memurlar (1879-1909)”, *History Studies*, 3:1,131-154.

- Gündüz, C., (2022), "Niksar", *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara: Detay Yayıncılık, 69-70.
- Güllüdağ, N., Baş, H., (2019), "1452 Numaralı İzmit Şeriyeye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lâkaplar Üzerine Bir İnceleme", 3:7,73-104.
- Güran, T., (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karataş, Y. (2018), "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bayezidli Devlet Memurları", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4:1,1-24.
- Karcı, E., (2015), "Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911)". Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu I. (Tokat, Eylül 2015). Ed. Ali Açıklık. 513-526. Tokat: Tokat Valiliği Özel İdaresi Yayınları.
- Kazgan, H., (1997), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Kirici, A. Ö., Yiğit, İ. (2011), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Çorumlu Devlet Adamları (1830-1909 yılları arası)*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kucak, Ö. (2016), "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9:47,260-268.
- Kuruca, N. (2011), "Osmanlı Devleti'ni Çöküşe Götüren Süreç-İstikrazlar ve Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin Kurulması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3:4,79-90.
- Kütükoğlu, M. S. (1998), "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kaynakları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12,141-157.
- Küskü, F., (2018), "Tokat Sancağında Eğitim Faaliyetleri (19. Yüzyıl Sonları ile 20. Yüzyıl Başları)", *Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu*, (Tokat 18-20 Ekim 2018), Ed. Hanifi Vural, Ahmet İnanır, Süleyman Pak, Yılmaz Öksüz. 526-545. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.
- Marufoğlu, S., (2011), "Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler", *History Studies International Journal Of History*, 3:3,267-283.
- Mert, T., (2001), "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Buna Dair Yayımlanan Nizamnâmeler -I", *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 2,97-111.
- Noviçev, A. D. (1979), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Nabi Dinçer, (çev), Ankara: Onur Yayınları.
- Okçu, N., Yılmaz, A., Akdağ, H., Başaran, O., Bilen, Y. (2010), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Erzurumlu Memurlar (1879-1909)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, S. (2019), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kozan ve Cebel-i Bereketli Memurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Özger, Y. (2010), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özger, Y. (2015), "Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları", *History Studies*, 7:4, 69-85.
- Öztürk, İ. (2022), "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Develili Memurlar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21:4,2479-2499.
- Palalı, İ. (2021), "Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127:250,83-102.
- Pamuk, Ş. (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Parlak, S., (2016), "Orta Karadeniz'in Savunmasında Stratejik Öneme Sahip Bir Kale: Niksar Kalesi", *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, 25,105-148.
- Pirimoğlu, A. (1982), *Türkiye'nin Dış Borçları ile İlgili Bir Tahlil Denemesi (1963-1980)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Saraç, H. (2019), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı'nın son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları*, Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Saraç, H. (2018), "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV:59,232-260.
- Sarıyıldız, G. (2004), *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: DER Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (2009), "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları,134-136.
- Saylan, K. (2016), "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Gümüşhane Doğumlu Memurlar Hakkında Bazı Tespitler", *Mavi Atlas Dergisi*, 7,76-94.

- Selçuk, M. F., (2008), *Tokat Niksar Geleneksel Mimariye Renk Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Solak, E. (2014), “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 15,113-130.
- Soyluer, S. (2008), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)*, Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları.
- Şahin, C. (2001), “Yeni Bir Çalışma Işığında Osmanlı’da Dış Borçlanma ve Mali İflas Üzerine”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4:17,55-66.
- Tekdal, D. (2020), “Osmanlı Taşrasında Görevli Memurları Durumuna Dair Bir Örnek: Sicill-i Ahvâl Kayıtları Işığında Malatya Doğumlu Memurlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 13:XLIV,83-128.
- Toprak, Z. (2021), “Mülkiye Mektebi ve Türkiye’de Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Gelişimi”, *Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye*, Haz. Orhan Çelik, Can Umut Çiner, Abdullah Pekel (ed), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları,5-44.
- Torun, N., Gözlük Kırmızıoğlu, P., (2015), “Tokat (Niksar) İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39:3,47-70.
- Turan, İ. (2021), “Niksar’ın Dânişmendli Devleti Hâkimiyetine Girmesi ve Bu Dönemde Niksar’da Meydana Gelen Bazı Siyasi Olaylar”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20:79,1454-1464.
- Uğurlu, Ü. (2013), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Yadi, A. (2012), “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3:6,300-312.
- Yadi, A. (2021), *Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Giresunlu Memurlar (1879-1909)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Yavuz, E. (2017), *Türk İktisat Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Yiğit, S. (1989), *Osmanlı Dış Borçları ve Dünyân-ı Umûmiye İdaresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yiğitpaşa, D., Çelemoğlu, Ş., Yazar, T., Bahar, B., (2022), “2021 Yılı Niksar Kalesi Kazısı Seramik Buluntularında Kap Tipleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8:14,25-56.
- Yüksel, A. (2004), *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to identify civil servants born in Niksar who served in the Ottoman bureaucracy by the Sicill-i Ahvâl Administration. In this context, the registry records of civil servants born in Niksar were examined in the registry books. The main purpose of this study, in which the records between 1879 and 1909 were examined, was to examine the biographies of civil servants born in Niksar. In this context, it was tried to determine the social origins, educational status and employment fields of civil servants.

This theoretical study consists of two main stages. The first of these stages is related to the records kept about seventeen civil servants born in Niksar, based on the registry records. In the second stage of the article, the general situation of the civil servants was tried to be evaluated based on the information given in the first stage. In this context, the family and social origins of the civil servants, their educational background, the foreign languages they have learned, the institutions where they have served, the dates they were employed in these institutions and the dates they left the job, the salary information they received in return for the task they had undertaken were discussed.

The limitation of the study was determined primarily regionally. For this reason, the civil servants born in Niksar between 1879 and 1909 constituted the main limitation of our study. The source of our second limitation is time. As mentioned before, the fact that the civil servants' registry records started in 1879 through the commissions established by the Sicill-i Ahvâl Administration had an effect on the starting year of our work in 1879. Continuing to keep the records until 1909 was effective in limiting the study to 1909. In the context of the subject, our subject is limited to civil servants born in Niksar, because statesmen who were born in Niksar district and assumed the duty of civil servants are under investigation. However, although no subject or time limit was applied in the information in the biographies that were found out of those born in Niksar, all kinds of developments regarding the civil servants were evaluated within the scope of the subject.

Considering the findings obtained from the study, which was handled and examined in this direction, it started from 1879 and especially II. It has been determined that the registry records, which increased their importance during the reign of Abdülhamit, are the source of detailed information about the civil servants who took on duties at different levels of the state. Based on this information, the birthplaces and dates of birth of the civil servants, and the birth years of some civil servants, which were determined only as years, were also indicated as months and days for some civil servants. In this study, in which seventeen civil servants born in Niksar were examined, information about the social origins of the civil servants was also given. In this context, in addition to the title, fame and name of the father of the person who is a civil servant, information about the title of his family or dynasty is also conveyed. In addition, data on the last task performed by the father were also processed. Another issue covered in the registry records was educational status. In this context, the schools where seventeen civil servants born in Niksar were educated are detailed. In general, it has been determined that civil servants have completed their education in educational institutions in the provinces. However, it can be mentioned that there are civil servants who receive training in educational institutions in regions such as Istanbul and Edirne. As a result of the education they received, Arabic, Persian and French were among the languages they learned apart from Turkish. It has been determined that among these languages, only Turkish literate civil servants are high. There are also civil servants whose language knowledge has not been processed in the registry records. For example, Ohannes Efendi can be given as an example. Based on the registry records, information on the date range of the civil servants' performance in factories or institutions operated by the private sector as well as in government institutions and the salaries they received were also conveyed. It is seen that this field of duty is not limited to Niksar and its surroundings, but spread over a wide area. Finally, it has been determined that the civil servants are punished in order to prevent illegal attempts in the institutions where they have undertaken their duties, and rewarding if successful. While this punishment is generally dismissed in the form of fines or salary deductions, it has been determined that the successful ones are rewarded with methods such as promotion, salary loading, rank, badge and medal.

Although studies on the biographies of civil servants, which are available in the registry records of many regions, have been carried out, the absence of a study on civil servants born in Niksar has prompted us to conduct this study. When the Sicill-i Ahvâl Notebooks were examined, the detection of civil servants born in Niksar was another important factor in the conduct of this study. In this context, all kinds of developments related to civil servants, based on their records, were discussed in this study and it was tried to contribute to the literature in this regard. In addition, it has been tried to inspire researchers who will do research in this field.

KÖYE BAĞLI YERLEŞMELER VE KIRSAL MESKENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: MERZİFON ÖRNEĞİ

Cemile BAHTİYAR KARADENİZ^{1*}, Hüseyin MERTOL^{2*}, Yunus ERGÜN^{3*^}

¹Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Otel, Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü, Ordu, Türkiye ²Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Coğrafya ABD, Tokat, Türkiye ³Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Coğrafya ABD, Tokat, Türkiye

*cbkaradeniz@gmail.com, *huseyin.mertol@gop.edu.tr, *yunus.ergun_12@hotmail.com

+ORCID: 0000-0002-3902-5251, -ORCID: 0000-0001-8048-0814, ^ ORCID: 0000-0002-2986-6073

Öz–Merzifon, Orta Karadeniz ile İç Anadolu'nun birleşim noktasında konumlanmış, doğal çeşitliliği ve beşeri dinamikleri ile dikkat çeken bir bölgedir. Bu alan, coğrafi konumu sayesinde her iki bölgenin doğal özelliklerini bir araya getirerek kendine has bir çevresel kimlik oluşturmuştur. Merzifon, etrafını saran dağlar, verimli topraklar ve geniş ova alanları ile çevrili olup, bu çeşitli coğrafya, bölgeye özgü bir yaşam tarzı ve yerleşim modeli yaratmıştır. Yörenin doğal çeşitliliği, tarihsel süreç içinde bölgeye gelen göçlerle birleşerek, kırsal yaşam ve beşeri faaliyetlerde çeşitli adaptasyonları beraberinde getirmiştir.

Bölge, kırsal yerleşimler ve mesken tiplerinde gözlemlenen bu çeşitlilikle tanınır. Merzifon, yerleşim birimleri ve yapıların çeşitliliği ile bilinir; yayla evleri, köyler, çiftlikler ve bağ evleri bu çeşitliliğin açık kanıtlarıdır. Yapılar, genellikle yerel ekonomik ve kültürel özelliklere, aynı zamanda doğal çevre koşullarına yanıt olarak şekillenir. Yükselti, üretim faaliyetleri ve zamanla gelişen ihtiyaçlar yapıların tarzını ve şeklini etkileyen başlıca faktörlerdir.

Araştırma, Merzifon'un bu çeşitli ve dinamik coğrafi ve beşeri özelliklerini, özellikle kırsal yerleşim alanları ve mesken tipleri üzerinden inceler. Bu inceleme, bölgenin tarihi ve kültürel bağlamda nasıl evrildiğini ve yerel yaşamın bu çeşitli coğrafyaya nasıl uyum sağladığını anlamak için kritik öneme sahiptir. Yapı malzemesi tercihleri, mimari stiller ve yerleşim planları bu adaptasyonun ve evrimin somut göstergeleridir.

Anahtar Kelimeler– Merzifon, Kırsal Yerleşme, Köye Bağlı Yerleşme, Kırsal Mesken

A RESEARCH EN SETTLEMENTS CONNECTED TO THE VILLAGE AND RURAL DWELLINGS: THE CASE OF MERZIFON

Abstract –Merzifon is situated at the convergence point of the Central Black Sea and Inner Anatolia, marked by its natural diversity and human dynamics. This area, thanks to its geographical location, amalgamates the natural features of both regions, forging a distinct environmental identity. Merzifon is surrounded by mountains, fertile soils, and expansive plains, a diverse geography that has given rise to a unique lifestyle and settlement pattern in the area. The natural diversity of the region has been enriched over the historical timeline by migrations, bringing about various adaptations in rural life and human activities.

The area is renowned for the diversity observed in rural settlements and housing types. Merzifon is characterized by a variety of settlement units and structures; evidence of this diversity is manifest in the presence of highland houses, villages, farms, and vineyard houses. These structures are predominantly shaped in response to local economic and cultural features, as well as the natural environmental conditions. Altitude, production activities, and evolving needs over time are the principal factors influencing the style and form of these buildings.

The study examines the diverse and dynamic geographical and human features of Merzifon, focusing particularly on rural settlement areas and housing types. This examination is crucial for understanding how the region has evolved in a historical and cultural context and how local life has adapted to this varied geography. Choices in building materials, architectural styles, and settlement plans are concrete indicators of this adaptation and evolution.

Keywords – Merzifon, Rural Settlements, Village-based Settlements, Rural Dwellings

GİRİŞ

Neolitik dönemde avcılık ve toplayıcılık yanında besin üreticiliği ile yerleşik hayat denilen yeni yaşam sistemine geçilmiştir. Yerleşme, iskân bir yerde sabit durup oturma yurtlanma anlamına gelmektedir. Bu anlamdan yola çıkarak meskûn saha oturulan, yurt edinilmiş yer anlamı taşırken mesken de konut kavramlarında karşılık bulmaktadır. İnsanın mekan ile ilişkisinin önemli göstergelerinden biri olan yerleşmelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve değişimlerini inceleyen coğrafyanın alt araştırma alanı yerleşme coğrafyasıdır. Yerleşmelerin sit / sitüasyon, fizyonomik / morfolojik ve fonksiyonel özellikleri coğrafyayı diğer disiplinlerden ayıran dağılım ilkesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Yerleşmeler idari olarak ülke, il, ilçe, belde, köy olarak birimlere ayrılırken coğrafi olarak şehir, kasaba, köy ve köy altı olarak birimlere ayrılır. Mahalle, yayla, oba, mezra, kom, divan, ağıl, çiftlik, bağ evi, dalyan, güzle ve pey gibi farklı özelliklere sahip köy altı birimleri (yerleşme tipleri) bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Coğrafyacılar yerleşmeleri fonksiyonlarına göre şehirselle ve kırsal olarak iki ana tipte incelemektedir. Kırsal yerleşmeleri de köy ve köy altı yerleşme şekilleri olarak ele almaktadır. Köy altı yerleşme tipleri henüz köy niteliğini kazanamamış küçük iskan şekilleridir. Genellikle münferit olan bu yerleşmeler sahip olduğu sosyo – ekonomik özelliklere göre geçici veya daimi, toplu, dağınık veya gevşek gibi farklı sınıflandırılmalarda değerlendirilmektedir (Tanoğlu, 1954; Tunçdilek, 1967). Yerleşmenin dağınık veya toplu oluşumunda doğal faktörler (arazinin morfolojisi, su ve toprak kaynakları vb.) yanında beşeri faktörler (nüfusun miktarı, mülkiyet özellikleri, üretim faaliyetinin türü ve yöntemleri vb.) etkili olmaktadır.

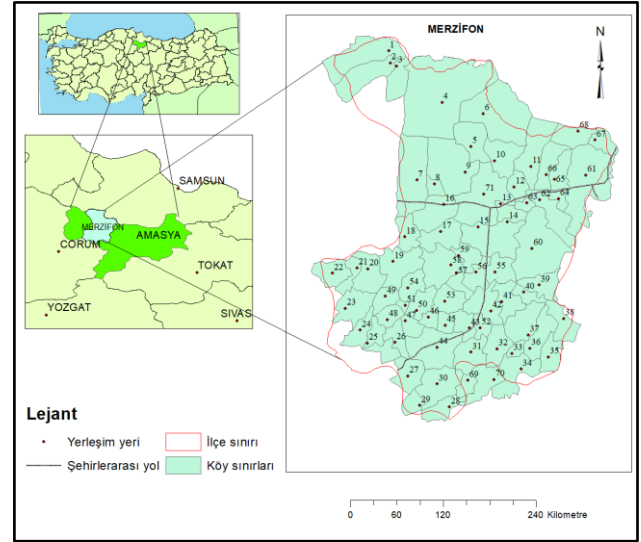
Kırsal yerleşmeler tarım ve hayvancılık olmak üzere iki ana fonksiyona sahiptir. Bir başka sınıflandırma bu fonksiyonların kırsal yerleşmede ağırlığı esas alınarak yapılmış ve dört kategoriye ayrılmıştır (Yücel, 1995). Baskın olan ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu **çoban yerleşmeleri** (kom, ağıl, yayla), baskın olan hayvancılığın yanında tarımsal faaliyetlerin hissedildiği **çoban – çiftçi yerleşmeleri** (kışlak, oba, dam), çiftçiliğin hayvancılıktan baskın olduğu çiftçi- çoban yerleşmeleri (güzle, mahalle) ve baskın faaliyet olan çiftçiliğin yanında hayvancılığın yapıldığı çiftçi yerleşmeleridir (mezra, çiftlik, köy, divan). Köyden daha küçük ve basit olan ve şartları köy olmak için uygun olmayan köye bağlı yerleşmelerin bazıları mahalle, çiftlik, divan, mezra gibi sürekli bazıları ise yayla, kom, oba, ağıl, bağ/ bahçe evi, güzle gibi geçici yerleşme şekilleridir (Üçeçam Karagel ve Karagel, 2010).

Bu araştırmanın konusu Merzifon ilçesindeki köy altı kırsal yerleşmelerdir. Öncelikle köye bağlı mahalle, yayla, kom, oba, ağıl, bağ evi, güzle gibi yerleşmelerden sahada hangilerinin görüldüğü belirlenmiş daha sonra belirlenen

yerleşmeler coğrafi özellikleri ile ele alınıp analiz edilerek yerleşme coğrafyası açısından değerlendirilmiştir.

Araştırma Sahası

971 km² alana sahip araştırma sahası Amasya iline bağlıdır. Merzifon ilçesi Havza, Vezirköprü (Samsun), Gümüşhacıköy, Suluova, merkez ilçe (Amasya) ve Mecitözü (Çorum) ilçeleri ile komşudur. İlçenin 70 köy yerleşmesi bulunmakta olup bu köylerin 2/3'ü 1000 m. yükseltiye kadar olan ova tabanlı ve ona bakan yamaçlarda dağılım göstermektedir (Şekil 1). Merzifon Kuzey Anadolu Dağlarının alçalarak güneyindeki İç Anadolu'ya geçit verdiği nadir güzergâhlar üzerindedir. Tarihi dönemlerde Hititlerin başkenti Hattuşaş'a yakın konumu ile Hititlerin bölgedeki önemli ulaşım sistemleri üzerinde yer almıştır. Günümüzde Merzifon'un kıyı ve iç bölgelere bağlayan Samsun- Ankara ve İstanbul devlet kara yolu güzergâhı, tarihi ulaşım sistemlerini takip etmektedir. Yöre tarih boyunca sahip olduğu doğal koşullar ve onun yarattığı başta ulaşım üstünlüğü gibi koşulların katkısı ile stratejik, siyasi, ekonomik açıdan yüksek potansiyele sahip olmuştur.

1. Yukarıbüyük	16. Sarı	31. Akpınar	46. Türkoğlu	61. Kayadüzü
2. Ortalık	17. Karatepe	32. Kızılgörek	47. Hacıyakup	62. Gökçebağ
3. Aşağıbüyük	18. Han	33. Bayazıt	48. Demirpınar	63. Şeyhleri
4. Deralan	19. Alicık	34. Gümüştepe	49. Elmayolu	64. Çayır
5. İnalanı	20. Bulak	35. Esentepe	50. Çamlıca	65. Çavundur
6. Gelinsini	21. Koç	36. Alışar	51. Hacet	66. Çobanören
7. Akören	22. Eymir	37. Karşıyaka	52. Saraycık	67. Bayat
8. Karamağara	23. Diphacı	38. Aktarla	53. Kireyir	68. Osmanoğlu
9. Muşruf	24. Küçükçay	39. Yalnız	54. Karacakaya	69. Yeşiltepe
10. Hırka	25. Büyükçay	40. Yenice	55. Çayırözü	70. Selimiye
11. Aksungur	26. Pekmezci	41. Yeşilören	56. Üzünyazı	41. Merzifon
12. K. Mustafapaşa	27. Balgöze	42. Saruğday	57. Öymak	
13. Bahçecik	28. Yaylacık	43. Kamışlı	58. Yakup	
14. Yolüstü	29. Mahmutlu	44. Çaybaşı	59. Hayrettin	
15. Sazlıca	30. Oymağaç	45. Kuyu	60. Ortaova	

Şekil 1. Merzifon İlçesi Lokasyonu ve Köy Yerleşmeleri

Merzifon Yöresinin Doğal Coğrafi Özellikleri

Merzifon, Orta Karadeniz Bölümünde kıyı kuşağı ile İç Anadolu arasında jeomorfolojik geçit üzerinde bulunmaktadır. Merzifon Ovası, Kuzey Anadolu dağlarının Karadeniz'e geçit vermek üzere alçaldığı, yayvanlaştığı ve güneye doğru Anadolu düzlüklerine yöneldiği oldukça geniş tabanlı bir depresyon özelliği gösterdiğinden morfolojik

19. yüzyılda Sivas Vilayetinin Amasya Sancağına bağlı bir kaza olan Merzifon Türkmen, Ermeni ve Rumlardan oluşan 20 bin civarında nüfusa sahiptir. Bu dönemde Merzifon Kazası Merzifonabad, Gelgiras ve Merzifon isimli üç kazanın birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Merzifonabad'ın köyleri Hacıköy kazasına bırakılırken, Gelgiras kazası ortadan kaldırılarak köyleri Merzifon'a bağlanmıştır (İskender, 2007). Merzifon'a Amerikalılar ve Fransızlar da büyük ilgi gösterip yerleşmiştir. Hatta 1865'te kent merkezinin hemen kuzeyinde sahaya hâkim bir konumda kolej kampüsü ve 1900'de Fransız Mektebi gibi okulları kurmuşlardır. Açılan bu okullar Merzifon'un ticari canlılığının yanında çok milletli ve kültürlü olduğunu da göstermektedir (Yüksel,1996).

1900'lü yılların başında Merzifon'da Müslüman çoğunluğun yanında Rum, Ermeni (Katolik, Protestan, Süryani) Roman nüfus da bulunmaktadır. 1856'dan itibaren Kırım'dan gelen Nogaylar ve Kafkasya'dan gelen Besleney, Abaza, Abzeğh, Çerkez ve Gürcü nüfus Merzifon ve yakın çevresinde çeşitli köy ve mahallelere yerleşmiş ve yıllar boyunca Türklere komşuluk yapmıştır. Yöreye Müslüman Çerkezler yerleştirilirken nüfusun dengelenmesi ile muhtemel Ermeni ayaklanmalarını önlemek düşünülmüştür. Kafkasya'dan aldığı göçler yörede önemli bir nüfus oluşturmuştur. Besleneyler Kafkasya coğrafi koşullarına benzettikleri 1500 metre yüksekliğindeki Tavşan Dağında Aşağıbük (Şucaie), Ortabük (Ferahie), Yukarıbük (Küşadiye) köylerine, Abzeğh'ler ovanın güneyindeki tepelik alanda Esentepe, Selimiye, Yeşiltepe köylerine ve Abazalar ise ovada Çayır ve Yenice (Muhacir Yenicesi) köylerine yerleşmişlerdir. Kırım Tatarlarından olan Nogaylar 764 metre yüksekliğine sahip Bulak köyüne yerleşmişlerdir. Çerkezler ve Nogaylar yeni yurtlarını seçerken dağlık ve serin bölgelere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Merzifon yöresine Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan çoğunluğu Elazığ, Erzincan, Tunceli (Dersim) yörelerinden Sünni ve Alevi inancına sahip farklı aşiretlerden Kürt nüfus göç etmiş ve Küçükçay, Büyükçay (Elbiz), Pekmezci, Çaybaşı (Löşdüğün), Akpınar, Kuyu, Kamışlı, Yeşiltepe ve Kızıleğrek köylerini kurmuşlardır (Yurdusever, 2004; Özcan, 2010).

AMAÇ VE YÖNTEM

Yerleşme coğrafyası, insanların yaşadıkları yerleşim alanlarını, faaliyetlerini ve inşa ettikleri konutları coğrafyanın temel ilkeleri olan nedensellik, dağılım ve karşılaştırma ilkelerine bağlı kalarak inceleyen ve elde ettiği sonuçları bir sentez oluşturarak ortaya koyan beşeri coğrafyanın bir dalıdır (Zaman, 2010). Bu çalışmada Merzifon'un köy altı kırsal yerleşme özelliklerinin coğrafi bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ilçenin yerel yöneticiler başta olmak üzere planlama yapan resmi ve özel kuruluşlarına, karar vericilerinin faydalanabileceği ve Merzifon ile ilgili araştırma yapanların ve ilgi duyanların ulaşabileceği güncel bir kaynak olacağı beklentiler arasındadır.

Merzifon ilçesinin yöresel kırsal meskenleri ve köy altı kırsal yerleşme özelliklerinin belirlendiği çalışma nitel bir araştırmadır. Gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; beşeri olayları farklı disiplinleri birleştiren bütüncül bir bakış açısı ile doğal ortamında sosyal gerçeklik içerisinde derinlemesine ve yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemektedir (Hatch, 2002; Merriam ve Grenier, 2019; Baltacı, 2019)).

Araştırmada kullanılan veri kaynakları arasında arazi çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında belirlenen zaman dilimlerinde kırsal meskenleri ve yerleşim özelliklerini gözlemek adına saha ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Bu gözlemler sırasında, yerleşim özellikleri, yapı malzemeleri, yerleşim biçimleri gibi faktörler detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, resmi kurum ve kuruluşlardan alınan yazılı dokümanlar ve belgeler incelenmiştir. Bu belgeler, yerleşim yerlerine dair planlar, yapı izinleri ve tarihsel kayıtlar gibi bilgileri içermektedir. Elektronik ortamda elde edilen uydu görüntüleri ve haritalar da veri kaynakları arasında değerlendirilmiştir. Bu haritalar, ArcGis 10.5 programı kullanılarak detaylı bir şekilde haritalandırılmıştır.

BULGULAR

Köy altı yerleşme şekilleri: Bağ evi, çiftlik, ağıl, gibi bir veya birkaç meskenden oluşan, mahalleler gibi daimi ancak köy niteliğini kazanmamış, yayla, kom, oba, divan, mezraa gibi köyden küçük geçici yerleşmelerdir. Araştırma sahası köy yerleşmesi bakımından zenginlik gösterirken köy altı yerleşmeleri bakımından çok zengin değildir. Bu yerleşme şekillerinden sayısı en fazla olanı yaylalar ve bağ evleridir.

Yayla Yerleşmeleri

Yerleşme coğrafyasında yayla terimi morfolojik anlamından farklı olarak alt zon ile üst zon arasında otların fenolojik dönemlerdeki farklılığına bağlı olarak hayvancılık amacı ile yapılan yarı göçebelerin mevsimlik konakladığı eğreti yerleşmeler olarak tanımlanmaktadır (Kılıç, 2016). Baskın ekonomik faaliyet hayvancılığın yanında tarımsal faaliyette bulunan yayla yerleşmeleri de görülür.

Sahadaki yaylalar ilçenin kuzeyinde yükselen Taşan dağları üzerinde 750metre yükseltiden itibaren görülmektedir. Ağırıklı olarak 1250-1500 metre yükselteleri arasında görülürken 1500-1750 metre yükselti basamağında 18 adet tespit edilmiştir. Yörede yaylacılık faaliyetinde bulunan köyler genellikle yamaçların eteklerinde ve depresyon tabanına geçiş sahasında bulunan köyler olup yayla yerleşmeleri genellikle kendi köyünün adıyla anılmaktadır (bkz. EK1). Yakacak, Kayadüzü, Çobanören, Akören, Derealan, Aksungur, Çavundur, Bahçecik, Hayrettin,

Yolüstü, Sazlıca, Hırka, İnalanı, Sarıköy, Bulak, Koçköy, Diphacı, Çitli köyleri yaylacı köyler olarak bilinmektedir.

Merzifon depresyonunun güneyinde platoluk sahada yükseltinin elvermemesi nedeniyle yaylalara rastlanılmazken güney batısına doğru platonun yükseltisinin arttığı dağlık sahada küçük yaylalara rastlanılmaktadır. İlçe sınırları dışında doğuda yükselen Akdağ yamaçlarında çok sayıda yayla görülmektedir. Yörede Gümüşhacıköy ilçesine doğru yükseltinin yavaşça düşmesi ve depresyon tabanına yaklaşıması dolayısıyla yayla yerleşmelerinin sayısı azalmakta, mahalle yerleşmeleri ağırlık kazanmaktadır. Depresyon tabanındaki köylerde yaşayan halk geçmiş dönemlerde drenaj problemi yaşadıklarından yaz aylarında çocuklarını sıtmadan korumak için çevrelerindeki dağların eteklerine yaylalara götürmeyi alışkanlık edinmişlerdir. Sıtma gibi ortaya çıkabilecek hastalıklar nedeniyle kaçtıkları yaylalar hayvancılık başta olmak üzere, tarım ve diğer faaliyetler için de tercih edilen geçici yerleşmelere dönüşmüştür. Araştırma sahasında yükseltinin artışı ile yoğunluk kazanan yaylaların kuruluş yeri olarak hayvanların su ihtiyacı için küçük derelerin vadi içleri, hafif çukur alanların kenarları (sığınak) seçilmiştir. Yayla yerleşmeleri birbirine çok uzak mesafede kurulmadığından yaya veya at gibi binek hayvanları ile aralarında ulaşım sağlanabilir. Yayla sahalarında yaz mevsiminin dolayısı ile vejetasyon döneminin kısa oluşu, tarımsal faaliyetleri kısıtlamaktadır. Bu yüzden yöredeki yaylaların tamamında ekonomik faaliyet hayvancılığa dayanmaktadır.

Yörede yaylalara yıldan yıla değişmekle beraber (hava koşullarına) Nisan ayında çıkılmaya başlansa da yoğun olarak 15 Mayıs'tan itibaren çıkılmaktadır. Yaz aylarında aşağıdaki köylerde işler çok ağır ve yoğun olduğundan geniş aileler şeklinde yaşanan geçmiş dönemlerde yaylalara genellikle evin yaşlı bireyleri (nineler dedeler) hayvanlarını alıp çıkmaktadır. Aşağıda ekip biçme vb. işleri yürütecek üretken nüfus kalır ve köyde kalan gençlerden biri köy ile yayla arasındaki irtibatı, ihtiyaçları gidermek için eşek veya traktör kullanır. Çekirdek aile düzenine geçilen günümüzde genellikle erkekler yalnız gitmekte veya yine varsa büyükler katılmaktadır.

Yaylaya koyun sürüleri veya sığırlar çıkarken yol üstündeki köylerin tarım alanlarına zarar vermeden sürüyü atlatmak için asıl sürü sahibi, çoban ve sürüde hayvanı bulunan diğer kişiler de sürüye eşlik eder. Bu arada yine yol üstünde bulunan diğer köylerin yaylalarından otlatma yapılmadan geçilmeye dikkat edilir. Bunun için ilgili yaylaya ait köyden gelen koruyucu kişiler orada bulunmaktadır. Yaylaya götürülecek eşyaları traktöre yükleyen yaylacılar yola sabah erken çıkarlar, traktörü bulunmayanlar ücret karşılığında eşyalarını taşıtmaktadır. Ulaşım imkânlarının yetersiz, yolların bozuk olduğu dönemlerde traktör, kamyon gibi araçların kullanılması güç olduğundan at eşek gibi hayvanlar sıkça kullanılmıştır. Günümüzde orman işletme müdürlüğü

tarafından yolların (stabilize) yapılması ile yaylaların hepsine kış mevsimi dışında ulaşım mümkündür.

Yaylacılık süresi boyunca hayvanların bakımı, beslenmesi yanında hayvansal ürünlere önem verilir. Bu üretimde kadınların payı büyüktür. İnek ve mandalar sabah akşam, koyunlar ise öğleyin sağılır. Süt, yoğurt, tereyağı, çökelek, keş, katık, peynir, yapağı vb. gibi hayvansal ürünler elde edilmektedir. Bunlar yaylacıların günlük ihtiyaçlarını karşıladığı gibi kışlık olarak da hazırlanır. Erkekler bu ürünleri ilçe pazarlarına götürür ve hayvanların güdümü, kırkım, kuzu satımı ve hastalık işleriyle uğraşır. Kuzu satma işi genellikle temmuz ayı ortalarına doğru yapılır ve sürü sahibi bundan büyük gelir sağlar. Kuzu almak için tüccarlar kamyonlarla yaylaya gelirler. Özellikle kışlık kuzular (kış mevsiminde doğanlar) bu aya kadar iyice geliştiklerinden daha değerlidirler. Yine koyunların kırkımları sonucu elde edilen yapağılar da pazarlarda alıcı bulmakta ve ekonomik gelir sağlamaktadır.

Yaylada büyükbaş hayvanların sürü halinde otlaklara götürülmesinden (nisan başından itibaren ilk kar görülene kadar) ve korunmasından çoban sorumludur. Çoban, köylüler tarafından her hayvan başına ödenen belirli bir ölçü buğday karşılığında tutulur. Küçükbaş hayvan sürüleri ise genellikle sürü sahibinin oğul veya yakını tarafından otlatılır. Sabah erkenden çobanlar tarafından otlaklara götürülen büyükbaş hayvanlar akşam saatlerinde yine çobanlar tarafından yayla yerleşmesine getirilir. Geceyi yayla evinin eklentilerinde geçiren bu hayvanlar gündüzleri otlaklara sürülür. Koyun sürüleri ise geceyi gündüz yayıldıkları otlaklarda veya ağaç dalları veya taşlarla daire biçimli çevrelenmiş, hayvanların aşamayacağı yükseklikte ve rahatlıkla sığabileceği genişliktedir. Ağaçlar ile birlikte yörede kelik adıyla anılan basit bir çoban kulübesi bulunur. Sürünün sayısına bağlı olarak büyüklüğü değişen ağaçlar yayla evi kenarında bulunabileceği gibi yayla yerleşmesine yakın (ortalama 1 km. den az) bir sahada bulunabilir. Yaylalarda hayvancılık faaliyetlerinden başka mantar toplandığı da görülür. Taze olarak tüketildiği gibi güneşte kurutularak kışlık yiyecek olarak da saklanır.

Yaylacılık faaliyeti 15 Mayıs'tan itibaren 2,5-3,5 ay devam eder. Otlakların kuruyup kaybolmasına soğukların başlamasına ve en önemlisi de alt zonda ürünlerin hasadına bağlı olarak Ağustos ayı sonundan itibaren yayladan dönüş başlar. Bu arada hasat edilen tarlalardan yol boyunca geçerken zarar da azalmış olur. Dönüş tarihleri yine bir hafta önceden muhtarlıklar tarafından ilan edilir. Köye göç hazırlıkları, temizlikler yapılır ve belirtilen gün gelince dönüş yapılır. Araştırma sahasında yaylaların mülkiyeti köyün ortak malıdır. Başka köyler tarafından kullanılmasına izin verilmez. Yaylada bulunan evler yapan kişininindir. Ancak sahibi gelmeyince köyden başkası tarafından kullanılabilir. Yayla yollarının düzelmesine rağmen yaylacı ailelerin sayısında oldukça azalma görülmektedir. 80'li

yıllarda 25-35 hanenin üstünde olan yayla yerleşmeleri 90'lı yıllarda 10-15 haneye düşmüş günümüzde ise oldukça azalmış ve bazıları ise artık kullanılmamaktadır (bkz. EK1).

Yaylacılığın azalmasında bir başka etken de yörede hayvancılığın oldukça azalması ve beslenen hayvan cinslerindeki değişikliklerdir. Aileler verimi düşük yerli cins birkaç sığır beslemek yerine süt verimi yüksek jersey, holstein gibi ırklara yönelmektedir. Bu cinsler soğuktan etkilendiğinden yaylaya gidilmeyip, köyde beslenmektedir. Devletin orman korumaya önem vermesi de yaylacılığın azalmasındaki diğer bir nedendir. Denetim sıkılaştırılmış, ağaç kesmenin cezaları arttırılmıştır. Yörede yaylaya çıkış nedenlerinden biri olarak görülmesi de yayladan köye odun taşımak gününbirlik gidiş- dönüş sırasında önemli olmaktadır. Alt zondaki köylerin evlerinde geçmişte sarıçam ve meşe ağaçlarından bolca yararlanılmaktadır. Kontrollerin sıklaştırılması ormanları korurken doğal olarak da odun ve kereste sağlamak amacıyla yaylaya çıkan aileler için yaylalar cazibesini yitirmiştir. Ancak Tavşandağı Yaylası gibi bazı yaylalar son yıllarda Türkiye'de turizm ve rekreasyon amaçlı ziyaret edilebilecek k yaylalar arasında adı geçmektedir. 1.901 m. yükseklikte bulunan Yakacık köyüne bağlı Tavşandağı Yaylasına çıkıldığında köy kuş bakışı görülebilmektedir. İlçe merkezine 6 km. uzaklıkta bulunan yaylaya rekreasyon amaçlı çıkarken köyde bulunan fırın, lokanta ve kasap gibi işletmelerden ihtiyaçlar karşılanabilmekte. Yörede önemli bir nüfusa sahip Çerkezler bazı dönemler yayla festivali düzenlemektedir.

Foto 1. ve 2. Tavşandağı Yaylası (URL-1).

Foto 3. Tavşandağı Çerkes Kültür Festivali (URL-2).

Mahalleler

Mahalleler sınırları belli mekanı paylaşanlar arasında idari, politik, tarihi, akrabalık ve aidiyet duygusunun geliştiği benzer sosyo- kültürel özelliklere sahip yerleşim birimleri olarak tanımlanabilir (Türkan, 2021). Merzifon ilçesinde köy altı iskân şekillerinden mahallelere daha yoğun olarak 750-1000 m. yükselteleri arasında rastlanmaktadır. İç İşleri

Bakanlığı verilerine göre ilçede 14 kırsal mahalle yerleşmesi bulunmaktadır. Bu mahallelerden beşi Kayadüzü köyüne bağlıdır. Kayadüzü nüfusu 2000'in üzerinde iken bağlı olan mahalleleri ile belediye örgütü ile yönetilmekteydi. Şehre göç nedeni ile nüfus 2000'nin altına düşünce kırsal mahalleri ile birlikte köy idari birimi yönetsel özelliğine sahip olmuştur. Merzifon ilçesinin diğer kırsal mahalleri ise genellikle güneydeki tepelik arazide görülmektedir. Araştırma sahasının sınırlarının dışında kuzeybatı komşusu Gümüşhacıköy ilçesi sınırlarında İnegöl Dağları yamaçlarında ve yine ilçenin batısında Akdağ yamaçlarında mahalle sayısının daha çok olmasını topoğrafyanın daha engebeli yapıda oluşuna ve de Merzifon'un ekonomik olarak daha gelişmiş olmasına bağlanabilir. Mahalle boyutundaki yerleşmeler köy statüsüne kavuşmuş olabilir.

Tablo 3. Merzifon İlçesinde Kırsal Mahalleler

Mahalle	Bağlı olduğu köy
Küçükbelvar	Kayadüzü
İşıklar	Kayadüzü
Mahsenli	Kayadüzü
Yeni Çeltek	Kayadüzü
Yeşilyurt	Kayadüzü
Kalburcu	Kızılgerek
Çamiçi	Diphacı
Telliöğlü	Yakacık
Büklüce	Derealan
Yukarıhacıyakup	Hacıyakup
Görgü	Aşağıbük
Han	Bayat
Aşağı Kireymir	Kireymir
Yapılı	Yukarıbük

Çiftlikler

Sahada çiftlik yerleşmeleri ise oldukça fazladır ve varlıklı ailelere sahip bu çiftliklerdeki meskenler oldukça lüks görünümündedir. Çiftlik sahibi ve çiftlikte çalışan birkaç kişinin evi ve beslenen hayvanların barınaklarından oluşan bu yerleşmelerde, yoğun olarak hayvancılık faaliyetleri ve onu destekleyen (yem bitkileri yetiştiriciliği) yapılmaktadır. Bu yerleşmeler sürekli olarak iskana açıktır. Akören köyünde 46 dönüm çiftlik içinde 400 m² çiftlik evi, 50 büyükbaş hayvan kapasiteli ahır, yem deposu, samanlığı, 12 dönüm üzüm bağı, 4 dönüm meyvelik vs. bulunmaktadır. Esentepe köyünde 9.600 m² açık 1650 m² kapalı alana, Hayrettin köyünde ise 40.000 m² açık 25.000 m² kapalı alana sahip çiftlik bulunmaktadır. Karamustafapaşa köyünde 105 dönüm arazide yılda 20 ton organik badem ceviz yetiştiriciliği yapılan çiftlik bulunmaktadır. Yolüstü köyünde 7000 m² açık alan üzerinde kurulu 500 m² kapalı alana sahip kınalı keklik üretimi yapılan bir çiftlik, çiçek üretim çiftliği ve bir adet de besi çiftliği yer almaktadır. Güplüce, Han, Bulak, Çayırözü, Hırka ve Yakup köylerinde tarım ve hayvancılık yapılan birer çiftlik bulunmaktadır. Yeni Çeltek'de içerisinde 4 ev 30 büyükbaş hayvan kapasiteli ahır, 2 kümes, 2 kuyu, 2 taş fırın, 300 adet ceviz ağacı vd. meyveler bulunan 10 dönüm çiftlik bulunmaktadır.

Foto 4 ve 5. Merzifon'da Keklik ve Besi Üretim Çiftliklerinden görüntüler

Ağllar ve Kışlaklar

Merzifon'da güneydeki platoluk sahada Kızıleğrek, Alışar, Esentepe (Ağılönü mevki) köyü sınırlarında, ovada bulunan Yenice köyü ve Tavşan Dağı yamaçlarında Hırka ve Aşağıbüyük köy yerleşmelerinin uzağında ağllar bulunmaktadır. Ağllar küçükbaş hayvancılık yapan sürü sahiplerinin hayvanlarının kışın barınması için kurdukları yerleşme şeklidir. Bu ağllar her dönem kullanılmaz. Yörede son dönemlerde hayvancılık faaliyetinin azalması ağlların da azalmasına neden olmaktadır.

Hayvanların kışın barındırıldığı yerleşme şekillerinden kışlaklara ise iki adet Tavşan dağları eteklerinde rastlanılmaktadır. 1000 m. yükseltide yer alan Delimahmut kışlası (Sarıköy'e bağlı) ile 1500 m. deki Dipalan kışlası hayvancılığa bağlı kurulmuş geçici yerleşmelerdir.

Bağ- Bahçe evleri

Merzifon yöresinde geçmiş yüzyıllarda bağcılığın gelişmiş olduğu bilinmektedir. Şıralık, şaraplık ve sofralık üzüm yetiştirilmekte Merzifon Karası denilen türe de sahip olmaktadır. Ancak 1980 yılından sonra kırdan kente göçün hızlanması ile bağcılık gerilemeye başlamıştır. Günümüzde ise özel araç sahibi olanların sayısının hızla artması ile beraber yerel halk bağ ve bahçelerine oldukça donanımlı evler yapmakta ve bu evleri ikinci konut olarak kullanmaktadırlar. 2020 yılında yaşanan salgın koşullarında bu tür kırsal yerleşmeler çok daha fazla ilgi görmektedir. Ova tabanında ve yol güzergahında bulunan birçok bağ veya bahçeye sahipleri tarafından yapılan evlerin sayısı gittikçe artmaktadır.

Yöresel Kırsal Meskenler

İnsanlar en temel ihtiyaçlarından biri olan barınma ihtiyacını karşılamak için buldukları coğrafi ortama göre konutlar yapmışlar böylece soğuk, yağmur, güneş, kar, rüzgar, yabancı insan, düşman, yabancı hayvan, haşere gibi canlılardan korunmuşlardır. Üretime başlayan ve yerleşik düzene geçen toplumlarda konutlar, korunmak kadar

saklamak fonksiyonunu da üstlenmiştir. Geleneksel kırsal meskenler doğal çevreyle uyum içinde yapılmış oldukları için ait oldukları yerleşmelere ve nüfusa ait pek çok özellik hakkında ipucu vermekte, yörenin doğal çevre koşullarını, kültürünü, ekonomik faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde teknolojinin gelişimiyle insanlar, konforları için ekonomik durumlarını sergileyen evleri modern yapı malzemeleri ile inşa etmektedir. Sahadaki kırsal meskenlerin; doğal çevrenin etkisinde kalarak geleneksel inşa edilenler (günümüze nadir olarak kalmışlar), kent konutlarına geçiş tipi ve kent tipi özelliğinde olanlar şeklinde üç karakterde olduğu gözlenmiştir (Doğanay, 1994). Bu çalışmada yöresel meskenler incelenmiştir

Bulunulan doğal çevrenin özelliklerini, sosyal şartları ve ekonomik faaliyetleri yansıtan kırsal meskenler ve eklentileri en önemli belirleyicilerden biri olarak kabul edilmektedir. Geleneksel meskenlerin inşasında yakın çevresinde bol, kolay ve de dolayısıyla ucuz bulunan inşa malzemeleri kullanılmaktadır. Farklı yapı malzemeleri halkın ekonomik seviyelerindeki farklılığı da ortaya koymaktadır. Tipleri ve fonksiyonları bakımından birbirinden çok farklı özellik göstermeyen Merzifon yöresinin kırsal meskenleri, iklim, doğal bitki örtüsü koşulları, bulunulan morfolojik ünite, etkin sosyal, kültürel ve iktisadi yapı gibi belirleyici temel faktörler göz önünde bulundurulduğunda az da olsa küçük farklılıklar göstermektedir. Yöre kırsal meskenleri, geleneksel ve modern olarak iki kategoride ele alındığında 70'li yıllarda kıra giren modern yapı malzemelerinin 1980'li yıllarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Köylerde yeni inşa edilen evler genellikle şehre ve ana yollara yakın köylerde daha fazla olmaktadır.

Yapı Malzemeleri

İnceleme sahasında kırsal meskenlerde öncelikle kerpiç başta olmak üzere taş ve ahşap yapı malzemeleri görülmektedir. Sahada inşa malzemesi olarak kerpiç yapımına uygun (işlemesi kolay) killi toprağın bulunması mesken yapımında kullanılmasını sağlamaktadır (Foto 6). Ayrıca sahanın karasal iklim şartları göstermesi ahşap ve taş evlere nazaran daha yalıtkan (kışın daha sıcak, yazın daha serin) olan kerpiç evlerin tercih edilmesini sağlamıştır. Yörede taş ocaklarına veya derelere yakın olan köylerde inşa malzemesi olarak taşın daha fazla kullanıldığı görülür. Irmak kenarları ve vadi içlerinde tabanda hissedilen rutubeti önlemek amacıyla evler genellikle taş temel üzerine inşa edilip yerden yükseltilir. Moloz taşından derinliği 70-80 cm. olan temel duvarın kalınlığı ortalama 70 cm. kadardır. Bu taş temelin üstüne kerpiç ve ahşap malzemenin birlikte kullanıldığı duvarlar örülür. Ovada ve onu çevreleyen yüksek kesimlerde ormanların az olmasından dolayı yörede ağaç, tek başına yapı malzemesi olarak kullanılmaz. Ahşap malzeme, yapılarda yardımcı malzeme olarak ve özellikle kat atımında yerini almıştır.

Mesken Şekilleri

Söz konusu yöresel meskenler olduğunda önemli bir diğer konu da konutların plânıdır. Eklentileri ile birlikte ele alınması gerekli olan kırsal konutların planları (yapı malzemesinin ne olduğunu bakılmaksızın) ihtiyaçlara göre şekillenmektedir. İhtiyaçlarını da sürdürülen veya hâkim olan ekonomik faaliyet ve aile yapısı belirlediğinden yöredeki kırsal meskenler birbirinden çok farklı değildir. Araştırma sahasında geleneksel konutların dikkat çeken ilk özelliği, ev, tuvalet (yöresel adı hela), ahır, kümes, samanlık vb. bütün mekanların hayat denilen bir avlu içerisinde dışa kapalı bir şekilde bulunmasıdır.

Foto 6. Balgöze Kırsal Mesken Kerpiç Evleri

Sahada en çok görülen kerpiç evlerin en basitine yörede “dam” adı verilmektedir. İki odalı, tek ve küçük pencere olan dam evlerin çatısı yan yana ve sık uzanan ağaçların üzerine kerpiç çamurun örtülmesiyle yapılmıştır. Dam evlere oranla daha modern olan yığma evle yine iki odalıdır. Bu evlerin duvarları aralıklı olarak uzatılmış ağaçların arasına kerpiç malzeme ve harç doldurularak yapılmıştır. Merzifon yöresinde tek katlı meskenler ağırlık olmakla beraber, yol kenarında bulunan ve şehre yakın köylerde kat sayısı artıp 4-5 katı bulmaktadır. Ova köylerinde tek kat hakimken yamaçlarda ve yükseklerde çıkıldıkça tarım alan ve yerleşim yerinin azlığından dolayı, çift katın hakim olduğu görülmektedir. Tek katlı kerpiç evlerin duvarları, kış mevsiminde soğukların şiddetli olmasından dolayı 3 cm. kalınlığında kireç harçlı sıva ile içten ve dıştan sıvanır. Döşemeler genellikle ahşap kirişli tahta kaplamalıdır.

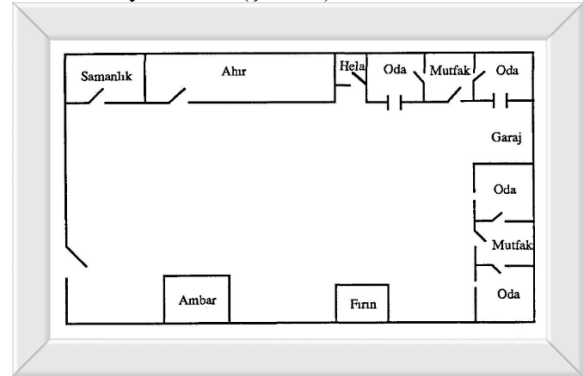
Genellikle beşik (semer) çatı görülürken ona kırma çatı (dört omuz) ve düz damlar takip eder. Toprak çatılar, geçmişten günümüze kalmadığı için kiremitli çatılar, daha fazla olup yaklaşık %30 eğimlidir. Ayrıca çatılarda saçaklar yapıp yağmur suyunun drenajı sağlanır (Foto 7; 8). Evlerin pencereleri kışların sert geçmesinden dolayı genellikle küçüktür. Sokağa bakan pencerelerin daha büyük olduğu görülmektedir. Dağ köylerinde kış soğukları pencere yönünü etkilemiş görülmektedir. Evlerin kuzey yönüne pencere açılmayıp veya çok küçük açılıp genellikle yatak odası bu tarafta bulunmaktadır. Ova köylerinde ise yaz sıcaklıklarının tesirini azaltmak için evin cephesi daha çok kuzeydoğu olup pencereler bu yöne açılmıştır. Ovadaki evlerde, boyutu

ailelerin gelir düzeyine ve arazi varlığına göre değişmekle beraber bir avlu bulunmaktadır (Şekil 3). Yamaçlarda ve yükseklerde yer alan köylerde arazinin elverişli olmamasından dolayı genellikle geniş avlu ve bahçeler görülmez (Şekil 4).

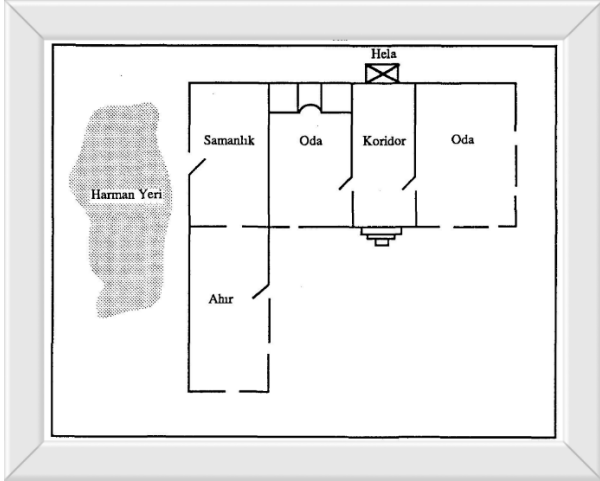
Foto 7. 8. Kamışlı ve Ortaova Kırsal Meskenleri (URL-3).

Kırsal meskenlerin ayrılmaz parçası eklentilerden kümes, ahır, ağıl, samanlıklar yüksek köylere çıkıldıkça artan bir şekilde daha basit malzemelerden yapılmışlardır. Ova köylerinde ise bu eklentilere makineli tarım yapma fırsatından dolayı, traktör gibi araç ve makinelerini koydukları garaj (hangar) da eklenmektedir. Yörede kırsal nüfusun göçü ile köylülük de azalmakta dolayısıyla eklentiler de kaybolmaktadır. İnceleme sahasında bütün köylerin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayandığı için garaj, ambar, ahır, samanlık, kiler ve kümes gibi eklentiler avluda dağılış gösterir. Ancak çift katlı evlerde genellikle ambar, samanlık ve ahır alt katta yer alır. Yörede tarım alet ve makinelerinin, gübre ve bitki ilaçlarının saklandığı eklentiye garaj ismi verilir. Ayrıca bütün köylerde, ekmek pişirmek için bir veya daha fazla fırını bulunur. Ekonomik gücü yüksel olan ailelerde ise fırın avlu içinde bir köşede eklenti olarak yerini alır (Şekil 3).

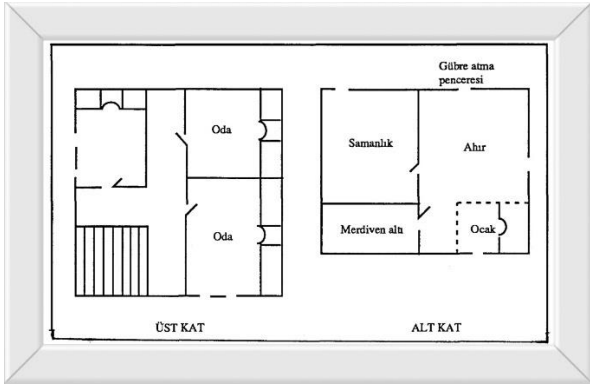

Şekil 3. Ova Köylerinde Tek Katlı Yöresel Mesken Planı Örneği – Sarıbuğday (ölçeksiz)

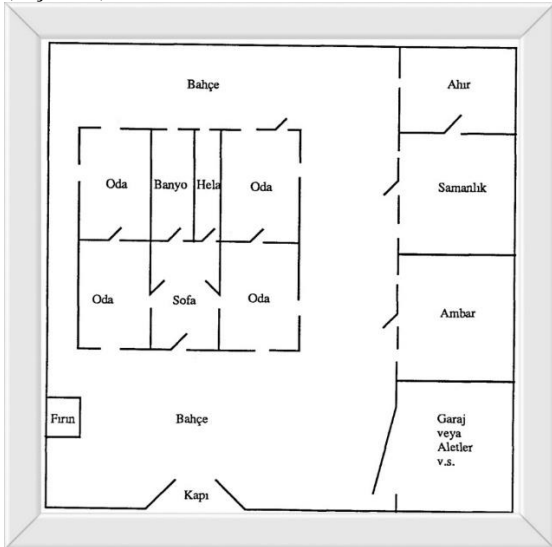
Merzifon yöresinde iki katlı evlerde alt kat genellikle ahır ve samanlık olarak kullanılmaktadır. Böylece kışın soğuk aylarında hayvanların sıcaklığından yararlanılmaktadır. Üst katta oturulur ve odaların hepsinde ocak bulunduğu yemek pişirilmektedir. (Şekil 5). Bu tip evlerde genellikle evlenen erkek çocuklar ve onun ailesi ile oturulmaktadır. Ocağın iki yanında içine yatak, yorgan, yastık vb. eşyaların bulunduğu yüklük (dolap) bulunmaktadır. Ova köylerinde genellikle ocak bir odada bulunmakta ve de avluda da bir fırın bulunmaktadır (Şekil 6). Ayrıca yüksek gelirli varlıklı ailelerin evden ayrı bir misafirhanesi bulunur.

Şekil 4. Merzifon İlçesinde Yamaç ve Dağ Meskenleri Yaygın Tek Katlı Ev Planı (ölçeksiz)

Şekil 5. İki Katlı Kırsal Meskenlerden Örnek Bir Ev Planı (ölçeksiz)

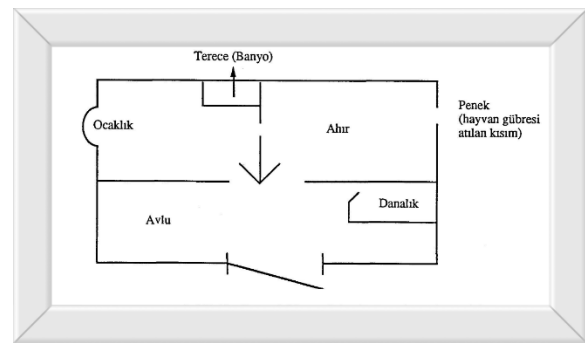

Şekil 6. Yüksek Gelirli Varlıklı Bir Aileye Ait Ev Planı (Ölçeksiz)

Merzifon'unu çevreleyen yüksek kütleler üzerinde yer alan yaylalarda farklı boyut ve özelliklerdeki yayla evleri dikkati

çekmektedir. Yörede yayla evleri tek katlıdır. Öncelikle yaylalarda hayvancılık yapıldığından, evlerin şekli bu faaliyete uygundur. Bütün işlerin görüldüğü bir odadan ahır ve danalık (buzağının konulduğu yer) gibi bölme ve eklentilerden oluşur (Şekil 7). Hane sahibinin sahip olduğu hayvan sayısına bağlı olarak eklentilerin boyutu genişler veya sayısı artar. Ev ve eklentiler taşlarla örülmüş bir avlu içine alınmış şekilde olabildiği gibi avlusuz olanları da yaygındır. Evde oda bir tane olup ev sahibinin nüfusuna göre büyük veya küçük olabilir. Evlerin girişi, rüzgârın aksi istikametinde bulunur.

Yayla evleri köy evlerinden farklı olarak yakın çevreden temin edilen taş, toprak ve ağaç dalları gibi düşük maliyetli, az masraflı malzemeler ile inşa edilmektedir. Dış duvarlar düzgün taşların toprak harçla tutturularak örülmesinden meydana gelmiştir. Köşelerde ve kenarlarında kalın ağaç gövdelerinden yararlanılırken, çatıda tamamen ağaç dalları kullanılmıştır. Beşik çatı şeklinde yapılmış çatılar, aynı kalınlıktaki ağaç dalların yan yana dizilerek kapatılması ile yapılmış üzeri ise yağmur sularını sızdırmayacak şekilde kiremitle veya toprakla örtülmüştür. Toprak damlı yayla evlerinde ise toprağın içeriye akmasını sağlamak için alttaki ağaç dalları üzerine naylon serilmiştir. Bazı yaylacılar iskeleti hazır bulunan çatılarını göçle birlikte yanlarında getirdikleri çadır, naylon, saç levha gibi malzemelerle kapatır ve yayla mevsimi sonunda tekrar geri götürürler. Evlerin taban kısmı düzgün bir şekilde tesviye edilmiş ve iç duvarlar çamurla sıvanarak, kireç ile badanası yapılmıştır. Duvar kalınlıkları 30-40 cm., duvar yüksekliği 100-150 cm arasında değişir. Tabandan çatının ortasının yüksekliği ise 200-250 cm. arasındadır. Aydınlanma oda ile ahır arasındaki duvarın üstüne konulan küçük bir pencereden sağlanırken, pencere genellikle cam yerine naylonla kapatılır. Hamzekeleği, Keseğen gibi çatıların basit olmadığı birkaç yayla yerleşmesi de görülmektedir.

Şekil 7. Yöresel Yayla Evi Planı (ölçeksiz)

Foto 5. Yayla evinde güneş enerjisi üretimi (URL-4).

Merzifon yaylasına ait foto 5 zamanla yapı malzemesi ve şeklinin değişimini en çarpıcı şekilde göstermektedir. Sahada iki yayla evinde, sürdürülen tüm günlük işlerin ve hayvan bakımının ihtiyaç duyduğu elektrik “off-grid“ adı verilen sistem kurularak sağlanmaktadır.

SONUÇ

Amasya iline bağlı Merzifon ilçesi sınırları içinde yer alan köy altı kırsal yerleşme alanlarının, kuruluş yeri ve coğrafi özellikleri analiz edilerek, yerleşme coğrafyası açısından değerlendirilmiştir. Kırsal meskenler geleneksel ve günümüzün modern konutları olarak iki kategoride ele alınabilir. Bu çalışmada geleneksel meskenler incelenmiştir.

Yöre tarihi dönemler boyunca ulaşım elverişliliği iklim konforu sağlama ve kolay işlenebilen düz ve verimli (alüvyal veya kollüvyal) toprakları ile yerleşme açısından insanların tercihi olmuştur. Ayrıca tarih boyunca hüküm süren güçler yörenin etnik ve demografik durumunu dengelemek için bölge dışından farklı etnik yapıları sahaya yerleştirmiştir. Yöreye Kafkasya, Kırım ve Doğu Anadolu’dan gelen göçmenler gelirken kültürlerini de getirmiştir. Geldikleri yörelere benzer coğrafi ortamlara yerleşen veya (yerleştirilen) göçmenler geldikleri yerlerde buldukları üretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kurdukları benzer yerleşmelerde inşa ettikleri benzer meskenlerde eski alışkanlıklarına adet ve törelerine devam etmişler böylece kültürlerini korumuş ve devam ettirmişlerdir.

Araştırma sahasında köye bağlı yerleşmelerin ve kırsal meskenlerin ikamet süreleri, kullanılan yapı malzemeleri, meskenlerin eklentileri, şekil ve kat durumunun gösterdiği özelliklerde belirleyici faktör doğal coğrafya koşullarıdır. Bu doğal ortam üzerinde yaşayan topluluklar da araziden faydalanma yöntemleri ile kültürlerini oluşturmuşlardır. Yükseltiyle beraber sıcaklık, yağış rüzgar vb. iklim elemanlarının, bitki örtüsü ve ekonomik faaliyetlerin değişmesi ile kırsal yerleşme ve görünümünde değişikliklerin hissedilmesi son derece doğaldır. Sahada hayvancılık yapılan yerleşmelerde ahır, samanlık, kümes gibi eklentiler görülürken hayvancılığın baskın olma gücüne göre bu eklentilerin hacminin büyüdüğü görülmektedir.

Merzifon ilçesinde köy altı yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde jeomorfolojik, jeolojik, iklim, hidrolojik özellikler kadar ulaşım, güvenlik, üretim faaliyeti vb. beşeri coğrafya özelliklerinin de önemli rol oynadığı görülmektedir. Özellikle doğal coğrafi şartların yerleşim yeri ve dokusu üzerindeki etkisi belirgindir. Merzifon merkezi bir coğrafi konuma sahiptir ve sahada depresyonu kuzeyden çevreleyen Tavşan Dağlarının dışında yerleşmeyi ve ulaşımı engelleyen doğal engebe bulunmamaktadır. Araştırma sahasındaki kırsal yerleşmeler arasında ulaşım imkânları gelişmiş bulunmaktadır. Gelişmiş ulaşım koşulları köy altı yerleşmelerden özellikle çiftlik ve bağ evlerinin kullanım sıklığını arttırmaktadır.

Araştırma sahası çok geniş bir bölgeyi kapsamadığından kırsal meskenler şekil, yapı ve fonksiyonları açısından birbirinden çok bariz farklılıklar göstermez. Görülen küçük farklılıkların kaynağı, yükselti ve bakı ile değişen iklim ve doğal bitki örtüsü özellikleri, yerleşmenin bulunduğu jeomorfolojik yapı, sürdürülen ana üretim faaliyetleri ve ekonomik yapı, lokal değişiklikler gösteren beşeri, sosyal ve kültürel özelliklerdir. Yöresel kategorideki kırsal meskenlerin çoğunun geleneksel kerpiç malzemeden yapılmış meskenlerden oluştuğu görülmektedir. Araştırma sahasının kuzeyindeki dağlık ve güneyindeki tepelik alandaki kırsal yerleşmelerde ise taş ve toprak meskenler bir arada görülebilmektedir. Modern yapı malzemeleri ile yapılan günümüz evlerinin tercihi yöre halkı tarafından kaçınılmazdır. Ancak yöresel meskenlerden günümüze kalanları kültürel miras unsuru olarak korunması önerilmektedir. Hatta yörede kırsal turizm lokal koşullara göre planlanmalı bu yöresel meskenler ekoturizm faaliyetlerine ev sahipliği yapabilmelidir. Sahada ulaşım sistemlerinin gelişmiş olması bu konuda önemli bir avantajdır.

EKLER

Tablo 2. Merzifon İlçesi Yaylalar ve Özellikleri

Adı	İÜ ¹	YÖ ²	EY YU ³	Bitki Örtüsü	İskan Durumu	Kullanım durumu
Marınca	15	4	13	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet Büyükbaş Hayvan beslenir
Elmah	20	17	21	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır 8 Kişi Yaşar, Toplam 80-90 Adet Büyükbaş 500 Küçükbaş Hayvan beslenir

Göynük	20	12	21	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır 7 kişi yaşar. Toplam 70-80 adet Büyükbaş hayvan beslenir.
Onbaşı	20	15	21	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır 7 kişi yaşar. Toplam 120 - 130 adet Büyükbaş hayvan beslenir
Emirkaya	30	50	21	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 6-8 Kişi yaşar, Toplam 120-130 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Kuzuluk	32	50	21	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 15 Kişi yaşar, Toplam 150-200 Adet büyükbaş, 1000 küçükbaş hayvan beslenir
Yuvalı	30	18, 5	29	Ağaçlık bölgeleri bozkır, otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 85 Kişi yaşar, Toplam 300 Adet büyükbaş, 1000 küçükbaş hayvan beslenir
Dipalan	40	14	25	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Yaz kış kullanılmamaktadır.
Kapakçı	39	12	24	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Yaz kış kullanılmamaktadır.
Kırkdilim	36	17	26	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Yaz kış kullanılmamaktadır.
Bahçe Armut	32	3	22	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan-Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır 110 Kişi yaşar, Toplam 250 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Boruk	40	25	21	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan-Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır 300 Kişi yaşar, Toplam 400 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Paşa	12	12	21	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan-Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 80 Kişi yaşar, Toplam 115 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Otluk Kilise	35	10	25	Ağaçlık bölgeleri	Dönems el olarak	Nisan-Eylül Arası Hayvancılık

				çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	yerleşim e açık	Amaçlı Kullanılır. 20 Kişi yaşar, Toplam 40-500 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Çavşat	16	10	23	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Devamlı olarak yerleşim e açıktır	12 ay boyunca hayvancılık amaçla kullanılır. 16 kişi yaşar, Toplam 70-80 adet büyükbaş hayvan beslenir.
Eski	36	19	21	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Kıran Arkası	31	16	21	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Harmancı k	19	8	26	Ağaçlık bölgeleri çam, kayın. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 2 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Atalanı	26	6	24	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 17 Kişi yaşar, Toplam 100-120 Adet büyükbaş, 400 küçükbaş hayvan beslenir
Esenköy	34	9	23	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 75 Kişi yaşar, Toplam 280-300 Adet büyükbaş hayvan beslenir
Tahir	25	10	25	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 22 Kişi yaşar, Toplam 250-270 Adet büyükbaş, 850 küçükbaş hayvan beslenir
Kurban Pınarı	10	35	23	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 12 Kişi yaşar, Toplam 80-90 Adet büyükbaş, 250 küçükbaş hayvan beslenir
Çukur	32	10	27	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 7-8 Kişi yaşar, Toplam 50-60 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Gülüm	33	9	28	Ağaçlık bölgeleri çam. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 8 Kişi yaşar, Toplam 50-60 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Peynir Çayırı	35	11	29	Ağaçlık bölgeleri çam,	Dönems el olarak	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır.

				meşelik. Otlak bölgeleri çayırılık	yerleşim e açık	3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Sarıyaprak	34	15	28	Ağaçlık bölgeleri çam, meşelik. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan-Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 7-8 Kişi yaşar, Toplam 60-70 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Bebek	9	22	27	Ağaçlık bölgeleri çam, meşelik. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Dağlıca	10	20	26	Ağaçlık bölgeleri çam, meşelik. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş, hayvan beslenir
Karlık	15	5	21	Ağaçlık bölgeleri çam, meşelik. Otlak bölgeleri çayırılık	Dönems el olarak yerleşim e açık	Nisan- Eylül Arası Hayvancılık Amaçlı Kullanılır. 3 Kişi yaşar, Toplam 25-30 Adet büyükbaş, hayvan beslenir

¹İlçeye Uzaklığı

²Yüz ölçümü km²

³En yakını yerleşim birimine uzaklık (Mahalle, Köy)

KAYNAKÇA

- Baltacı, A. (2019). "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.
- Çoban, A. (1996). "Aşağı Kızılırmak ve Yeşilirmak Arasındaki Sahanın Bitki Coğrafyası." Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Doğanay, H. (1994). "Türkiye Beşeri Coğrafyası". Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Erer, S. (1983). "Merzifon Depresyonu ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü." No: 3100 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Hatch, J. A. (2002). "Doing Qualitative Research In Education Settings." Albany: State University Of New York Press.
- Hüsametdin, H. (1986). "Amasya Tarihi 1." (Sadeleştiren: A. Yılmaz, M Akkuş) Ankara.
- İskender, P. (2007). "I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağının Nüfus Sayısı." I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Haziran 2007, I. Kitap, Amasya, 373-401.
- Karadeniz, B. C. (1999). "Merzifon Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma." Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul
- Kılıç, T. (2016). "Karacadağ'da Göçebe Hayvancılık ve Göçerler." Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2): 1-12.
- Merriam, S. B., ; Grenier, R. S. (2019). "Qualitative Research In Practice: Examples For Discussion And Analysis." San Francisco, Ca: Jossey-Bass Publishers.
- Özcan, U. (2010). "19. Yy.'da Merzifon'a İskân Edilen Kafkas Muhacirleri." H. Babacan (Ed.) Geçmişten Günümüze Merzifon İçinde, (41-61), Ankara: Merzifon Bel. Yay.
- Strabon, (2000). "Geographika- Antik Anadolu Coğrafyası- Kitap XI, XII, XIV." Çev. A. Pekmen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Tanoğlu, A., (1954). "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod." İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, C:X1:1-82.
- Tunçdilek N. (1967). "Türkiye İskan Coğrafyası-Kır İskanı" No: 49, İstanbul: Köy-Altı İskan Şekilleri. İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay.
- Türkan, O. (2021). "İdari Coğrafya ve Yerleşme Coğrafyası Açısından Mahalle Kavramı." Coğrafya Dergisi, 42:229-250.
- Üçeçam Karagel, D. ; Karagel, H. (2010). "Kadirli İlçesi'nde Kır Nüfusunun Dağılışı ve Yoğunluğu," Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (2):1-28.
- Yılmaz, C. (2019). "Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası Literatürü." Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 17 (34):519-560.
- Yurdusever, Ş. (2004). "Bulutların İçinde Bir Çerkez Köyü: Tavşandağ." Nart Dergisi, 7(37): 50-52.
- Yücel, T. (1995). "Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşler. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü," Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl:Xxx/1-2:447-469.
- Yüksel, A. (1996). "Merzifon Halkevi ve Tavşan Dergisi." Tebikeç, 3:169-188.
- Zaman, M. (2010). "Yerleşme Coğrafyası," C. Şahin (Ed.) Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya İçinde (109-135). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- URL-1: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/TurizmAktiviteleri/tavsan-dagi-yaylasi>. (Erişim Tarihi: 10.03.2023)
- URL-2: <http://www.ozgurcerkes.com/?Syf=18&Hbr=547255&/-Tav%C5%9Fanda%C4%9F%C4%B1-%C3%87erkes-K%C3%BClt%C3%BCr-Festivali-30-Haziran-2013-Pazar-g%C3%BCn%C3%BC-yap%C4%B1ld%C4%B1.-En-son-2000-y%C4%B1n%C4%B1nda-%C3%BC%C3%A7%C3%BCnc%C3%BCs%C3%BC-yap%C4%B1lan-festival-13-y%C4%B1-aradan-sonra-tekrar-hayata-ge%C3%A7irild>. (Erişim Tarihi: 10.03.2023)
- URL-3: <https://www.koylerim.com/amasya-merzifon-ortaova-koyu-21584h.htm>. (Erişim Tarihi:10.03.2023)
- URL-4: <http://www.rpmuhendislik.com/yayla-evi-gunes-enerjisi-projesi-merzifon/>. (Erişim Tarihi: 10.03.2023)

EXTENDED ABSTRACT

Geographers examine settlements according to their functions in two main types, urban and rural. He also treats rural settlements as village and sub-village settlement forms. Sub-village settlement types are small settlement forms that have not yet acquired the character of a village. These settlements, which are usually individual, are classified differently according to their socio-economic characteristics, such as temporary or permanent, collective, scattered or loose (Tanoglu, 1954; Tuncdilek, 1967). Natural factors in the scattered or collective formation of the settlement (morphology of the land, water and soil resources, etc.), as well as human factors (the amount of population, property characteristics, type and methods of production activity, etc.) is effective.

Rural settlements have two main functions: agricultural and animal husbandry. Another classification was made based on the weight of these functions in rural settlements and divided into four categories (Yücel, 1995). Shepherd settlements (kom, corral, plateau) where the dominant economic activity is livestock farming, shepherd – farmer settlements where agricultural activities are felt next to the dominant livestock farming (kışlak, oba, dam), farmer- shepherd settlements where farming is dominant over livestock farming (güzle, mahallesi) and farmer settlements where livestock farming is done next to the dominant activity (hamlet, farm, village, divan). Some of the settlements connected to the village, which are smaller and simpler than the village and whose conditions are not suitable for being a village, are permanent such as a neighborhood, farm, divan, hamlet, while others are temporary forms of settlement such as a plateau, com, oba, corral, vineyard / garden house, guzle (Üçeçam Karagel and Karagel, 2010).

The subject of this research is sub-rural settlements in Merzifon district. Firstly, it is determined which of the settlements such as neighborhood, plateau, com, oba, corral, vineyard house, güzle connected to the village are seen on the field, and then the identified settlements are evaluated in terms of settlement geography by considering and analyzing their geographical features.

The sub-village rural settlement areas located within the boundaries of Merzifon district of Amasya province were evaluated in terms of settlement geography by analyzing the establishment location and geographical features. Rural dwellings can be considered in two categories as traditional and modern residences of today. In this study, local dwellings were examined. Merzifon has borders with Vezirköprü (Samsun) from the north, Havza (Samsun) from the northeast, Suluova from the east, Gümüşhacıköy from the west, Amasya central district and Mecitözü (Çorum) districts from the south. Due to the fact that the research area is located at the intersection point of Central Anatolia and the Black Sea Region, the natural environmental conditions show a transitional feature. Human characteristics such as population, settlement, economic activities are also shaped according to the current natural environmental conditions and exhibit a similar but unique character to both regions. Throughout the historical periods, the region has been the choice of people in terms of settlement with its accessibility, climate comfort and easy-to-work flat and fertile (alluvial or collective) soils. In addition, the powers that have ruled throughout history have placed different ethnic structures outside the region on the field in order to balance the ethnic and demographic situation of the region. Immigrants from the Caucasus, Crimea and Eastern Anatolia also brought their cultures to the region. Immigrants who settled or (settled) in geographical environments similar to the regions they came from have continued their production activities in the places they came from. They have continued their old habits, customs and customs in similar dwellings they have built in similar settlements they have established, thus preserving and continuing their culture. The duration of residence of village-related settlements and rural (local) dwellings, the building materials used, the additions of dwellings, the shape and floor condition are the determining factors in the characteristics shown by the natural geographical conditions in the research area. The communities living on this natural environment have also created their culture with the methods of using the land. Along with the altitude, temperature, precipitation, wind, etc. it is extremely natural to feel changes in the climate elements, vegetation and economic activities, as well as changes in rural settlements and appearances. While additions such as barns, haystacks, poultry houses are seen in settlements where livestock farming is carried out on the field, it is observed that the volume of these additions is growing according to the dominant power of animal husbandry.

Transportation, security, production activity, etc. as well as geomorphological, geological, climatic, hydrological characteristics in the selection of the establishment location of sub-rural rural settlements in Merzifon district. it is seen that the characteristics of human geography also play an important role. In particular, the effect of natural geographical conditions on the settlement location and texture is evident. Merzifon has a central geographical location and there are no natural obstacles preventing settlement and transportation except for the Rabbit Mountains surrounding the depression from the north. Transportation opportunities have improved between the rural settlements in the research area. Dec. Improved transportation conditions increase the frequency of use of farms and vineyard houses, especially from sub-rural settlements.

YOLSUZLUKLARIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇOK BOYUTLU PANEL VERİ ANALİZİ

Cem Kaan ARSLAN^{1*+}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Tokat

*cemkaan.arslan@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-8668-1876

Öz-Bu çalışma, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi, sosyal gelişmeyi ve siyasi istikrarı olumsuz etkileyen yaygın bir sorun olduğunu ve ekonomik sistemler ve kurumlar üzerindeki etkilerinin incelenmeye değer olduğunu vurgulamaktadır. Yolsuzluk, kaynakların yanlış dağılımına neden olarak ekonomik büyümeyi engeller ve adil olmayan bir ekonomik sistemin oluşmasına zemin hazırlayarak toplumun genel refahını olumsuz yönde etkiler. Yolsuzluğun ekonomiye zararlı etkileri, kamu finansmanı üzerindeki tahrip edici etkisi, özel sektörün büyümesini engellemesi ve hukukun üstünlüğünü zayıflatması gibi farklı kanallardan gelmektedir. Bu bağlamda, yolsuzlukların doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) üzerindeki etkisine odaklanılmaktadır. Makalede, 150 ülkeye ait 2012-2021 verileri kullanılarak yapılan çok boyutlu panel veri analizleri sonucunda, yolsuzluklarla DYY arasında bölge ya da gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak negatif bir ilişki belirlenmiştir. Yolsuzluk algı indeksindeki bir artışın (yolsuzluklardaki azalma) DYY akımlarını artırdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma dünya genelinde yolsuzlukların, DYY üzerinde "uzanan el" rolünü üstlendiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, politika yapıcılar ve iş dünyası için önemli ipuçları sunmakta ve yolsuzlukla mücadele stratejilerinin DYY'yi teşvik etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için etkili bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk Algı İndeksi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Çok Boyutlu Panel Veri Analizi

EFFECTS OF CORRUPTION ON FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: MULTIDIMENSIONAL PANEL DATA ANALYSIS

197

Abstract-This study emphasizes that corruption is a widespread problem that negatively impacts economic growth, social development, and political stability, and it deserves examination regarding its effects on economic systems and institutions. Corruption hinders economic growth by leading to a misallocation of resources and laying the groundwork for an unjust economic system, adversely affecting the overall well-being of society. The detrimental effects of corruption on the economy arise from various channels, such as its destructive impact on public finance, hindering the growth of the private sector, and weakening the rule of law. In this context, the focus is on the impact of corruption on Foreign Direct Investments (FDI). Through multi-dimensional panel data analyses using data from 150 countries for the period 2012-2021, the article reveals a negative relationship between corruption and FDI, independent of geographical regions or levels of development. It is found that an increase in the corruption perception index (indicating a decrease in corruption) leads to an increase in FDI inflows. Consequently, this study demonstrates that corruption worldwide plays a "grabbing hand role" in FDI. These findings provide essential insights for policymakers and the business community, suggesting that anti-corruption strategies can be effective tools in promoting FDI and supporting sustainable development.

Keywords: Corruption Perceptions Index, Foreign Direct Investments, Multi-Dimensional Panel Data Analysis

GİRİŞ

Yolsuzluk, çağlar boyunca süregelen bir toplumsal hastalık olarak ekonomik büyümeyi, sosyal gelişmeyi ve siyasi istikrarı zayıflatan yaygın bir sorun olarak devam etmektedir. Yolsuzluğun toplumsal güven, siyasi meşruiyet ve etik normlar üzerindeki zararlı etkileri çok net olmakla birlikte, ekonomik sistemler ve kurumlar üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmeyi hak etmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun ekonomik dokuya olan zararlı etkisi, akademisyenler, politika yapımcılar ve uluslararası kuruluşlar tarafından geniş çapta dikkate alınmaktadır. Yolsuzluk ve ekonomik sonuçları arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak, bu olguyu önlemek ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için etkili stratejilerin oluşturulmasında hayati önem taşımaktadır. Yolsuzluk, güvenilir gücün kişisel kazanç için kötüye kullanılması olarak tanımlanan, küçük rüşvetten kamu kaynaklarının zimmete geçirilmesine ve yasadışı mali akışlara kadar değişen birçok formu içerir. Ekonomi üzerindeki zararlı etkileri farklı kanallardan cereyan eden yolsuzluk faaliyetlerinin, ilk olarak kamu finansmanı üzerindeki tahrip edici etkisinden söz edilebilir. Kamu görevlileri yolsuzluk gibi faaliyetlerde bulunduğu anda, kaynakların yanlış tahsisine, azalan kamu yatırımlarına ve zayıflayan mali disipline neden olmaktadır. Önemli altyapı projeleri, sağlık, eğitim ve yoksullukla mücadele gibi temel alanlara tahsis edilebilecek sınırlı kamu kaynaklarının israfına yol açmaktadır. Bu durum ilerleyen süreçte sosyal refahın zayıflamasına ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin artmasına sebebiyet vermektedir.

Ayrıca, yolsuzluk rekabeti bozmak suretiyle özel sektörün büyümesini engellemektedir. Rüşvet ve nepotizm, şeffaflık, hesap verebilirlik ve eşit fırsat ilkelerine aykırı hareket ettiğinde, işletmeler için adil bir faaliyet alanını ortadan kaldırmaktadır. Bu sadece yerli ve yabancı yatırımları engellemez, aynı zamanda girişimcilik faaliyetini, yenilikçiliği ve verimliliği de engellemektedir. Yolsuzluk ortamında işletmeler genellikle rüşvet ve komisyonlar için önemli kaynakları yönlendirmek zorunda kalır. Bu da üretken faaliyetlerden kaynakların saptırılmasına neden olur. Sonuç olarak, genel iş ortamı kötüleşir, rekabet gücü azalır ve ekonomik sonuçlar optimize edilemez.

Bunun yanı sıra, yolsuzluk hukukun üstünlüğünü zayıflatarak ve kurumları güçsüzleştirerek ekonomik istikrarsızlığa sebebiyet vermektedir. Yolsuzluğun yaygın olduğu toplumlarda etkili hukuki çerçeveler ve uygulama mekanizmalarının eksikliği, sözleşmelerin uygulanmasını, mülkiyet haklarının korunmasını ve anlaşmazlık çözümünü engellemektedir. Bu durum, iş yapma maliyetini artırarak yerli ve yabancı yatırımları baltalar ve ekonomik dinamizmi engeller. Bununla birlikte zayıf kurumlar belirsizlik doğurarak, uzun vadeli yatırımları caydırmakta ve teknolojik ilerlemeleri engellemektedir.

Tüm ekonomik faaliyetleri etkileyen yolsuzluk olgusunun Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) üzerindeki etkisi

yadsınamaz. Uzunca bir süredir DYY birçok ülke için ekonomik büyüme ve refahın önemli bir itici gücü olarak görülmektedir. DYY bir ülkeden başka bir ülkeye bir şirket veya birey tarafından yapılan yatırımı ifade eder ve genellikle yerel işletmelere sahip olmayı veya işletme faaliyetleri kurmayı içerir. DYY, iş yaratma potansiyeli, teknoloji transferi, verimlilik artışı ve yeni pazarlara erişim gibi fırsatlar sunar. Dünya genelindeki hükümetler, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla DYY'yi aktif olarak ararlar.

Yolsuzluk ve DYY arasındaki ilişkinin anlaşılması, politika yapımcılar, ekonomistler ve iş liderleri için son derece önemlidir. Bu konuda yapılan akademik çalışmaların pek çoğu yolsuzluğun DYY üzerindeki negatif etkisini vurgulayan “uzanan el” fenomenini desteklemektedir. Bu görüşteki çalışmalar, yolsuzluğun iş maliyetlerini artırarak karlılığı düşürdüğünü ve riskleri yükselttiğini belirterek yolsuzluğun DYY'yi caydırıcı bir etkisi olduğunu savunmaktadırlar. Bir diğer yaklaşım ise yolsuzluğun ticarete “yardımcı el” olarak işlev gördüğünü ileri sürer. Bu görüşe göre, yolsuzluk karmaşık düzenlemeler sürecinde bürokratik engelleri aşmayı kolaylaştırarak veya kısaltarak yatırımı kolaylaştırabilmekte, dolayısıyla teşvik etmektedir (Petrou & Thanos, 2014, s.444).

Bu makalenin amacı DYY ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi bölgesel farklılıkları ve gelişmişlik düzeylerini de dikkate alarak ortaya koyabilmektir. Bu amaç doğrultusunda 150 ülkeye ait 2012-2021 verileri kullanılarak çok boyutlu panel veri analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde coğrafi bölge ya da gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklardan bağımsız olarak DYY ile yolsuzluklar arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

YOLSUZLUK VE EKONOMİK FAALİYETLERİN TEORİK PERSPEKTİFİ

Yolsuzluğun ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri farklı bakış açılarıyla teorik olarak irdelenmiştir. Bu olgular arasındaki ilişkinin anlaşılması kalkınma yolundaki ülkeler açısından hayati önem arz etmektedir. Zira bu perspektifleri dikkate almak, yolsuzluğu azaltmaya, ekonomik büyümeyi teşvik etmeye ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeye yönelik politika tedbirleri ve stratejileri açısından belirleyicidir.

a) *Rant Kolama Teorisi*: Rant kollama teorisi, bireylerin veya grupların üretken olmayan yöntemlerle ekonomik rant veya ayrıcalıklar elde etmeye çalıştıklarında yolsuzluğun ortaya çıktığını ileri sürer. Yolsuzluk, kaynakları üretken faaliyetlerden saptırır, piyasa mekanizmalarını bozar ve kaynak tahsisinde etkinlik kayıplarına neden olur (Tollison, 2012, s.75). Yatırımları ve yeniliği teşvik etmeyen yolsuzluk, bireylerin üretken girişimlere katılmak yerine rant arayışı fırsatlarını güvence altına almayı ve sömürmeyi odak noktası haline getirmesi nedeniyle ekonomik büyümeyi engeller.

b) *Kurumsal Teori*: Kurumsal teori, ekonomik davranış ve sonuçları şekillendirmede kurumların rolünü vurgular. Yolsuzluk, zayıf kurumsal çerçeveler ve yönetim yapılarının bir belirtisi olarak görülür. Hukukun üstünlüğünün yetersiz olduğu, zayıf düzenleyici sistemlerin bulunduğu ve zayıf hesap verebilirlik mekanizmalarının olduğu toplumlarda yolsuzluk gelişir. Yolsuzluk, güveni erozyona uğratar, kamu güvenini zayıflatır ve ekonomik faaliyetleri engeller. Güçlü ve şeffaf kurumlar, yolsuzluğu caydırmak, adil rekabeti teşvik etmek ve ekonomik kalkınmayı desteklemek için hayati öneme sahiptir (Sudibyö & Jianfu, 2015, s.818).

c) *Vekalet Teorisi*: Vekalet teorisi, yolsuzluk ile vekalet sorunları arasındaki ilişkiye odaklanır. Yolsuzluk genellikle görevlendirilen kişilerin (kamu görevlileri veya çalışan gibi) yetkilerini kişisel kazanç için kötüye kullanmasıyla gerçekleşir ve bunun sonucunda görev veren (kamu veya temsil ettikleri kuruluş gibi) zarar görür. Bilgi asimetrisi, ahlaki tehlike ve hesap verebilirliğin eksikliği yolsuzluğa zemin hazırlar. Bu perspektif, yolsuzluğu azaltmak ve ekonomik verimliliği artırmak için denetim mekanizmaları, teşvikler ve şeffaflığın önemini vurgular (Braun & Guston, 2003, s. 304).

d) *Politik Ekonomi Perspektifi*: Politik ekonomi perspektifi, yolsuzluğun ve ekonomik faaliyetin şekillenmesinde politik ve ekonomik faktörler arasındaki etkileşimi inceler. Yolsuzluğun dinamiklerinin, çıkar grupları ve siyasi yapılar tarafından etkilenebileceği kabul edilir. Bazı durumlarda, yolsuzluk, iktidardakilerin pozisyonlarını korumak veya kaynakları seçici olarak dağıtmak için bir araç olarak kullanılabilir. Bu perspektif, yolsuzlukla mücadele etmek ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemek için siyasi reformlar, denge mekanizmaları ve kapsayıcı yönetim gerekliliğini vurgular (Aktan, 2014, s. 63).

e) *Sosyal Sermaye Teorisi*: Sosyal sermaye teorisi, yolsuzluğun toplumdaki sosyal normlar, güven ve sosyal ağlar tarafından etkilendiğini öne sürer. Güçlü kişilerarası ilişkiler, güven ve işbirliğinin yoğun olduğu yüksek sosyal sermayeye sahip toplumlar genellikle yolsuzluğa karşı daha az eğilimlidir. Buna karşılık, düşük sosyal sermayeye sahip toplumlar daha yolsuzluğa meyilli olabilir (Akçay, 2002, s. 220). Bu perspektif, yolsuzlukla mücadele etmek ve ekonomik faaliyeti teşvik etmek için sosyal uyum, toplumsal katılım ve kolektif eylemin rolünü vurgular.

f) *Davranışsal İktisat Perspektifi*: Davranışsal iktisat perspektifi, yolsuzluğu etkileyen psikolojik ve bilişsel faktörleri araştırır. Yolsuzluk fırsatlarıyla karşılaştığında bireylerin sahip olduğu önyargılar, sezgisel yaklaşımlar ve karar verme süreçlerini inceler. Bu perspektif, yolsuzluğun temelindeki

davranışsal etkenleri anlamının ve psikolojik faktörleri dikkate alan müdahaleler tasarlanmasının önemini vurgular. Bu bakış açısıyla, yolsuzlukla mücadelede hukuki ve kurumsal reformların ötesine geçen müdahalelerin geliştirilmesi gerektiğini öne sürülmektedir (Muramatsu & Bianchi, 2021, s. 101).

AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI

Yolsuzluklar ve DYY arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar, farklı bakış açılarıyla birçok önemli bulgu ortaya koymaktadır. Ancak bu iki değişken arasındaki ilişkiye dair bir fikir birliği söz konusu değildir. Uygulamalı literatürün bulguları temelde üç grupta toplanabilir. İlk olarak yolsuzluğun DYY akımları üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit eden, yolsuzluğun "uzanan el" rolü ile devletin ve bürokratik sistemin, dolayısıyla ekonominin tekerleğini aşındırdığını öne süren çalışmalardan söz edilebilir. Bir diğer grup çalışma, yolsuzlukla DYY arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Bu çalışmalar, yolsuzluğun bürokrasinin tekerleğini yağlayarak DYY'leri teşvik ettiği ve yolsuzluğun bir tür "yardımcı el" rolü oynadığını öne sürmektedir. Son olarak yolsuzlukla DYY arasındaki ilişkinin her iki yönde de olabileceğini öne süren çalışmalar söz konusudur. Bu ilişkinin doğrusal değil, U biçiminde olduğunu tespit çalışmaların yanı sıra, ilişkinin yönünün yatırım yapan firmaya, yatırım süreçlerine, ev sahibi ülkenin coğrafi konumuna bağlı olabileceğini öne süren çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı bölümün devamında detaylandırılmıştır.

Egger ve Winner, (2005) çalışmalarında yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönem için incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre kısa dönemde negatif etkisi olan yolsuzluklar uzun dönemde DYY üzerinde pozitif etki yapmaktadır. Aynı yazarların 2006'daki çalışmalarında ise (Egger & Winner, 2006) 21 OECD ve 38 OECD dışı ülke ele alınmış, ülkeler arasındaki DYY akımlarında yolsuzluğun etkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda genel olarak yolsuzluğun negatif etkilerinin, pozitif etkilerine baskın geldiğini, bununla birlikte OECD içindeki akımların, OECD dışı akımlara göre yolsuzluktan daha önemli ölçüde etkilendiğini tespit etmişlerdir. OECD dışındaki DYY için ekonomik büyüme ve faktör donatımının etkisinin yolsuzluğun etkisinden daha büyük olduğu gözlemlenmiştir.

Yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini, pazara giriş ve faaliyet süreci ayrımı yaparak inceleyen Thede ve Karpaty (2023), çok uluslu işletmelerin yolsuzluk baskısını azaltmak için pazarlık güçlerini kullanabileceklerini veya maliyetleri düşürmek ve yatırımlardan faydalanabilmek için yerel iş normlarını benimseyebileceklerini vurgulamaktadırlar. Yazarların ana bulgularına göre yüksek teknolojiye sahip çok uluslu işletmeler, yolsuzluktan etkilenmezler; çünkü siyasi etkilerini kullanarak yolsuzluğa bulaşmış sistemlerde ayrıcalıklı muamele elde edebilmektedirler. Ayrıca yolsuzluğun asıl

kısıtlayıcı etkisinin pazara giriş sürecinde yaşandığını, ancak yerel firmalarla ortaklığa girmeleri halinde caydırıcı etki bir yana yolsuzluğun bir teşvik unsuru olabileceğini tespit etmişlerdir.

Petrou ve Thanos (2014), bankacılık sektörü için firma düzeyinde yaptıkları analizlerle yolsuzluk-DYY ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre yolsuzlukla DYY arasındaki ilişki U şeklindedir. Düşük ve orta düzeyde yolsuzluk yatırımları olumsuz etkilerken, yüksek düzeyde bir yolsuzluk yatırımları pozitif etkilemektedir. Orta düzeyde yolsuzlukta bankaların bilgi kalitesi, meşruiyet kazanma ve sözleşmeleri koruma konularında sorunlarla karşılaşabileceğini, yüksek düzeyde yolsuzluk olan bir ülkede ise “oyunun kurallarının” belli olduğunu, dolayısıyla bankalar açısından belirsizliğin azalacağını vurgulamışlardır. Benzer şekilde Helmy (2013) ve Murcia & Uysal (2022) da DYY ile yolsuzluk arasında pozitif ilişki tespit eden çalışmalarındadır.

Alemu (2012), 19 Asya ülkesi için yaptığı çalışmada yolsuzluğun DYY akımları üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu, yolsuzluk düzeyindeki %1’lik azalmanın söz konusu ülkelerde DYY girişini yaklaşık %9 nispetinde artıracakını tespit etmiştir. Zander (2021) ise çekim modeli uyguladığı çalışmasında yolsuzluk ile DYY akımları arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Eren ve Jimenez (2015) Türkiye’ye OECD ülkelerinden gelen DYY akımlarını incelemişler ve benzer kurumsal yapıdaki ülkelerden daha yüksek düzeyde yatırım geldiğini tespit etmişlerdir. Yolsuzluk düzeyleri Türkiye’ye yakın olan OECD ülkelerinden Türkiye’ye daha yüksek hacimde DYY yapılmasını, firmaların benzer bir kurumsal ortamda kaynaklarından ve yeteneklerinden daha yüksek düzeyde getiri elde etmeleriyle açıklamışlardır.

Jalil vd. (2016) çalışmalarında 42 Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkesi için yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini panel regresyon analizleri ile incelemişlerdir. Yolsuzluğun farklı bölgeler açısından farklı etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Asya ve Afrika ülkeleri için yolsuzlukla DYY arasında pozitif, Latin Amerika ülkeleri için negatif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Al-Sadig (2009), çalışmasında yolsuzlukla DYY arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Yolsuzluktaki bir birimlik artışın DYY akımlarını %11 oranında azalttığını tespit etmiştir. Bununla birlikte analizlerini DYY akımlarını etkileyebilecek kurumsal faktörlerle genişlettiğinde yolsuzluğun negatif etkisinin anlamsız hale geldiğini, hatta bazı durumlarda pozitif etki yaptığını tespit etmiştir. Yazar, bir ülkedeki kurumların niteliğinin DYY üzerinde yolsuzluk düzeyinden daha etkili olduğunu, daha güçlü kurumsal yapılara sahip ülkelerin zayıf olanlara göre %29 nispetinde daha fazla DYY akımını çektiğini vurgulamıştır.

Hakkala vd. (2023) yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini yatırımın amaçlarını dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Yatırım yapan firmanın nihai amacı ev sahibi ülkenin pazarına erişimse yatay yatırım, ev sahibi ülkedeki faktör maliyetlerinden yararlanarak ihracat yapmak (gerek kendi ülkesine gerekse üçüncü ülkelere) ise dikey yatırım kavramlarını kullanmışlardır. Yapılan analizlere göre yatay ve dikey yatırımlar yolsuzluktan farklı ölçüde etkilenmektedir. İsveçli ÇUŞ için yapılan analizler neticesinde yerel pazarı hedefleyen firmaların yolsuzluktan, dikey yatırım yapmayı amaçlayan firmalara göre daha fazla etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Yolsuzluk ile DYY arasındaki ilişkiyi bir başka bakış açısıyla inceleyen çalışmalardan biri de Robertson ve Watson'a (2004) aittir. Bu çalışmada DYY düzeyleriyle değil değişimi ile ele alınmıştır. Bununla birlikte literatürün genelinde aksine DYY’deki değişimin yolsuzluk üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Sonuç olarak DYY değişim oranındaki artış ülkedeki yolsuzluk algısını artırmaktadır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Veri Seti

Bu çalışmanın amacı yolsuzluğun DYY akımları üzerindeki etkisini coğrafi bölge ve gelir değişkenlerini de göz önünde bulundurarak çok boyutlu panel veri analizi ile tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda örneklem hacmini maksimize edecek biçimde 150 ülkenin 2012-2021 periyodundaki yıllık DYY, yolsuzluk indeksi ve kontrol değişkeni olarak çalışan başına gelir verileri kullanılmıştır.

DYY akımlarına ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analizlerde kullanılan bu veriler net DYY akımlarının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı şeklinde tanımlanmıştır.

Yolsuzluk değişkeni için ise literatürde de sıklıkla kullanılan, Transparency International¹ tarafından üretilen Yolsuzluk Algı İndeksi (YAI) kullanılmıştır. Yıllık olarak yayınlanan YAI dünya genelinde kamu sektörü yolsuzluk algısını ölçer. 1 ile 100 arasında değer alan indekste daha yüksek değer daha düşük düzeyde bir yolsuzluk algısına işaret eder. Bu veriler Transparency International’ın internet sayfasından elde edilmiştir.

Literatürde DYY akımlarının belirleyicileri olarak sıklıkla gelir, büyüme, verimlilik, ticari açıklık, enflasyon ve vergi oranları gibi değişkenler ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada çok boyutlu panel veri modeli uygulamasında boyutlardan birini gelir oluşturduğu için kontrol değişkeni olarak doğrudan kişi başına gelir ya da büyüme oranı yerine emek verimliliğini temsilen işgücü başına gelir kullanılmıştır. Veriler analizlere doğal logaritmalarıyla dahil edilmiştir. ABD doları cinsinden işgücü başına gelir verileri de Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

¹ Transparency International, küresel yolsuzlukla mücadele etmek için kurulmuş, kâr amacı gütmeyen, devlet-dışı bir uluslararası çatı organizasyonudur.

Bu çalışmada çok boyutlu panel veri analizindeki boyutlardan biri coğrafi bölgedir. Ülkelerin coğrafi bölgelere göre gruplandırılmasında Transparency Intenational'ın sınıflandırması kullanılmıştır. Buna göre ülkeler altı farklı coğrafi bölgede gruplandırılmıştır: Amerika Kıtası (24 ülke), Asya-Pasifik Bölgesi (24 ülke), Doğu Avrupa ve Merkez Asya (17 ülke), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (14 Ülke), Sahara Altı Afrika (43 ülke), Batı Avrupa ve Avrupa Birliği (28 ülke).

Panel veri analizinde dikkate alınan bir diğer boyut gelir gruplarıdır. Analizlere dahil olan ülkeler, gelir düzeyleri esas alındığında, Dünya Bankasının tasnifine göre dört kategoride yuvalanmışlardır: üst gelir, üst orta gelir, alt orta gelir ve alt gelir.

Tablo 1'de 2012-2021 periyodunda (10 yıl) ve 150 ülkeye ait DYY, YAİ ve İBG verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler gelir gruplarına göre ayrılmış bir biçimde sunulmaktadır. Gözlem sayılarından anlaşılacağı üzere 22 ülke alt, 47 ülke orta, 37 ülke üst orta ve 44 ülke üst gelir grubunda bulunmaktadır.

DYY verilerine ilişkin ortalamalar incelendiğinde gelir grupları arasında önemli ölçüde bir farklılık olmamakla birlikte değişkenliğin en yüksek olduğu grup üst orta gelir grubudur. YAİ verilerinde ise üst gelir grubundaki ülkeler diğerlerinden ciddi ölçüde ayrılmaktadır. Bu ülkelerde yolsuzluk algısının çok daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Yolsuzluklar dikkate alındığına değişkenliğin en büyük olduğu gelir grubu alt gelir grubudur. İBG'de ise beklendiği üzere ortalamalar gelir grubu ile birlikte artmaktadır. Bu değişkende ise değişkenliğin en yüksek olduğu gruplar alt orta ve alt gelir gruplarıdır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gelir Grubu	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std Sapma
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	Alt	4.884	82.74	-4.845	8.834
	Orta	3.260	39.81	-37.17	5.373
	Üst	3.655	32.764	-4.541	3.830
	Orta	4.062	106.60	-40.08	10.7
Yolsuzluk Algı İndeksi (YAİ)	Alt	28.50	56.00	8.00	9.13
	Orta	32.36	68.00	15.00	9.42
	Üst	38.95	65.00	16.00	9.257
	Orta	65.27	92.00	35.00	15.03
İşgücü Başına Gelir (İBG)	Alt	6004	20200	1709	3916
	Orta	18328	64821	2652	12018
	Üst	40997	94605	18783	12508
	Orta	88668	149451	43852	22280

Metodoloji

Bu çalışmada yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini incelemek üzere dört boyutlu bir panel veri analizi yapılmıştır. Veri seti bir zaman ve üç birim boyutu (ülke, bölge ve gelir düzeyi) içermektedir. Çok boyutlu panel veri modellerinde sabit etkiler varsayımı ile gölge değişkenli en küçük kareler tahmincisi ve grup içi tahminci kullanılabilir. Ancak gölge değişkenli en küçük

kareler yönteminde gölge değişkenlerin neden olacağı serbestlik derecesi kaybı ve birbiri içerisine yuvalanmış birim boyutlarının çoklu doğrusal bağlantıya sebep olmaları nedeniyle grup içi tahmincisi tercih edilmiştir (Tatoğlu, 2016, s. 61).

$$Y_{ijkt} = \alpha + \beta X_{ijkt} + \mu_i + \gamma_j + \theta_k + \lambda_t + u_{ijkt} \quad (1)$$

$$i = 1 \dots N, j = 1 \dots M, k = 1 \dots R, t = 1 \dots T$$

Dört boyutlu panel veri modeli (1) numaralı eşitlikteki gibi tanımlanabilir. Bu eşitlikte μ , γ ve θ birim etkilerini, λ ise zaman etkisini göstermektedir. X bağımsız değişkenler matrisini, Y ve u ise sırasıyla bağımlı değişken ve hata terimi vektörlerini göstermektedir. Modeldeki birimler birbiri içerisine yuvalanmıştır. i ülkeleri, j bölgeleri ve k da gelir gruplarını ifade etmektedir.

Modelde grup içi dönüşüm;

$$(Y_{ijkt} - \bar{Y}_i - \bar{Y}_j - \bar{Y}_k - \bar{Y}_t + 3\bar{Y}) = \beta(X_{ijkt} - \bar{X}_i - \bar{X}_j - \bar{X}_k - \bar{X}_t + 3\bar{X}) + (\varepsilon_{ijkt} - \bar{\varepsilon}_i - \bar{\varepsilon}_j - \bar{\varepsilon}_k - \bar{\varepsilon}_t + 3\bar{\varepsilon}) \quad (2)$$

şeklinde yapılmaktadır (Tatoğlu, 2016, s. 63).

BULGULAR

Yolsuzlukların DYY üzerindeki etkisini incelemek üzere kurgulanan dört boyutlu panel veri modeli (3) numaralı eşitlikte tanımlanmıştır.

$$DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAİ_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \mu_i + \gamma_j + \theta_k + \lambda_t + u_{ijkt} \quad (3)$$

Bu modelde DYY bağımlı değişken olan doğrudan yabancı yatırımları, YAİ yolsuzlukları temsil eden yolsuzluk algı indeksini, $\ln İBG$ ise işgücü başına gelirin logaritmasını ifade etmektedir. μ_i ülke etkisini, γ_j bölge etkisini, θ_k gelir grubu etkisini ve λ_t ise zaman etkisini göstermektedir. i ($i=1\dots 150$) ülkeleri, j ($j=1\dots 6$) bölgeleri, k ($k=1\dots 4$) gelir gruplarını ve t ($t=1\dots 10$) 2012-2021 yıllarını göstermektedir. Burada ülkeler bölgeler ve gelir grupları içerisine yuvalanmıştır. Bununla birlikte testler ve karşılaştırma açısından tek bir etkinin olduğu aşağıdaki modellerde tahmin edilmiştir.

$$DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAİ_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \mu_i + u_{ijkt} \quad (4)$$

$$DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAİ_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \gamma_j + u_{ijkt} \quad (5)$$

$$DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAİ_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \theta_k + u_{ijkt} \quad (6)$$

$$DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAİ_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \lambda_t + u_{ijkt} \quad (7)$$

Analizlerin ilk aşamasında boyutların etkilerini görebilmek üzere tesadüfi etki en çok olabilirlik tahmini yapılmıştır. (3), (4), (5), (6) ve (7) numaralı modellerin tahmin sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Tesadüfi Etkiler (En Çok Olabilirlik) Tahmincisi

	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
--	---------	---------	---------	---------	---------

YAI	0.052*	0.053**	0.038**	0.036**	0.038**
lnİBG	-0.816*	-0.868*	0.756**	-0.788***	0.753**
Sabit	9.919**	10.41**	9.92***	10.354**	9.896**
Wald	3.99	4.27	9.45***	9.09**	9.4***
LR Testi H ₀	H ₀ : μ _i = Y _j = θ _k = λ _t = 0	H ₀ : μ _i = 0	H ₀ : Y _j = 0	H ₀ : λ _t = 0	H ₀ : λ _t = 0
LR Test İstatistiği	346.12**	343.79**	0.00	0.15	0.10

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2'ye bakıldığında tüm katsayıların en az %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Bununla birlikte Model 3'e ait LR testi etkisi olduğunu göstermektedir. Tüm etkilerin tek tek gözlemlendiği Model 4, 5, 6 ve 7 için LR test istatistiklerine bakıldığında ise yalnızca ülke boyutunun etkili olduğu, bölge, gelir grubu ve zaman etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında yalnızca ülke etkisinin varlığını modele dahil eden Model 4 için sabit etkiler grup içi tahmincisi uygulanmıştır. Tahminde kullanılan grup içi dönüşüm aşağıdaki 8 numaralı eşitlikteki gibidir:

$$(Y_{ijkt} - \bar{Y}_i) = \beta(X_{ijkt} - \bar{X}_i) + (\varepsilon_{ijkt} - \bar{\varepsilon}_i) \quad (8)$$

Tablo 3'te yalnızca ülke etkisinin dahil edildiği Model 4 için sabit etkiler grup içi tahmincisinin ve tesadüfi etkiler en çok olabilirlik tahmincisinin sonuçları birlikte sunulmaktadır.

Tablo 3. Model 4 Tahmin Sonuçları

	Model 4 ($DYY_{ijkt} = \beta_0 + \beta_1 YAI_{ijkt} + \beta_2 \ln İBG_{ijkt} + \mu_i + u_{ijkt}$)	
	Sabit Etki Grup İçi Tahmini	Tesadüfi Etki En Çok Olabilirlik Tahmini
YAI	0.156**	0.053**
lnİBG	1.108	-0.868*
Sabit		10.41**
Wald İstatistiği		4.27
F İstatistiği	3.77**	

Nor: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında sabit etki grup içi tahmininde modelin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte YAI'ye ait katsayının da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yolsuzluk algı indeksinin yolsuzlukla ters yönde değer aldığı, yani yolsuzluk algısı arttıkça indeks değerinin düştüğü göz önünde bulundurulunca bu sonuç yolsuzluklarla DYY akılları arasında negatif bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu sonuca göre yolsuzluk algı indeksindeki bir birimlik artış, DYY akımlarını yaklaşık 0.156 birim artıracaktır. DYY ile işgücü başına gelir arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

En çok olabilirlik tahmincisi ise DYY ile YAI arasında pozitif, lnİBG arasında ise negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Wald istatistiğine bakıldığında modelin anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. İki tahminci

arasında seçim yapma noktasında Hausman testi fiilen uygulanamamakla birlikte testin mantığı burada da seçim yapmak için kullanılabilir. Tesadüfi etkiler tahmincileri "katsayılar arasındaki fark sistematik değildir" şeklindeki sıfır hipotezinde etkin olmakla birlikte alternatif hipotezde tutarsızdırlar. İki farklı tahmincinin katsayılarının önemli ölçüde farklı oldukları göz önünde bulundurulunca sabit etki grup içi tahmincisini tutarlı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Yolsuzluğun ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve siyasi istikrar üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda bir fikir birliği yoktur. Zira literatürde yolsuzluğun DYY üzerinde negatif etkileri olduğunu tespit eden çalışmaların yanı sıra pozitif etkileri olduğunu öne süren çalışmalar da mevcuttur. Bununla birlikte her iki etkinin de duruma bağlı olarak geçerli olabileceğini öne süren çalışmalar da vardır.

Bu çalışmada makro düzeyde veriler kullanılarak daha genel bir sonuca ulaşılmaya çalışılmış; bunu yaparken de coğrafi bölge ve gelişmişlik düzeylerinin muhtemel etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda çok boyutlu panel veri analizleri uygulanmıştır.

Yapılan analizler neticesinde yolsuzluk-DYY ilişkisinde bölge ya da gelir düzeyi etkilerinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak ülkelere özgü spesifik etkilerin varlığı tespit edilmiştir. Yolsuzluklarla DYY arasında istatistiksel olarak anlamlı, negatif bir ilişki bulunmuştur. Yani yolsuzluk algı indeksindeki artışın (yolsuzluklardaki azalma) DYY akımlarını artırdığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar göstermektedir ki, dünya genelinde yolsuzluklar, DYY söz konusu olduğunda "yardımcı el" değil "uzanan el" rolünü üstlenmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun DYY üzerindeki genel etkisinin caydırıcı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçlar, politika yapıcılar ve iş dünyası için önemli ipuçları sunmakta ve yolsuzlukla mücadele stratejilerinin doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, S. (2002), "Impact of Social Capital on the Corruption: An Empirical Study", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 217-228.
- Aktan, C. C. (2014), "Yolsuzluğun Politik İktisadi", *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 60-72.
- Alemu, A. M. (2012), "Effects of Corruption on FDI Inflow in Asian Economies", *Seul Journal of Economics*, 25(4), 387-412.
- Al-Sadig, A. (2009), "The Effects of Corruption on FDI Inflows", *Cato Journal*, 29(2), 267-294.
- Braun, D., & Guston, D. H. (2003), "Principal-agent theory and research policy: An introduction", *Science and Public Policy*, 30(5), 302-308. <https://doi.org/10.3152/147154303781780290>
- Egger, P., & Winner, H. (2005), "Evidence on corruption as an incentive for foreign direct investment", *European Journal of Political Economy*, 21(4), 932-952. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2005.01.002>
- Egger, P., & Winner, H. (2006), "How Corruption Influences Foreign Direct Investment: A Panel Data Study", *Economic Development and Cultural Change*, 54(2), 459-486. <https://doi.org/10.1086/497010>
- Eren, T. M., & Jimenez, A. (2015), "Institutional quality similarity, corruption distance and inward FDI in Turkey", *Journal of East European Management Studies*, 20(1), 88-101. <https://doi.org/10.5771/0949-6181-2015-1-88>
- Hakkala, K. N., Norback, P.-J., & Svaleryd, H. (2023), "Asymmetric Effects of Corruption on FDI: Evidence from Swedish Multinational Firms", *The Review of Economics and Statistics* (2008) 90 (4): 627–642.
- Helmy, H. E. (2013), "The impact of corruption on FDI: Is MENA an exception?", *International Review of Applied Economics*, 27(4), 491-514. <https://doi.org/10.1080/02692171.2012.752445>
- Jalil, A., Qureshi, A., & Feridun, M. (2016), "Is corruption good or bad for FDI? Empirical evidence from Asia, Africa and Latin America", *Panoeconomicus*, 63(3), 259-271. <https://doi.org/10.2298/PAN1603259J>
- Muramatsu, R., & Bianchi, A. M. A. F. (2021), "Behavioral economics of corruption and its implications", *Brazilian Journal of Political Economy*, 41(1), 100-116. <https://doi.org/10.1590/0101-31572021-3104>
- Murcia, A. C., & Uysal, Ö. (2022), "Corruption, FDI, and Trade Freedom Relationship Between Turkey and Latin American Countries", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), Article 1. <https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1081905>
- Petrou, A. P., & Thanos, I. C. (2014), "The "grabbing hand" or the "helping hand" view of corruption: Evidence from bank foreign market entries", *Journal of World Business*, 49(3), 444-454. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2013.10.004>
- Robertson, C. J., & Watson, A. (2004), "Corruption and Change: The Impact of Foreign Direct Investment", *Strategic Management Journal*, 25(4), 385-396.
- Sudibyo, Y. A., & Jianfu, S. (2015), "Institutional theory for explaining corruption: An empirical study on public sector organizations in China and Indonesia", *Corporate Ownership and Control*, 13(1), 817-823. <https://doi.org/10.22495/cocv13i1c8p1>
- Tatoğlu, F. Y. (2016), "Üç Boyutlu Sabit ve Tesadüfi Etkili Panel Veri Modellerinin Tahmini İçin Çeşitli Yaklaşımlar", *Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*, 2016(5), 60-70.
- Thede, S., & Karpaty, P. (2023), "Effects of corruption on foreign direct investment: Evidence from Swedish multinational enterprises", *Journal of Comparative Economics*, 51(1), 348-371. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2022.10.004>
- Tollison, R. D. (2012), "The economic theory of rent seeking", *Public Choice*, 152(1-2), 73-82. <https://doi.org/10.1007/s11127-011-9852-5>
- Zander, T. (2021). "Does corruption matter for FDI flows in the OECD? A gravity analysis", *International Economics and Economic Policy*, 18(2), 347-377. <https://doi.org/10.1007/s10368-021-00496-4>

EXTENDED ABSTRACT

Corruption continues to be a widespread social ailment throughout the ages, weakening economic growth, social development, and political stability. While the harmful effects of corruption on social trust, political legitimacy, and ethical norms are evident, its impact on economic systems and institutions deserves comprehensive examination. Therefore, the detrimental effect of corruption on the economic fabric is widely acknowledged by academics, policymakers, and international organizations. Understanding the complex relationship between corruption and economic outcomes is vital for devising effective strategies to prevent this phenomenon and promote sustainable development.

Corruption, defined as the abuse of entrusted power for personal gain, encompasses various forms ranging from petty bribery to embezzlement of public resources and illicit financial flows. The detrimental effects of corruption on the economy arise from different channels, primarily starting with its destructive impact on public finance. When public officials engage in corrupt activities, it leads to misallocation of resources, reduced public investments, and weakened fiscal discipline. Essential infrastructure projects and vital sectors such as healthcare, education, and poverty alleviation suffer from the misallocation of limited public resources, resulting in declining social welfare and increased income inequality over time.

Furthermore, corruption hampers the growth of the private sector by distorting competition. When corruption, bribery, and nepotism violate principles of transparency, accountability, and equal opportunity, they eliminate a level playing field for businesses. This not only discourages domestic and foreign investments but also hinders entrepreneurship, innovation, and efficiency. In a corrupt environment, businesses often divert significant resources to bribes and commissions, leading to the misallocation of funds from productive activities. As a result, the overall business environment deteriorates, competitiveness diminishes, and economic outcomes remain suboptimal.

Moreover, corruption weakens the rule of law and undermines institutions, leading to economic instability. In societies where corruption is prevalent, the lack of effective legal frameworks and enforcement mechanisms hampers contract enforcement, protection of property rights, and dispute resolution. This situation increases the cost of doing business, discouraging both domestic and foreign investments and impeding economic dynamism. Additionally, weak institutions create uncertainty, deterring long-term investments and hindering technological advancements.

The impact of corruption, a phenomenon affecting all economic activities, on Foreign Direct Investments (FDI) is undeniable. FDI has long been recognized as a significant driver of economic growth and prosperity for many countries. FDI refers to investments made by a company or individual from one country into another and often involves owning or establishing business operations locally. FDI offers opportunities such as job creation, technology transfer, increased productivity, and access to new markets. Governments worldwide actively seek FDI to promote economic growth, enhance competitiveness, and support sustainable development.

Understanding the relationship between corruption and FDI is of paramount importance for policymakers, economists, and business leaders. Many academic studies in this field support the notion of corruption's negative impact on FDI, which is often referred to as the "grabbing hand" phenomenon. These studies argue that corruption increases business costs, reduces profitability, and elevates risks, thereby acting as a deterrent for FDI. Another perspective suggests that corruption serves as a "helping hand" in trade. According to this view, corruption facilitates or shortens bureaucratic obstacles in the complex regulatory process, making investment easier and, therefore, encouraging it.

The purpose of this article is to explore the relationship between FDI and corruption, taking into account regional variations and levels of development. To achieve this goal, multi-dimensional panel data analyses were conducted using data from 150 countries for the period 2012-2021.

As a result of the conducted analyses, it has been revealed that there are no regional or income-level effects on the relationship between corruption and Foreign Direct Investment (FDI). However, the presence of country-specific effects has been identified. There is a statistically significant negative relationship between corruption and FDI. A one-unit increase in the corruption perception index (indicating a decrease in corruption) leads to a 0.15 unit increase in FDI flows.

These results indicate that globally, when it comes to FDI, corruption assumes a role as a "grabbing hand" rather than a "helping hand." Therefore, it is possible to assert that corruption has an overall deterrent effect on FDI. These findings provide important insights for policymakers and the business community, demonstrating that anti-corruption strategies can be an effective tool for promoting FDI and supporting sustainable development.

**MODERN YAŞAMIN İÇİNDE PROTEST BİR SES:
TURGUT UYAR'IN "MEYTUP 1960?" VE "MEYTUPTUR 1961" ŞİİRLERİNE
BİR TAHLİL DENEMESİ**
Sevinç YILDIZ^{1*}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas, Türkiye

* sevinyildiz.m@gmail.com

+ ORCID: 000-0001-8402-0444

Öz–Turgut Uyar, Türk şiirinde önemli bir yer edinmiş; II. Yeni şairlerindedir. Bu çalışmada Turgut Uyar'ın "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" başlıklı şiirleri incelenmiştir. Turgut Uyar'ın devri, şiir poetikası ve yaşamı dikkate alınarak incelenen şiirler sosyolojik ve psikanalitik eleştirel bir bakışla okunmuş ve ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir. İnceleme yapılırken hermeneutiğin önemli isimleri olan Schleiermacher ve Dilthey'in görüşlerinden de yararlanılmıştır. Kuşkusuz şiir bir bulmaca değildir ve yorumlanmasını; şiirdeki gerçekliğin sezilmesini istemiştir. "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirleri incelenerek; zengin anlam katmanları içinde şiirsel gerçekliği sezilmeye, yorumlanmaya çalışılmıştır. Uyar'ın incelenen şiirlerde modern dünya içindeki kent hayatını ve bu hayatın bir parçası olan çalışma sistemini eleştirdiği görülür. Uyar, bunu doğrudan değil, dolaylı bir anlatımla yapar. Uyar, bu özü yeni bir biçim ve dille şiirine taşımış, öz ile biçimi söz konusu olan şiirlerde başarıyla kaynaştırmıştır.

Anahtar kelimeler: Turgut Uyar, şiir poetikası, modernizm, estetik

**A PROTEST VOICE IN MODERN LIFE:
TURGUT UYAR'S "MEYTUP 1960?" AND "MEYTUPTUR 1961" POEMS
AN ANALYSIS TRIAL**

Abstract –Turgut Uyar has an important place in Turkish poetry; II. He is one of the new poets. In this study, Turgut Uyar's "Meytup 1960?" and his poems titled "Meytuptur 1961" were examined. The poems examined, taking into account Turgut Uyar's period, poetics, and life, were read with a sociological and psychoanalytical critical perspective and the results were evaluated. While conducting the analysis, the views of Schleiermacher and Dilthey, important names of hermeneutics, were also used. Undoubtedly, poetry is not a puzzle and there is no single correct answer. Uyar asks the qualified readers he wants to address to understand and interpret the poem within its multi-layered world of meaning and rich structure; He wants the reality in the poem to be sensed. In this study, "Meytup 1960?" and "Meytuptur 1961" poems are examined; It has been tried to sense and interpret its poetic reality within its rich layers of meaning. In the poems examined, it is seen that Uyar criticizes the urban life in the modern world and the working system that is a part of this life. Uyar does this not directly but indirectly. Uyar carried this essence into his poetry with a new form and language and successfully fused the essence and form in the poems in question.

Keywords –Turgut Uyar, poetics of poetry, modernism, aesthetics

GİRİŞ

"Yalnız şiir, okuru binlerce yolculuğa çıkartır.
Binlerce seçenек sunan bir başlangıçtır."
(İnce, 2021: 112)

Şiirle ilgili yapılabilecek en doğru tanımlardan biri, "Şiir tanımlanamaz" cümlesidir. "Şiir nedir ve hatta ne değildir?" sorularına verilen cevaplar neticesinde varılan bu paradoksal cümlenin sebebi şudur: Bir kavramı veya varlığı tanımlayabilmek için önce onu tanımak gerekir. Tanımak için ise o varlık veya kavram net, nesnel özellikler taşımalı; sınırları belli olmalıdır. Oysa yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar güzellik anlayışı var olduğu gibi, o kadar da şiir vardır. Hâliyle herkesin kabul ettiği, beğendiği bir şiir yoktur; herkesin kendi şiiri ve şiir estetiği vardır. Ayrıca şiirin konusu insana, hayata, tabiata dâhil olan her şeydir. Şiirin tamamen kişisel olmasına ilaveten, bu sınırsız olasılıklara sahip olması, şiiri herkesin kabul edeceği bir tanımdan iyiden iyiyeye uzaklaştırır.

Şiiri, bilhassa modern şiiri şairinden ayrı tutmak mümkün değildir. Çünkü şiirin doğduğu yer olan şairinin gönlü ve ruhu; onun kişisel ve sosyal kimliğiyle yoğrulmuştur. Ayrıca Aydınlanma sonrasında giderek güçlenen "bireyleşme hâli", elbette şiirde de kendini göstermiştir. Şiir eleştirmeni ve şair Özdemir İnce'nin dediği gibi "*Rimbaud'nun şiirleri, Rimbaud'nun kendisidir... Evet, ozan'la sözü birdir.*" (İnce, 2021: 41-42)

Şiiri sadece şairinden değil, yaşamın bizatihi kendisinden ayrı düşünmek de şiiri eksik bırakmak olur. Şiir hem yaşamın içindedir hem de ona bağlıdır; hâliyle hayatın içindeki her şey gibi şiirin de bir "gerçekliği" vardır. Bu, mimetik bir gerçeklikten ziyade "şiirsel bir gerçekliktir." Şiirsel gerçeklik, dış dünyadan çıkarılan kurgusal ve sezgisel gerçekliktir. Bu gerçekliği "*insan bilinci, düşünce, sezgi, algılar, duyular, tasarımlar, düşgücü, imgelem, izlenimler, çağrışımlar, coşkular, duygular, anılar, bilinçaltı, tarih, zaman, mekan, mitoloji, sanat yapıtları*" (İnce, 2021: 42), kültür, dil ve şairin dil felsefesi/sanat görüşü oluşturur.

Böyle kişisel bir türü incelerken her ne kadar nesnel yollara ve ilmi yöntemlere, tarafsız okuma biçimlerine başvurulsa da tamamıyla nesnel sonuçlar bu sebeple alınamaz. Özellikle şiir türünde, bilhassa imgesel dokunun zengin olduğu yapıtlar hakkındaki değerlendirmeler ve incelemelerde hem metnin öznel dokusu hem de okurun alımlama süreci sebebiyle kişisellik kaçınılmazdır. İmge, gerçeğin kırılarak yeniden kurgulanmasıdır ve her kurgu okurun kendi zihninde, duygu dünyasında anlamını bularak tamamlanır. Modern şiirde sıkça görülen bu durum, şiir okuma eylemini de bir sanat faaliyetine dönüştürür demek mümkündür.

Şiir okuma sırasında oluşan anlam, şiirdeki yukarıda sıralanan birçok unsurla birlikte başlıca imgeler, simgeler, metaforlar, metonimiler sebebiyle "*yorumlayıcı okurla şiirsel metin arasındaki diyalektikte* (İnce, 2021: 75) " oluşur.

Aydınlanma Dönemi sonrasında rasyonalite ve bunun bir neticesi olarak kuramsallık ilerleyen yıllarda sosyal bilimlere de sirayet etmiştir. Edebiyat biliminde bir edebî eseri kuramsal bir yapıyla bire bir açıklamak, eseri ilmî bir yöntemle inceleyerek nesnel verilere ulaşmak gayesiyle birçok kuram ve yöntem geliştirilmiştir. Ancak 20. yüzyıla girilirken bir edebî eseri bilhassa şiiri tamamen ilmî yöntem ve kuramlarla inceleyerek nesnel açıklamalara ulaşma ihtimalinin kuvvetli olmadığını düşünen isimler öne çıkmaya başlamıştır. Bu kişilere göre, edebî eser açıklanmayı değil, bizzat içlerinde barındırdıkları her türlü özelliği ve zenginliğiyle, çokanlamlı yapıları içinde sezilmeyi, anlaşılmayı ve yorumlanmayı bekler. Böyle bir anlama ve yorumlama çabası da edebiyat hermeneutiğini doğurmuştur (Özlem, 2019: 20).

Bu çalışmada yukarıda ifade edilen görüşler ışığında Turgut Uyar'ın 1961 yılında *Dost* dergisinde yayımlanan "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" adlı şiirleri incelenmiştir.

Şairin yaşamı, poetikası, zihniyeti ışığında, şiirin yazıldığı devrin şartları zemine yerleştirilerek şiir okunacak; böylece şiir tahlil edilmiş değil, şiirin tahlili denenmiş olacaktır. Çünkü şiire ulaşan tek yol olmadığı gibi, şiirin varmak istediği tek bir nokta da yoktur.

Turgut Uyar'ın Şiirini Okumak

Sanatçının geceleyin yaptığı yolculuğu,eleştirmenin ters yönde ve gündüzün yapması gerekir.
(İnce, 2021: 183)

Turgut Uyar, bilindiği üzere Türk şiirinde II. Yeniciler arasında değerlendirilen önemli isimlerden biridir. Uyar, şiirleri dışında sanat, edebiyat, şair ve şiir hakkındaki görüşlerini içeren çeşitli yazılar da yayımlamıştır. Ayrıca kendisiyle yapılan birçok röportajda sanat, edebiyat ve bilhassa şiiri üzerine yöneltilen soruları samimiyetle cevapladığı görülür.

Turgut Uyar'ın şiirleri ve şiir üzerine yazıları incelendiğinde, hakkında yapılan birçok değerli çalışmaya bakıldığında şairin şiirleri ve şiir poetikası hakkında özetle şunlar söylenebilir:

Şair ve şiir eleştirmeni Veysel Çolak, kendisi için şairin ne olduğunu şöyle tanımlar: "*Şair, yaşamdaki*

şiiir fark eden kişidir." (2019: 13). Bu şair tanımına uyayan isimlerin başında kuşkusuz Turgut Uyar gelir.

Aslında Turgut Uyar ve şiiiri için birçok tanımlama yapılabilir. Bu çok yönlü şairin bütün zenginliğinin içinde öne çıkan başlıca özelliği şudur: Şiiir ile yaşamı, klişe ve şairanelik duraklarına uğramadan kendi ifadesiyle "Göğe Bakma Durağı"nda kesiştirmeye gayret eden, hep yeni bir yapı kurmaya çalışarak şiiirde esas gördüğü imgeyi sıklıkla kullanıp yeni bir dil ve biçim üzerinden şiiir estetiği kuran bir şair olmasıdır. Turgut Uyar şiiiri, yaşam ile iç içedir. Kendi devrinin sesi, ışıkları, rengi, yaşanan ve yaşan(a)mayan an'larıyla modern insan Turgut Uyar'ın şiiirine yansır hatta şiiirin merkezinde durur.

"Kendi adıma beni yazdığım şiiiri yazmaya iten neden, çevremi değiştirdiğini görmemdi. Birdenbire kentleşen dünya, birdenbire karşılaştığım neon lambaları, büyük oteller, birtakım yeni gelişmeleri haber veren durumlar..." (Uyar, 2021b: 512)

Turgut Uyar, şiiir üzerine yazdığı birçok yazısında şiiirin yaşamla güçlü bağımlı vurgulamıştır. Şiiir, onun için kendi çağında sadece bir sığınak değil; aynı zamanda yeni bir yaşam biçimi kurma alanı olmuştur.

"Bizim kuşağın derdi iyi şiiir yazmak olmadı, yaşamın karmaşasını şiiire de taşıyordu derdi." (Uyar, 2021b: 548)

"Toplumla, insan yaşamıyla bu sıkı alış veriş, bu içten ilişkidir her zaman diri tutar şiiiri. Ya uyar, ya karşı koyar veyahut önerir. Önerdiği doğrudan doğruya bir politika değildir, bir çözüm yolu değildir elbet. Birtakım sebepler ve sonuçlar ortalamasıdır. Yeni bir yaşama düzenidir yani." (Uyar, 2021b: 355)

Turgut Uyar, şiiirlerini yazdığı dönemde, Ankara ve İstanbul'da, modernizmin ve modern kent yaşantısının tam içinde bulunmuş; ancak hayatı boyunca bu kentlere, bu kentlerdeki modern hayata, modernizmin getirdiği sisteme, bu sistemin temel parametrelerine hiçbir zaman dâhil olmamıştır (Akkoç, 2014: 145-146, 155-158). Turgut Uyar, modern çağın küskün, uyumsuz bireyi; yaşadığı kentin yabancıdır. Rimbaud için söylenen cümle, Turgut Uyar için de söylenebilir: Turgut Uyar'ın şiiiri, Turgut Uyar'ın kendisidir.

Şiiirlerinde genellikle modernizm ve onun getirdiği sistemler, kurumlar; sunduğu hazır verili toplumsal hayatlar ve buradan çıkan metalaşmış, tek tip insanlar, şematik ilişkilere eleştiri vardır. Şiiirinin mutlaka bir yerinde modern yaşama protest, muhalif bir ses yükselir. Bu ses, ne tipik bir slogandır ne bağırarak anlatan bir nutuktur ne de pragmatist bir

propagandadır. Şiiirde üstü nispeten örtülü, ironik, bazen paradoksal ama mutlaka protest bir ses ile karşılaşılır.

Bütün bunlardan hareketle, Turgut Uyar için modernist bir şairdir denilebilir. Modern çağın uyumsuz bireyi olan Uyar için de sanat bir sığınak olmuştur.

Uyar, genellikle modernizm ve modern kent hayatına yönelik eleştiriler taşıyan şiiirlerini kendine özgü şiiir dili ve biçimleri kurarak yazmıştır. Böylece modernizmin getirdiği standart, klişe estetik anlayışlarından, güzellik ölçü ve ölçütlerinden, dildeki klişelerden şiiiri uzaklaştırmayı başarmıştır.

Modernizme Atılan Sessiz Bir Çığlık: Bir Çocuğun İsyanı

Montaigne: "Şiiirin orta hallisi veya kötüsü için kurallar, ustalıklar bir ölçü olabilir. Ama iyisi, yüksek, harikuladesi aklın kurallarını aşar... Büyük şiiir muhakemenizi tatmin etmez, allak bullak eder." (Çolak, 2016: 10)

Terry Eagleton "*Şiiir Nasıl Okunur?*" adlı kitabında "Şiiir ne söyler?" sorusuna verilecek kesin bir cevap olamayacağını, verilen cevapların mutlaka belli bir oranda öznellik içereceğini ifade ederken İngiliz şair Robert Browning'in şu sözlerine de atıfta bulunur. "*Browning de bir defasında kendisine şiiirlerinden birinin ne anlama geldiği sorulduğunda, bu soruya cevap olarak 'Tanrı ve Robert Browning biliyordu; şimdi Tanrı biliyor' demiştir.*" (Eagleton, 2011: 163-164)

Veysel Çolak, "*Şiiir Nedir ve Nasıl Yazılır?*" adlı kitabında "Her Şiiir Yeni Bir Öneri/Her Algı Yeni Bir Şiiirdir" başlıklı bölümde bir şiiirin anlamını önce şairine sonra şiiiri inceleyen bir okura sorduktan sonra "Şairin Niyeti ve Okurun Niyeti" adıyla iki cevabı yayımladığında yayımlanan üç şiiirde de cevaplar birbirinden farklıdır. Şairin niyeti ile okurun niyeti, nispeten kesişen kısımlar olsa da, hep başka başkadır (Çolak, 2016: 181-207).

Bu bilgiler ışığında şu söylenebilir: Şiiir, bilhassa Turgut Uyar gibi şiiiri tamamen kişisel imgelere dayandıran; "*algılayan özne ile algılanan nesne arasındaki sınırları yıkararak araçsal aklı şiiirden uzaklaştır*"an (Kacıroğlu, 2018: 18) bir dil ve biçimi tercih etmiş bir ismin şiiiri; bulmacadaki tek doğruyu bulmaya çalışır gibi, şiiirdeki nesnel gerçeğe veya işe yarar (!) bir sonuca ulaşmak için okunamaz. Modernizmin getirdiği ilkelere paralel olan böyle bir şiiire Turgut Uyar karşıdır ve şiiirin böyle amaçlarla, bu ilkelere paralel bir anlayışla okunmasına da karşı çıkar:

"Bilimsel bir veri değildir şiir, anlaşılıp anlatılmaz. Kabaca birtakım bilgiler dışında kuralları yoktur. Her iyi şiir kendi kuralını, kendi gerekliliğini içinde taşır. Bu yüzden, büyük ölçüde şiir, bazı bilgilerle değil, sezgilerle, duygularla ayırt edilir önce. Yapısı ve konumu, gelişimi sonradan saptanır." (Uyar 2021b: 358)

"Meytup 1960? "Meytuptur 1961" şiirleri öz, yapı, dil ve üslup açısından incelenirken ayrı başlıklar açılmayacaktır. Çünkü Turgut Uyar için şiirde öz ve biçim birbirinden ayrılamaz ve birlikte anlamlı bir bütün oluştururlar (Karaca, 2010: 466-467). Bu anlamlı bütünün harcı da dil ve üsluptur. Uyar'ın şu sözleri yukarıdaki tespiti örnelemektedir:

"Şiirde anlamın, sanıyorum kelime ilişkilerinden, görüntü tazeliği ve kişiliğinden, böylece sağlam kurulmuş bir biçimden arta kalan 'hava' olduğunu biliyordu." (Karaca, 2010: 334)

Alman şair Johannes R. Becher'in dediği gibi "Yeni sanat, yeni biçimle değil, yeni insanla başlar" (Çolak, 2019: 44). Bu sözün devamına şunu da eklemek gerekir. Bu yeni sanatın içinde gelişen yeni biçimler de kendinden sonra gelecek kuşağın yeni insan modelinin zeminini kurar. Anlaşıldığı üzere yeni insan, yeni sanat, yeni biçim ve yeniden yeni insan arasında karşılıklı bir etkileşim, çift taraflı bir korelasyon vardır.

Yeni insan >>>yeni sanat>>> yeni biçimi
yeni sanat<<<yeni insan <<<yeni biçim

Turgut Uyar, "Efendimiz Acemilik" başlıklı yazısında benzer bir ifade kullanmıştır:

"İnsan yeni şeyleri ancak yeni biçimlerde söyleyebilir ya da insanı yeni biçimler, ister istemez yeni şeyler söylemeye zorlar..."

Her gün yeni bir dünya içinde, her gün yeniden ve başka etkilerle duygulanan insan, her gün bunları yeni biçimlerle söylemelidir." (Uyar, 2021b: 262-263)

Bu noktada Turgut Uyar'ın şiirlerinin önemli bir kısmının dâhil edilebileceği modernist şiir, modernizmin sunduğu yeni insan ve yeni hayat modeline bir tepki olarak doğmuştur (Kacıroğlu, 2018: 4-7). Hâliyle Turgut Uyar şiirinin anlaşılabilirliği için modernizmin ve onun kurduğu kent hayatının anlaşılabilirliği ve Uyar'ın bu kent hayatının neresinde durduğunun görülebilmesi gerekir. Hermeneutiğin önemli filozoflarından Dilthey, "Bir edebiyat yapıtı döneminin tininin, "nesnel tin"in bir ürünüdür ve dönemin nesnel tini,

bu demektir ki, o dönemin tarihsel koşulları, felsefi, bilimsel, dinsel vd. düşüncü şekilleri, ahlaksal, hukuksal, siyasal düzeni veya düzenleri, yaşama stilleri anlaşılmadan edebiyat yapıtının kendisi de anlaşılabilir." der (Özlem, 2019: 26).

Birçok postmodern filozof ve modernist yazar/şair için modernizm özetle şu anlama gelir: Modernizm insanın özüne, doğasına, içinde uyumlu yaşaması gereken tabiata uymayan, hatta onu deforme eden mekanik bir toplumsal düzen, katı kuralcı bir yapı kurmuştur. Bu yapının en net görülebildiği yer, kesinlikle modern kentler ve kentlerin içinde var olan yeni modern sistemler, kurumlar ve bunları yöneten temel unsurlardan biri olan kapitalizmdir (Kızılcıkelik 1996: 1-15). Modernist romanlarda sıkça ele alındığı üzere modern dünya; insanı kendine, çevresine ve topluma giderek yabancılaştırmış, yalnızlaştırmış; özüyle çelişen mutsuz bireyler meydana getirmiştir. Bu hızla akan teknolojik, endüstriyel ve kapital hayattan iki tür insan çıkar:

1. Bu durumu sorguladığı ve benimsemediği için toplumla uyumsuz bireyler.
2. Sorgulamadan gereğini yaptığı için modern çağın hızıyla hemen hemen eş zamanlı makineleşmiş, tek tipleşmiş, metalaşmış insanlar ve şematik hayatlar.

Modernistlerin yukarıdaki bu görüşlerine bakıldığında Turgut Uyar'ın birçok yazı, röportaj ve şiirinde bu düşünceleri bazen doğrudan bazen dolaylı olarak dile getirmiş olduğu; hatta kendi hayatına bakıldığında onun da hayatın içinde uyumsuz bir birey, kentin içinde yalnız ve yabancı biri olduğu görülecektir.

"Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerinde yukarıda ifade edilen gruplara giren insanların hayatından bir an/kesit görülmektedir. Turgut Uyar'a göre bir şairin şiir yazma sürecini başlatan genellikle bir öykü¹ vardır, "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirleri okunduğunda insanın gözünün önüne şu öyküyü yansıtan bir resim gelir:

Anne ve babasının işten eve dönüşünü tüm gün pencerenin önünde, ıssız bir evde yalnızlık içinde bekleyen mutsuz bir çocuk vardır ve tabloda sanki bu çocuğun hüznü ses duyulur.

Uyar, modern hayatın içine kendi tercihiyle girmemiş, yaşadığı çağa ve modern hayata uyumsuz, hayatın kısıyında durmuş; kenti ve toplumu, kent insanını bir flanör dikkatiyle gezen bir gözlemcidir. Şairin eşi Tomris Uyar, kendisiyle yapılan bir röportajda sokağa çok çıkmadığını (Uyar, 2021b: 568) ama günlük gazeteleri dikkatiyle satırların

¹Burada kastedilen öykü, şiirdeki tahkiye üslubu değildir, hatta Uyar şiirde tahkiyeciyi bir anlatımı çoğu zaman tercih etmez hatta şiirin amacını aşarak öyküleştiren bir anlatıma karşı çıkar.

Bununla birlikte ona göre şairi o şiiri yazmaya iten hayatın içinde bir öykü mutlaka vardır (Uyar, 2021b: 987, 533).

arasında gezerek en küçük habere kadar okuduğunu² ifade eder. Uyar, buna hayatı, günceli takip etmek, der. Çünkü ona göre bir şair mutlaka hayatı, güncel olanı, çağını ve tüm bunların içindeki insanı görmeli, mesele etmeli ve şiirine onu kendi açısıyla farklı biçimlerle yansıtmalıdır. Şiir reel yaşama ve insana temas etmelidir.

"Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerinde modern hayatın temel parametrelerinden olan her şeyi üretim-tüketim zinciri olarak gören ve bu zincirin devamı için gerekli olan geniş çalışma zamanlarıyla insanların hayatını bir anlamda tanzim eden kapitalist toplumun modernist bir tavırla eleştirildiği görülür. Şiirde, modernizm ve onun uzantısı denebilecek kapitalizmin sunduğu tek tip yaşam biçimleri içinde metalaşan insan ve tektipleşen aileler, bilhassa bu sistemin içinde kalan çocukların hâli yansıtılmıştır.

"Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerini, anne-babası işe gidince evde hep tek kalmaktan, yalnızlıktan, sokağa çıkıp oyun oynamak yerine sadece camdan bakmaktan sıkılmış; hayatın içine giremeyerek daha şimdiden hayata yabancılaşmış; her çocuğun temel ihtiyacı olan ilgi, sevgi ve bakımı görememekten mutsuz olmuş bir çocuk ve onu yalnızlıktan, ilgisizlikten, mutsuzluktan kurtaracağı umuduyla babaannesini evlerine çağırarak için yazdığı mektuplar oluşturur.

Mektup şeklinde "Sevgili Babaneciyim" diye başlayan şiirin giriş kısmında çocuğun ilkokula yeni başlayıp okuma-yazmayı yeni yeni öğrendiği anlaşılır. Ve Turgut Uyar'ın modernizme ilk eleştirisi daha şiirin girişinde başlar.

" SEVGİLİ BABANECİYİM
ATAT TUT
SUNA TOPU TUT AT
BEN ARTIK OKLA GİDİYORUM
NE GÜZEL GİDİYORUM
BÜTÜN ÇOCUKLAR HEP GİDER AKŞAMA
KADAR
NE GÜZEL AKŞAMA KADAR" (Uyar, 2021a: 701)

Şiirin bu kısmında ironik ve paradoksal bir dil ile karşılaşmaktadır. Akşama kadar okula gitmekten mutluymuş gibi konuşan çocuk sesi, aslında "Ne güzel akşama kadar" yinelemesiyle bunun zorlama bir mutluluk olduğunu açık etmiş olur. Turgut Uyar çocuğun akşama kadar okula gitmesini sağlayan modern hayatı ve eğitim sistemini şiirlerinde genellikle görülen ironik ve paradoksal bir dil ve üstü örtülü protest bir sesle eleştirmektedir.

² Tomris Uyar, Turgut Uyar için "Her gün ilanlarına kadar okursun gazeteleri." ifadesini kullanır. Uyar da bu sözlerle, "Güncel dünyayla ilişkilerimi diri tutmak istediğinden olacak.

Anlaşıldığı üzere Uyar için modernizm kurduğu sistemini hayata en çok kurumlar üzerinden yerleştirmiştir. Uyar'a göre bu sistemin sürerliliğini sağlayan temel kurum; modernizmin prensiplerine uygun ilkelere hazırlanan eğitim sistemlerine sahip okullardır.

Turgut Uyar'ın büyük oğlu Tunga'nın babası hakkında kendisiyle yapılan bir röportajda paylaştığı şu anısı Uyar'ın okula ve kurallarına bakışını göstermesi bakımından burada anılmaya değerdir:

Tunga Uyar, babasına öğretmenin "Saçını kestir." uyarısını söylediğinde Turgut Uyar'ın kızarak "Öğretmenine selamımı söyle, babam saçlarımı kestirmiyormuş." (Akkoç, 2014: 146) cevabını vermesi, okul ve kuralları hakkında düşündüklerini ziyadesiyle yansıtır.

Bilindiği gibi modernizm öncesindeki geleneksel toplumlarda ve ailelerde baba belli bir süre çalışıp eve gelir, anne tüm gün evdedir; ev işleri ve çocuklarla ilgilenir. Çocuklar annelerinin gözetiminde evde kardeşleriyle veya sokakta arkadaşlarıyla oyunlarla dolu bir zaman geçirir, okul vakti gelince annesi onu hazırlar ve okula gider. Okuldan gelince kapıyı anne açar ve ocakta yemek hazırdır. Babanın verdiği güvenle, anne sevgisinin huzuruyla ve yemeğin sıcaklığıyla çocuk için ev yuvaya döner.

Şiirde karşılaşılan aile hayatında ise farklı bir tablo vardır: Modernizm sonrasında ailede değişen sosyal roller ve bu durumun çocuğun özünde, duygu dünyasında yarattığı olumsuz etkiyle okur şiirin bu kısımlarında karşı karşıya kalır:

"AT AT TUT SUNA KADAR
ANNEM BABAM İSE GİDİYORLAR
SEN GEL BABANECİYİM
SEN GEL
ANNEM BABAM EVDE OLMUYORLAR
BEN OKULDAN GELİNCE HEP CAMDAN
BAKIYORUM
SUNAYLAN
BİZİM EVİN CAMINDAN DIŞARSI
GÖRÜNÜYOR
BİZİM EVİN DIŞARSI SOKAK
KİMBİLİR NE GÜZEL SOKAK
BEN HEP SOKAKABAKARIM
SUNAYLAN
BAZAN ÜŞÜR ACIKIRIM
PORTAKAL YERİM O ZAMAN HİÇ AĞLAMAM
HİÇ AĞLAMAM
ANNEM EVDE DEĞİL" (Uyar, 2021a: 701)

Bunlar bana yeni değerlendirmeler yapma olanağı veriyor sanırım." diye cevap verir (Uyar, 2021b: 531).

Görüldüğü üzere şiirdeki aile hayatı, geleneksel olandan çok farklıdır. Şiirdeki sesin sahibi olan çocuğun anne ve babası hep iştir; çocuk kardeşi olduğu sanılan Suna ile evde hep yalnızdır. Oyun çağında bir çocuk olmasına rağmen sokakta hiç oyun oynayamamakta, sokaktakileri sadece camdan izlemektedir. Diğer temel ihtiyaçlarının da tam olarak karşılanmadığı yine dolaylı olarak okura sezdirilir. Anne evde, yanında değildir; bu sebeple hem üşür hem acıkır, acıktığında ise ocakta yemek olmadığı için "portakal" yer. Şiirin "hiç ağlamam" öbeğinin tekrar edilmesi, okura şu hissi vermek içindir: Çocuk bütün bunlara aslında çok üzülmekte, ancak bu üzüntüyü bastırarak razıymış, bu durumla baş edebilmiş gibi davranmaktadır. Bunlar çocukluğu bir anlamda çalınmış "olgun çocuklar" a has davranış modelleridir.

Bu dizelerde paradoksal bir dil kullanılmıştır. "Bazan üşür acıkırım /Portakal yerim o zaman hiç ağlamam/Hiç ağlamam/ Annem evde değil" diyen çocuğun bu sözlere rağmen, anne özlemi ve onun sesine yansıyan ağlamaklı hâli şiirde hissedilir. Şiirin bu kısmında lirik bir duyguyu paradoksal bir dil ile okura taşıyabilmek, dil ve üslup noktasında bir yeniliktir denilebilir. Turgut Uyar çokça sevdiği şiirde kendi ifadesiyle acemiliği, yani yeni başlangıçları bu şiir boyunca başarıyla gerçekleştirmiş; şiiriyet becerisini, dil konusundaki maharetini ortaya koymuştur.

Çocuğun bütün bu mutsuzluk, yalnızlık ve ilgisizliğe bulduğu çözüm, babaannesinin yanlarına gelmesi, evde onlarla kalmasıdır. Bu sebeple dizeler arasına yerleştirilen okumaya başlama kitaplarına ait olan kalıp cümlelerden ve şiir boyunca yazmayı yeni öğrenen birinin elinden çıkmış hissi veren yanlış yazımdan ve bozuk cümlelerden anlaşıldığı üzere okuma-yazmayı öğrenir öğrenmez babaannesine mektup yazan bir çocuğun öyküsü üzerine şiir bina edilmiştir. Şiirin devamındaki dizelerde çocuğun anne ve babasına yine doğrudan ifade edilmese de "neden sürekli işte oldukları ve evde kalmadıkları" sebebiyle itiraz ettiği ve onlara bu soruyu yönelttiği anlaşılır. Şiirde sorusuna doğrudan yer verilme de cevaba çocuğun ifadeleriyle aynen yer verilir. Okur, anne ve babasının borçları olduğu için çalışmak zorunda oldukları şeklindeki cevabı, şiirin tek sesi olan çocuktan öğrenir.

"ANNEMLER BABAM İŞLERİNE GİDERLER
NAPSINLAR BORMUMUS VAR DERLER
ZİYANI YOKKI DİYİLMİ
DİYİLMİ BABAANNE
BİZDE KENDİ KENDİMİZİ ÇOK SEVİYORUZ
SUNAYLAN
SEN GEL BABAANNE SEN GEL." (Uyar, 2021a:
701)

"Napsınlar borcumus var derler/Ziyanı yokki diyilmi" dizelerinde günlük dilde bir işi gerekçelendirirken veya meşrulaştırırken kullanılan "Napsınlar.... ziyanı yokki diyilmi" ifadelerini tercih eden şair böylece şiirin anlam alanını genişletmiştir. Okur, anne ve babaya ait olduğu, çocuğun sadece onları taklit ettiği belli olan bu ifadelerle çocuğun bu durumu anlaması gerektiği yönünde telkin edildiği, hatta buna zorlandığını sezer. Şiirin bu kısmında çocuğun yaşadığı çaresizlik, yalnızlık, sevgisizlik artık " Ziyanı yokki diyilmi/ /Diyilmi babanne / bizde kendi kendimi çok seviyoruz/Sunaylan/Sen gel babanne sen gel" dizelerinde iyice belli olur. Çoğün ve sevgisiz kalmış bir çocuğun anne babasından duyduğu kelimeleri aralara yerleştirerek ağlama duygusunun önüne geçtiği, gerçek duygularını bastırarak zorla gülümsediği bir sahnenin okurun gözünün önünde canlanması artık kaçınılmazdır. Özellikle "Diyilmi babanne / bizde kendi kendimi çok seviyoruz/Sunaylan/" ifadesi çocuğun duygusal açlığını yansıtan sessiz feryadıdır.

Görüldüğü gibi Turgut Uyar, çok kaçındığı şairaneliğe, klişe lirik ifadelere düşmeden bir çocuğun anne-baba özlemini, sevgisizliğini, yalnızlığını, sürekli evde tek başına kalmanın verdiği isyanı, babaannesinin gelmesiyle sıkıntısının biteceğine dair duyduğu umudu büyük bir maharetle okura hissettirir. Özgün bir buluşla, günlük dil içindeki bir çocuğun doğal konuşmasından çıkardığı estetik bu duyguları okura gönül teline dokunarak taşır.

Bu noktada Turgut Uyar'ın şiir dili hakkında şu görüşlerini, şiirlerine başarıyla uyguladığına şahit olunur:

"Ama konuşma dilinden, özel adlardan hiç vazgeçmem... gündelik konuşma dili şiirin hayatla bağıntısını pekiştirir." (Karaca, 2010: 307)

"Bir ozanın dil sevgisinin, dil bilincinin, gerek ulusunun diline, gerekse kendi şiirine neler kazandırdığını anmayacak değilim. Bir ozanı büyüten öğeler arasında, öz dilini kullanmadaki başarısının, ölçülerinin bulunduğunu da öyle." (Uyar, 2021: 222)

Turgut Uyar'ın şiiri üzerinde çalışmış isimlerden biri olan Orhan Koçak'ın Turgut Uyar ile ilgili yaptığı şu tespit bu noktada anılmaya değerdir:

"Estetiğin kelime anlamıyla Turgut estetik bir şair değil. Duyularla çalışmıyor, çok daha zihni bir şairdir. Duyudan çok duygu, duygudan çok da zihin var." (Koçak ve Göktürk, 2018: 45)

Turgut Uyar, santimentalizmden ziyade, zihin dünyasının şairidir. Toplumsal sistemi eleştiren böyle bir şiirin merkezi öncelikle elbette zihindir. Düşünce merkezinde tohumlanmış böyle eleştirel bir şiire yerleştirebildiği lirizmde, kuşkusuz şiirde

konuşan kişinin bir çocuk olması ve onu da günlük dilin doğal dokusunu bozmadan yaşamın içinde estetik bir özerkliğe kavuşturarak verebilmesi etkili olmuştur.

Michelangelo'ya Musa'nın heykelini³ nasıl yaptığı sorulduğunda "O, taşın içinde hep vardı, ben fazlalıkları aldım." dediği rivayet edilir. Michelangelo'ya göre "*sanatçının görevi zaten taşın içindesaklı olan bir figürü yontarak ortaya çıkarmaktan ibarettir*" (Grömling 2005: 57). Turgut Uyar'ın şiirleri, bilhassa "Meytup" şiirleri bu görüşü hatırlatır. Çünkü Turgut Uyar da yaşamın içindeki şiiri görüp fazlalıkları atarak o öykünün kendine ait doğal estetiğini yakalamayı başarmıştır. Bunu yaparken günlük dilin zenginliği içinde zaman zaman imgelere, anlam katmanını genişleten söz dizimlerine yer vererek şiiri yaşamın içinden tam çıkarmadan estetize edip tekrar yaşama yerleştirmiş gibidir.

"Meytup 1960?" şiirinin devamı olan "Meytuptur 1961" başlıklı ikinci şiirde artık durumu ve yalnızlığını anne-babasının zorlamasıyla, olgunlukla kabul etmiş gibi yapan bir çocuk vardır:

"ANNEM BABAM DİYOR Kİ
SOKAA ÇIKMA DİYOR
BENDE HİÇ ÇIKMIYORUM BULSEN NASIL
ÇIKMIYORUM
SEN GELİRSEN HİÇ ÇIKMAM" (Uyar, 2021a: 702)

Şiirdeki çocuk, çok içli ve olgunlaşmış bir çocuktur. Çocuğun Turgut Uyar'ın çocukluğu ile benzerliği anlamlıdır. Uyar, çocukluğu ile ilgili bir soruya hep hüzünlü bir çocuk olduğunu, annesinin diğer oğlunu, Uyar'ın ağabeyini "*Yapma, o içli bir çocuk*" diye uyardığını anlatır (Uyar, 2021b: 522).

Şiirdeki çocuk, evde yalnız olmaktan bıkmış, annesinin yokluğuyla çok üzgündür ve artık eve ya annesi ya babaannesi gelsin ister. Ama istediği bir türlü olmaz, çocuk sonunda erkenden duygularını baskılamayı öğrenir. İçinde büyük bir baskı oluşturan duygularının tersine sanki anne babasının sürekli çalışmasına, sokağa çıkamayıp hak vermiş gibi, alışmış gibi bir kabullenişle yaşamaya çalışır. Yalnızlık ve ilgisizlikle baş etmeye çalışarak kendi kendini sevmenin yeterli olduğuna inanmış gibi yapar. Aslında bu hâl, bir çeşit travmadır denebilir.

"ANNEMLE BABAM İŞLERİNE GİDERLER
NAPSINLAR BORMUMS VAR DERLER
ZİYANI YOKKİ DİYİLMİ

DİYİLMİ BABAANNE
BİZDE KENDİMİZİ ÇOK SEVİYORUZ" (Uyar, 2021a: 701)

Şiirde sezdirilen bitmeyen borçlar ise sadece çocuğun yalnızlık sebebini vurgulamaz, ayrıca modern hayata yine bir eleştiri içerir. Modern çağda etkin bir sistem olan kapitalizm, toplumun merkezine üretim-tüketim biçimlerini koyar. Verili yaşam biçimleri içerisinde tektipleşen insanlara istekleri, ki bu istekler genellikle içeriden gelen istekler değil dış faktörlerin, şartların belirlediği isteklerdir, ihtiyaçlaştırılmıştır. Bu durum, bitmeyen borçlara sebep olmuştur. Anne ve babanın eve hiç uğrayamamasında etkili olan şey çalışmalarından ziyade uzun saatlerde, zor şartlarda çalışmalarıdır. Burada yine Uyar'ın örtülü protest sesi duyulur: Toplumun bir kesiminin emeği ve hayatı, hatta çocukların yaşamı çalınmaktadır.

Toplumcu gerçekçi şairler, bu ve benzeri izlekleri, ifadeleri şiirlerinde doğrudan anlatır, denebilir ki zaten çoğu, şiiri bu sebeple yazar. Sosyalist dünya görüşüne sahip bu şairlerin şiirlerinde Uyar'ın kaçındığının tersine bazen slogan tarzında ifadeler, genellikle propaganda amaçlı söylemler görülür. Şiirlerde çoğunlukla keskin, kararlı bir erkek sesi vardır. Toplumcu gerçekçi şairlerin önemli bir kısmı, Turgut Uyar'ın da içinde bulunduğu II. Yeni şairlerini ağır bir dille eleştirerek bu gerçekleri açıkça söylemeleri gerektiği, sadece sanat endişesiyle şiir yazılamayacağı, şiirin anlamını kapatarak iyice köklerinden uzaklaştırdıkları gerekçeleriyle eleştirirler (Polat, 2015: 187-193).

Toplumcu gerçekçilerin bu eleştirilerindeki haklılık paylarının ne olduğu ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte bu eleştirilerden hareketle Turgut Uyar şiiri için kısaca şunu ifade etmek gerekir:

Uyar, sosyalist dünya görüşüne sahiptir. Edebiyatımızın önemli öykücülerinden, aynı zamanda Turgut Uyar'ın eşi olan Tomris Uyar'ın ifadesiyle şairin şiirlerinin önemli bir kısmında politik göndermeler; siyasi, toplumsal eleştiriler vardır; ancak bunu kendi şiir poetikasına uygun olarak şiirin şiiriyet gücünü mesajlara, eleştirilere feda etmeden, şiir estetiği içinde üstü örtülü olarak yapar. Şiirlerinde ince bir ironi, eleştiriye dolaylı olarak sezdirme; satır aralarına yerleştirme vardır ve bu, Uyar için bilinçli bir tercihtir. Uyar'ın birçok şiirinde -"Meytup 1960? ve Meytuptur 1961" şiirlerinde de görüldüğü üzere- modern hayat eleştirisi ve politik itirazlar vardır. Ancak şiirdeki bu siyasi kısımların altı kırmızılı çizgili, vurgulu

³Kastedilen eser, sanat tarihinde çok önemli yeri olan Michelangelo'nun ünlü "Musa'nın Hükümü" heykelidir.

değildir. Şiir okumayı iş edinenler, Uyar'ın istediği gibi şiirle ilgili bir birikime sahip olanlar bu eleştirilerin ve itirazların ağırlığını, sessizlik içindeki çığlığını duyar; hatta Uyar'ın izdrabını hissedeler.

Tomris Uyar, kendisiyle yapılan bir söyleşide Turgut Uyar'ın şiiri için şunları söyler:

"Şiirinde nihilist bir yan var, evet, onu kabul ediyorum. O yüzden belki dünya görüşünü solda belirli bir yere oturtamıyorum ama en yakınında gene de komünizmi görüyorum... "İnsan yazdığı şiirle zaten siyaset yapıyor olabilir. Onunki siyasi bir şiirdir, belki çok altı çizgili bir siyasi şiir değildi." (Altan, 2022: 20, 23)

Aynı röportajda "Turgut Uyar siyasi görüşünü şiirinden nasıl ayrı tuttu?" sorusuna ise şöyle bir cevap verir:

"Tutmadı ki...Dikkatli okur için tutmadı hiçbir zaman... Slogan şiirden nefret eden bir insandı. ... dikkatli okunduğunda, politik bir şiirin nasıl yazılabileceğinin iyi örneğidir çoğu." (Altan, 2022: 23)

İncelenen bu iki şiirde de siyasî göndermeler dikkatli okur için açıkça görülebilir. Şiirlerde hızla akıp giden modern hayatta sürekli çalışmak zorunda kalan, zamansızlık yaşayan, aile bütünlüğünü dahi koruyamayan insanların dramı çocuklarından hareketle gösterilmiştir. Modern hayatın önemli bir parçası olan kapitalizm, üretim-tüketim zinciri, sanayileşme, bütün bu parametreler içinde kurulan modern kent hayatı ve bu hayatta kişilere düşen kalıp sosyal roller ve bütün bunların insanın doğasıyla uyumsuzluğu incelenen bu şiirlerin başlıca izlekleridir.

Uyar'ın hayatında da benzer izlekler olduğunu çocuklarıyla ve eşi Tomris Uyar ile yapılan röportajlarda görmek mümkündür:

Turgut Uyar'ın büyük oğlu Tunga, kendisiyle yapılan bir röportajda çocukluğundaki ekonomik durumlarını şöyle anlatır:

"Ekonomik olarak mütevazı denilecek bir hayatımız vardı. Ekonomik kısıtlar, babamın şirine de yansımıştır. İkinci Yeni şairleri arasında parasızlığın yarattığı sıkıntıları en fazla işleyen şairlerindendir. Zor şartların şairi diyebilirim babam için. Nerede okuduğumu hatırlamıyorum, babamla Edip Cansever'i mukayese eden doğru bir teşhis vardı: 'Turgut Uyar ay sonu matematiği şairidir' deniliyordu yazıda. Ay sonu trafiği var: Kira mı, elektrik mi, çocuklar mı, bu dertlerin arasında üretiliyordu onca şiir." (Akkoç, 2014: 132)

Tomris Uyar da "Ben Koşarım Aşağılara, Koşarım" kitabında kendisiyle yapılan röportajda "...bir sürü borç vardı. Taksitler, taksitle alınmış eşyalar filan... Onların borcu ödeniyordu. O yüzden çok sıkışık bir dönem geçirdik. ... pek doyurucu olmuyordu, çünkü ancak geçinebiliyorduk." (Altan, 2022: 6)

Görüldüğü gibi Turgut Uyar da hayatı boyunca maddi zorluklar ve bitmeyen borçlarla uğraşmış; hatta kendi çocuklarını eşiyle çalışma koşulları içinde bakamadıkları için babaannelerinin yanına götürmek zorunda kalmıştır (Akkoç, 2014: 87-89).

Turgut Uyar'ın kendi dönemindeki insanın geldiği hâli anlattığı şu kısımlar onun şiiri ve özetle "Meytup" şiirleri hakkında da fikir verir niteliktedir:

"Çağımızın insanını türlü baskılar, türlü düzenlerle sıkıştırılmış, basbayağı bir köşeye sıkıştırılmış düşünüyorum. Bu sıkıştırılma, onun dışında, ondan çok ayrı bir güç tarafından olmuyor. Sırf onun kendi kurduğu düzenin sonucu. Bu arada şiirdeki veya yaşamdaki bir davranış, bu sıkıştırmaya karşı gelmek gibi oluyor. Bir çeşit özgürlük denemesi" (Uyar, 2021b: 461)

"Meytup" şiirleri Turgut Uyar'ın bu düzene karşı çıktığı bir özgürlük denemesidir. Ancak, şuna da dikkat çekmek gerekir: Turgut Uyar, şiirlerinde genellikle bir soruna işaret eder, neticelerini sezdirir; ama bir çözüm yolu, seçenek sunmaz. Bu şiirinde de benzer bir durumla karşılaşılır, topluma bir çözüm sunmaz. Hatta şiirdeki son dizelerden anlaşıldığı üzere babaanne ikinci mektuptan sonra da gelmez. Şiirde Uyar'ın okura umut vermediği, bunun sürüp gidecek bir kısır döngü olduğunu hissettirdiği görülür. Zaten Uyar için insanın hayata tutunmasını sağlayan ve Uyar'a şiir yazdıran temel duygu umut değildir; umutsuzluktur.

"Ben hep sıkıntılıyım. Yani bir adamın canı sıkılır, o benim. Çünkü bana en yaraşan durumdur sıkıntılı olmak... Ondan severim sıkıntıyı. Sevincin o amansız, o aşağılayıcı bölüğünden korur beni." (Uyar, 2021b: 420)

Yıllar sonra da benzer şekilde şöyle dediği görülür:

"Doğrusunu isterseniz 10 yıl önce sıkıldığımı yazmıştım. 30 yıl önce de sıkıntılıydım. 50 yaşında umutsuzum.

Ama bu olumsuz duyguları özellikle seviyorum. Olumsuzluk, çaresizliktir, insanı büyük değişmelere, büyük eylemlere zorlayan." (Uyar, 2021b: 515)

Bu yazıdan beş yıl sonraki başka bir yazıda da aynı düşünceleri sürdürdüğü anlaşılmaktadır:

"Niçin umutlu olayım! Çünkü umutsuzluğun, insanı umuttan daha güçlü, bir iten, bir şeyler yapmaya zorlayan bir duygu olduğuna inanıyorum. En azından kendi adıma denedim, bildim." (Uyar, 2021b: 536)

İkinci şiir olan "Meytup 1961" de çocuk yaşadığı yalnızlıkla birlikte Suna'yla da darılınca mutsuz olduğu reel dünyadan kaçarak hayal âlemine dalar. Şiirde gerçekle karışmış hayal kısımlar vardır. Uyar'ın bunu tercih etmesindeki amacı çocuğun yaşadığı trajediyi, travmayı iyiden iyiye görünür kılmakolabilir. Bununla birlikte şöyle bir yorum da yapılrsa yanlış olmaz. Modernist veya postmodern metinlerde sıklıkla reel ile reel olmayanın karıştırıldığı görülür. Böylece Aydınlanma sonrasında rasyonalizm ve modernizmdeki araçsal akıl metnin merkezinden kaydırılmış olur. Gerçek ve hayal birbirinden kolaylıkla ayrılamayacak şekilde karışınca modernizmin mutlak akıl veya mutlak gerçek algısı metinde yıkılmış olur.

"BEN YALNIZDIM DARILDIK
BEN YALNIZDIM DARILDIK
BİZİM OKULDA AĞAÇ VAR ÇIKARIM
HAVUZDA VAR BİZİM OKULDA
BALIKLI HAVUZ...
BELKİ İÇİNE DÜŞERİM
BELKİ BALIKLARI BENİ YER
SEN GEL ARTIK
BABAANNE SEN GEL???"

..... ve çocuklar evine gider....." (Uyar, 2021a: 702)
Şiirin son bölümlerinde daha net görülmektedir ki çocuk artık yalnızlığını doğrudan tekrar tekrar söyleyen bir hâlededir: "Ben yalnızdım darıldık/Ben yalnızdım darıldık". Çok yalnız ve mutsuzdur.Şiirde geçen "Belki balıkları beni yer" dizesi çocuğun küçücük yaşında ölüm düşüncesine nasıl yakınlaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Uyar, bunu da çocuğa doğrudan söyletmez, çocuğun kurduğu hayalin içine yerleştirir. Bütün bu sıkıntılı süreçlerden çıkış çocuk için babaannesinin gelmesi ve varlığı ile evi doldurup iyiden iyiye bıktığı yalnızlığını bitirmesidir. Gerek "Meytup 1960?" gerekse "Meytuptur 1961" şiirinde ses, aynı çocuğa aittir. Okur şiirlerde çocukla baş başadır. Ancak şiirin son dizesinde şair ".....ve çocuklar evine gider....." diyerek kendi varlığını ilk defa hissettirir. Bu ifade de başta ve sonda yer alan noktalar ile dizedeki "ve" bağlacı bitmeyen bir sonu, sonsuz bir döngüyü çağrıştırır, hissettirir. Dize okunduğunda çocukların modern dünya içindeki evlerinde

yalnızlıklarının sürüp gideceği hissiyle okur baş başa kalır. Şiir bir umutla değil, umutsuzlukla bitirilir.

Şiirdeki bu çocuk varoluşçu filozof Heidegger'in "hayata fırlatılmak"⁴ düşüncesini hatırlatır. Kendisi de ontolojik sancılar, sıkıntılar yaşayan Uyar, aslında bu şiirde sadece sosyalist dünya görüşü ekseninde modern hayatı eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda varoluşsal sıkıntısını da yansıtır. Çocuğun içinde bulunduğu sıkıntı, yalnızlık ve toplumsal şartlara aslında içten içe biriktirdiği kızgınlık ileride o toplumda yaşayacağı yabancılaşmanın ilk belirtileri, bilindiği üzere varoluşçuluğun temel izlekleridir. Şiirin bu kısımlarında Uyar'ın tesirinde kaldığı varoluşçuluk ve nihilizm akımlarının izlerini görmek mümkündür.

Turgut Uyar, hayatı boyunca varoluşsal sıkıntılar yaşamış biridir. O, bu durumunu kendisiyle yapılan röportajlarda veya yazılarında hep dile getirir:

"Ben hep sıkıntılıyım. Yani bir adamın canı sıkılır, o benim... Bir sıkıntıyı ısrarla büyüterek, asıl büyük sıkıntıya ısrarla giden, tümün attığı çekirdek. Pis bir köleliğe ve sonsuz çılgınlığa varacak bir oluşumu sıkıntıyla bekleyen bölünmez varlık'ın ben'i." (Uyar, 2021b: 420)

"Saçmasapanlık, boşluk duygusunu çok yaşadım galiba. Hatta, yaşamımın bir bölümü dışında başka bir duygu yaşamadım gibi geliyor bana." (Uyar, 2021b: 578)

Yakın çevresi de Uyar'ın ömrü boyunca yaşadığı varoluşsal sıkıntılara, onun varlığı ve hayat içindeki mutsuzluğuna şahit olmuşlardır ve kendileriyle yapılan röportajlarda bu konudan da bahsettikleri görülür.

II. Yenicilerden Ece Ayhan, Turgut Uyar için, "...yakışıklılığına aldurmaz, dibine kadar mutsuzdur bu dünyada." der (Akkoç, 2014: 45).

Turgut Uyar üzerine çalışmalar yapan Orhan Koçak'ın şairle ilgili tespiti bu noktada anılmaya değerdir: "Turgut Uyar'da doğmuş olmak başlı başına bir yara"dır (Akkoç, 2014: 145).

Oğlu Tunga Uyar'ın şu sözleri de aslında Uyar'ın varoluşsal sancılar taşıdığıнын, hayatın bir köşesine sıkışmış, yalnız, mutsuz, çağına uzak bir adam olduğunu ispatlar niteliktedir:

algıladığını ifade eder. Dış dünyadaki nesnelere değişmeyen düzenli hali değişen ve gelişen insan için bir varoluş sorunudur." (Tezcan, 2019: 5)

⁴Heidegger, "Dasein'in varoluşundaki fırlatılmışlık, insanın doğumundan bu yana kendini seçmediğini ve kendini kendinden önce varolan ve kendinden sonra devam edecek bir dünyada adeta terk edilmiş olarak

"Garip yalmızlığının yanı sıra, kendine has korkunç bir mutsuzluğu da vardı... Orhan Koçak'a katılıyorum, dünyaya gelmiş olmak babam açısından başlı başına bir yara, temelden gelen bir sıkıntısı vardı, sürekli benim ne işim var burada diye düşünüyor olmalı; nitekim kendini azar azar tüketmenin yollarını buldu. Babam bu dünyada yerini bulamayanlardan... Ankara'daki yıllarda babamın birkaç kez intihara teşebbüste bulunduğunu biliyorum." (Akkoç, 2014: 145)

Tomris Uyar'a göre evden kolay kolay çıkmayan, kimseyi arayıp sormayan, sosyal olmayan biridir. Burjuvaziyi sevmeyen, kenti yadırgar ama kent içindeki yaşayan bireyi şiirlerine taşır (Altan, 2022: 49, 54-57).

Burada yapılan alıntılardaki maksat, Turgut Uyar kendini anlatmış demek ve onu ispat etmeye çalışmak değildir. Zaten hiçbir şair doğrudan kendini anlatamaz. İmge, gerçeği yeniden kurgulama, gerçeği kırıp ona başka bir form, işlev yükleme işidir. Hâliyle Turgut Uyar gibi şiirde imgeye çok yer veren bir şair, yola kendinden başlasa bile yol başka başka insanların yollarıyla kesişerek, bükülerek devam eder. Veysel Çolak'ın dediği gibi "şair kendinden yola çıksa bile yazdığı şiir hep başkaları olmalıdır." (2019: 13) Ayrıca Turgut Uyar'ın şiirleri sadece kendi hayatı ile açıklanamayacak kadar zengindir. Göndermeleri, kavramları; insana, topluma, hayata dâhil olan her konunun, varlığın Uyar'ın şiirine de dâhil olması bunun en önemli sebebidir. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir, Turgut Uyar'ın poetik yazılarında bahsettiği gibi modern şiir şairinden kopuk değildir; şiirin bütün hâli, şairin kişiliğidir (Uyar, 2021b: 431).

"Şiir bir kişilik işi. Büyük şairler getirdikleri kurallarla değil, kişilikleriyle bir şiir geliştirmişlerdir." (Uyar, 2021b: 567)

Turgut Uyar, hayatını pek anlatmayan, bilhassa çocukluğu ile ilgili sorulara çok fazla yanıt vermeyen, arkasında bir arşiv bırakmak istemeyen bir şairdir. Çünkü o kendi ifadesiyle kendini gizleyen şairleri sever. Yine kendi ifadesiyle onun tek başına çocukluğunu ele alarak şiirini anlayamaz, anlamlandıramazsınız (Uyar 2021b: 455, 567). Ancak bununla birlikte şunu da ekler. Şiiri bilhassa modern Türk şiirini anlamak için şairini bilmek gerekir çünkü her şiir şairinin her şair de hayatının ve mensubu olduğu çağın, toplumun içinde doğar. Turgut Uyar, bir yazısında bu bağı şöyle gösterir:

"Toplumla, insan yaşamıyla bu sıkı alış veriş, bu içten ilişkidir her zaman diri tutar şiiri." (Uyar, 2021b: 355)

Ancak sadece bu verilerle şiire yaklaşmak on kapısı olan bir evin sadece bir kapısından girenleri saymak gibi olur, hâliyle şiiri eksik bırakır.

Şiir eleştirisinde bütünsel bir yaklaşım sergilemek gerekir. Çok yönü olan bir yapıtı tek bir unsurla anlamaya çalışmak veya birçok kaynaktan beslenen bir şiiri tek kaynağa yöneltmek indirgemeci bir tavır olur ki bu da yapıtın hakkını verememek anlamına gelir. Uyar, sanatın ve elbette şiirin bir çalışma ve eğitim işi olduğunu düşünür. Ona göre sanatçı nasıl uzun gayret ve eğitimle yetişiyorsa okuyucu da benzer bir gayret ve eğitimden geçmelidir. Onun aradığı, hitap ettiği böyle donanımlı bir okurdur ki ancak şiirin hakkı o zaman verilir (Karaca, 2010: 358).

Yukarıdaki kısımlarda bu iki şiire daha ziyade sosyolojik bir okuma ile yaklaşılmış ve bu yaklaşım neticesinde ulaşılan tespitler gösterilmiştir. Uyar'ın bu şiirlerine psikanalitik bir okumayla bakıldığında ise şiirlerdeki çocuğu aslında Uyar'ın çocukluğunda da görmek mümkündür.

Eşi Tomris Uyar, orta sınıfın alt kesiminden bir aileden geldiğini söyleyerek çok geniş bir çevresi olmayan bir insan resmi çizer. Turgut, babayı çok sever ama çok az görür. Baba genellikle evde değildir. Uyar, anneyi çok beğenen ve anneye karşı kıskanç bir erkek çocuğudur. İlerleyen yaşlarında da anneye düşkündür ancak Tomris Uyar'a göre birçok ilişkisinde olduğu gibi annesiyle ilişkisi de çok iyi değildir (Altan, 2022: 42-45).

"İçine kapalı bir çocuk sanıyorum, evde hep baba eksikliği duyan bir çocuk. Babayı çok özleyen bir çocuk Turgut. Anneye baş edemiyor gibi bir hali var, öyle anlıyorum. Anne çok dominant bir karakter babaya göre." (Altan, 2022: 46)

Turgut Uyar'ın kendisi de çocukluğu ile ilgili sorulara isteksiz de olsa cevaplar vermiştir. Turgut Uyar kendi çocukluğuyla ilgili genel hatlarıyla şunları anlatır: Uyar'ın babası harita albayıdır, ordudadır. Eve çok sık gelemeyen; sonra ordudan bir süreliğine ayrılır. Arabacılar kâhyası olur ve ailesinin masraflarını karşılayabilmek adına evden hep uzakta kalır. Uyar, "Babamla birlikte geçen günlerimin hepsini toplasam birkaç yıl tutar ancak." (Uyar, 2021b: 456) der. Tomris Uyar, Turgut Uyar'ın bu sebeple babasıyla sağlam bir ilişki kurmadığını çok sevdiği babasını özlediği bir çocukluk geçirdiğini, sonrasında yatılı okulda okuyunca özlemin ve aile sıcaklığının hasretinin içinde büyüdüğünü söyler. Uyar, röportajlarında yatılı okumayı sevmediğini, özellikle askerî bir yatılı okulda, modern ordulara sıkı bir disiplinle yetiştirilen hiyerarşik düzenin, katı kuralların, modern hayatın çok kıymet verdiği unvanların en

açık görüldüğü yerde, Turgut Uyar aileden uzak mutsuz, modern hayata da giderek yabancılaşmış bir şekilde büyür (Uyar 2021b: 456, 520-526). Tıpkı şiirdeki çocuk gibi...

Hatta Turgut Uyar'ın kendi çocukları Tunga ve Şeyda da anne ve babalarının çalışma koşulları ve ekonomik zorluklar sebebiyle Ankara'da anne ve babasıyla değil, İstanbul'da anneanne ve babaanneleriyle büyürler. Uyar'ın kızı Şeyda Hanım ve oğlu Tunga Bey kendileri ile yapılan röportajlarda bunu doğrulamaktadırlar. Terme'den Ankara'ya taşındıklarında Turgut Uyar ve eşi Yezdan Hanım çalışmaya başlarlar. Biri dokuz yaşında yatılı okuyan bir kızları, beş yaşında ve üç yaşında iki çocukları daha vardır ve bu çocuklarına bakacak durumları yoktur. Yezdan Hanım da ekonomik sebeplerle işi bırakamaz. Çocukları İstanbul'a anneanne ve babaannelerinin yanına götürürler. Turgut Uyar'ın o yıllarda beş yaşında olan kızı Şeyda Uyar o günleri yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle anlatır (Akkoç, 2014: 87-89):

"Bize bakma durumları söz konusu oldu, şartlar ağırdı, bizi İstanbul'a, anneannemizin ve babaannemizin himayesine bıraktılar. Annem ve babam Ankara'da, kardeşimle bense İstanbul'daydık." (Akkoç, 2014: 87)

Babaannelerinin kendileriyle çok ilgilendiğini, hep dedeleri ve babaanneleri kısmen anneanneleriyle kaldıklarını söylerler. Turgut Uyar ve eşi fırsat buldukça İstanbul'a çocuklarının ziyaretlerine gelir, ama sonra tekrar işleri sebebiyle Ankara'ya dönerler (Akkoç, 2014: 87-89). Dikkat edilirse incelenen şiirlerde de ailenin bir diğer küçük çocuğu olduğu anlaşılan Uğur'un hep babaannenin yanında kaldığı ifade edilir:

"UĞUR NE İYİ ORDA
SEN HEP SEVERSİN ONU KUCAĞINDA" (Uyar, 2021a: 701)

Turgut Uyar'ın büyük oğlu Tunga'yı okul yaşlarına kadar hemen hemen babaanne büyütür ve Tunga, babaanneye çok düşkündür. *Turgut Uyar'ın Çocukları* kitabında şairin kızı Semiramis kardeşi Tunga'nın babaannesine yapışık gezdiğini söyler (Akkoç, 2014: 62).

Bütün bu durumlar 1955'te yaşanır, Turgut Uyar "Meytup 1060? ve Meytuptur 1061" şiirlerini 1960 yılında *Dost* dergisinde yayımlar.

Şiirdeki çocuğun babaanneye okumayı bile tam öğrenmeden mektup yazması ve yalnızlığına korkularına derman olarak onu ısrarla çağırması Uyar'ın ve çocuklarının modern yaşam içindeki bu

öykülerini anımsatır. Zaten Turgut Uyar için, her şairi farkında olarak veya olmayarak bilinçle veya çoğu zaman bilinçaltıyla şiir yazmaya yönelten bir öyküsü vardır. Onun için şairin yaşamını poetikasıdan ve şiirlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Dilthey ve Schleiermacher gibi hermeneutiğin teorisini kuran önemli isimlere göre yorumcu, yazarı onun kendisini anladığından daha iyi anlayabilir. Dilthey bu tespiti şunları da ekler:

"Yazar yaratma süreci içinde bazı şeylerin tam olarak bilincinde olmayabilir. Yorumcu kendisini yazarın yerine koyarak hem onun metnini en az onun kadar anlayabilir hem de genel olarak tarihsel dünyanın ve ayrıca özel olarak yazarın yapıtını oluşturduğu dönemin tinine yönelik araştırmaları ve incelemeleri sonucu daha fazla veriye sahip birisi olarak daha fazlasını anlayabilir." (Özlem, 2019: 27)

Uyar için de şair, şiirini yazdıktan sonra şiir karşısında ancak bir okurdur; diğer okurlardan önde değildir. Çünkü o çoğu zaman neyi niye yazdığını bilmez, der. Bu ifadeleri, Uyar'ın şiirlerini gerçeküstücülükteki bilinçaltını günışığına çıkaran "otomatik yazıyla" yazdığını ve sonradan şiir üzerinde çalıştığını düşündürmektedir.

"Ozan, nasıl yazacağını bilmez her zaman, sonunda nasıl yazmış olduğunu görür. Gene sonunda, şairin karşısında ozanın durumu, herhangi bir okuyucudan, herhangi bir eleştirmeciden pek farklı değildir. O da çoğu zaman, herhangi bir okuyucu gibi, pek inandığı, ama ancak bazı yönlerini kavrayabildiği bir şiir karşısındadır." (Uyar, 2021b: 101)

"Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerinde buna açık bir örnek olduğu görülmektedir. Uyar, otomatik yazıyla bilinçaltındaki kendinin ve çocuklarının öyküsünü denebilir ki bu şiirle dışavurmuştur. Ancak Uyar için şunu da eklemek gerekir, şiir yoluna bazen kendinden başlasa da her zaman hayatın içinde bitirir. Şiirin yazıldığı yıl olan 1961, Türkiye'de köyden kente göç furçasının çok yoğun yaşandığı, hatta yurt dışına işçi göçlerinin gerçekleştiği, kadın-erkek işçi sayısının arttığı bir dönemdir. Bire bir bu dönemlere tanıklık eden ve daha önce de ifade edildiği gibi iyi bir gazete okuru olan Uyar, o dönemde annesi-babası işe giden ya da yurt dışına çıkan, evde kendi aile büyükleri ile ya da yalnız kalan çok çocuk görmüştür.

Eşi Tomris Uyar'ın çocuklara ve yaşlılara çok düşküdü (Altan, 2022: 48) diye tanımladığı Turgut Uyar, çok sevdiği bu iki grubun öznesini şiirinde

buluşturmuştur. Turgut Uyar bunu farkında olmadan yapmıştır; çünkü Uyar'ın da dediği gibi şair, şiirde yaptığı her şeyi bilerek yapmaz; yaptıklarını sıradan bir okur gibi sonradan okuyunca fark eder, hatta bazen fark etmeyebilir.

"Şair de kendi yazdığı şiire belki çok inanarak, belki dışarıdan biri gibi bulur sonra onu, kendisini kaybeder. Kafasında bir plan başlayabilir, ama sonra çıkan şey onu da şaşırtmıyorsa, o şiir değildir." (Koçak ve Göktürk 2018: 93)

Turgut Uyar, "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerinde bu özü birçok modernist şair ve kendinin de dâhil olduğu II. Yeniciler gibi tamamen yeni bir biçimde sunmaya özen göstermiştir.

"Modernist sanatı kendinden önceki sanat anlayışlarından ayıran en önemli fark, dili kullanım ve anlatım biçimindeki alışılmadık denemelerde kendini gösterir." (Kacıroğlu, 2018: 21)

Turgut Uyar'ın "Meytup 1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerindeki biçimsel yenilikleri aşağıdaki tabloda şöyle göstermek mümkündür. Tablonun sol tarafında Türk şiiri geleneğinde sıklıkla kullanılan unsurlar, sağ tarafında ise Uyar'ın şiire düşman kabul ettiği, klişe adını verdiği bu geleneksel unsurlardan kaçarak incelenen şiirlere estetik özerklik kurmasını sağlayan, kendi tercihleri ile kurduğu şiir dünyasının ferdi biçimsel unsurları vardır:

Tablo 1: İncelenen Şiirlerin Biçimsel Özellikleri

Ölçülü değil	Ölçsüz şiir kullanılmıştır.
Belli bir nazım biçimi değil	Serbest şiir kullanılmıştır.
Kafiye, redif değil	Hissedilen, sezilen bir ses uyumu vardır.
Asonans değil	Disonans vardır.
Tonal değil	Atonal bir ahenk bulunur.
Yekahenk bir ses değil	Çoklu ses vardır
Tek parça bir yapı değil	Parçalı bir yapı vardır.
Yalın bir söyleyiş değil	Kolaj kullanılarak oluşturulan çoklu söyleyiş
Açık dil değil	Kapalı, örtük bir dil kullanılmıştır.
Araçsal akla uygun bir dil değil	Araçsal aklı metnin dışında bırakan bir dil kullanılmıştır.

Tabloda özetlendiği ve net olarak görüldüğü üzere şiirde belli bir nazım biçimiyle, vezinle, kafiye ve rediflerle, tonal ve yekahenk bir sesle tek parça bir yapı kurulmamıştır. Her iki şiir de kendine has serbest bir nazım biçimiyle; atonal, çoklu bir sesle ve öz ile uyumlu parçalı bir yapı üzerinden kurulmuştur. Böylece şiirin özü ve biçimi birbirinden ayrılmayacak şekilde örtüşmüştür.

Uyar, klişelerden, alışkanlıklardan, hatta ustalaşmaktan bile korkan bir şairdir. Onun için şiir kişiseldir ve her şiir kendinde acemilik içeren yeni bir başlangıçtır.

"Uyar, 'törelere, alışkanlıklar bende kaşını yaratır'." (Koçak ve Göktürk 2018: 61)

"Bizi durmadan yanıltan, aldatan alışkanlıklarımız oluyor. Yahut bizi tembelliğe götüren.." (Uyar, 2021b: 262)

Ayrıca ölçülü, kafiyeli, yekahenk bir şiirsel yapı, modern hayatın kurduğu kurallı, sistematik, uyumlu ve düzenli hayatın şiiridir, onun estetik anlayışıdır demek mümkündür. Modern hayatın içinde ama onunla uyşamadan sessiz bir protestoyu şiirine taşıyan Uyar, elbette şiirde bu kuralları yıkmak adına tam tersini tercih etmiştir. Şiirinde özüne uyumlu, onunla iç içe bir yapı kurmuştur. Her iki şiir de okumayı yeni söken bir çocuğun yazdığı bir mektup olma özelliğiyle oldukça gerçekçi bir yapıdadır; şiirin arasına yerleştirilen hece kitaplarına ait kısa cümleler, dizelerin bazen bir çocuğun konuşması gibi birbirinden kopuk olması şiirin yekahenkliğini kırmakta, şairanelik klişelerinden kurtararak şiiri hayata daha da yaklaştırmaktadır.

Orhan Koçak'ın "Şiiriyle düşünen bir adam" (Koçak ve Göktürk 2018: 83) dediği Turgut Uyar için şiir, "Estetik bir zevktense, daha entelektüel bir zevktir." (Koçak ve Aktürk, 2018: 87)

Modernist şairler, için estetik özerklik şiirde şarttır ve bu durum, yeni biçim unsurlarının denenmesi ile gerçekleştirilir (Kacıroğlu, 2018: 21). Bu durum Turgut Uyar için de geçerlidir.

Ayrıca Turgut Uyar, modernizmin yüceltiği araçsal aklı şiirde yıkmamanın yollarından birini çok başarılı bir şekilde bulmuş ve şiire çocuk sesi yerleştirmiştir. Yukarıda ifade edilen sebepler dışında, şiirin sesini okuma-yazmayı yeni öğrenmiş bir çocuğa emanet etmesinin bir sebebi de şiirden araçsal aklı uzaklaştırmak, bütünsel bir dil ve üslup anlayışını kırmak, çocuk cümlelerindeki kırık, bozuk yapıyı Türk şiirine dâhil ederek şiir evrenini genişletmek diye düşünülebilir.

Şiirin merkezindeki çocuğun sesi, şiirin dil ve üslubunu belirleyen temel etmen olmuştur. Uyar'a göre şiirin dili günlük dilden çıkarılır ama aynı hâliyle şiire konulamaz, estetize edilir. Şiirin merkezinde olan çocuk sesinden hareketle günlük dile ait doğallık şiirde yakalanmıştır. Uyar'ın şiir dil ve üslubunda en çok eleştirdiği hususlardan biri şairane bir söyleyişe, abartılı bir lirizme kapılmaktır (Uyar, 2021b: 88,528).

Şiir boyunca sadece babaannesine mektup yazmaya çalışan, okuma-yazmayı yeni öğrenmiş bir çocuğun sesi vardır. Bu ses Uyar'a çok istediği okuru şaşırtma ve hâliyle alışılmışın ve kuralların dışına çıkma imkanını vermiştir. Şiirde yazım, noktalama, kelime

ve söz dizimi sapmalarıyla araçsal aklın dili kırılmıştır. Şiirde bütün kelimelerin büyük harfle yazılması, "OKLA GİDİYORUM, SUNAYLAN, DIŞARSI, DİYİLMİ BABANNE" gibi yazımsal yanlışlara yer verilmesi, noktalama işaretlerinin hiç kullanılmaması gibi sapmalar görülür.

Modern dünya düzenli, ahenkli, tektip ve tek parçaları sever. Modern hayata şiirlerinde ağır eleştiriler getiren Uyar bu sebeple, genel olarak şiirlerinde ve elbette incelenen iki şiirde de tahmin edileceği üzere serbest bir çocuk sesini disonans, atonal ve parçalı bir zemine yerleştirir.

Okuma-yazmayı yeni öğrenen bir çocuğun sağlam bir giriş-gelişme-sonuç kompozisyonu ile mektup yazamayacağı açıktır; her iki şiirde de böyle olur. Ayrıca Uyar'ın bununla da yetinmeyerek diğer şiirlerinde de zaman zaman başvurduğu kolaj tekniğine bu şiirlerde de yöneldiği görülür. Çocuğun babaannesine seslendiği cümlelerin arasına okumaya başlangıç kitaplarında geçen kısa cümleleri yerleştirilmesi bu sebeptir. Böylece şiiri dil ve üslup hatta biçimsel olarak parçalamış ve tek parçalığı, yekahenkliği, kusursuzluğu kırmış; ortaya çok parçalı, melez bir yapı çıkarmış olur.

Görüldüğü gibi şiirde konuşan kişi olarak bir çocuğun seçilmesinin birden çok sebebi ve şiirde önemli etkileri vardır. Bu etkilerden biri de şudur: Çocuk bir toplumun en masum ve en doğal hâlini yansıtan varlıktır. İlerleyen yaşlarında modern toplumun içinde, kent hayatındaki rolünü almış olan bireyler içindeki özden, kendi doğasını unutacak kadar uzaklaşır. Turgut Uyar şiirin öznesi olarak bir çocuğu seçer ve böylece onun masumiyetiyle şiirin lirizmini kurar. Ayrıca henüz doğası bozulmamış, özünden uzaklaşmamış bir çocuğu seçerek insanın asıl ihtiyaçlarını çocuğun saf gerçekliği ve giderilmeyen doğal ihtiyaçları üzerinden göstermek istemiştir. Böylece modernizmin insana ve topluma verdiği zararları bir çocuğun masum sesiyle, diliyle etkileyici bir şekilde görünür, sezilir kılmak istediği düşünülmektedir.

"Meytuptur 1961" şiirinin bilhassa girişinde mektup türü ve üslubu öne çıkar:

"SENİN ELLERİNDEN ÖPERİM
EN İYİ ELLERİNDEN ÖPERİM
SEN NASILSIN BEN NASILIM
BEN İYİYİM" (Uyar, 2021a: 702)

Görüldüğü gibi şiirin giriş kısmında mektup türü ve üslubu pastişe örnek olacak şekilde şiirin dil ve üslubuna yerleştirilmiştir. Aslında gerek bu bölümler gerekse okuma kitabının hece kısımlarının şiire yerleştirildiği kolajlar postmodern şiirleri

çağrıştırmaktadır. Postmodernizm, modernizmin bütünselliğini, tektipliğini, araçsal aklın getirdiği düzeni parçalamak, bozmak adına parçalı ve çok unsurlu, çağrışımlı yapılar kurar. Bu şiirde de şiir ve mektup türlerinin bilerek birbirine karıştırıldığı ve ortaya sınırları net olmayan parçalı, melez bir yapı ve dil kurmaya çalışıldığı görülür.

Turgut Uyar, imgeyi şiirin hammaddesi diye tanımlar (Uyar, 2021b: 508). Şiirde tercih edilen yapı ve bilhassa dil ve üslup sayesinde, kullanılan çağrışımı zengin imgelerle metnin anlam alanı oldukça genişlemektedir. Böylece şiire katmanlı bir anlam dünyası kurulmaktadır.

Şiirde geçen "*Bizim evin gecesi var*" imgesi o evin içindeki çocuğun yaşadığı mutsuzluğu tahkiyeye başvurmadan az sözle görünür hâle getirmiştir. Gece, genellikle karanlığı, yalnızlığı ve kederli anlarda geçmeyen zamanı ile olumsuz çağrışımları olan bir tabloya gönderme yapar. Çocuk için evin zamanı gecedir, çünkü o evin içinde karanlık bir mutsuzluk, yalnızlık yaşar ve sanki zaman geçmek bilmez. Şiirdeki imgeler içinde bulunulan "an"ı birden genişletir, sanki okurun gözünün önüne çocuğa bu mektubu yazdıran geçmiş günleri açılır. Ayrıca "*Bizim evin gecesi var*" imgesi ilk sezilen çağrışımları dışında her zihinde farklı bir açılım bulacaktır. Çünkü her imge okurun imgeleminde tanımlanabilir (İnce, 2021: 112).

Yine şiirde geçen "*Bizim evin yıldızları var*" imgesi ise çocuk yüreğinin bitmeyen umudunu görünür hale getirmektedir. Gecenin içindeki yıldızlar gerek karanlığı kısmen aydınlatması gerekse güzel görüntüsüyle olumlu çağrışımları, duyguları şiire taşır. Çocuk, içinde bulunduğu halden mutlu değildir; ama umutludur, eğer babaannesine gelirse onunla pencereden yıldızlı gökyüzüne bakarak mutlu olacak ve ev yıldızları sayesinde bir an olsun aydınlanacaktır.

Görüldüğü gibi şiir, imgesel diliyle anlam alanını genişletmekte ve görünen anlamından öte anlamlara götürmektedir. Bu şiirler ilk bakışta sanılacağı üzere sadece bir çocuğun babaannesine sevgisini ve özlemini aktardığı lirik bir şiir değildir; aslında modernizm ve onun getirdiği sistemi, toplumsal yapıyı ağır bir dille eleştiren şiirlerdir. Bu eleştiri doğrudan bir anlatı ve ağır bir dil ile, sloganlar içeren sert erkek sesiyle değil; ironik, paradoksal bir dil ve üsluba eşilik eden bir çocuk sesiyle yapılmıştır. Turgut Uyar biçimde, dil ve üslupta her zaman yeninin ve okuru şaşırtıp onu da kendini de ustalıktan acemiliğe geçirmenin peşindedir.

Orhan Koçak, *Bahisleri Yükseltmek/ Turgut Uyar Şiirinde Kendini Yaratma Deneyimi* kitabında Uyar

için özetle kendini kendinden doğuran, kendini icat eden bir şairdir, der (Koçak, 2011: 34, 51).

Uyar, 1955 yılında bir dergide yayımlanan, "Korkulu Uсталık" başlıklı yazısında şiire en büyük düşmanlardan biri olarak ustalaşmayı gösterir: Yazı "Sanatçıyı yitiren ustalıktır. Usta olmaktan korkunuz diyorum. İyi olsun." cümlesiyle biter (Uyar, 2021b: 28).

Bir işte ustalaşmak demek, artık daha iyiyi ve yeniyi aramayı bırakmak, daha iyisi olamayacağına inanmak demektir. Uyar, ustalaşmaya başladığını düşündüğü anda kendine yeni bir yol arayarak o yolda eline yeni malzemeler almış; çıktığı yeni yolda elindeki yeni tanıştığı malzemeler karşısında tekrar şiirin ustası değil; acemisi olmuştur. Uсталıktan kaçabilmesini sağlayan bir diğer husus da geleneği reddetmemekle birlikte (Karaca, 2010: 440) geleneğin içinde güzel olduğuna inandığı biçim ve anlatımları tekrar etmemiş, klişe ve alışkanlıklardan hep uzak durmaya çalışmış olmasıdır.

Uyar, "Korkulu Uсталık" yazısından otuz yıl sonra 1985'te "Efendimiz Acemilik" yazısını yayımlar. Bu yazıda anlatılanlar denebilir ki "Korkulu Uсталık" yazısında anlatılanların neredeyse aynısı, sadece ters yüzden ifade edilmiş şeklidir. Bu durum, şiir için hep yeniliğin peşinde olan Uyar ile ilgili şu gerçeği de ortaya koyar: 1940'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar kırk küsur yıl şiiri kendine iş edinmiş, dert edinmiş; çok sayıda şiire ilaveten, çok sayıda poetik yazıyla da Türk şiirine önemli katkılarda bulunmuş ve kendini her an yenilemiş olan Uyar için değişmeyen, hep aynı kalan bir anlayış olduğunu gösterir: Şiirde klişe, tekrar, ustalık, varış noktası olmaz. Şiir her dem yeni, şair her dem acemidir. Yol bitmez, gidilecek hep yeni bir yol vardır.

Uyar, ustalıktan uzaklaşabilmek için şiirde her an acemi olmak gerektiğini ve bunun nasıl yapılacağını "Efendimiz Acemilik" yazısından alıntılanan şu metaforla çok iyi özetlemiştir:

"Halbuki acemilik. Efendimiz acemilik. Bir taş alacaksınız. Yontmaya başlayacaksınız. Şekillenmeye yüz tutmuşken atacaksınız elinizden. bir başka taş, bir başka daha. Sonunda bir yığın yarım yamalak biçimler bırakacaksınız. Belki başkaları sever tamamlar. Ama her taşa sarılırken gücünüz, aşkınız, korkunuz yenidir, tazedir. Başaramamak endişesinin zevkiyle çalışacaksınız." (Uyar, 2021b: 263)

Tomris Uyar kendisiyle yapılan bir röportajda Turgut Uyar'ın şiir dili için ifade ettiği şu tespitler bu noktada anılmaya değer:

"Klasik olmayan, konformist olmayan bir dil, şiir ya da üslup-şiir bileşkesini o kadar arıyordu ki, tesadüfen eski yapılan şeylere uysa, onun iyi olmadığı kısmını çıkartıyordu. Pek tabii onun da ara sıra düşündüğü şey, şiirsellikten kaçarken dilden birtakım tavizler vermek zorunda kalmamaktı. Çünkü asıl amacı şiirsellikten kaçmaktı, birçok II. Yeni şairi gibi... Fakat tabii şiirsellikten gidince de kuru bir dil kalabilir geriye, onu başka imgelerle değiştirmenin de çok yollarını aradı. Biçimdeki değişikliklerle de çok yollarını aradı." (Altan, 2022: 21)

Uyar'ın dili yenileştirmede, okuru şaşırtmada başvurduğu yollardan biri, incelenen bu şiirlerde de örneği görüldüğü üzere ironik ve paradoksal bir dil kullanmaktır. Okumaya yeni başlayan ve henüz kuralları bilmeyen çocuğun dil ve üslubunu, hece kitabının cümlelerini yerleştirerek şiire ironiyi ve paradoksal bir dili dâhil etmiş olur. Eve neredeyse hiç gelemeyen anne ve babasını çocuğun üslubuyla anlatan "Napsınlar borcumus var derler/Zıyanı yokki diyilmi/Diyilmi babanne/Bizde kendi kendimi çok seviyoruz/Sunaylan" (Uyar, 2021a: 701) dizeleri ironik ve paradoksal dile örnek gösterilebilir.

Görüldüğü gibi Turgut Uyar, "Meytup 1960?" , "Meytuptur 1961"de öz, biçim, dil ve üslup açısından kendi şiir poetikasıyla uyumlu ama elbette modern hayat ile uyumsuz bir şiir yazmıştır.

Servet-i Fünun'un genç, Milli Edebiyat anlayışının olgun şairi denebilecek, "Kadın şairi" olarak anılan, "Kadınlar olmasa öksüz kalırdı eş'arım" diyen (Karaca, 1992a: 6) Celal Sahir'e sorarlar: "Kadınları neden seversiniz?" Celal Sahir'in verdiği yanıt ilginçtir: "Bence niçin sevdiğini bilen adam, kâfi derecede sevmiyordur." (Dayanç, 2009: 51) Bu cevap, Turgut Uyar'ın şiirleri için de geçerlidir. Zaten Turgut Uyar'ın şiir için söylediği şu cümleler, Celal Sahir'in cümleleriyle paraleldir:

"Bir şiir güzeldir ama güzelliğinin nedenleri açıklanamaz. Güzelliği, ululuğu bilinir, sezilir ama ölçüleri bulunmaz." (Karaca, 2010: 264)

Turgut Uyar, doğrudan söylemeyip sezdirdiği hâllerle; bağırmayan, provake etmeyen, slogan atmayan bir sesle insana fark ettirmeden, belki çoğu zaman kendi de fark etmeden okuru, insan hayatıyla temas ettirir; hızla akan hayatın içinde insanı yavaşlatır, ironisiyle gülümsetir, bir yerde mutlaka şaşırtır ve bunu o kadar sakın ve fark ettirmeden, şairaneliğe kapılmadan yapar ki insan kendisiyle baş başa kaldığı Turgut Uyar'ın bir şiirini mutlaka çok sever ama sebebini tam olarak bilemez.

SONUÇ

Her şiir insan atlasıdır.
(Çolak 2019: 11)

Turgut Uyar'ın şiiri reel yaşamın içinden çıkar, o yaşamdaki fazlalıkları bir heykeltıraş gibi yontunca görünen şey, Uyar'ın şiiridir. Reel hayatın içinde gelenekselden modern hayata, modern hayattan postmodern hayatlara dönüldüğünde aile yapılarının, insan algısının değiştiği bir gerçektir. Turgut Uyar'ın bu şiirleri yazdığı 1961 yılı önemli bir dönemdir. 1950 sonrası Türk sosyal hayatında köyden kente, hatta 1960'lara doğru ve sonrasında yurt dışına çalışmak için göç eden insanlar çoğalır. Anne ve baba, zor şartlarda tam zamanlı çalışma hayatına atılınca çocuk, ya anneanne-babaanne gibi bir üst kuşağın evinde ya anne ve baba ile çok zaman geçiremeden kendi evinde bakıcı gözetiminde ya da evde kendinden büyük ama yine başka bir çocuk olan abla veya ağabeyi ile evin içinde, dört duvar arasında pencere önünde ve atıştırma ile büyür.

Uyar'ın çocukluğunda, bilhassa kendi çocuklarında da benzer bir öykü vardır. Bu öykü o yıllardan itibaren neredeyse sonraki kuşakların öyküsü olmuştur. Uyar, incelenen şiirlerinde bu çocukları, onların sesini şiirine taşımıştır. İncelenen şiirlerdeki çocuk gibi modern hayatın travmatize ettiği insanları Uyar'ın çeşitli şiirlerinde de görmek mümkündür. Böylece modern hayat ve onun getirdiği kişisellikten ve ruhsal olandan uzak kalıp davranışların, standart yaşama biçimlerinin bu şiirlerde klişe olmayan, yeni ve farklı yollarla eleştirildiği görülür.

Genel anlamda şiir poetikası ve şiirleri incelendiğinde Turgut Uyar'ın bu iki şiiri için şu söylenebilir: Uyar modern toplumun içinde bir flanör dikkatiyle göz gezdiren bir gözlemci, uyumsuz bir bireydir. Modernist şiir, modern dünyanın içinde doğmuş ama ona muhalif ve tepkisel bir şiirdir. Uyar'ın şiir tanımı da modernist şiirin bu tavrıyla oldukça uyumludur:

Uyar, şiirin hiçbir şeyi korumadığını, tersine bir korumayı bozduğunu, her şeye aykırı olarak ulu ve yeni bir bileşim kurduğunu ifade eder (Uyar, 2021b: 581).

Şiirlerinde başlıca izlekleri kentleşme, sanayileşme, mekanikleşmiş insan ve toplum gibi modern hayata ait unsurlardır. Bu unsurların üzerinden modernizmin getirdiği düzen eleştirilir. Bunu yaparken de şiiri sürekli yeni biçim ve dil yapısı üzerine kurmaya çalışır. Aslolan mesajdan ziyade estetik özerkliği yakalayabilmektir (Kacıroğlu, 2018: 13-16).

İncelenen şiirlerde de kentleşme, sanayileşme, kapitalizm temaları doğrudan ele alınmamış; bu kavramların modern hayata yansımaları ve sonuçları üzerinden dolaylı bir anlatı tercih edilmiştir.

Kent hayatı içinde anne-babanın uzun çalışma mesaisi sebebiyle evde yalnız kalan ve anne-baba sevgi ve ilgisinden uzak büyüyen bir çocuktan hareketle şiirin ana dokusu oluşturulmuştur.

Uyar için şiir doğrudan söyleyen, açıklayan, ölçülebilir bir güzelliği olan değil; hissettiren ve sezdirendir (Uyar, 2021b: 255-256). Okur, çocuğun hüznünü duyar ve kendi zihinsel süreciyle yalnızlığına sebep olan anne babanın çalışma şartları onun altındaki modern ve kapital dünyayı sezer ve rahatsızlık duyar. Uyar şiirde modernizmin, modern kentlerin, sanayileşmenin, tüketim toplumunun insan ruhunda açtığı yaralar denebilecek yalnızlık, yabancılaşma, sıkılmışlık, bunaltı duygularıyla okuru baş başa bırakır.

Uyar, bunu doğrudan söylemez; eleştirdiği kısımların altını kırmızı kalemle çizmez, örtülü, dolaylı, ironik bir dille anlatır. Şiirlerde günlük ve doğal dilin estetize edildiği görülür. Şiirin duygusunu taşıyan tonal bir ahenk değildir, şiire olabildiğince doğal taşınmış olan çocuk sesidir. Bu şiirlere yapısal olarak mektup formu verilmeye çalışılmış; böylece hem bir yenilik denenmiş hem de modernizmin kesin sınırlarının aksine türler birbirine karıştırılmıştır.

Turgut Uyar, şiirlerinde "insanı tabiattaki yerine indirmek" istediğini söyler. Çünkü ona göre insanın kurtuluşu çok doğal bir hayat içerisinde mümkün olabilir (Uyar, 2021b: 461). Orhan Koçak'ın Turgut Uyar ile ilgili onun tek şiirinin yaşam olduğu tespitini bu noktada vurgulamak gerekir (Koçak, 2011: 151).

Tıpkı Turgut Uyar'ın kendi hayatında olduğu gibi "Meytup1960?" ve "Meytuptur 1961" şiirlerinde de bastırılmaya çalışılan bir keder ve o kedere eşlik eden pasif bir isyan vardır.

KAYNAKÇA

- Akkoç, D. A. (2014), Turgut Uyar'ın Çocuklarıyız, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altan, E. (2022), Tomris Uyarla Turgut Uyar Üzerine Söyleşi Ben Koşarım Aşağlara, Koşarım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çolak, V. (2016), Şiir Nedir ve Nasıl Yazılır?, İstanbul: İkaros Yayınları.
- Çolak, V. (2019), Şiir Diyalektik Değilse Şiir Üzerine Düşünce Uçları, Ankara: Klaros Yayınları.
- Dayanç, M. (2009), "Yeni Kitap" Dergisinde On Yazar-On Mülakat, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Eagleton, T. (2011), Şiir Nasıl Okunur, (Çev: Kaya Genç), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Grömling, A. (2005), Michelangelo Buonarroti Hayatı ve Eserleri (Çev: Dilek Zaptçioğlu), İstanbul: Literatür Yayıncılık
- İnce, Ö. (2021), Şiir ve Gerçeklik, İstanbul: Sia Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2018), "Sanatta Modernizm ve Modernist Şiir Üzerine Bir Deneme", Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 2018, cilt: 3, sayı 5, sayfa: 1-24.
- Karaca, A. (2010), İkinci Yeni Poetikası, Ankara: Hece Yayınları.
- Karaca, N. T. (1992a), Celal Sahir Erozan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kızılcılık, S. (1996), Postmodernizm Dedikleri, İzmir: Saray Medikal Yayıncılık.
- Koçak, O. (2011), Bahisleri Yükseltmek Turgut Uyar Şiirinde Kendini Yaratma Deneyimi, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koçak, O. ; Göktürk, Y. (2018), Turgut Uyar ve Başka Şeyler A'dan Z'ye Bir Konuşma, İstanbul: Metis Yayınları.
- Özlem, D. (2019), Hermeneutik ve Şiir, İstanbul: Notos Kitap.
- Polat, A. (2015), "Toplumcu Şiir Söyleminde İkinci Yeni Düşmanlığı", Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, yıl: 7, sayı: 14, sayfa: 187-193
- Tezcan, S. (2019), Dasein ve Kendisi İçin Varlıkta Var Olma Sorunu, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uyar, T. (2021a), Büyük Saat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uyar, T. (2021b), Korkulu Uсталık, (Haz: Alaattin Karaca), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Turgut Uyar is one of the New Poets II, who has gained an important place in Turkish poetry. In this study, Turgut Uyar's poems titled "Meytup 1960?" and "Meytuptur 1961" were examined. The poems, which were examined by taking into account Turgut Uyar's era, poetics of poetry and life, were read with a sociological and psychoanalytic critical point of view, and the results reached were evaluated. The views of Schleiermacher and Dilthey, important names in Hermeneutics, were also used during the examination.

Turgut Uyar's poetry emerges from real life, and when he carves out the excesses in that life like a sculptor, what appears is Uyar's poetry. It is a fact that when we turn from traditional to modern life, from modern life to postmodern life in real life, family structures and human perception change. 1961, when Turgut Uyar wrote these poems, is an important turning point. In Turkish social life after 1950, the number of people migrating from villages to cities and even abroad to work abroad increased in the 1960s and later. When the mother and father are forced to work full-time under difficult conditions, the child either lives in the home of a superior generation such as grandparents, or in his own home under the supervision of a caregiver without being able to spend much time with the mother and father, or at home with his older sister or brother, who is also a different child. It grows inside, between four walls, in front of the window, and with snacks.

There is a similar story in Uyar's childhood, especially in his own children. This story has almost become the story of subsequent generations since those years. Uyar brought these children and their voices into his poems in his analyzed poems. It is possible to see people traumatized by modern life, such as the child in the analyzed poems, in various poems of Uyar. Thus, it can be seen that modern life and its impersonal and spiritual behaviors and standard ways of living are criticized in these poems in new and different ways that are not clichés.

When these two poems of Turgut Uyar, his poetics and poems in general are examined, the following can be said for him: Uyar is an observer, an incompatible individual who looks around modern society with the attention of a flaneur; It can be said that his poems are generally included in the modernist poetry genre. Modernist poetry is a poem that was born within the modern world but is oppositional and reactionary to it. Uyar's definition of poetry is also quite compatible with this attitude of modernist poetry. The main theme of the poem was created based on a child who is left alone at home due to his parents' long working hours in urban life and grows up away from his parents' love and attention.

For Uyar, poetry is not what speaks directly, explains, or has measurable beauty, but rather what makes one feel and suggest (Uyar, 2021b: 255-256). The reader feels the sadness of the child and senses and feels disturbed by the working conditions of the parents, which cause his loneliness through his own mental process, and the modern and capital world beneath him. In his poetry, Uyar leaves the reader alone with feelings of loneliness, alienation, boredom, and depression, which can be called the wounds inflicted on the human soul by modernism, modern cities, industrialization, and consumer society.

Uyar does not underline the parts he criticizes with a red pen, but explains them in a veiled, indirect and ironic language. It is seen that daily and natural language is aestheticized in poems. It is not a tonal harmony that carries the emotion of the poem, it is the child's voice that is carried into the poem as naturally as possible. Structurally, an attempt was made to give these poems a letter form; Thus, both an innovation was tried and genres were mixed together, contrary to the strict boundaries of modernism.

Turgut Uyar says in his poems that he wants to "reduce humans to their place in nature". Because, according to him, human salvation is possible in a very natural life (Uyar, 2021b: 461). The following words given by Orhan Koçak in his book about Turgut Uyar are an accurate characterization: For Turgut Uyar, "everything is like 'writing the poem of life' and 'living as long as you write your poem'. Turgut Uyar's only poem is life." (Koçak, 2011: 151)

"Meytup1960?" and "Meytuptur 1961", there is a grief that is tried to be suppressed and a passive rebellion that accompanies that grief. Just like in Turgut Uyar's own life...

XX. YÜZYILDA AVRUPA'DAKİ DÖNÜŞÜMLER VE DOĞU AVRUPA'NIN ŞEKİLLENMESİ

Ali ÇAKIRBAŞ^{1*}

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir, Türkiye

*acakirbas@nevsehir.edu.tr

+ ORCID: 0000-0002-2217-5392

Öz-Birinci Dünya Savaşı XX. Yüzyılında ortaya çıkan kaosu ana sebeplerinden birisi olmuştur. Savaş sonrası Batı emperyalizmi ve yükselen milliyetçilik çok uluslu imparatorlukları parçalayıp ortaya yeni ulus devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu gelişmeler yaşanırken ardında çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ya da yaralanmasına yol açtığı gibi ekonomik olarak da büyük bir çöküşü beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu insani ve yapısal yıkım yüzyıl boyunca Avrupa'ya ve dünyayı hemen her alanda büyük değişikliklere zorlamıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan Rusya'daki Bolşevizm, İtalya'daki Faşizm ve Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm Avrupa'nın siyasi yapısında yeni kırılmalara neden olarak yeni bir dünya savaşına zemin hazırlamıştır.

Birinci Dünya savaşından galip çıkan müttefikler 1919'da Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya koyduğu 14 noktadan oluşan ilkeler Doğu Avrupa'nın modern siyasi yapılanmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi ülkeler, Wilson'un savunuculuğunu yaptığı, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını ön plana çıkartan bu ilkeler sayesinde oluşturulmuştur. Wilson'un savaş sonrası yeni barış düzenini sağlamaya yönelik ileri sürdüğü halkların, kendi kaderlerini tayin etme hakkına ve uluslararası siyasi statülerini hiçbir müdahale olmaksızın belirleme özgürlüğüne sahip olmaları anahtar kriter haline gelmiştir.

Doğu Avrupa'da bu günkü sınırlar XX. Yüzyılda meydana gelen ve etkisi hala devam eden değişimin bir neticesi olmuştur. Savaşın sona Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Çarlık Rusya, Almanya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu sonlanarak toprakları üzerinde yeni siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları, Doğu Avrupa'nın siyasi haritasını radikal bir şekilde değiştirmiş ve ortaya çok sayıda egemen devlet çıkarmıştır. Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı sonunda Arupadaki imparatorlukların yıkılması ile başlayan dönüşümü ile Doğu Avrupa'nın şekillenmesi üzerine kurgulanmıştır. Birçok siyasi tarih çalışmalarında oldukça kapsamlı ve detaylı olarak ele alınan bu dönüşüm kısaca verilmeye çalışılmıştır. Avrupa'daki bu dönüşüm sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin kuruluşuna zemin hazırlayan etkenler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler- Birinci Dünya Savaşı, Avrupa, Doğu Avrupa.

TRANSFORMATIONS IN EUROPE AND THE SHAPING OF EASTERN EUROPE IN THE XX CENTURY

Abstract -The First World War was one of the main reasons for the chaos that emerged in the XX century. Post-war Western imperialism and rising nationalism broke up multinational empires and paved the way for the establishment of new nation-states. However, while these developments were taking place, they not only caused the death or injury of many people, but also brought about a major economic collapse. This human and structural destruction has forced Europe and the world into major changes in almost every field throughout the century. Bolshevism in Russia, Fascism in Italy and National Socialism in Germany, which emerged in this context, caused new fractures in the political structure of Europe and paved the way for a new world war.

The allies who won the First World War came together at the Paris Peace Conference in 1919. The principles consisting of 14 points put forward by the President of the United States, Woodrow Wilson, played an important role in the modern political structuring of Eastern Europe. In particular, countries such as Czechoslovakia and Yugoslavia were created thanks to these principles advocated by Wilson, which highlighted the right of nations to self-determination. The key criterion that Wilson put forward to ensure the new post-war peace order has become that the people have the right to self-determination and the freedom to determine their international political status without any interference.

Today's borders in Eastern Europe are a result of the changes that took place in the XX century and whose effects are still ongoing. After the war, the Austro-Hungarian Empire, Tsarist Russia, the German Empire, and the Ottoman Empire ended and new political structures emerged on their lands. The peace treaties signed at the end of the First World War radically changed the political map of Eastern Europe and created a large number of sovereign states. This study is based on the shaping of Eastern Europe with its transformation that started with the collapse of the European empires at the end of the First World War. This transformation, which has been discussed comprehensively and in detail in many political history studies, has been tried to be briefly given. After this transformation in Europe, the factors that paved the way for the establishment of Eastern European countries were emphasized.

Keywords – World War I, Europe, Eastern Europe.

GİRİŞ

XX. yüzyılın ilk yarısına hâkim olan siyasi kaosun tetikleyici unsuru olan Birinci Dünya Savaşı'nın temelinde Batı emperyalizminin paylaşım mücadelesi, yükselen milliyetçilikler ile askeri alanlarda yaşanan rekabet bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, 1914 ve 1918 yılları arasında başta Avrupa olmak üzere bütün dünyayı etkilemiş, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ya da yaralanmasına yol açarak arkasında büyük bir yıkım ve kaos bırakmıştır. Bu bağlamda sebep olduğu insani ve yapısal yıkım sonucunda oluşan sosyal ve ekonomik krizlerle Avrupa'yı ve dünyayı neredeyse yaşamın her alanında büyük ölçüde değiştirerek yüzyılın geri kalanında siyasi sarsıntılara zemin hazırlamıştır. Rusya'da yaşanan Bolşevik ihtilaline, İtalya'da Mussolini'nin liderliğinde Faşizmin iktidara gelişine, Almanya'da Hitler ile Nasyonal Sosyalizmin, yönetimi kontrol etmesine zemin hazırlayarak Avrupa siyasal yapıları üzerinde kırılmalar yaratmış yeni bir dünya savaşına kapı aralanmıştır (Küntay, :2014, 73-75). Merkez güçlerin yenilgisi Avrupa'da tam bir çöküşe zemin hazırlamıştır. 1917 Bolşevik devrimi Rusya'yı nasıl tarumar ettiyse, 1918 sonbaharında ortaya çıkan devrim orta ve güneydoğu Avrupa'da benzer bir etkiye neden olmuştur (Hobsbawm, 1996: 42).

Güneydoğu Avrupa'da yaşanan bu Bolşevik Devrimi, Avusturya Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran savaşın sonucunda İmparatorlukların ortadan kalkması, kendi bölgelerini istikrarsızlaştırarak gelecekte çıkacak çatışmalara yol açmıştır. Savaşın sonunda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler ve imzalanan antlaşmalar, başta Avrupa olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde siyasi düzenin yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur (Link, 1972: 252-256). Siyasi boyutları ile savaş, imparatorlukları siyasi olarak yok ederek coğrafi sınırları dönüştürmüş, kırılan yeni ulus devletler yaratmıştır (Wolff, 2020: 2-5). Savaşı galibiyetle neticelendiren müttefik güçlerin Avrupa haritasını yeniden yapılandırmak için bir araya geldiği 1919 Paris Barış Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya koyduğu ilkeler, Doğu Avrupa'nın şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Genel olarak Wilson'un savaş sonrası ileri sürdüğü yeni düzen, halkların, kendi kaderlerini tayin etme hakkına ve uluslararası siyasi statülerini hiçbir müdahale olmaksızın belirleme özgürlüğüne sahip olmaları ilkelerine dayanmaktadır. Bu ilkeler, hem Doğu-Orta Avrupa'da hem de Güneydoğu Avrupa'da siyasi düzen için anahtar kriter haline gelmiştir. Her toplum, belirli dil ve etnografik kriterlerin karşılanması şartıyla, kendi başına bir ulus devlet yaratmakta özgür olmuştur. 1919/1920 barış antlaşmaları ile egemen güçler, liberal demokratik anayasalara ve refah devleti sistemlerine sahip ulus devletler yaratarak, Baltıklardan Balkanlar'a uzanan bir yandan devrimci Bolşevik Rusya'ya, diğer yandan revizyonist Almanya'ya karşı bir koridor oluşturmuştur (Calic, 2019: 70-72).

1. AVUSTURYA MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN DAĞILMASI

Avusturya-Macaristan, bir yanda Habsburg Hanedanı ile Alman asıllı Avusturyalılar ve diğer yanda Macaristan'daki Magyar siyasi seçkin arasındaki uzlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapı, Orta ve Doğu Avrupa'da hâkim olduğu coğrafyada yaşayan Çekler, Hırvatlar, Slovaklar, Slovenler ve Sırlar gibi diğer halkları Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birlikte tutmayı başarmıştır. Düalist yönetim yapısında iki ortak arasındaki farklılıklara ve milliyet sorunu üzerinden tekrarlayan krizlere rağmen imparatorluk, Avrupa uluslararası ilişkilerinde önemli bir güç olarak savaş sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Savaşa Almanya'nın yanında katılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, içerde yaşadığı birçok sorundan dolayı 1916-1917'den itibaren müttefiklerle barış antlaşması imzalamasının yolunu aramıştır (Armaoğlu, 2018: 79).

Avusturya, barış konusundaki teşebbüslerin sonuçsuz kalması ve Almanya'nın yardımları sebebiyle savaşı sürdürmek durumunda kalmıştır. Ancak ekonomik sıkıntılar ve Çek, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin bağımsızlık hareketleri nedeniyle durumunun daha da kötüleşmesi üzerine 18 Ekim'de İmparator Karl milli azınlıkların muhtariyetini kabul ederek federal bir sisteme geçileceğini duyurmuş ise de dağılmanın önüne geçememiştir. Transilvanya'da yaşayan Romenler milli birlik hareketine başlamalarının ardından Paris'te geçici Çek Hükümeti, 18 Ekim'de Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunu, Macarların 24 Ekim'de ayrı bir devlet kurduklarını, ilan etmeleri takip etmiştir. Dünya savaşında İtalyan cephesinde uğranılan yenilgi karşısında ateşkes antlaşmasından başka çözüm yolu kalmadığını anlayan İmparator Karl, İtalya ile 3 Kasım 1918'de Villa Gusti'de savaşı sonlandırma antlaşmasını imzalamıştır (Mütareke Metni için bakınız. "Terms of the armistice signed between the Allied and Associated powers and Austria-Hungary." Catalogue reference: ADM 116/1931, the UK National Archives, <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3670541>, Erişim Tarihi: 06.12.2023). Ateşkes Antlaşması; imparatorluğun dağılma sürecini hızlandırmış, 29 Ekim 1918 tarihinde Prag'da Çekoslovakya Devleti, yine aynı gün Zagreb'de, Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) devletinin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu hadiseler karşısında 30 Ekim'de Avusturya Almanları da Avusturya Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Macarlar ise, Kasım ayı ortalarında bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Böylece tahtsız kalan İmparator Karl, 18 Kasım'da devlet işlerinden çekildiğini duyurarak imparatorluk resmen tasfiye olmuştur (Stadler, 1968: 177-190).

2. ÇARLIK RUSYA'NIN YIKILMASI

Rus İmparatorluğu, XIX. yüzyıla kadar topraksız köylülerin toprak sahibi soylulara hizmet etmeye zorlandığı bir tür feodalizm olan serfligi uygulamıştır. 1861'de Rus İmparatorluğu nihayet serfligi kaldırmıştır. Serflerin özgürleşmesi, köylülere örgütlenmeleri için daha fazla özgürlük tanıyarak Rus Devrimi'ne giden olayların öni

açılmıştır. Rusya, sanayileşmesini Batı Avrupa ve ABD'den çok daha sonra gerçekleştirmiştir. Rus sanayisinde yaşanan gelişmeler, XX. yüzyılın başlarında, muazzam sosyal ve politik değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. 1890 ile 1910 arasında, St. Petersburg ve Moskova gibi büyük Rus şehirlerinin nüfusu neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu durum Rus sanayi işçi sınıfının aşırı kalabalıklaşması ve yoksul yaşam koşulları ile mücadele etmesiyle sonuçlanmıştır (Carr, 1998: 31-33).

Rus işçilerinin monarşiye karşı büyük protestoları, 1905 Kanlı Pazar katliamına yol açmıştır. Bu yaşananların sonunda "Duma" açılarak Rusya'da meşruti düzene geçilmiştir. Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşı'na girişi ve savaşın doğurduğu sosyal ve ekonomik krizler, içerde sosyalist hareketleri daha da güçlendirmiştir. Yönetim aleyhinde grevlerin ve gösterilerin arttığı bir süreçte 12 Mart'ta geçici Kerensky Hükümeti kurulmuş, Çar Nicholas tahttan çekilmiştir. Ancak geçici hükümet savaşın yarattığı ekonomik ve sosyal olumsuzluklara çözüm üretemediğinden Rusya'da iç karışıklık daha da artmıştır. Bolşevik Parti lideri Vladimir İlyiç Lenin liderliğindeki solcu devrimciler, 6 ve 7 Kasım (Eski takvime göre 25-26 Ekim gecesi) 1917'de Duma ve geçici hükümeti devirerek yönetimi ele geçirmişlerdir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'da Kızıl ve Beyaz Ordular arasında iç savaş başlamıştır. Bolşevikler geçici Kerensky hükümetini devirdikten sonra, Petrograd İşçileri ve Askerleri Rus Hükümeti'nin kararı ile 8 Kasım 1917'de bir Barış Kararnamesi yayınlamışlardır. Bu kararname ile savaşan tarafların adil bir barış düzenlemesi için toplanması gerektiği bildirilmiştir. Savaş sonunda imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarına göre, Bolşevik Rusya, Polonya'nın ve Baltık bölgelerinin yanı sıra Ukrayna'nın devasa bölgelerini de kaybetmiştir (Acar, 2004: 166).

3. ALMAN İMPARATORLUĞU'NUN SONA ERMESİ ve VERSAY DÜZENLEMESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Amerika'nında İtilaf Devletleri safında savaşa girmesiyle cephelerde ağır yenilgilere uğramaya başlayan Almanya İmparatorluğu, içerde sosyalist hareketlerin yarattığı kaos ortamının da etkisiyle savaştan çekilme kararı almıştır. 9 Kasım'da II. Wilhelm tarafsız Hollanda'ya sığınarak egemenlik haklarından vazgeçince Almanya'da imparatorluk rejimi son bulmuş ve aynı gün Alman Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Yeni kurulan hükümet, 11 Kasım 1918'de çok ağır şartlar içeren bir ateşkes anlaşmasını kabul ederek savaştan çekilmiştir. Savaştan sonra Almanya'da yaşanan karışıklıklar ve ihtilâl teşebbüsleri arasında 6 Ocak 1919 tarihinde Weimar'da toplanan ve çoğunluğunu sosyal demokratların teşkil ettiği Millî Meclis, Friedrich Ebert'i cumhurbaşkanı olarak seçmiştir (Kitchen, 2000: 20-24).

28 Haziran 1919'da, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren anlaşması, Paris yakınlarındaki Versay Sarayı'nda Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır. (Versay Antlaşmasının Tam Metni için Bakınız: https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf, Erişim Tarihi: 06.12.2023). Müttefiklerin liderleri, İngiliz Başbakanı David Lloyd George, Fransa

Başbakanı George Clemenceau ve ABD Başkanı Woodrow Wilson temsilcilerini göndermişlerdir. Versay'a katılan diplomatlar, savaş sonrası oluşturulacak olan yeni düzenin belirlenmesi için çalışmalar yürütmüştür. Versay Antlaşması ile savaşın mağluplarından olan Almanya'ya, yeniden kıta Avrupa'sını tehdit edecek duruma gelememesi için ezici koşullar dayatılmıştır. Bu koşullar, ağır savaş tazminatı, Alman ordusunun sınırlandırılması ve Almanların yoğun olarak yaşadığı toprakların yeni kurulacak olan devletler lehine paylaşılmasını içermektedir. Bu çerçevede 40 yıl önce ele geçirilen Alsace-Lorraine, yeniden eski sahibi Fransa'ya bırakılmak zorunda kalmıştır. Sanayi bölgesi olan Saar, 15 yıllığına Milletler Cemiyeti'nin yönetimine bırakılmıştır. Kuzey Schleswig'i ise Danimarka'ya verilmiştir. Belçika, Eupen ile Malmedy'yi alırken, Renanya bölgesi de askerden arındırılmıştır. Yani hiçbir Alman askerî gücü ya da savunma mekanizmaları bu bölgeye giremeyecektir. Savaş sonunda kurulan Çekoslovakya, Almanya'dan Hultschin bölgesini almıştır. Polonya ise Doğu'da, Almanya'dan Batı Prusya'nın bazı kısımlarını ve Silesia'yı topraklarına dahil etmiştir. Doğu Prusya'da Baltık Denizi kıyısında küçük bir toprak şeridi olan Memel, Litvanya'nın denetimine bırakılmıştır. Büyük oranda bir Alman şehri olan Danzig ise Milletler Cemiyeti'nin koruması altında serbest bir şehir hâline getirilmiştir. Almanya Avrupa dışındaki tüm kolonilerini kaybetmiştir. Özet olarak Almanya, yaklaşık 6,5–7 milyon olmak üzere nüfusunun onda birini ve Avrupa'daki topraklarının yüzde 13'ünü yani 43.000 kilometre kareden fazlasını kaybetmiştir (Henig, 1995: 67).

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA AVRUPA'DA KURULAN DEVLETLER

4.1. Avusturya

12 Kasım 1918'de kurulan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladığı St. Germain Anlaşması ile Avusturya, Alman unsurların dayanmış olduğu milli bir birliğe ulaşmıştır. Birinci Cumhuriyet olarak anılan Avusturya devletinin toprak sınırlarını belirlerken, müttefikler, etnik grupların yoğun ve farklı sınırlar içinde yaşamadıkları bir imparatorluktan bir ulus-devlet kurma temel sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Avusturya; Yukarı Avusturya, Aşağı Avusturya, Steiermark, Karintiya, Tirol, Salzburg ve Vorarlberg'in bitişik Alman veya Alman hâkimiyetindeki bölgelerinin yanı sıra Burgenland eyaleti haline gelen Batı Macaristan'ın bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Ancak imparatorluk altında, bu vilayetler arasında özel bir "Avusturyalı" kimliği veya milliyetçiliği gelişmemiştir (Gerlich, 2000: 43-44).

Bu nedenle, ortak bir dil ve Habsburg Hanedanlığı aracılığıyla tarihsel bağlara rağmen, bu bitişik alanları bir arada tutmak için müttefiklerin baskısı bir süre daha devam etmiştir. İmparatorluk döneminde sanayinin gelişmiş olduğu bölgede kurulan Avusturya için, tarımın gelişmiş olduğu coğrafyada Macaristan'ın kurulmasından dolayı tarımsal destekten mahrum kalmasına neden olmuştur. Devletin kuruluşunda devlet şansölyesi Karl Renner, Avusturya'nın Almanya ile birleşme ve kaynaşma niyetini ilan etmiştir. Bu nedenle, yeni kurulan Avusturya Devleti, başından beri çok zayıf bir ulusal kimlik anlayışına sahiptir. Almanya ile

bütünleşme girişimleri, Saint Germain en Laye Barış Antlaşması (1919) ile yasaklandığından ulusal kimlik meselesi Avusturya siyasi sisteminin gelişimini kronik olarak etkilemiştir (Gerlich, 2000: 45). İki savaş arası dönemde Avusturya’da, Avusturya-Macaristan monarşisinin ve onun çöküşünün yapısal mirası olarak “taşınan” ve bu koşullardan beslenen bir dizi tutum ortaya çıkmıştır. Bu süreçte siyasi seçkinlerin tutumları çok önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz bu süreçte, zayıf ulusal kimliğin en önemli sonucu olarak Avusturya’nın, Almanya ile birleşmesi meselesi (Anschluss) neredeyse tüm siyasi partiler için en önemli hedef olarak belirlenmiştir (Boyer, 2010: 13-21).

1920’lerin ikinci yarısında bir siyasi radikalleşme süreci yaşanmış ve 1933’te parlamentarizmin çöküşüne yol açacak merkezkaç güçler ortaya çıkmıştır. Sosyal Demokratlar çoğunlukla pragmatik davranışa da, Avusturya-Marksist sosyalist ideolojinin bir özelliği, siyasi retorik olarak sol-radikal bir dili kullanmıştır. Politik rekabetin yükseldiği bu süreçte İtalya’daki Faşist rejimle yakın ilişkiler geliştiren ve Avrupa’da artan otoriter eğilimlerden etkilenen Başbakan Dollfuss, 1933 Mart’ında, demokratik rejime son verecek diktatörlüğünü ilan etmiştir (Gerlich, 2000: 45).

4. 2. Macaristan

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkenin yüzleşmek zorunda kaldığı yeni gerçekler, önceki çağdakilerden farklıdır. Macaristan eskiden Avusturya-Macaristan Monarşisi içerisinde yönetici konumunda olan devletlerden birisidir. Yüzyılım başlarında, güçlü liberal eğilimlerle hızla modernleşen bir devlet olması yanında, aynı zamanda etnik konularla ilgili ciddi sorunları olan bir devlettir. Monarşinin ve tarihi Macaristan’ın çöküşü, Károlyi Kontu yönetimindeki 1918 radikal demokratik devrimiyle sonuçlanmıştır. Monarşiye karşı demokratik güçler bir koalisyon hükümeti kurmuş, demokrasiyi savunan sosyal ve siyasi reformlar başlatmıştır. Ayrıca Macar Devleti’nin bütünlüğünü korumaya ve barış müzakerelerinde adil muamele görmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ancak, savaşın doğurduğu sosyal ve ekonomik huzursuzluklar 1919’da Béla Kun yönetimindeki radikal kıvılcı devrimin önünü açmıştır (Ilonszki, 2000: 242). Ekim 1918’de, askeri yenilginin ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun çöküşünün ardından Béla Kun Macaristan’ı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etmişse de bu yönetim, Michael Karoly’nin öncülüğünde Macar asillerin oluşturduğu milli Macar ordusu tarafından sonlandırılmıştır. Her iki devrim de yüksek derecede bir idealizm tarafından beslenmiştir. Kont Károlyi’nin, uluslararası ilişkilerde demokratik normlara ve standartlara inanmasına karşın, Béla Kun, düşman devletlerdeki ezilen işçi sınıflarının ortak çıkarlarını önemsemiştir. Her ikisi de benzer şekilde halkların kendi kaderini tayin etme hakkının ihmal edilmesi konusunda endişe duymuştur. İki devrimin başarısızlığı, Macaristan’da iki savaş arası dönemde demokratik fikirlerin gözden düşmesiyle sonuçlanmıştır (Armaoğlu, 2018: 95).

Savaştan sonra sadece Avusturya imparatorluğu dağılmakla kalmamış, başta Fransa olmak üzere Batılı müttefikler

Macaristan’ın tarihsel süreçte hâkim olduğu coğrafyaya sahip olmasının önüne geçmişlerdir. Sözde ulusların kendi kaderini tayin hakkı adına Trianon Barış Antlaşması ile Karpat Havzası’nda coğrafi ve ekonomik açıdan tutarlı ve dayanıklı bir oluşum olan ve Avrupa’nın en uzun süreli tarihi sınırlarına sahip olan bin yıllık Macaristan Krallığı parçalanmıştır. Macarların pazarlık dahi yapma imkânı bulamadığı anlaşma ile Macaristan, tüm limanlarının ve geniş doğal kaynaklarının, endüstrisinin, demiryollarının ve diğer altyapısının % 90’ını kaybetmiştir. Yeni devlet, tarihi Macaristan coğrafyasının ancak %32,7’sine hâkim olabilmştir. Macaristan’ın Trianon Barış Antlaşması ile büyük toprak kayıpları yaşamasının doğurduğu hayal kırıklığı revizyonist politikalara ve Macaristan’ın 1920 yılında tekrar Krallık rejimini ilan edilmesine yol açmıştır (Ilonszki, 2000: 242). Macaristan’da yaşanan bu gelişmeler, İsviçre’de hayatını sürdürmekte olan son Avusturya Macaristan İmparatoru Karl’ı cesaretlendirmiş 1921 yılının Mart ve Ekim aylarında iki kez Macaristan Krallığına geçebilmek için girişimde bulunmuştur. Ancak bu girişimlerde Macar halkından yeterli desteği alamadığından başarısız olmuştur. Bu teşebbüs, Macaristan’da Habsburg Hanedanlığının yeniden canlandırılması anlamına geldiğinden, Macaristan’a İmparatorluğun mirasçıları olan Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya, askeri müdahalede bulunmak için hazırlık yapmalarına neden olmuştur. Avrupa’da revizyonist hareketlere karşı kurulan Küçük Antant devletleri bu şekilde Macar revizyonizmine karşı cephe almışlardır. İkinci Dünya Savaşına kadar Küçük Antant’ın Macaristan’dan duyduğu korku devam etmiştir (Armaoğlu, 2018: 95).

4. 3. Çekoslovakya

XX. yüzyılım başlarında, Çek ve Slovak entelektüelleri arasındaki temasların yoğunlaşmasının ardından, “Çeko-Slovak” oluşumu fikri bazı Çek ve Slovak liderler tarafından savunulmaya başlanmıştır. Kültürel farklılıklara rağmen, Slovaklar ve Çeklerle birlikte Habsburg statüsünden ayrılmak için ortak bir irade geliştirmişlerdir. 1917’de Birinci Dünya Savaşı sırasında Tomas Masaryk, Edvard Beneş ve Milan Stefanik ile birlikte Çekoslovak Ulusal Komitesi’ni kurmuşlardır. Ulusal Komite, kimseye danışmadan gerçek bir Çekoslovakya hükümeti gibi hareket etmeye başlamıştır. Emperyal sistemden cumhuriyetçi sisteme idari geçiş, barışçıl bir şekilde Çek milisleri tarafından işgal edilen Almanların yaşadığı topraklar dışında sorunsuz geçmiştir. Bu “askeri” müdahaleye rağmen, milliyetçi devrim tamamen barışçıldır. Halkın önemli bir kısmı, Ulusal Komite’nin otoritesini kabul etmiştir. Böylece komite, Çekoslovakya’nın idari çekirdeği haline gelmiştir. Kramar’ın önerisi ile Masaryk, Çekoslovakya’nın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kramar başbakan, Beneş Dışişleri Bakanı ve Stefanik savaş bakanı olarak seçilmiştir. Bununla birlikte, Masaryk’in cumhurbaşkanlığına yükseltilmesinden sonra, yeni oluşturulan cumhuriyetteki etkin güç, Kramar’ın eline geçmiştir (Bradley, 2000: 88-90). Habsburg Monarşisinin demografik kompozisyonunu andıran Çekoslovakya 13,5 milyonun üzerinde bir nüfusa

sahiptir. Nüfusun 8.7 milyonluk kısmını Çekler ve Slovaklar oluşturmuştur. Bununla birlikte kalan nüfusun, % 23,4'ü (3,1 milyon) Alman, % 5,6'sı Macar, % 3,4 Rutenyalı, % 1,3 Yahudi, % 0,6 Polonyalılar teşkil etmiştir. Aynı zamanda eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tüm endüstrisinin % 70 ila 80'inin kontrolünde tutmuştur. Bu kapasite, Çekoslovakya'yı, dünyanın önde gelen sanayileri arasına taşımıştır. Hafif ve ağır sanayinin çoğu, Alman çoğunluğun yaşadığı Sudetenland bölgesinde bulunmaktadır. Buradaki çoğu sanayi kuruluşu Almanlar ve Alman bankaları tarafından kontrol edilmekteydi (Bartlova, 1995: 160-165). Ayrıca yeni devlet, etnik çeşitliliği, Çek ve Slovak halklarının ayrı tarihleri ve büyük ölçüde farklı olan dini, kültürel ve sosyal gelenekleriyle ilgili sorunlarla karakterize edilmiştir. Çekoslovakya Almanları ve Macarlar yapılan bölgesel yerleşimlere açıkça karşı çıkmışlardır. Anayasa, "Çekoslovak ulusunu" Çekoslovak devletinin yaratıcısı ve temel kurucusu olarak tanımlamış ve Çekçe ve Slovakçayı resmi diller olarak kabul etmişti. Edvard Beneş'in Barış Konferansı'nda verdiği sözlere rağmen, anayasada yalnızca Çekoslovaklar ve Ruthenler "yönetici halklar" olarak tanınırken, diğerleri azınlık olarak tanımlanmıştır. Alman mahalleleri uzun süre işgal rejimi altında kalmıştır. Slovakya, Macar yöneticilerin yerlerine Çekler tarafından ilhak edilmiş bir eyalet olarak ortaya çıkmıştır. Ruthenia'ya ise vaat edilen özerkliği hiçbir zaman elde edememiştir (Bradley, 2000: 88-90).

Ortaya çıkan bu gelişmelerden sonra Çekoslovakya, Orta Avrupa'daki sömürge işgalinin benzersiz bir örneği haline gelmiştir. Kısa süre sonra Slovaklar bile ayrı bir millet olarak kabul edilmekte ısrar etmeye başlamışlardır. Almanlar ise, Çekoslovakya'nın kuruluşundan itibaren en isteksiz vatandaşları olduklarını kısa sürede göstermişler ve ayrılıkçı Almanların nihai fikri, daha sonra Alman (Weimar) cumhuriyetinin bir parçası olacak olan Avusturya Cumhuriyeti'ne katılmaktır. Dolayısıyla, Prag'daki hükümetin bu ulusal meydan okumaya karşı ayrılıkçı bölgelere asker göndermekten başka seçeneği kalmamıştır. Yaşanılan iç krizlerin yanında Avrupa'da yükselmeye başlayan revizyonist eğilimler ise, iç krizleri tetikleyecek nitelikte başka bir tehdit unsuru olarak belirmiştir. Bütün bu sorunlar karşısında ilk günden itibaren, Çekoslovakya, kader birliği içinde bulunduğu Küçük Antant'a ve Avrupa dengesinde üstünlük kazanmış olan Fransa'ya sımsıkı sarılmış ve Almanya tarafından ilhak edilinceye kadar da böyle kalmıştır (Armaoğlu, 2018: 96).

4. 4. Yugoslavya

Bütün Güney Slavlar için ilk devlet fikri, XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu fikir, güney Slavların çeşitli imparatorluklar altında yüzyıllarca süren işgalden sonra kaybettikleri özgürlüğü yeniden kazanmalarının tek yolunun olduğuna inanan Hırvat yazar ve aydınlarının vizyoner düşüncelerinin bir ürünüdür. Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında Ante Trumbic, Ivan Mestrovic, Nikola Stojadinovic gibi Habsburg İmparatorluğu'nun altındaki Güney Slav topraklarının bağımsızlığı için hareket eden siyasi figürler, Londra'ya kaçarak Güney Slavlarını temsil edecek bir komite oluşturmuşlardır (Akarşlan, 1992: 11).

Sırp, Hırvatlar ve Slovenlerden oluşan bu komitenin çalışmaları sonucunda 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çökmesi ve Sırp Krallığı'nın oluşumunun ardından Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulmuştur. Sırp Karayorgiyevic Hanedanı'ndan Prens Alexander'ın babası Peter, kral ilan edilmiştir. Yeni kurulan devlet uluslararası toplum tarafından 10 Eylül 1919'da imzalanmış olan St. Germain Barış Anlaşması ile tanınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri de, Krallığı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır (Dragnich, 1992: 48).

1918'de Avrupa siyasi haritasında görünecek tüm devletler arasında, Yugoslavya şüphesiz en çeşitli ve en karmaşık olanıdır. Karadağlıları, Bosnalı Müslümanları ve Makedonları da içeren Slovenler ve "Sırp-Hırvatlar" ın kabaca 12.5 milyonluk Yugoslav nüfusunun yaklaşık % 83'ünü temsil etmiştir. Ayrıca, sınırları içinde yaklaşık yirmi başka etnik azınlık yer almıştır. Sosyo-ekonomik yapısı itibarıyla Yugoslavya, adeta bir mozaik benzerindedir. Yeni sınırlar, zaman içinde gelişen ekonomik bölgeleri ikiye bölmüş ve yeniden düzenlenmiştir. Çok ırklı görünüme sahip olan devlet, değişen parasal, vergilendirme, altyapı ve yasal sistemler düzeyinde büyük eşitsizliklere sahip yedi farklı tarihi varlığı miras almıştır. Yeni ulusu oluşturan tüm bölgeler çoğunlukla tarım nüfusundan oluşmuştur. Sınai ve ticari faaliyetler ise, uzun süredir Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan Hırvatistan ve Slovenya'da gelişmiştir (Calic, 2019: 71-72).

Devletin kuruluş aşamasından itibaren karşılaşmış olduğu iki önemli sorundan birincisi, ülkenin doğal bir limana sahip olmamasıdır. Adriyatik'te yer alan önemli limanlardan Fiume, krallığın kontrolü altına alınmış ise de, baskılar neticesinde 1924 anlaşması ile İtalya'ya bırakılmak zorunda kalmıştır. Diğer bir önemli sorun ise, diğer devletlerde olduğu gibi çok etnikli yapıdan kaynaklanan sorunlardır. Nüfusun üçte birini oluşturan Katolik Hırvatlar ile nüfusun yarısını teşkil eden Ortodoks Sırp arasında geçimsizlik, devletin kuruluşunda başlamış ve artarak devam etmiştir. Hırvatların federal bir yapı oluşturarak, bu yapı içinde kendi liderliklerinde güney Slav birliğini kurma isteklerini reddeden Alexander, 1929 yılında parlamentoyu feshedip krallığını ilan etmiş ve devletin ismini de Yugoslavya olarak değiştirmiştir. Özellikle Macaristan'ın revizyonizmi karşısında, Yugoslavya Kral Alexander döneminde, Fransa ile yakın münasebetler kurarak, Küçük Antant'ın bir üyesi olmuştur (Holzer, 2000: 335-340).

4. 5. Polonya

Polonya, Çarlık Rusya'sının yıkılmasından ortaya çıkan Güneydoğu Avrupa'da kurulmuş devletlerinden biridir. 1795 yılında Rusya, Prusya ve Avusturya aralarında bir anlaşma yaparak Polonya'yı paylaşmışlar ve Polonya Avrupa haritasından silinmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda Rusya'nın işgali ile bağımsız devlet olma geleneği kaybedildikten sonra XIX. yüzyıl boyunca, Polonya halkı egemen bir Polonya devletini yeniden inşa etmek için son derece ısrarlı ve tutkulu bir mücadele yürütmüştür. XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan entelektüel ve sanatsal iklim, Polonya'nın özyönetim taleplerinin büyümesini teşvik

etmiştir. Bu süreç boyunca, modern milliyetçilik şekillenmiş ve kıta boyunca kalabalık bir takipçi kitlesini hızla geliştirerek zamanının en dinamik ve çekici siyasi doktrini haline gelmiştir. Bu tarihsel geçmiş, Polonya'yı yeni kurulan tüm diğer devletlerden ayıran bir özelliktir. Diğer bir önemli husus ise, Polonya ulusunun Avrupa'nın en büyük etnik gruplarından biri olmasıdır. ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de yayınladığı beyannamenin 13. maddesi çerçevesinde siyasi, ekonomik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınarak bağımsız bir Polonya devletinin kurulması gerektiği açıklanmıştır. (Beydilli, 2007: 313-314).

Savaş sonrasında Roman Dmowski ve Paderewski'nin 29 Haziran 1919'da imzalamış oldukları Versay Barış Antlaşması ile nihayet bir Polonya Devleti tartışmalı sınırlar içinde de olsa tekrar kurulmuştur. Yeni devlet, Posen'in tamamını, Batı Prusya topraklarının bir kısmını içermiştir. Ağırıklı olarak Alman olan ancak XVI. yüzyılda olduğu gibi Polonya için ekonomik açıdan hayati önem taşıyan bir şehir olan Danzig liman kenti, serbest şehir olarak ilan edilmiştir. Müttefiklerin arabuluculuğu ile Silezya'nın etnik açıdan karışık sanayi ve madencilik bölgesi, Almanya ve Polonya arasında bölünerek Polonya daha sanayileşmiş doğu bölümünü almıştır (Armaoğlu, 2018: 103).

Sınırları tanımlamanın olağanüstü zorlukları ve etnik çeşitlilik Polonya Devleti'ni kuruluş döneminde oldukça meşgul etmiştir. Parçalanmış olan imparatorlukların oluşturduğu azınlıklar meselesi ve etnik kargaşa, sınırların haricinde kalmış olan öz topraklar üzerindeki iddialar, bütün Avrupa'da olduğu gibi Polonya'da da istikrarsızlık oluşturmaya devam etmiştir. Yüzbinlerce Alman, ister gönüllü olarak ister Polonya makamlarının idari baskısı sonucu, devredilen topraklardan Reich'a göç etmek zorunda kalmıştır. Polonya'nın doğudaki sınırları, Rus devrimlerinin ve iç savaşın yansımalarıyla şekillenmiştir. Josef Pilsudski, Litvanya ve Polonya'nın batı Ukrayna'daki hâkimiyetiyle, Kiev merkezli yeni bir federasyon kurarak Rus emperyalizmini engellemek için Polonya liderliğinde bir Doğu Avrupa konfederasyonu kurmayı öngörmüştür. Bu amaçla Rusya'daki iç savaştan faydalanmak isteyen Pilsudski 1920'de Ukrayna'ya askeri bir saldırı gerçekleştirmiştir. Ancak bu saldırıda başarısız olan Polonya güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hatta Kızıl Ordu Varşova'ya kadar ilerleyerek Polonya'yı antlaşma imzalamaya zorlamıştır. 1921'in başlarında Riga'da Beyaz Rusya ve Ukrayna'daki tartışmalı bölgeleri Polonya ile Sovyet Rusya arasında ikiye bölen barış anlaşması imzalanmıştır. İktidar mücadeleleri ve iç istikrarsızlıkla dolu geçen kuruluş sancıları içinde Genç Polonya Cumhuriyeti Pilsudski'nin önderliğinde 17 Mart 1921'de anayasasını ilân ederek yapılanma sürecine girmiştir. İç karışıklıkları nedeniyle iktidardan çekilen, Pilsudski, 1926'da bir darbeye iktidarı ele geçirmiş otoriter bir rejim inşa etmiştir. Pek çok açıdan, Polonya'nın kuruluşu 1918'deki yüksek beklentilerin gerisinde kalmıştır. Orta Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, demokrasiyi yerleştirme girişimi başarılı olamamıştır. Azınlık halkları giderek kötüleşmiş ve

antisemitizm genel nüfusta gözle görülür bir şekilde yükselmiştir (Beydilli, 2007: 313-314).

Polonya'nın savaş sonrası dış politikasının merkezinde, Polonya'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti eden Fransa ile siyasi ve askeri bir ittifak kurma düşüncesi yer almıştır. Fransız destekli Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ittifakı olan Küçük Antant'a katılmaya çalışsa da, Çekoslovak'ın Polonya'nın toprak emellerine dair şüpheleri, bu üyeliği engellemiştir. 1926'dan başlayarak, Josef Pilsudski'nin ana dış politika hedefi, Polonya'nın güçlü komşuları olan Sovyetler Birliği ve Almanya arasında denge sağlamak olmuştur. Pilsudski, iki ülkenin Polonya'ya karşı uyumlu bir şekilde harekete geçmesine neden olabilecek tavırlar almaktan kaçınmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Polonya, 1930'ların başında her iki ülke ile saldırmazlık anlaşmaları imzalamıştır. Pilsudski'nin ölümünden sonra dışişleri bakanı Józef Beck bu politikayı sürdürmeye devam etmiştir (Armaoğlu, 2018: 103).

4. 6. Litvanya

Litvanyalılar Baltık milletler grubuna dâhil bir topluluktur. Litvanyalıların ataları M.Ö. 3000 civarında orta Rusya'nın Volga bölgesinden Baltık bölgesine gelmiştir. M.S. 900-1000 civarında Roma ile kehribar ticareti yapmıştır. Bölgenin etnik zenginliği sebebiyle Litvanyalılar, Prusyalılar, Letonyalılar, Semigalyalılar ve diğerleri gibi farklı dil gruplarına ayrılmışlardır. Bölgeye Cermen Şövalyeleri tarafından yapılan saldırılar sebebiyle birçok yerel topluluk yok edilmiş veya asimile olmuştur. Bu tahribattan yalnızca Litvanyalılar ve Letonyalılar kurtulmuştur (Iwaskiw, 1996: 177).

Baltık Denizi'nin kıyısındaki bu küçük ülke uzun yüzyıllar boyunca sırası ile Tötonların, Polonya'nın ve İsveç'in egemenliği altında kaldıktan sonra, I. Petro zamanında Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. XIX. yüzyıldaki milliyetçi düşünceler, bu ülke üzerinde de etki bırakmış, 1905 ve 1907 yıllarında Litvanya'da birtakım ayaklanmalar yaşanmıştır. I. Dünya Savaş'ında Estonya ve Letonya ile birlikte Alman işgali altına düşen Letonya'da Alman işgal kuvvetleri, Litvanyalıların siyasi haklarını görmezden gelmiş, kişisel özgürlükleri kısıtlamıştır. Bununla birlikte, Litvanya aydınları mevcut jeopolitik durumdan yararlanmaya çalışmış ve Litvanya'nın bağımsızlığını yeniden tesis etmek için fırsatlar aramaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde 18-22 Eylül 1917'de Vilnius Konferansı'nda 20 üyeli Litvanya Konseyi oluşturulmuştur (Eidintas, 2015: 162-165).

1917'nin sonunda Almanya, Sovyet Rusya ile barış müzakerelerine hazırlanırken, Litvanya Konseyi'ne Almanya ile birleşmiş bir Litvanya devleti olduğunu kabul etmesi yönünde baskı yapılmıştır. Konsey, Almanya'nın talebini kabul etmiş ve bunun dört sözleşmeyle yasalacak olan "Litvanya devletinin Alman devletiyle kalıcı, güçlü bir birlikteliğinden" yana olduğunu açıklamıştır. Bu karar ABD ve Rusya'daki Litvanyalıların olumsuz tepkesine yol açmıştır. Konsey, Alman işgalinin bitmesinden sonra, Litvanya Bağımsızlık Yasası'nı, başkenti Vilnius olmak üzere, demokratik ilkelerle yönetilen bağımsız Litvanya Devleti'ni kurduklarını 16 Şubat 1918'de ilan etmişlerdir.

Ayrıca, kurucu mecliste Litvanya devletinin temellerinin ve diğer ülkelerle ilişkilerinin, tüm bölge sakinleri tarafından demokratik olarak seçilecek bir kurucu meclis tarafından belirleneceği ilan edilmiştir. Litvanya, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşı kaybeden iki ülke olan Almanya ve Rusya'nın ilgi alanlarının keşiştiği noktada yer almıştır. Bu iki devletin kendi sorunları ile uğraştığı süreçte oluşan boşluktan faydalanmak isteyen Polonya'da Litvanya topraklarında hak iddia etmiştir. Rusya ile Almanya arasında bir kordon oluşturmak isteyen Batılı ülkeler, Polonya'nın planlarına olumlu yaklaşması sonucu bağımsızlığını ilan ettikten sonraki süreçte Litvanya, Bolşeviklerle savaşırken Polonya Vilnius'u ve doğu Litvanya'nın bir bölümünü ele geçirmiştir. İki savaş arası dönemde Litvanya, Almanya, Sovyet Rusya ve Polonya ile sürekli bir çatışma içerisinde olmuştur (Eidintas, 2015: 165-167).

4. 7. Estonya

Estonya, Letonya halkı ile birlikte 1300'lere kadar milli birlikten yoksun küçük krallıklar şeklinde yaşamışlardır. Estonya'nın XX. yüzyıldaki bağımsızlık mücadelesi yaklaşık 700 yıl süren yabancı egemenliğine bir tepki olarak doğmuştur. Komşuları tarafından sürekli topraklarına saldırılar olmuş ve daha sonra Almanların dikkatini çekmişlerdir. Özellikle Alman misyonerlerin Hristiyanlık propagandalarına maruz kalmışlardır (Iwaskiw, 1996: 14). Tarihsel süreçte, Almanya, İsveç Norveç gibi devletlerin hâkimiyeti altında kalan Baltığın küçük ülkesi, Estonya I. Petro döneminde Çarlık Rusya'sının hâkimiyeti altına girmiştir. Estonya Aydınlanma Dönemi (1750-1840) XIX. yüzyılın ortalarında Estonya ulusal uyanışına yol açmıştır. Bu uyanış etkisini Rusya'daki 1905 devrimi sırasında göstermiştir. Bu bağlamda Estonya'da göstericiler ve ordu arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Çarlık hükümetinin beceriksiz yönetimine artan baskı ve Ruslaştırma politikalarına karşı gelişen olaylar, Estonya milliyetçiliğinin radikalleşmesine yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya'nın yenilmesi üzerine Estonya Ulusal Kurtuluş Komitesi, 24 Şubat 1918'de Estonya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Estonya Bağımsızlık Savaşı (1918-1920) iki cephede gerçekleşmiştir. Bağımsızlığını ilan eden yeni devlet doğuda Bolşevik Rusya'ya ve güneyde Baltık Alman kuvvetlerine (Baltische Landeswehr) karşı savaşmıştır (Varrak, 2000: 107-115). Tartu Barış Antlaşması (Şubat 1920), ile taraflar Estonya'nın bağımsızlığını kabul etmiştir. Bağımsızlık döneminde doğal kaynaklarını kullanarak yurt dışından yatırımları çeken Estonya'nın ekonomisi hızla gelişmiştir. Estonya Meclisi'nde baskın bir tek parti olmadığı için koalisyon hükümetleri genellikle istikrarsızlık üretmiştir. 1919 sonbaharından 1932 sonbaharına kadar Estonya'da 22 hükümet kurulmuştur. 1934'te geçiş hükümetinin lideri Konstantin Päts, Estonya ordusunun başkomutanı Johan Laidoner ile birlikte, demokrasiyi aşırılık yanlısı gruplardan koruma bahanesiyle anayasayı askıya alarak faşist diktatörlüğünü ilan etmiştir. Estonya otoriterliğinin politik temeli, ne muhafazakâr bir darbe, ne de iç savaş olmadığı için 'önleyici' olarak adlandırılmıştır (Varrak, 2000: 107-115).

4. 8. Letonya

Baltık ülkelerinden birisi olan Letonya hakkında eski çağlara ait pek az bilgi bulunmaktadır. Ancak Letonyalıların bugünkü topraklarında yaklaşık olarak 2000 yıldan fazla yaşadıkları bilinmektedir. Bu halkın etnik akrabaları arasında eski Galindler, Jatvingler ve Litvanyalılar bulunmaktadır. Ancak bunlardan bugün sadece Litvanyalılar varlığını devam ettirirken diğerleri ya yok olmuş, ya da komşuları tarafından işgal edilerek asimile olmuşlardır (Iwaskiw, 1996: 93).

Letonya halkı 1300'lere kadar birlikten yoksun farklı kültürel küçük krallıklar şeklinde yaşamıştır. Bu durum onların topraklarının sürekli komşularının saldırılarına maruz kalmıştır. X ve XI. yüzyıllarda Slav ve İsveçlilerin baskısı altında kaldıktan sonra Alman tüccarlarının ilgisi çekmiş ve Alman misyonerlerin hedefi haline gelmiştir.

1711 yılında I. Petro tarafından işgal edilen Letonya, Rusya'nın Polotsk eyaletinin bir parçası olmuştur. Rus hâkimiyeti altında Letonya'da ekonomik bağımsızlığın artması, şehirlere göç, işçi sınıfının yükselişi, yükselen eğitim seviyeleri, kültürel ve politik farkındalığın gelişimi ulusal bilincin yükselişine ve toplumun modernizasyonuna yol açmıştır. 1905 devrimi eğitilmiş Letonyalılar ve Letonya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin önderlik ettiği güçlü bir ulusal karaktere sahip hem işçi hem de çiftçi devrimi şeklinde gelişmiştir. Devrim, popüler düzeyde uygulamalı demokrasi için bir eğitim alanı haline gelmiş, hem Çar hükümetine hem de toprak sahibi Alman seçkinlerine karşı durulmuştur (Bilmanis, 1951: 283-290).

Letonya'ya ağır bir darbe vuran Birinci Dünya Savaşı'nda toprakları Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. 18 Kasım 1918'de Riga'da Birinci Dünya Savaşı ateşkesinden bir hafta sonra bağımsızlık ilan edilmiştir. 26 Kasım'da, Almanya'nın tam yetkili temsilcisi A. Winnings, özel bir anlaşmanın imzalanmasından sonra, Almanya'nın tüm sivil gücünü Letonya Hükümetine devredeceğini ilan etmiştir. Alman kuvvetleri, Letonya Hükümetinin kendi ulusal ordusunu örgütleyene kadar Letonya'da kalmıştır. Alman Birliklerinin Letonya'yı terk etmesinin ardından Kızıl Ordu, 3 Ocak 1919'da Letonya Komünistleriyle birlikte Riga'yı kontrol ederek Sovyet Letonya Hükümeti adında kukla bir hükümet kurulmuştur. Letonya Milli Hükümeti İngilizlerin de yardımıyla Bolşevikleri yenerek ülkede tekrar kontrolü ele geçirmiştir. Nisan 1920'de seçilen bir Letonya kurucu meclisi, 1 Mayıs'ta Riga'da toplanmış 11 Ağustos'ta Riga'da bir Letonya-Sovyet barış anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Sovyet hükümeti Letonya'ya yönelik tüm iddialardan vazgeçmiştir. Bağımsızlık sonrası süreçte istikrarsızlıklarla boğuşan Litvanya'da 1922 ile 1934 yılları arasında 22 hükümet kurulmuştur. Siyasi istikrarsızlık ve Büyük Buhran'ın etkileri 15 Mayıs 1934'te Başbakan Kārlis Ulmanis'in darbesine zemin hazırlayarak ülkede otoriter bir rejime geçilmiştir (Schwabe, 1949: 37-40).

4. 9. Finlandiya

Finlandiya'nın tarihine dair ilk bilgiler M.S. 100 yılından sonra görülmeye başlamıştır. Finler Ural-Altay kavimlerinden birisi olarak Baltık Denizi üzerinden bölgeye geldikleri tahmin edilmektedir. İlk yerleşim yerlerini ülkenin

batı yakasında oluşturmuşlar ve dünya ticaretinde kürk avcılığı ile adından söz ettirmişlerdir. VI. yüzyılda Finlandiya körfezindeki hâkimiyeti İsveç'e kaptıran Finlandiya, VII. ve VIII. yüzyıllarda Rus, Danimarka ve İsveçlilerin arasında çatışma alanına dönmüştür.

Yaklaşık altı yüzyıl İsveç Krallığı'nın bir parçası olan Finlandiya, 1809'da Rusya tarafından işgal edilmiştir. Çeşitli nedenlerle, Çar Finlandiya'ya Büyük Dükalık çerçevesinde geniş kapsamlı bir özerklik tanımıştır. Bu çerçevede ülkede İsveç yasalarının ve sosyal düzeninin yürürlükte kalmasına göz yumulmuştur. Özerkliğin ilk altmış yılında barış ve sosyal sükûnet ön plana çıkmış, devlet ve ulus inşası yolunda adımlar atılmıştır. Rusya'daki 1905 Devrimi etkisini Finlandiya'da da göstermiş genel grevler ve Ruslaştırma politikalarına gösterilen tepkiler sonucunda 1906 senesinde Finlandiya'nın kendi meclisini oluşturmasına izin verilmiştir (Karvonen, 2000: 130-135).

Rusya'daki 1917 devrimleri, Finlerin tamamen bağımsız olmasının yolunu açmıştır. Bağımsızlık aynı zamanda Fin toplumu kutuplaştırmıştır. Ocak 1918'de sosyalist Kızıl Muhafızlar, Mannerheim önderliğinde Beyaz Muhafızlar tarafından savunulan ve Almanya tarafından desteklenen Fin Hükümeti'ne karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Sonuçta Kızıl Muhafızlar başarısız olmuş, ülke burjuvanın desteklediği beyazların kontrolüne geçmiştir. İki savaş arası dönemde birçok yönden savaş sonrası Avrupası ile benzer özellikler taşıyan Finlandiya'da demokrasi ve parlamentarizmin krizi, ekonomik çalkantılar, faşist tehdit gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1919'dan 1930'a kadar, yalnızca ikisinin geçici olarak Parlamento'da çoğunluğu elde edebildiği 14 farklı hükümet görev yapmıştır. İç savaştan kalan milliyetçi duygular, 1929'da proto-Faşist Lapua Hareketi'ne dönüşmüştür. Başlangıçta hareket, komünizm karşıtı Finliler arasında yaygın bir destek görmüş ise de 1932'deki başarısız darbe girişiminin ardından yasaklanmış ve liderleri hapse atılmıştır (Karvonen, 2000: 135-140).

Finlandiya İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1932 yılında Sovyet Rusya ile Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Ancak Sovyetler bu pakta rağmen Fin topraklarına saldırmıştır. Yeniden anlaşma sağlandı ise de Finlandiya Almanya ile yakınlaşma içerisine girerek İkinci Dünya Savaşına dâhil olmak zorunda kalmıştır.

SONUÇ

Doğu Avrupa'da günümüzdeki sınırlar, XX. yüzyılda meydana gelen ve bugüne kadar devam eden temel jeopolitik değişimlerin bir sonucudur. Bu süreçte Avrupa'nın jeopolitik yapısında değişim yaratan en önemli gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanmıştır. Savaşla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Çarlık Rusya'sı ve Almanya İmparatorluğu ve nispeten Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlanması ve savaş sonrası imzalanan barış antlaşmaları, Doğu Avrupa'nın siyasi haritasını radikal bir şekilde yeniden düzenlemiş ve dünya sınır sistemini dönüştüren çok sayıda yeni egemen devlet yaratılmıştır. Bu dönüşümler nedeniyle, çoğu zaman *eski kıta* olarak adlandırılan Avrupa'nın bir kısmının sınırları dünyadaki en

eski sınırlar olmasına rağmen, *en genç* siyasi sınırlara sahip bölge haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası jeopolitik dönüşümlerin genel sonucu jeopolitik parçalanmalardır. Bu süreç, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya gibi yeni küçük ve orta boy devletlerin oluşturulmasına sahne olurken, Almanya ve Rusya gibi devletlerin toprak kaybına ve dolayısıyla yeni sınırlar ile karakterize edilmesine zemin hazırlamıştır.

Savaş sonrası süreçte, yeni sınırların belirlenmesinde en başat faktör, Amerikan Başkanı Wilson'un, halkların kendi kaderini tayin etmesinin önünü açan ilkesidir. Wilson'un ortaya koyduğu ilkeler, daha önce imparatorlukların egemen olduğu bir bölgede kendi kaderini tayin ve özerk gelişme ilkelerini pekiştirmiştir. Bunu yaparken, sadece haritayı yeniden çizmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi liderlerden yönettikleri insanlara kadar uzanan otorite ve meşruiyet çizgilerini de yeniden tasarlamıştır. Ancak savaş sonu yapılan düzenlemelerle milyonlarca Almanın, yeni oluşturulan ülkelerde azınlık durumuna düşmesi gibi, Doğu Avrupa'da kurulan yeni devletler, komşu devletlerle birleşmek isteyen önemli etnik azınlıklara sahip olmaları, siyasi istikrarsızlığa ve çatışmalara sebep olmuştur. Özellikle yeni sınırların çizilmesi ve yeni ekonomik birimler yaratılması, Çekler ile Almanlar, Slovaklar ve Macarlar ile Slovenler arasında süregelen etnik-ulusal çatışmalar Doğu-Orta Avrupa'daki halef devletler arasındaki husumetleri derinleştirmiştir. Sınırların yeniden çizilmesi ve çeşitli milliyetlere bağlı sorunlar, mağlup ülkelerde etnik azınlıkların varlığını ve toprak kayıplarına karşı koymaya çalışan revizyonizmin ateşini beslemiştir. Bariz yapısal zayıflıklara rağmen Paris Antlaşması'nın sonucunda yapay sınırlar çizilse de Doğu ve Güneydoğu Avrupa halklarının çoğunun ilk kez uluslararası toplumun tam teşekküllü üyeleri olarak tanınmasını sağlamıştır. Pek çok bölgedeki etnik yerleşimin karmaşıklığı tüm tarafları tatmin edecek bir bölgesel düzen yaratmayı tamamen imkânsız kılsa da, kendi kaderini tayin etmekten daha tatmin edici bir çözüm önerisi henüz yoktur. Yine de Wilson'un Doğu Avrupa'nın modern siyasi yapılanması üzerindeki etkisi, belki de onun en kalıcı uluslararası mirası olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2004), Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akarşlan, M. (1992), Bosna Hersek ve Türkiye, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2018), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi.
- Arveds, S. (1949), The Story of Latvia, Stockholm.
- Bartlova, A. (1995), "Political Power-Sharing in the Interwar Period" The End of Czechoslovakia, Edit: Musil, J., Central European University Press, Budapest, 159-179.
- Beydilli, K. (2007), "Polonya-Tarih", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 309-317.
- Bilmanis, A. (1951), History of Latvia, Princeton, New Jersey.
- Boyer, J. W. (2010), "Boundaries and Transitions in Modern Austrian History", From Empire to Republic: Post-World War I Austria, Edit: Günter Bischof ve Fritz Plasser, New Orleans Press, New Orleans, 24-51.
- Bradley, J. (2000), "Czechoslovakia: External Crisis and Internal Compromise", Conditions of Democracy in Europe, 1919-39, Edit: Dirk Berg-Schlosser ve Jeremy Mitchell, Macmillian Press, New York, 85-105.
- Calic, M-J. (2019), A History of Yugoslavia, Translate: Dona Geyer, Purdue University Press, New York.
- Carr, E. H. (1998), Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt II, Metis Yayınları.
- Dragnich, A. M. (1992), Serbs and Croats - The Struggle in Yugoslavia.
- Eidintas, A., Alfredas B., Antanas K. ve Mindaugas T. (2015), The History of Lithuania, Publishing House.
- Gerlich, P. and Campbell, D. F. J. 2000. "From Compromise to Authoritarian Collapse: Austria 1918-1938." In D. Berg-Schlosser and J. Mitchell, eds. Crisis, Compromise, and Collapse: Conditions of Democracy in Interwar Europe. Systematic Case Studies. Basingstoke: Palgrave, 40-58
- Henig, R. (1995), Versailles and After: 1919 - 1933, Routledge.
- Hobsbawm, E. (1996) Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırınlıklar Çağı, Sarmal Yayınevi.
- Holzer, J. (2000), "Poland: From Post-War Crisis to Authoritarianism", Conditions of Democracy in Europe, 1919-39, Edit: Dirk Berg-Schlosser ve Jeremy Mitchell, Macmillian Press, 335-353.
- Iłonski, G. (2000), "Hungary: Crisis and Pseudo-Democratic Compromise", Conditions of Democracy in Europe, 1919-39, Edit: Dirk Berg-Schlosser ve Jeremy Mitchell, Macmillian Press, 242-262.
- Iwaskiw, W. R. (1996), Estonia, Latvia And Lithuania Country Studies. Washington: Library Of Congress.
- Karvonen, L. (2000), "Finland: From Conflict to Compromise", Conditions of Democracy in Europe, 1919-39, Edit: Dirk Berg-Schlosser ve Jeremy Mitchell, Macmillian Press, 129-156.
- Kitchen, M. (1988), Europe Between The Wars, New York: Longman.
- Küntay, B. (2014), "Peace through Institutions: Woodrow Wilson and the Paris Peace Conference", Akademik Bakış, 8: 15, 73-89.
- Link, A. S. (1972), Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910-1917, Harper & Row. New York.
- Stadler, K. R. (1968), "The Disintegration of The Austrian Empire", Journal of Contemporary History, 3, 177-190.
- Varrak, Toomas (2000) "Estonia: Crises and 'Pre-Emptive' Authoritarianism", Conditions of Democracy in Europe, 1919-39, Edit: Dirk Berg-Schlosser ve Jeremy Mitchell, Macmillian Press, New York.
- Villa Gusti Mütarekesi için Bakınız: "Terms of the armistice signed between the Allied and Associated powers and Austria-Hungary." Catalogue reference: ADM 116/1931, the UK National Archives, <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3670541>, Erişim Tarihi: 06.12.2023).
- Versay Antlaşması için Bakınız: https://www.census.gov/history/pdf/treaty_of_versailles-112018.pdf, Erişim Tarihi: 06.12.2023.
- Wolff, L. (2020), Woodrow Wilson and Reimaging of Eastern Europe, Stanford.

EXTENDED ABSTRACT

The First World War was one of the main causes of the chaos that emerged in the first half of the twentieth century. After the war, Western imperialism and rising nationalism disintegrated multinational empires and prepared the way for the establishment of new nation-states. However, these developments not only left many people dead or injured but also brought about a major economic collapse. This humanitarian and structural destruction forced Europe and the world to undergo major changes in almost every field for the rest of the century. The emergence of Bolshevism in Russia, Fascism in Italy and National Socialism in Germany caused new ruptures in the political structure of Europe and paved the way for a new world war.

The victorious allies of the First World War met at the Paris Peace Conference in 1919. The 14-point principles put forward by US President Woodrow Wilson played an important role in the modern political organization of Eastern Europe. In particular, countries such as Czechoslovakia and Yugoslavia were created thanks to these principles that Wilson advocated, which emphasized the right of nations to self-determination. The right of peoples to self-determination and the freedom to determine their international political status without interference became a key criterion for the new post-war peace order.

With the agreements made after the First World War, the allied states created nation-states based on democratic constitutions in Europe and built a corridor extending from the Baltics to the Balkans against Germany and Russia. They created this corridor thanks to the territories they took from Austria Hungary, Russia and the German Empire. Austria Hungary, which could not meet its expectations in the war, made peace attempts. However, these attempts failed and it had to continue the war with the support of Germany. In addition, the economic difficulties and the demands for independence of the Czechs, Serbs, Croats, and Slovenes worsened the situation, and on October 18, Emperor Karl accepted these demands and declared that a federal system would be introduced, but this could not prevent the disintegration.

The Russian Empire abolished serfdom in 1861, which it had practiced until the XIX century. This paved the way for the emancipation of serfs, greater organization of peasants and the development of events leading to the Russian revolution. The protests of the working class in Russia against the monarchy led to the Bloody Sunday events of 1905. These developments led to the establishment of the constitutional system in Russia and the opening of the Duma. The First World War increased social and economic crises in Russia and strengthened socialist movements. As a result of increasing strikes and demonstrations, Tsar Nicholas II abdicated on March 12, 1917 and a provisional government was established. However, the provisional government's inability to find a solution to the increasing events exacerbated the internal turmoil. Thereupon, leftist revolutionaries led by Bolshevik Party leader Vladimir Lenin overthrew the Duma and the provisional government on November 6 and 7, 1917, and seized power. In this civil war, the Bolsheviks overthrew the provisional Kerensky government and issued a Peace Decree on November 8. With this decree, it was declared that the warring parties should come together to make a just peace. With the Treaty of Brest-Litovsk, Russia lost its vast territories in Poland, the Baltics, and Ukraine.

With the entry of the United States of America into the war on the side of the Entente states towards the end of the First World War, the balance of power shifted against the German Empire. On November 9th, Wilhelm II took refuge in the Netherlands and announced that he renounced his sovereign rights. Thus, the empire ended in Germany and the Republic was declared on the same day. The new government left the war on November 11, 1918 with an armistice agreement containing very heavy conditions. The post-war turmoil in Germany did not end and despite revolutionary attempts, the National Assembly, which was mostly composed of social democrats, elected Friedrich Ebert as President on January 6, 1919.

The treaty that ended the First World War was signed on June 28, 1919, at the Palace of Versailles near Paris between the Allies and Germany. With this treaty, the Allies imposed very harsh conditions on Germany in order to prevent it from threatening Europe again. Among these conditions were the limitation of German armies and the division of the territories with a large German population among the new states to be established. The Alsace-Loren region, which Germany had previously taken from France, was given back to France. The Saar, an industrial region, was left under the control of the League of Nations. Northern Schleswig was given to Denmark. Belgium received Eupen and Malmedy, while the Rhineland was demilitarized. Czechoslovakia received the Hultschin region. Poland received West Prussia and Silesia, Lithuania Memel from Germany. Danzig, a predominantly German city, was declared a free city under the protection of the League of Nations. Germany also lost all its colonies outside Europe.

Today's borders in Eastern Europe are the result of the developments, impacts of which are still ongoing, that took place in the first half of the twentieth century. The end of the Austro-Hungarian Empire, Tsarist Russia and the German Empire and the Ottoman Empire after the war and the following peace treaties radically changed the political map of Eastern Europe and created a large number of sovereign states.

TÜRKİYE'DE CAM UÇURUM KONUSU İLE İLGİLİ HAZIRLANMIŞ OLAN TEZLERİN İNCELENMESİ: BİR İÇERİK ANALİZİ DEĞERLENDİRMESİ

Fidan ALHAS^{1+*}

¹Dr., İnönü Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Malatya, Türkiye

*fdalhas@gmail.com

+ ORCID: 0000-0002-4254-3519

Öz–Bu araştırmadaki temel amaç, Türkiye’de 2011-2022 yılları arasında Cam Uçurum konusu ile ilgili hazırlanmış olan yüksek lisans tezlerini yayım yılına, enstitüsüne, üniversite adına, anabilim dalına, danışman unvanına, en çok yayın yapıldığı yıla, örneklem iline, araştırma yöntemine, örneklem grubuna, örneklem yöntemine, ölçeğine, değişken sayısına, ölçek türüne, yazıldığı dile, örneklem büyüklüğüne, istatistikî yöntemine, üniversite türüne, veri toplama yöntemine ve diğer değişkenine göre ele almak ve kapsamlı bir şekilde bunları ortaya koymaktır. Bu araştırmada ele alınan tezleri inceleyebilmek amacı ile içerik analizi kullanılmıştır. Bu tezlerin 5’inde de “Cam Uçurum” kelimesi kullanılmıştır. Bu tezlerden 4’ünün işletme konusunda ve 1’inin de psikoloji konusunda hazırlandığı görülmüştür. Bu tezlerden 2’si Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde, 2’si Kafkas Üniversitesi’nde ve 1’i de Trakya Üniversitesi’nde hazırlanmıştır. Bu tezlerden 4’ünün nicel yöntemlerle ve 1’inin de nitel yöntemlerle hazırlandığı belirlenmiştir. Bu tezlerde örneklem seçim yöntemi olarak 1’inde rastgele örneklem, 1’sinde kartopu örneklem, 2’sinde kolayda örneklem ve 1’inde ise, görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu tezlerin 3’ünde lisans öğrencileri ve 2’sinde ise, özel sektör çalışanları örneklem grubu olarak seçilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de “Cam Uçurum” konusu ile ilgili yapılan yüksek lisans tezlerinin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Gelecekte daha fazla yüksek lisans tezlerinin yazılmasının ve bu konunun doktora tezlerinde de çalışılmasının ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler–Cam Uçurum, Doküman Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İçerik Analizi.

EXAMINATION OF THE THESES PREPARED ON THE GLASS CLIFF TOPIC IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS EVALUATION

232

Abstract – The main purpose of this research is to consider the master's theses prepared on the Glass Cliff topic in Turkey between 2011-2022 according to the year of publication, institute, university name, department, consultant title, year of most publications, sample province, research method, sample group, sample method, scale, number of variables, scale type, language in which it was written, sample size, statistical method, university type, data collection method, and other variables and to reveal them comprehensively. Content analysis was used in order to be able to examine the theses considered in this research. The word “Glass Cliff” was also used in 5 of these theses. It has been seen that 4 of these theses were prepared on the subject of business administration and 1 on the subject of psychology, 2 of these theses were prepared at Middle East Technical University, 2 at Kafkas University and 1 at Trakya University. It was determined that 4 of these theses were prepared by quantitative methods, and 1 by qualitative methods. In these theses, random sample selection method was used in 1, snowball sample in 1, easy sample in 2 and interview method in 1. Undergraduate students were selected as the sample group in 3 of these theses and private sector employees in 2 of them. According to the results of this research, it has been determined that the master's theses conducted on the subject of “Glass Cliff” in Turkey are insufficient. It is thought that writing more master's theses in the future and studying this topic in doctoral theses may contribute to the relevant literature.

Keywords –Glass Cliff, Document Analysis, Master's Thesis, Content Analysis.

1. GİRİŞ

Türk aile yapısının daha çok ataerkil bir kültür yapısına sahip olması nedeniyle belirli roller belirli cinsiyetlere atfedilmiştir. Ayrıca bireyler için daha önceden belirlenmiş rol kalıplarının dışına çıkmaları pek mümkün görünmemektedir. Çünkü sert ve katı toplum yapısına sahip kültürlerde her bir cinsiyete yüklenen roller çok daha fazla keskindir (Alhas, 2020a: 84). Bu nedenle her bir cinsiyete yüklenen roller değiştirilemez olarak görülmektedir. Ancak son yıllarda toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümlere bağlı olarak cinsiyetlere yüklenen rol kalıplarında da birtakım değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin birisi de kadınların iş hayatına katılmalarıdır. Kadınların iş hayatına katılmaları daha önceden erkek yöneticileri rahatsız etmezken son zamanlarda artık bu durumdan dolayı huzursuz olmalarına neden olmaktadır. Bu durum temel olarak daha önceden kendilerinden daha düşük pozisyonda çalışan kadın yöneticilerin daha üst düzey yöneticilik pozisyonlarına ulaşmalarından kaynaklanmaktadır (Alhas, 2021a: 65). Literatürde cam tavan olarak bilinen bu kavram kadın yöneticilerin alt düzey yöneticilik pozisyonundan orta düzey yöneticilik pozisyonlarına yükselmemeleri için geliştirilen bir kariyer engeli olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kadın yöneticilerin alt düzey yöneticilikten orta düzey yöneticiliğe yükselmelerinden erkek yöneticiler rahatsız olsalar bile kolay bir biçimde ifade edememektedirler. Bununla birlikte kadın yöneticilerin daha fazla eğitim almaları ve toplum tarafından daha fazla desteklenmeleri kadın yöneticilerin daha üst düzey yöneticilik pozisyonlarını hedeflemelerini kolaylaştırmaktadır. Ancak erkek yöneticiler kadın yöneticilerin kendileriyle eşit pozisyonlara yükselmelerini istemezler ve kadının yöneticilerin kariyer gelişmelerinin belli seviyede kalması gerektiğini düşünmektedirler (Alhas, 2020b: 14). İlâveten kadın yöneticilerin orta düzeyde yöneticilik yapabilmek için gerekli deneyim, bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını da düşünmektedirler (Ganiyu vd., 2018'den akt. Alhas, 2020c: 206).

Erkek yöneticiler toplum tarafından eleştirilmemek, toplumun desteğini alan kadınlarla çatışmamak ve var olan desteğini kaybetmemek için birtakım görünmeyen ve bilinmeyen bir kariyer engelleri geliştirmişlerdir (Alhas, 2020d: 84). Literatürde cam uçurum olarak bilinen bu kavram işletmenin iflasın eşiğinde olduğu durumlarda ya da işletmenin kriz dönemlerinde bir erkek yöneticiden ziyade kadın yöneticinin üst düzey yöneticilik pozisyonuna hileli bir biçimde atanmasıdır (Yıldız vd., 2016: 1130). Cam uçurum kavramına göre kadın yöneticiler cam tavanı kırıp bir sonraki üst düzey pozisyona atanmak için ne kadar çok çabalarlarsa bu pozisyona normal

şartlar altında ulaşamayacaklarını ifade eden bir olgudur (Ryan vd., 2010b: 485).

Cam uçurum; zaten daha önceden krizin eşiğinde olan işletmeye sadece kadın yöneticiyi suçlamak ve kadın yöneticiden üst düzey yönetici olamayacağı düşüncesini ortaya koyabilmek için erkek yöneticiler tarafından geliştirilen ve bir cinsiyet eşitsizliğini savunmak için ortaya koyulan bir kavramdır (Chambers, 2011: 4-5). Cam uçurum kavramındaki temel mantık erkek yöneticilerin işletmenin refah seviyesinin yüksek olduğu ve kurumun daha fazla başarılı olduğu zamanlarda atanmaları ve kadın yöneticilerin ise, işletmenin daha çok kriz yaşadığı dönemlerde ve kurumun daha fazla başarısız olduğu zamanlarda üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atandıkları görülmektedir (Bruckmüller ve Branscombe, 2010: 443).

Cam uçurum konusunda hazırlanan akademik araştırmaların en önemli veri kaynaklarından birisi olan yüksek lisans tezlerinden faydalanılmasının ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmüştür.

Bu araştırmada Türkiye'de 2011-2022 yılları arasında hazırlanan yüksek lisans tezlerini incelenerek daha önceden belirlenmiş kriterler açısından sınıflandırılmıştır. Bu nedenle cam uçurum konusu ile ilgili olarak hazırlanan yüksek lisans tezlerinin enstitüsü, üniversite adı, anabilim dalı, danışman unvanı, en çok yayın yapıldığı yıl, örneklem ili, araştırma yöntemi, örneklem grubu, örneklem yöntemi, ölçeği, değişken sayısı, ölçek türü, yazıldığı dil, örneklem büyüklüğü, istatistiki yöntemi, üniversite türü, veri toplama yöntemi ve diğer değişkeni açısından var olan durumları ele alınmıştır. Cam uçurum konusu ile ilgili olarak yüksek lisans tezlerini düzenli bir biçimde ortaya koyulmasına yardımcı olan bu araştırmanın "Cam Uçurum" konusunda gelecekte yapılabilecek araştırmalara ve araştırmacılara bütüncül bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. CAM UÇURUM

Toplumların kültür yapısı bireylere yüklediği cinsiyetçi normları farklılaştırmaktadır. Buna göre erkek egemen kültürlerde erkeklerin daha fazla önemsendiği ve kadın egemen kültürlerde ise, kadınların daha fazla önemsendiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında ataerkil kültür yapısı; geleneksel bir hale gelmiş toplum içerisinde yer alan hem kültürel ve tarihi birikimi içeren hem de kutsal merci olarak dini temel alan bir referanstır (Korkmaz, 2022: 56). Bu nedenle ataerkil kültür yapısını temel alan erkeklerin egemen ve otorite olduğu ve kadınların ise, ikincilleştirildiği karakterize edilmektedir (Sultana, 2019: 418).

Ataerkil toplumlarda erkeklerin ön planda tutulmaları ve kadınların ikinci plana atılmaları kadın ve

erkeklere farklı rol ve görevlerin yüklenmesine neden olmaktadır. Bu durumun ise, toplumda cinsiyet eşitsizliğine neden olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği erkekler ve kadınlar arasında sosyal hayatta daha önceden belirlenmiş roller nedeni ile fırsat, olanak ve kaynak kullanımını konusunda kadın ve erkek cinsiyetine farklı rollerin atfedilmesidir (Bardakçı ve Oğlak, 2022: 71). Bu noktada toplum tarafından kadın ve erkeklere yüklenen rollerin onların içinde bulunduğu durumunu ve gelecekteki hayatını etkileyebilecek önemli konuları kapsadığı da düşünülmektedir (Kahraman, 2010: 30). Bu bahsedilen konulardan birisi de kadınların çalışma hayatıdır. Çalışma hayatında var olmak ve yükselmek isteyen kadınlar yalnızca cinsiyetinden dolayı pek çok olumsuz ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler.

İş hayatında daima ön planda olmaları gerektiğini düşünen erkek yöneticiler kadın yöneticilerin iş hayatında olmaması gerektiğini inanmaktadırlar. Ya da erkek yöneticiler kadın yöneticilerin evde ev hanımı olarak kalmaları gerektiği, çocuk bakımını üstlenip aileleriyle ilgilenmeleri ya da alt düzey yöneticilik pozisyonlarında kalmalarını gerektiğini düşünmektedirler (Alhas, 2016: 6-7). Ayrıca hem toplumun kadın yöneticileri desteklemeleri hem de zaten bir üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atanmak istemeyeceklerini düşünen erkek yöneticilerin kadın yöneticilerin alt düzey yöneticilik pozisyonlarında bulunmalarına karşılık olarak sessiz kalmaktadırlar. Ancak kadın yöneticilerin kariyerlerinde ilerlemek istemeleri ve üniversite eğitimleri sonrasında yüksek lisans eğitimlerine devam etmeleri ve etmeleri toplumun kadın yöneticilere bakış açısının olumlu yönde değişmesi (Karatepe ve Nalcı Arıbaş, 2017: 17) kadın yöneticilerin bir üst düzey pozisyonu hedeflemelerine neden olmuştur.

Kadın yöneticilerin alt düzey yöneticilikten daha fazlasını hedefleyerek orta düzey yöneticilik pozisyonlarında yer edinmek istemeleri karşısında erkek yöneticilerin bu duruma karşı olmaları kadın yöneticilerin işletmeyi yönetmek için gerekli olan kararlılığa, azme ve kişilik özelliklerine sahip olmadıklarını (Akdemir vd., 2019: 191) düşündüren görünmeyen ve şeffaf olan bir kariyer engeli geliştirmişlerdir. Literatürde cam tavan olarak bilinen bu kavram iş hayatında var olmak isteyen ve kariyerlerinde yükselmek isteyen kadın yöneticilere uygulanan bir engel olarak ifade edilmektedir (Kiroğlu Bayat ve Baykal Parıldar, 2021: 749).

Son dönemlerde kadın yöneticilerin kendilerine konulan bu kariyer engelinin farkına varmaları, hukuki açıdan haklarını arayabilmeleri ve toplum tarafından daha fazla desteklenmeleri cam tavan engelinin aşılmasına yardımcı olabileceği söylenebilir. Bu nedenle kadınların daha fazla bilinçli hale gelmeleri, doktora eğitimlerine kadar

eğitimlerine devam edebilmeleri ve yasal yönden daha fazla olumlu ayrıcalıklara sahip olmaları kadın yöneticilerin orta düzey yöneticilikten üst düzey yöneticiliğe geçiş süreçlerini hızlandırmıştır. Bu nedenle kadın yöneticilerin kendileriyle eşit pozisyonda olmasından dolayı çeşitli kariyer engelleri geliştiren erkek yöneticilerin bu kez de kadın yöneticilerin kendilerinden daha üst düzey pozisyonlara ulaşmalarını engelleyebilecek birtakım yeni engeller geliştirdikleri görülmektedir. Literatürde cam uçurum olarak bilinen bu kavram işletmenin hisse senedi performansının yüksek olduğu dönemlerde erkek yöneticilerin üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atanmalarını ve hisse senedi performansı düştüğü dönemlerde ise, kadın yöneticilerin üst düzey pozisyonlara atanmalarını ifade eder (Haslam ve Ryan, 2008: 531).

Cam uçurum engeline göre kadın yöneticiler ve erkek yöneticiler birbirinden çok farklı şartlar altında rekabet ettikleri, kadın yöneticilerin başarılı olma ihtimali bulunmayan üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atanmaları için bir günah keçisi olarak seçtikleri ve toplumun bazı kesimleri ve erkek yöneticiler tarafından acımasızca eleştirilebilmek için geliştirilen hileli bir atama durumudur. Bu atama durumu bilinmeyen, görünmeyen, tam olarak anlaşılamayan ve bir yönetim oyununun sonucunda ortaya çıkan yeni bir kariyer engeli olarak da ifade denebilir.

Bu araştırma Türkiye'deki literatüre henüz giren ve üzerinde çok az çalışılan bir kavram olan "Cam Uçurum" kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye bağlamında üzerinde çok az sayıda araştırma yapılan cam uçurum kavramının ilgili literatüre katkıda bulunacağı da düşünülmüştür. Ayrıca cam uçurum konusunda hazırlanan yüksek lisans tezlerinin incelendiği herhangi bir araştırmaya da rastlanılmamış olmasının araştırmanın özgün yanını ortaya koyduğu da düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma nitel bir araştırma olarak hazırlanmıştır. Nitel araştırma yapabilmek için içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi; daha önceden belirlenmiş metinlerin, dokümanların, belgelerin ve temaların içeriklerini belirli kurallar içerisinde nesnel olarak analiz edebilmesine olanak sağlayan bir analiz türü olarak ifade edilmektedir (Metin ve Ünal, 2022: 275). İçerik analizinde temel amaç belirli bir konuyu ele almak suretiyle birbiriyle ilişkisi olmayan konularda yapılan, yayımlanmayan veya yayımlanan tüm nicel ve nitel araştırmaların incelenerek düzenlenmesi ve konuya ilişkin genel eğilimlerin ortaya koyulmasıdır (Ültay vd., 2021: 190). İçerik analizinin betimleyici içerik analizi, meta-sentez analizi ve meta analizi olmak üzere üç değişik şekli vardır (Çalık ve Sözbilir, 2014: 34). Betimleyici İçerik Analizi; daha önceden belirlenmiş olan bir

konu üzerinde gerçekleştirilmiş araştırmaların ele alınarak bu araştırmaların eğilimlerinin ve sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistemli bir analizdir (Sözbilir vd., 2012'den akt. Değirmençay ve Cin, 2016: 302). Meta Sentez Analizi; aynı olan konular üzerinde yapılmış olan araştırmaların temalar oluşturulmak suretiyle eleştiri içeren bir bakış açısıyla yorumlanması ve sentezlenmesini içeren bir analizdir (Kaleli Yılmaz, 2015: 107). Son olarak Meta Analiz ise; bir ilişki özelinde hazırlanarak konu ile alakalı olmak şartıyla mümkün olabildiğince tüm kişisel araştırmaların bir bütün halinde ele alınıp değerlendirilmesini içeren bir analizdir (Aksoy Kürü, 2020: 146). Bu araştırma içerik analizlerinden betimleyici içerik analizi ile incelenmiştir. Yine bu araştırmada incelenen dökümanlar 2011-2022 yılları arasında "Cam Uçurum" konusu ile ilgili olarak hazırlanmış olan yüksek lisans tezleridir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de "Cam Uçurum" konusu ile ilgili hazırlanan yüksek lisans tezlerini nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi yönteminden faydalanarak incelemektir. Bu amaca ulaşabilmek için 2011-2022 yılları arasında hazırlanmış olan bütün yüksek lisans tezleri ele alınmıştır. 2011-2022 yılları arasında "Cam Uçurum" konusu ile ilgili olarak hazırlanmış 5 adet yüksek lisans tezi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu belirlenmiş olan amaca ulaşabilmek için araştırma konusu olan yüksek lisans tezleri belirli kıstaslar çerçevesinde analiz edilerek "Cam Uçurum" konusu ile ilgili olarak aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır. Bu sorular ise şunlardır:

1. Tezlerin yayım yılına göre dağılımı nasıldır?
2. Tezlerin enstitülerine göre dağılımı nasıldır?
3. Tezlerin üniversite türüne göre dağılımı nasıldır?
4. Tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
5. Tezlerin danışman unvanına göre göre dağılımı nasıldır?
6. Tezlerin en çok yayın yapıldığı yıla göre göre dağılımı nasıldır?
7. Tezlerin örneklem illerine göre dağılımı nasıldır?
8. Tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
9. Tezlerin örneklem grubuna göre dağılımı nasıldır?
10. Tezlerin örneklem yöntemine göre dağılımı nasıldır?
11. Tezlerin ölçeklerine göre dağılımı nasıldır?
12. Tezlerin değişken sayısına göre dağılımı nasıldır?

13. Tezlerin ölçek türlerine göre dağılımı nasıldır?
14. Tezlerin yazıldığı dillere göre dağılımı nasıldır?
15. Tezlerin örneklem büyüklüğüne göre dağılımı nasıldır?
16. Tezlerin istatistikî yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
17. Tezlerin üniversite türüne göre dağılımı nasıldır?
18. Tezlerin veri toplama yöntemine göre dağılımı nasıldır?
19. Tezlerin diğer değişkenlere göre dağılımı nasıldır?

3.2. Araştırmanın Önemi

"Cam Uçurum" yurt dışındaki literatürde yıllardır çalışılmaktadır. Örneğin; Ashby vd., (2007)'nin yaptığı çalışmadaki amaç, hukuk öğrencileriyle yapılan deneysel bir çalışmada düşük riske sahip olan ya da yüksek riske sahip olan yasal davaya yöneticilik etmek amacıyla bir adayın atanma durumunu araştırmaktır. Oelbaum (2016)'nın yaptığı çalışmadaki amaç, daha önceden araştırılan teoriyi sistemli bir şekilde organize etmek ve cam uçurumun yarattığı etkinin altında yatan süreçleri deneye dayalı olarak test etmektir. Ryan vd., (2010a)'nin yaptığı çalışmadaki amaç, bir İngiliz siyaset bilimi sınıfında ders alan seksen lisans öğrencisi tarafından güvenli ya da riskli bir koltuğun ara seçim döneminde bir adayın seçimini deneysel bir biçimde araştırmaktır. Ryan ve Haslam (2005)'in yaptığı çalışmada amaç, kadınların mevcut konumundan daha yüksek düzeyde pozisyonlara ulaşmalarına rağmen pozisyonlarının riskli ya da güvencesi olmadığı durumlarda kendilerini cam uçurumlu pozisyonlarda bulma ihtimallerinin erkeklerden daha fazla olduğunu araştırmaktır. Ancak Türkiye'deki literatürde çok yeni fark edilmiş olup yakın dönemlerde bu konu üzerinde çalışılmıştır. Bu nedenle literatürde "Cam Uçurum" konusu üzerinde bu türden bir araştırmayı içeren bir nitel araştırma olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu araştırmanın ilgili literatürdeki boşluğu dolduracağı gelecekte bu türde yapılacak olan araştırmalara yön verebileceği düşünülmüştür.

3.3. Araştırmanın Dökümanı

Bu araştırmada "Ulusal Tez Merkezi (YÖK TEZ)"de yer alan ve "Cam Uçurum" konusu ile ilgili hazırlanan tezlerden faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan tezlerde başlık, özet ve anahtar kelimelere dikkat edilmiştir. Yapılan bu araştırmada belirlenmiş ölçütlere hizmet eden tezlere ulaşılmış ve bu tezlerin içerikleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3.4. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma içerik analizinin bir türü olan betimleyici içerik analizi türünde hazırlanmıştır. Betimleyici içerik analizi; toplanan ve elde edilen verilerin açıklayıcı ilişkilere dönüştürülebilmesi amacıyla yapılan bir analizdir (Telli Danışmaz, 2019: 1278-1279). Betimleyici içerik analizi yaklaşımı sayesinde yüksek lisans tezleri incelenmiştir. Araştırmada “Cam Uçurum” konusunda 2011-2022 yılları arasında hazırlanan yüksek lisans tezlerinin araştırma eğilimleri belirlenmek istenmiştir.

3.5. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada ele alınan hazırlanan tezlerle ulaşılabilirliği ve bu tezler ile ilgili bütün bilgilerin elde edilebilmesi için YÖK TEZ kullanılmıştır. Araştırmada sadece YÖK TEZ’de yer alan tezler kullanılmıştır. Araştırmada ele alınan tezlerin indirildiği YÖK TEZ’deki tezlerle ilişkin bilgilerin doğru, tam, eksiksiz ve güncel bilgiler olduğu varsayılmıştır.

3.6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmadaki evren Türkiye’de “Cam Uçurum” konusu ile ilgili olarak hazırlanan yüksek lisans tezleridir. Bu çalışmanın örnekleme ise, YÖK TEZ’de “Cam Uçurum” konusu ile ilgili 2011-2022 yılları arasında erişime açık olan yüksek lisans tezleridir.

3.7. Araştırmadaki Verilerin Toplanması Süreci ve Analizi

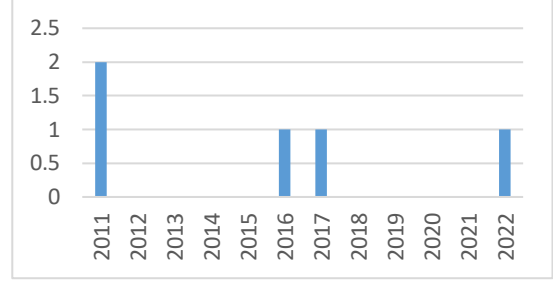
Bu çalışmada YÖK TEZ’in 2023 yılına kadar hazırlanmış olan tezlerle ulaşmak için “Cam Uçurum” anahtar kelimesi kullanılmış, izin durumu olarak “İzinli” seçilmiş ve tez türü “Yüksek Lisans Tezi” seçilmiştir. Bu çalışma için “Cam Uçurum” konusu ile ilgili olarak hazırlanan tezleri incelemek için bir form oluşturulmuştur. Bu formda tezin yayım yılı, enstitü türü, üniversite adı, anabilim dalı, danışman unvanı, en çok yayın yapıldığı yıl, örneklem ili, araştırma yöntemi, örneklem grubu, örneklem yöntemi, ölçeği, değişken sayısı, ölçek türü, yazıldığı dili, örneklem büyüklüğü, istatistikî yöntemi, üniversite türü, veri toplama yöntemi ve diğer değişkenine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu başlıklar önce Excel’e aktarılmış daha sonra SPSS 25.0 programıyla analiz edilmiştir. Belirlenen bu başlıklara ilişkin veriler grafikler aracılığıyla aktarılmıştır.

3.8. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada belirlenmiş olan sorulara cevap aramak için hazırlanan bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.8.1. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yayım Yıllarına Göre Dağılımı

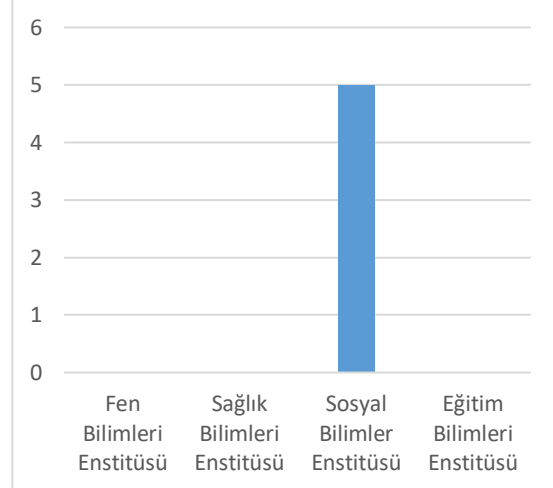
Grafik 1: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yayım Yıllarına Göre Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan ilk araştırmaların 2011 yılında hazırlandığı belirlenmiştir. 2011 yılında 2 adet, 2016 yılında 1 adet, 2017 yılında 1 adet ve 2022 yılında 1 adet tez hazırlandığı belirlenmiştir. 2022 yılı sonu itibarıyla toplamda 5 adet tezin hazırlandığı görülmüştür.

3.8.2. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Enstitülerine Göre Dağılımı

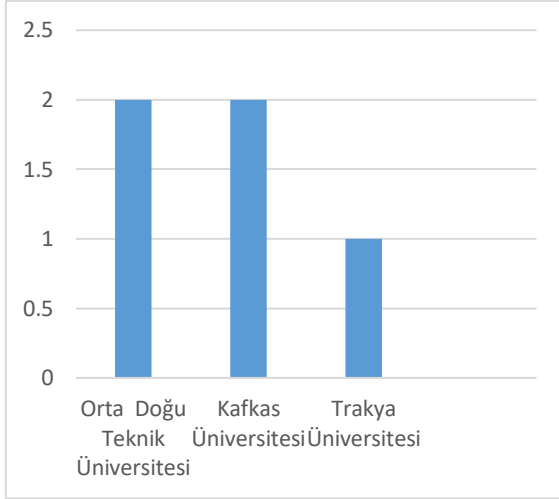
Grafik 2: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Enstitülerine Göre Dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin tamamının sosyal bilimler enstitüsünde hazırlandığı belirlenmiştir. 2022 yılı sonu itibarıyla toplamda 5 adet yüksek lisans tezinin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlandığı görülmüştür. Ayrıca “Cam Uçurum” konusunda Fen Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde hazırlanmış olan bir yüksek lisans tezine de rastlanılmamıştır.

3.8.3. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

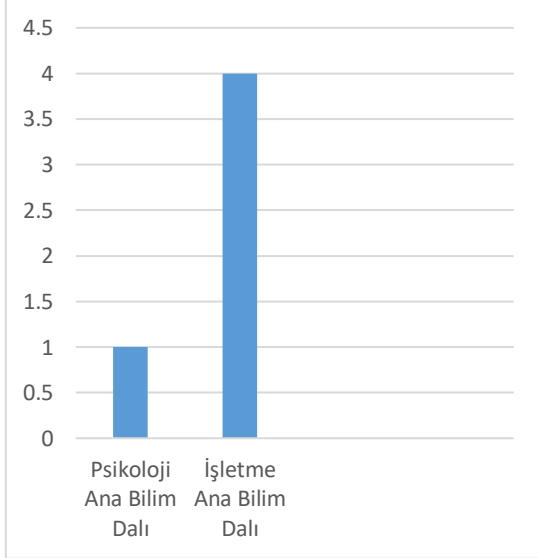
Grafik 3: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Üniversite Adına Göre Dağılımı

Grafik 3 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin 2’sinin Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde, 2’sinin Kafkas Üniversitesi’nde ve 1’inin de Trakya Üniversitesi’nde hazırlandığı belirlenmiştir.

3.8.4. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

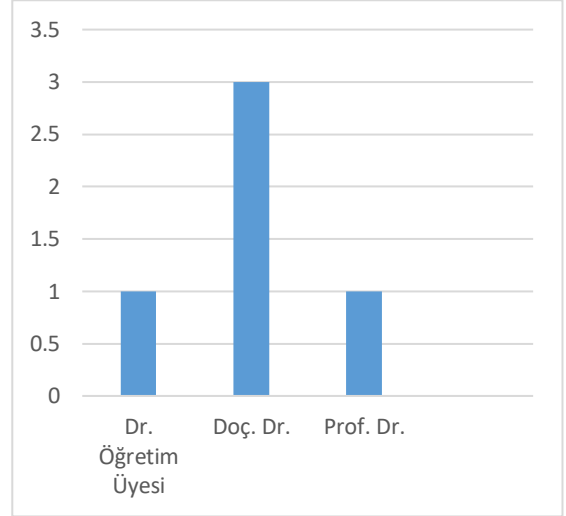
Grafik 4: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Grafik 4 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerden 1’inin Psikoloji Anabilim Dalında ve diğer 4’ünün de İşletme Anabilim Dalı’nda hazırlandığı belirlenmiştir.

3.8.5. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Danışman Unvanına Göre Dağılımı

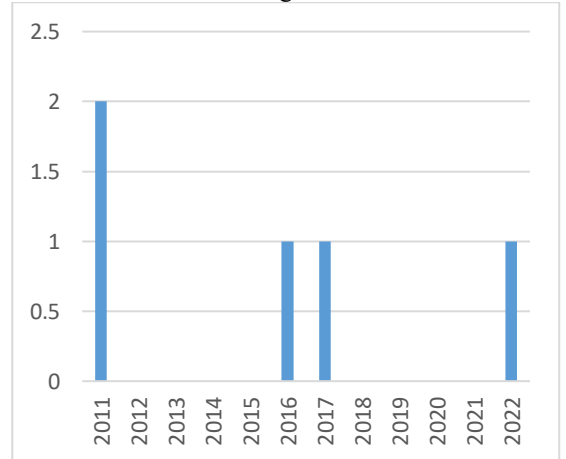
Grafik 5: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Grafik 5 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin tez danışmanına bakıldığında 1’inin Doktor Öğretim Üyesi, 1’inin Profesör Doktor ve diğer 3’ünün ise, Doçent Doktor olduğu belirlenmiştir.

3.8.6. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin En Çok Yayın Yapıldığı Yıla Göre Dağılımı

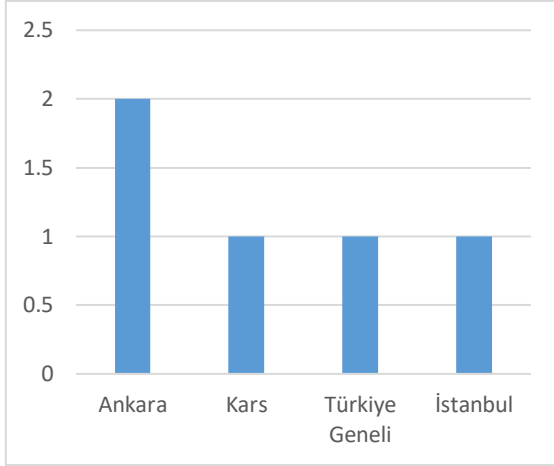
Grafik 6: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin En Çok Yayın Yapıldığı Yıla Göre Dağılımı

Grafik 6 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunun 2011 yılında hazırlandığı belirlenmiştir. Bu tezlerin ilk olarak 2011 yılında hazırlandığı da tespit edilmiştir. Ayrıca 2011 yılında 2 adet, 2016 yılında 1 adet, 2017 yılında 1 adet ve 2022 yılında 1 adet hazırlandığı görülmüştür.

3.8.7. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Hazırlandığı Örneklem İllerine Göre Dağılımı

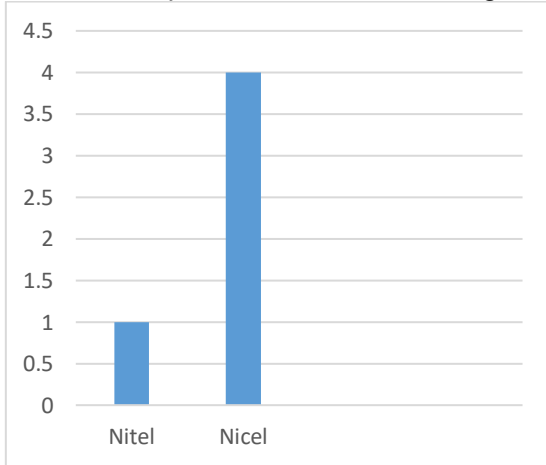
Grafik 7: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Hazırlandığı Örneklem İllerine Göre Dağılımı

Grafik 7 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunun Ankara ilinde hazırlandığı belirlenmiştir. Ankara ilinde 2, Kars ilinde 1, İstanbul ilinde 1 ve Türkiye genelinde 4 araştırma gerçekleştirildiği görülmüştür.

3.8.8. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

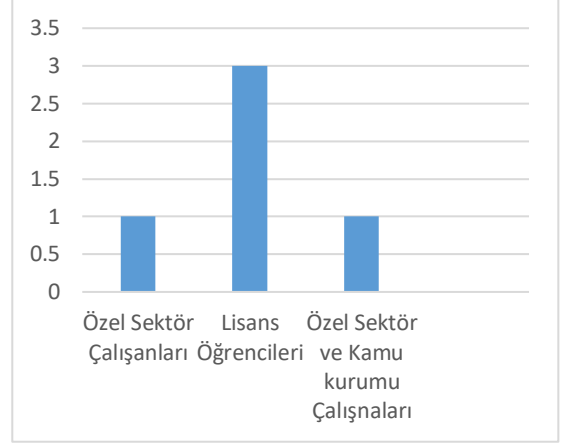
Grafik 8: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Grafik 8 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunun nicel yöntemlere göre hazırlandığı belirlenmiştir. Ayrıca bu tezlerde 1’inin nitel yöntemlere göre yapıldığı ve diğer 4’ünün ise, nicel yöntemlere göre hazırlandığı görülmüştür.

3.8.9. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

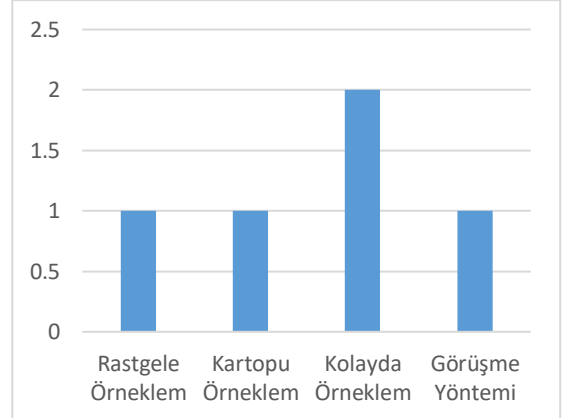
Grafik 9: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Grafik 9 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunun lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Ayrıca özel sektör çalışanları 1, özel sektör ve kamu kurumu çalışanlarının birlikte yer aldığı 1 ve lisans öğrencileri üzerinde 3 araştırma yürütüldüğü görülmüştür.

3.8.10. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Yöntemine Göre Dağılımı

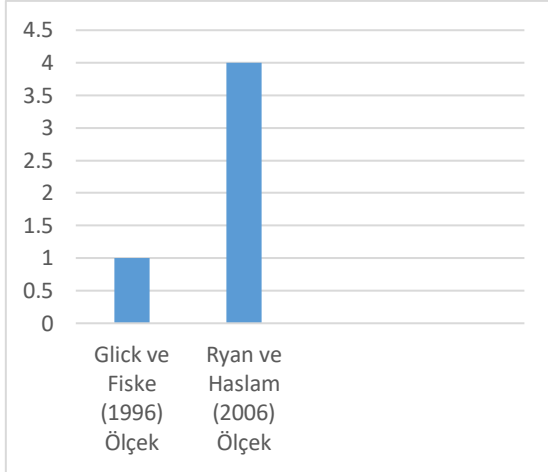
Grafik 10: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Yöntemine Göre Dağılımı

Grafik 10 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunun Kolayda Örneklem Yöntemi ile hazırlandığı belirlenmiştir. Araştırmaların Rastgele Örneklem ile 1, Kartopu Örneklem ile 1, Görüşme Yöntemi ile 1 ve diğer 2’sinin Kolayda Örneklem ile yapıldığı görülmüştür.

3.8.11. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Ölçeklere Göre Dağılımı

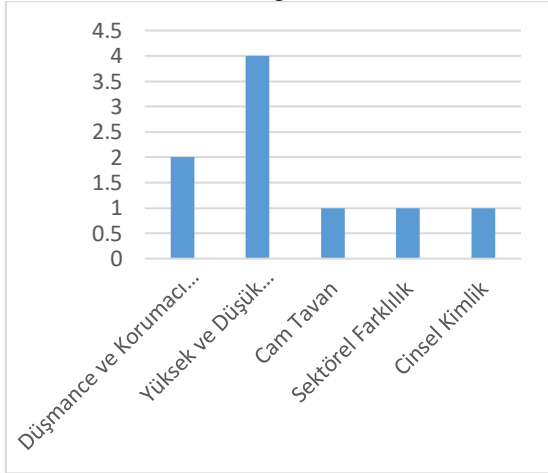
Grafik 11: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Kullanılan Ölçeklere Göre Dağılımı

Grafik 11 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunda Ryan ve Haslam (2006) tarafından geliştirilen ölçeği kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilen ölçeğin 1 ve Ryan ve Haslam (2006) tarafından geliştirilen ölçeğin 4 defa kullanıldığı da görülmüştür.

3.8.12. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Değişken Sayısına Göre Dağılımı

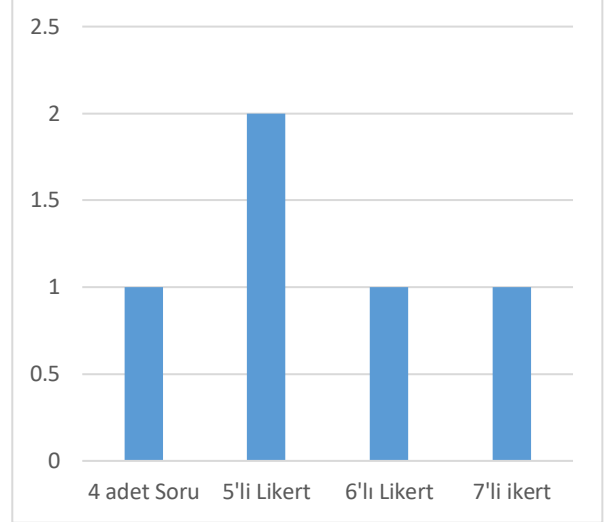
Grafik 12: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Değişken Sayısına Göre Dağılımı

Grafik 12 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin en fazla 4 değişken ile ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Ayrıca 2 değişkenle çalışılan 3 ve 4 değişkenle çalışılan 1 adet yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür.

3.8.13. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Ölçek Türüne Göre Dağılımı

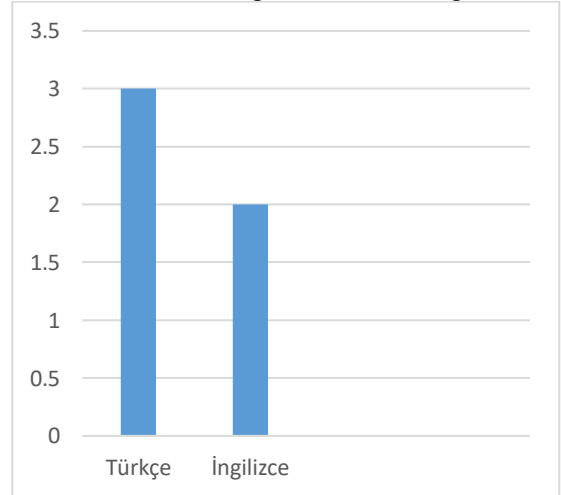
Grafik 13: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Ölçek Türüne Göre Dağılımı

Grafik 13 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunlukla 5'li Likert Ölçeği'ne göre hazırlandığı belirlenmiştir. Ayrıca 4 adet soru ile yapılan görüşmeden 1, 5'li Likert Ölçeği'nden 2, 6'lı Likert Ölçeği'nden 1 ve 7'li Likert Ölçeği'nden 1 defa yararlandığı da görülmüştür.

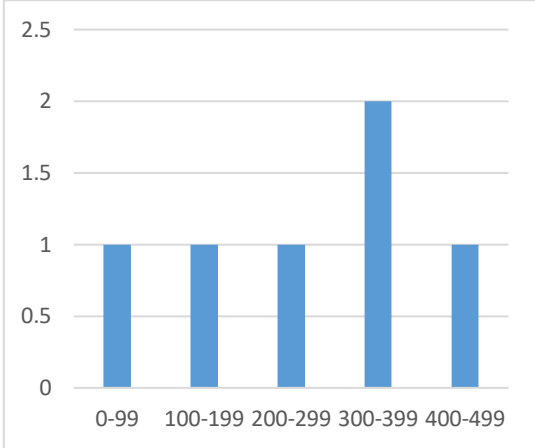
3.8.14. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yazıldığı Dillere Göre Dağılımı

Grafik 14: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yazıldığı Dillere Göre Dağılımı

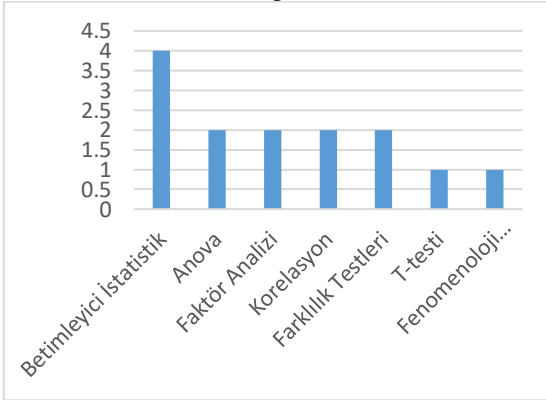
Grafik 14 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunlukla Türkçe dilinde hazırlandığı belirlenmiştir. Ayrıca Türkçe dilinde hazırlanan 3 ve İngilizce dilinde hazırlanan 2 adet yüksek lisans tezi olduğu da görülmüştür.

3.8.15. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Grafik 15: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Örneklem Büyüklüğüne Göre Dağılımı

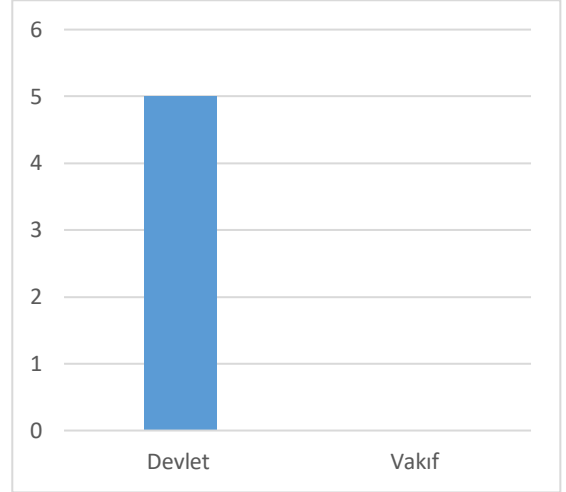
Grafik 15 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin hazırlanan tezlerin örneklem büyüklüğünün 300-399 arasında yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca 0-99 arasında 1, 100-199 arasında 1, 200-299 arasında 1, 300-399 arasında 2 ve 400-499 arasında 1 adet tezin yazıldığı da görülmüştür.

3.8.16. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan İstatistikî Yöntemlere Göre Dağılımı

Grafik 16: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Kullanılan İstatistikî Yöntemlere Göre Dağılımı

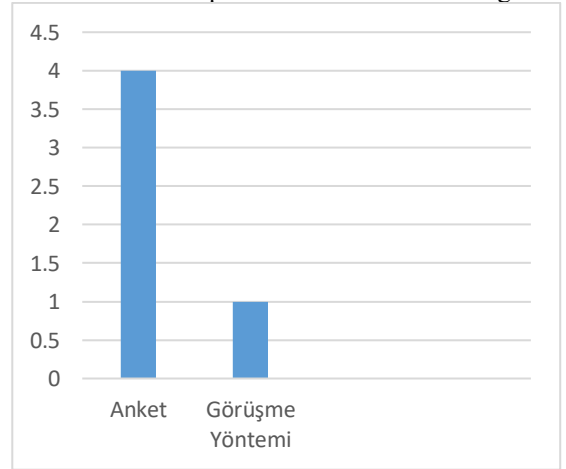
Grafik 16 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerde çoğunlukla betimleyici istatistik yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca hazırlanan tezlerden 4’ünde betimleyici istatistik, 2’sinde Anova, 2’sinde faktör analizi, 2’sinde korelasyon analizi, 2’sinde farklılık testleri, 1’inde T-testi ve 1’inde fenomenoloji yaklaşımı kullanılmıştır.

3.8.17. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yazıldığı Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Grafik 17: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Yazıldığı Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Grafik 17 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin tamamının devlet üniversitelerinde hazırlandığı belirlenmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili vakıf üniversitelerinde hazırlanmış bir araştırmaya da rastlanılmamıştır.

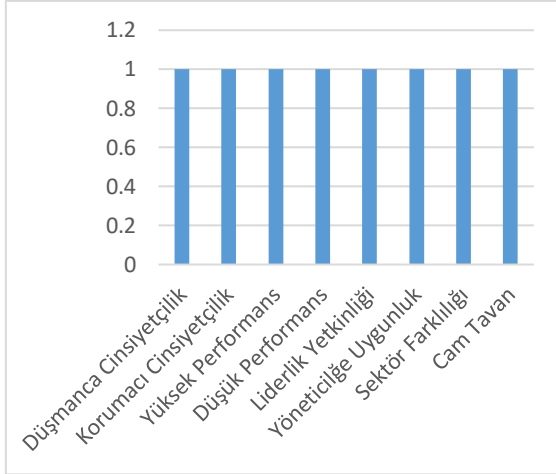
3.8.18. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Veri Toplama Yöntemine Göre Dağılımı

Grafik 18: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerin Veri Toplama Yöntemine Göre Dağılımı

Grafik 18 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin çoğunluğunda verilerin anket yoluyla toplandığı belirlenmiştir. Ayrıca bu tezlerdeki verilerin 1’inin görüşme yöntemiyle ve diğer 4’ünün de anket yöntemiyle hazırlandığı görülmüştür.

3.8.19. Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Araştırılan Diğer Değişkenlere Göre Dağılımı

Grafik 19: Cam Uçurum Konusunda Hazırlanan Tezlerde Araştırılan Diğer Değişkenlere Göre Dağılımı

Grafik 19 incelendiğinde, “Cam Uçurum” konusunda yapılan tezlerin tamamında 1 konunun 1 defa ele alındığı belirlenmiştir. Ayrıca tezlerde düşmanca cinsiyetçilik 1, korumacı cinsiyetçilik 1, yüksek performans 1, düşük performans 1, liderlik yetkinliği 1 yöneticiliğe uygunluk 1, sektör farklılığı 1 ve son olarak cam tavan kavramının ise, 1 defa ele alındığı görülmüştür.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada 2011-2022 yılları arasında Türkiye’deki çeşitli üniversitelerde “Cam Uçurum” konusu ile ilgili olarak hazırlanan yüksek lisans tezlerini incelenmiştir. Ayrıca “Cam Uçurum” konusu ile ilgili olarak hazırlanan yüksek lisans tezlerinin var olan durumları da ortaya konmak istenmiştir. Bu tezler YÖK TEZ’de yayımlanan tezler olup YÖK TEZ’de sadece 5 adet yüksek lisans tezi ele alınmıştır. Bu tezlerin konusu, enstitüsü, üniversite adı, anabilim dalı, danışman unvanı, en çok yayın yapıldığı yıl, örneklem ili, araştırma yöntemi, örneklem grubu, örneklem yöntemi, ölçeği, değişken sayısı, ölçek türü, yazıldığı dil, örneklem büyüklüğü, istatistikî yöntemi, üniversite türü, veri toplama yöntemi ve diğer değişkenlerle olan ilişkisi incelenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, Türkiye’de “Cam Uçurum” konusunda yapılan yüksek lisans tezlerinin en fazla 2011 yılında yazıldığı, en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlandığı ve hazırlanan tezlerin Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Kafkas Üniversitesi’nde yoğunlaştığı görülmüştür.

En fazla İşletme Anabilim Dalı’nda araştırıldığı, hazırlanan tezlere en çok Doç.Dr.’ların danışmanlık yaptığı, bu tezlerin ilk olarak 2011 yılında yazılmaya başlandığı, en çok Ankara İli’nde çalışıldığı tespit edilmiştir.

En fazla nicel yöntemlerin kullanıldığı, daha çok lisans öğrencileri üzerinde çalışıldığı, en fazla kolayda örneklem yönteminin tercih edildiği, Ryan ve

Haslam (2006)’nın geliştirdiği ölçekten daha çok yararlanıldığı ve en fazla 4 değişken ile çalışıldığı görülmüştür.

En çok 5’li Likert Tipi Ölçek ile yapıldığı, Türkçe dilinin daha fazla kullanıldığı, 300-399 arasındaki örneklem büyüklüğünün 2 defa çalışıldığı, en çok betimleyici istatistik analizinin yapıldığı, hazırlanan araştırmaların tamamının devlet üniversitelerinde yürütüldüğü, çoğunluğunun anketi veri toplama aracı olarak kullandığı ve hazırlanan tezlerde birden fazla değişkenin ele alındığı belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar göstermektedir ki; “Cam Uçurum” kavramını ele alan çalışmalar çok az sayıdadır. Hazırlanan tezler belirli üniversitelerle sınırlıdır. Hazırlanan tezler 2011 yılında yapılmaya başlanmış, sonrasında ise aralıklı olarak çalışılmış ve yıllar içinde artan sayıda yapılmamıştır.

“Cam Uçurum” konusunda hazırlanan tezlerin sayı bakımından çok az olduğu da belirlenmiştir. Bu nedenle “Cam Uçurum” konusunda gelecekte yapılabilecek araştırmalar için önerilerimiz şunlar olacaktır:

Kadın yöneticilere uygulanan kariyer engellerinden kadınların haberdar ve toplumsal önlemler alınabilmesi için kongreler düzenlenebilir, seminerler verilebilir. Kadın yöneticilerin “Cam Uçurum” gibi bir engelle karşılaştıktan sonra görevlerini bırakmamaları için psikolojik olarak destek sağlanabilir. Nicel ve nitel yöntemleri birarada ele alan tezlerin sayısı artırılabilir. Sadece yüksek lisans düzeyinde değil doktora düzeyinde de çalışmalar hazırlanabilir. Kadın yöneticilerin içinde bulunmuş oldukları kültür yapısının da incelenmesi kadın yöneticilere karşı konulan değişik türdeki kariyer engellerinin ortaya çıkarılması konusunda yardımcı olabilir (Alhas, 2021b: 71). Kadın yöneticilerin hangi durumlarda üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atanmaya aday oldukları ya da hangi durumlarda orta düzey yöneticilik pozisyonunda kalmaya zorlandıklarında araştırılabilir. Son olarak, Türkiye’de yapılan “Cam Uçurum” ile ilgili yapılan araştırmalarla yurtdışında yapılan araştırmaların sonuçları karşılaştırılarak aradaki farklılıkların hangi hususlardan kaynaklandığı incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, S.; Davarcıoğlu Özaktaş, F.; Aksoy, N. (2019), "Türkiye'de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 43:184-202.
- Aksoy Kürü, S. (2021), "Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki: Ulusal Yazında Bir Meta-Analiz Çalışması", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21:137-172.
- Alhas, F. (2016), "Cam Tavan ve Cam Uçurum Olgusunun İncelenmesi: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Alhas, F. (2020a), "Tersine Göç: Cam Uçurum", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4:83-95.
- Alhas, F. (2020b), "Cam Uçurum: Efsane Avcısı", *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3:2, 9-21.
- Alhas, F. (2020c), "Cam Uçurum: Cezalandırma Tapınağı", *Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4:2, 201-218.
- Alhas, F. (2020d), "Ataerkil Kültürün ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Cam Uçurum", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2:4, 83-95.
- Alhas, F. (2021a), "Gizemli Bir Yükseliş: Cam Uçurum", *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3:2, 64-74.
- Alhas, F. (2021b), "Geçmişten Günümüze Kadar Kadın Yöneticilere Konulan Kariyer Engelleri", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8:2, 62-77.
- Ashby, J. S.; Ryan, M. K.; Haslam, S. A. (2007), "Legal Work and The Glass Cliff: Evidence that Women are Preferentially Selected to Lead Problematic Cases", *William and Mary Journal of Women and The Law*, 13, 775-793.
- Bardakçı, Ş.; Oğlak, S. (2022), "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Türkiye", *Toplumsal Politika Dergisi*, 3:1, 71-90.
- Bruckmüller, S.; Branscombe, N. R. (2010), "The Glass Cliff: When and Why Women are Selected as Leader in Crisis Contexts", *British Journal of Psychology*, 49:3, 433-451.
- Chambers, K. (2011), "The Glass Cliff: The Contribution of Social Identity and Gender Stereotypes in Preceding Leadership Preference and Trust", *Carleton University, Master of Art in Psychology Master Thesis*.
- Çalık, M.; Sözbilir, M. (2014), "İçerik Analizinin Parametreleri", *Eğitim ve Bilim*, 39:174, 33-38.
- Değirmençay, Ş. A.; Cin, M. (2016), "Türkiye'deki Deprem Eğitimi Araştırmaları: Betimsel İçerik Analizi", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, XIII:1, 301-313.
- Ganiyu, R. A.; Oluwafemi, A.; Ademola, A. A.; Olatunji, O. I. (2018), "The Glass Ceiling Conundrum: Illusory Belief or Barriers Impede Women's Career Advancement in the Workplace", *Journal of Evolutionary Studies in Business*, 3:1, 137-166.
- Glick, P.; Fiske, S. T. (1996), "The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism", *Journal of Personality and Social Psychology*, 70:3, 491-512.
- Haslam, S. A.; Ryan, M. R. (2008), "The Road to Glass Cliff: Differences in the Perceived Suitability of Men and Women for Leadership Positions in Succeeding and Failing Organizations", *Leadership Quarterly*, 19:5, 530-546.
- Kahraman, S. D. (2010), "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3:1, 30-35.
- Kaleli Yılmaz, G. (2015), "Türkiye'deki Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Çalışmalarının Analizi: Bir Meta-Sentez Çalışması", *Education ve Science/Eğitim ve Bilim*, 40:178, 103-122.
- Karatepe, S.; Nalçı Arıbaş, N. (2017), "İş Hayatında Kadın Yöneticilere İlişkin Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye için bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, 31: 7-23.
- Kıroğlu Bayat, İ.; Baykal Parıldar, B. (2021), "Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Yaratdığı Engeller: Çalışma Yaşamında Varılmaya Çalışan Kadın", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23:3, 745-762.
- Korkmaz, H. (2022), "Modern Dönemde Geleneksel Kültür Kodlarının/Ataerkil Yapının Aile Hayatına Yansıması", *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5:1, 54-71.
- Metin, O.; Ünal, Ş. (2022), "İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22:Özel Sayı 2, 273-294.
- Oelbaum, Y. S. (2016), "Understanding The Glass Cliff Effect: Why Are Female Leaders Being Pushed Toward The Edge?", *The City University of New York, Doktora Tezi*.
- Ryan, M. K. ; Haslam, S. A. (2005), "The Glass Cliff: Evidence that Women are Overrepresented in Precarious Leadership Positions", *British Journal of Management*, 16, 81-90.
- Ryan, M. K.; Haslam, S. A. (2006), "The Glass Cliff: The Stress of Working on the Edge", *European Business Forum*, 27, 42-47.
- Ryan, M. K.; Haslam, S. A.; Kulich, C. (2010a), "Politics and the Glass Cliff: Evidence That Women are Preferentially Selected to Contest Hard-to-Win Seats", *Psychology of Women Quarterly*, 34:1, 56-64.
- Ryan, M. K.; Haslam, S. A.; Kulich, C.; Trojanowski, G.; Atkins, C. (2010b), "Investing with Prejudice: The Relationship Between Women's Presence on Company Boards and Objective and Subjective Measures of Company Performance", *British Journal of Management*, 21: 484-497.
- Sözbilir, M.; Kutu, H.; Yaşar, M. D. (2012), "Science Education Research in Turkey: A Content Analysis of Selected Features of Papers Published", In Diilon, J; Lorde, D. (Eds). "The World of Science Education: Handbook of Research in Europe", (pp.341-374). Rotterdam: Sense Publishers.
- Sultana, A. (2019), "Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11: 23, 417-427.
- Telli Danışmaz, A. (2019), "Sosyal Bilimlerde Presenteeism'i İnceleyen Araştırmaların Betimsel İçerik Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12:65, 1277-1283.

Ulusal Tez Merkezi (2023), <https://www.google.com/search?q=Ulusal+Tez+Merkezi+%28Y%C3%96K> (Erişim Tarihi: 08.12.2023).

Ültay, E.; Akyurt, H.; Ültay, N. (2021), “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201.

Yıldız, S.; Alhas, F.; Sakal, Ö.; Yıldız, H. (2016), “Cam Uçurum: Kadın Yöneticiler Cam Tavanı Ne Zaman Aşar?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71:4, 1119-1146.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEZLER

Ak Kurt, D. (2011), “Glass Cliff in Relation to Hostile and Benevolent Sexism”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Alhas, F. (2016), “Cam Tavan ve Cam Uçurum Olgusunun İncelenmesi: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma”, *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Güz, M. (2022), “Cam Uçurum Algısında Sektörel Farklılıkların Senaryo Tekniği ile Araştırılması”, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Uyar, E. (2011), “The Glass Cliff: Differences in Perceived Suitability and Leadership Ability of Men and Women for Leadership Positions in High and Poor Performing Companies”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Vural, M. F. (2017), “Türkiye’de Cam Uçurum” Olgusunun İncelenmesi: Özel Şirket Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

EXTENDED ABSTRACT

“Glass Cliff”; it is a concept that was developed by male managers in order to blame only the female manager for the business, which was already on the brink of crisis, and to reveal the idea that a female manager cannot be a senior manager (Chambers, 2011: 4-5). The basic logic in the “Glass Cliff” concept is that male managers probably deserve senior positions when the business is more prosperous and more successful, but female managers are probably more likely to move to senior management positions in times of crisis, when the company is more prone to failure, and when mistakes are more frequent it seems that they deserve to be appointed (Bruckmüller and Branscombe, 2010: 443).

The research includes master’s theses written between 2011-2022. The theses discussed in the research are 5 theses in the Turkish National Thesis Center. This research was prepared as a qualitative research. In order to achieve this aim, all master’s theses prepared between 2011-2022 were discussed. It has been determined that there are 5 master’s theses written on the subject of “Glass Cliff” between 2011-2022. Content analysis was used to conduct qualitative research. Content analysis; it is expressed as a type of analysis that allows the content of predetermined texts, documents, documents and themes to be analyzed objectively within certain rules (Metin and Ünal, 2022: 275).

Turkish National Thesis Center was used in order to reach the theses written in this research and to obtain all the information about these theses. Only the theses in the Turkish National Thesis Center were used in the research. It is assumed that the information about the theses in the Turkish National Thesis Center, where the theses discussed in the research are downloaded, are correct, complete, complete and up-to-date.

The universe in this research is the master’s theses written on the subject of “Glass Cliff” in Turkey. The sample of this research is the master’s theses that were open to access between 2011-2022 on the subject of “Glass Cliff” in Turkish National Thesis Center. In this research, the keyword “Glass Cliff” was used to reach the theses written in 2023 by Turkish National Thesis Center, “Permitted” was chosen as the permission status, and the thesis type was selected as “Master’s Thesis. For this research, a form was created to examine the theses written on the subject of “Glass Cliff”. In this form, the year of publication of the thesis, type of thesis, type of institute, name of the university, department, title of advisor, year of publication, sample province, research method, sample group, sampling method, scale, number of variables, type of scale, language in which it was written, sample size, statistical method, university type, data collection method and other variables are included. These titles were first transferred to Excel and then analyzed with the SPSS 25.0 program.

It has been determined that the first thesis written from these theses was written in 2011 and the last thesis was written in 2022. In 5 of these theses, the word “Glass Cliff” was used. It was seen that 4 of these theses were written on business and 1 on psychology. 2 of these theses were written at METU, 2 at KAU and 1 at Trakya University. It was determined that 4 of these theses were written by quantitative methods and 1 of them was written by qualitative methods. In these theses, random sampling was used in 1, snowball sampling in 1, convenience sampling in 2, and interview method in 1 as the sample selection method. Undergraduate students in 3 of these theses and private sector employees in 2 were chosen as the sample group. According to the results of this research, it has been determined that the master’s theses on the subject of “Glass Cliff” in Turkey are insufficient. It can be suggested that writing more master’s theses in the future and studying this subject in doctoral theses may contribute to the relevant literature.

Considering the results obtained from the research, the most of the master’s theses on the “Glass Cliff” in Turkey were written in 2011, the most were written at the Institute of Social Sciences, the written theses were concentrated at the Middle East Technical University and the Kafkas University, the most were researched at the Department of Business Administration, most of the theses are Assoc. Dr. prepared in consultation with Turkish language is used more than 4 variables, the sample method is preferred at the most, the scale developed by Ryan and Haslam (2006) is used more than the scale developed by Ryan and Haslam (2005), the sample size between 300-399 is used more, the sample size between 300-399 is studied 2 times, the most descriptive statistics are used the most, quantitative methods are used the most, undergraduate students are studied the most, the sample size between 300-399 is studied 2 times, the most descriptive statistics are used 100-299, is used the most where the analysis is performed, it was determined that all of the written research was conducted at public universities, most of them used the survey as a data collection tool, and more than one variable was considered in the written theses.

19. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA KAMUOYU OLUŞTURMADA CAMİLER

Cihat USLUCAN^{1*}

¹Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı

*cihad0343@hotmail.com,

⁺ORCID: 0009-0004-4917-2222

Öz–Camiler, Osmanlı Devleti'nde önemli bir konuma sahipti. Esas fonksiyonu ibadet etme mekânı olan camiler, bunun yanı sıra sosyal, siyasi ve ekonomik hayatın da bir parçasıydı. Öyle ki Osmanlı mahallesinde toplumsal merkez cami ve mescitlerdi. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin birçok sorunla uğraşmak zorunda kaldığı yıllardı. Bir yanda devletin modern sürece dâhil olmak ve tebaasını bir arada tutmak için yaptığı yenilikler bir yanda da gayrimüslim unsurların ayrılıkçı hareketleri vardı. Sosyal ve ekonomik hayata dair modern düzenlemeler yürürlüğe sokulurken geleneksel toplum yapısı da değişime uğruyordu. Bu durum bütün bir yüzyılın özeti gibiydi. Tüm bu karmaşık ve girift yapıları, gittikçe artan merkezi otoritenin varlığı içerisinde, camiler; iktidar dışı unsurlara toplumsal taleplerin dile getirilmesinde bir alan açacaktı. Müslümanlar için kutsal mekânlar olarak kabul edilen camiler; kitlelere ulaşma, eylemlere meşruiyet zemini oluşturma ve dikkatleri üzerine çekme konusunda önemli bazı faaliyetlerin merkezi olacaktı. Bu çalışmada Osmanlı Devleti açısından önemli bir zaman aralığında önemli bir kurumsal mekân olan camilerin, kamuoyu oluşturmadaki etkileri incelenecektir. Ancak bu faaliyetlerin faili devlet ve iktidar gücü değil onun dışında yer alan müslim ve gayrimüslim unsurlar olacaktır.

Anahtar Kelimeler– Cami, Kamuoyu, Toplum, Devlet

MOSQUES IN FORMING PUBLIC OPINION IN THE 19TH CENTURY OTTOMAN SOCIETY

Abstract–Mosques had an important position in the Ottoman Empire. Mosques, whose main function was as a place of worship, were also a part of social, political, and economic life. The social center in the Ottoman neighborhood was mosques and masjids. The 19th century was a time when the Ottoman Empire had to deal with many problems. On the one hand, there were innovations made by the state to be included in the modern process and to keep its subjects together, and on the other hand, there were separatist movements of non-Muslim elements. While modern regulations on social and economic life were being put into effect, the traditional social structure was also changing. This situation was like the summary of a whole century. In the midst of all this complexity and intricacy, and increasing centralization of authority, mosques would provide a space for non-governmental elements to voice social demands. Mosques, which are considered sacred places for Muslims, would be the center of some important activities in terms of reaching the masses, creating a basis for legitimacy for actions and attracting attention. In this study, the effects of mosques, which were an important institutional place for the Ottoman Empire in an important period in creating public opinion will be examined. However, the perpetrator of these activities will not be the state and the ruling power, but the Muslim and non-Muslim elements outside it.

Keywords – Mosque, Public opinion, Society, State

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde kamuoyu kavramının ortaya çıkışı araştırmacılar arasında tartışılmış ve birkaç fikir ileri sürülmüştür. Kamu kavramı ve bu kavramdan türetilen diğer kavramların (kamusal alan, kamuoyu, kamu düzeni vs.) modern devletin ortaya çıkmasıyla eşzamanlı olduğu iddia edilmiştir (Çetinkaya, 2008:127). Şerif Mardin'e göre 1860 yılında Osmanlı Devleti'nde özel gazeteciliğin başlamasıyla "âmme efkârı" kavramı ortaya çıkmıştır (Şerif, 2006:30). François Georgeon'a göre bu süreci ortaya çıkaran üç etken vardır: modern okullar, iletişim araçları ve basın (Georgeon, 1999:71). Daha yakın tarihli bir çalışmada (Öztürk, 2005:100) ise basın öncesi döneme odaklanılmakta ve söylentilerin yaratıldığı kahvehaneler ile karagöz/meddah oyunlarının kamuoyu oluşumunu etkileyen başka süreçler olduğu belirtilmiştir.

Kamuoyu kavramının belirli bir konu hakkında takınılan ortak tavrı anlamına geldiği (Eryılmaz, 2019:6) ve merkezi yönetimden (devlet) ayrı bir form olduğu görüşü (Öztürk, 2005:97) bu makalenin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımdan anlaşılacağı üzere iki temel öge kamuoyunu açıklamaktadır. Birincisi; merkezi iktidarın belirlediklerinden farklı olmak ikincisi ise bu farklılığı benimseyecek çoğunluğun sağlanmaya çalışılmasıdır.

Osmanlı toplumsal düzeninde her Müslümanın camiye devam etme zorunluluğu vardı. Zira cami/mescide devam etmeyenler "bî-namâz" başlığı altında kadı sicillerinde kayıt altına alınır, takibi yapılırdı. (Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2010:434-435) Bu durum kitlelere yönelik kolay ve etkili bir iletişim kurmada camilerin önemini arttırdı. Aynı zamanda camiler Allah'ın evidir. Bu inanç; camileri kutsal müesseseler haline getirdiği gibi ona simgesel anlamlar yüklenmesini de sağlar.

İktidarın karşısında bazen onun icraatlarına bazen de tamamen varlığına yönelik eylemlerin ve niyetlerin "ortak tavır" haline gelmesinde kutsal bir müessese olan camilerden neden ve nasıl yararlanmıştı? Camilerin bu potansiyelini sadece Müslümanlar mı değerlendirmişti? Makalede bu sorulara cevap aranacak ve merkezi yönetim dışı unsurların hangi eylemlerle bunu yaptıkları örneklerle tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Camilere Yönelik Saldırıları

19. yüzyıl Osmanlı Devleti ile egemen güçler arasında uzun süren savaşlar ve Osmanlı Devleti adına yaşanan mağlubiyetlerin olduğu bir dönemdi. Mücadele edilmesi gerekenler sadece egemen güçler değildi. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin ayrılık hareketleri de başka bir sorundu.

Kendi devletlerini kurmak isteyen Osmanlı tebaası gayrimüslimler, bu ideallerini gerçekleştirmek için çeşitli yollara müracaat etmişti. Ya karışıklıklar çıkararak egemen güçlerin müdahalesini sağlayacaklar ya da Müslümanları kendi istekleriyle buldukları yerden hicret etmeye zorlayacaklardı. Bunu elde etmek için de Müslümanlara yönelik hakaret, baskı ve şiddet uygulayacaklardı. Kısaca istedikleri şey, anarşi ve kaos ortamı oluşturmaktı.

Müslümanlar için belki de en büyük hakaret ibadethanelerine yani kutsal kabul ettikleri camilerine yönelik yapılan

saldırılarıdır. Bunların arasında en sık yapılanı camide domuz veya başka hayvan kesmek, cami duvarlarına bu hayvanların kanıyla haç işareti yapmak, leşi camiye bırakmak veya asmaktır. Bunun üzerine Müslüman ahali de silahlarına davranır ve bunun hesabını sormaya kalkardı (BOA, BEO, 1067/79980, 12 Ş 1315/6 Ocak 1898; BOA, DH.MKT, 1476/118, 28 R 1305/13 Ocak 1888; BOA, DH.ŞFR, 205/115, 23 L 1314/27 Mart 1897; BOA, DH.MKT, 2373/63, 15 RA 1318/13 Temmuz 1900; BOA, DH.İ.UM, 20/14, 23 B 1339/2 Nisan 1921).

Camilere yönelik bu tarz saldırılar sonrası Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ortaya çıkacak kargaşa devletin hiç istemediği bir durumdu. Bunu engellemek için devletin izlediği birkaç yol vardı. Öncelikle bölgede bulunan ulema ve eşrafın ileri gelenlerinden Müslüman ahaliye nasihat etmesi istenirdi. Hatta kimi durumlarda ahali ile yerel yöneticiler arasında pazarlıklar yapılırdı. Yerel yöneticiler 2 hafta içerisinde fail ya da failerin bulunarak cezalandırılacağını ahali de bu sürede asla şüphelendikleri gayrimüslimlere saldırmayacaklarına söz verilerdi (BOA, DH.MKT, 2373/63, 15 RA 1318/13 Temmuz 1900). Akabinde olaylar yine durulmazsa, bölgede bulunan zabitan ve askerlerin müdahalesi, bu da yeterli gelmezse asker sevkine gidilirdi (BOA, DH.ŞFR, 205/115, 23 L 1314/27 Mart 1897).

Camilere yönelik bu tarz hakaretlerin temel sebebi hiç şüphesiz Müslüman ahaliyi kıskırtmaktı. Bunun için bazen olayın uydurulması bile yetiyordu. Nitekim İşkodra Vilayetine bağlı Yakova'da cami içerisinde domuz kesildiği rivayeti ortamın gerilmesine sebep olmuştu. İktidar ise böyle bir durumda hemen olaya müdahale ediyor, "sunûf-ı ahalinin yekdiğerine karşı tecâvüzâtına men' olunması" ve gerekli tedbirlerin alınmasını istiyordu (BOA, BEO, 3275/245578, 19 S 1326/23 Mart 1908.).

Kimi zaman ise bu tarz saldırıların altında gayrimüslim unsurların kendilerine yapılan benzer hareketlere cevap verme istekleri yatmaktaydı. Böyle bir olay Niş kazasında gerçekleşen bir cami saldırısı sonrası ortaya çıkmıştı. Bölgede bulunan Malisörler daha önce kiliselerine yönelik yapılan kurşunlama ve hırsızlık olaylarını kendilerine yönelik bir "tahkîr" olduğunu düşünerek camide manda kesip kanıyla cami duvarlarına haç işareti yapmışlardı (BOA, DH.MKT, 1476/118, 28 R 1305/13 Ocak 1888).

Gayrimüslim unsurların camilere yönelik hareketlerinden bir diğeri de fiziksel saldırıdır. Bu saldırılar genellikle ya Ermeni olayları çerçevesinde ya da egemen güçler tarafından gerçekleştirilen işgaller sırasında meydana geliyordu. Amaç Müslümanları rencide ederek kıskırtmak, olaylar çıkartmak ve en önemlisi de kargaşa ve düzensizlik olduğuna dair kamuoyu oluşturmaktı.

Ermeni komitacılar tarafından yapılan saldırıların bazıları yakıp yıkmaya, yağma ve talan şeklinde gerçekleşmişti (BOA, DH.MKT, 2072/12, 23 Ca 1313/11 Kasım 1895; BOA, DH.ŞFR, 184/16, 27 Ca 1313/15 Kasım 1895). Bazen saldırılar Müslümanlar camide iken olurdu. Örneğin 1894'de Adana'da yaşanan saldırı sonrası olaylar büyümüş her iki taraftan ne kadar ölüm olduğu bilgisi, Halep ve Adana

Kumandanından tafsilatlı bir şekilde talep edilmişti (BOA, Y.PRK.BŞK, 38/35, 6 Ca 1312/5 Kasım 1894).

Bitlis'te Cuma namazı sırasında komitacıların camiye saldırmaları sonrası çıkan olaylar uzun süre devam ettiği gibi bu saldırının "etrafta pek dehşetli bir surette şâyi' olması" meselenin büyümesine, başka yerlere de yayılmasına neden olmuştu (BOA, A.MKT.MHM, 619/7, 7 Ca 1313/26 Ekim 1895). Olaylar sırasında 38 Müslüman ve 139 Ermeni öldüğü gibi her iki taraftan da çok sayıda yaralanan olmuştu. Bitlis'teki olayların Muş'taki Müslüman ahaliyi tedirgin etmesinden dolayı orada da herhangi bir olay çıkmaması için bölgeye derhal asker sevk edilmişti (BOA, A.MKT.MHM, 619/8, 8 C 1313/26 Kasım 1895).

Ermenilerin camilere yönelik muhtemel saldırıları hükümeti ciddi anlamda tedirgin ediyordu. Zira bu saldırılar sonrası daha büyük olaylar patlak veriyor ve önü alınamıyordu. Bunun için elde edilen istihbarat yerel yöneticiler ile paylaşıyordu. Gönderilen talimatlarda "Mahremâne" kaydı düşülüyor ve alınması gereken tedbirler bir bir sıralanıyordu (BOA, A.MKT.MHM, 612/8, 1 N 1314/3 Şubat 1897; BOA, A.MKT.MHM, 619/8, 8 C 1313/26 Kasım 1895). Ahalinin emniyetini sağlamak amacıyla ramazan ayı olması hasebiyle iftar, imsak ve teravih vakitlerinde cami ve çevrelerinde güvenliğin sağlanması, bu tedbirlerin kimseyi telaşa sevk etmemesi için dikkat edilmesi ve bu doğrultuda asker, polis ve jandarmanın çok dikkatli olması isteniyordu.

Develi'nin Everek kasabasında ise bazı müfsit Ermeniler Müslüman kıyafetleri giyerek camiye gitmişler ve burada "Ermeniler cami bastı, İslam kalmadı" diyerek ahaliyi galeyana getirip olay çıkmasına neden olmuşlardı. Yapılan tahkikat sonrası olayın faileri olan üç Ermeni tevkif edilmiş ve çıkan kargaşa bastırılmaya çalışılmıştı (BOA, DH.TMIK, 22/71, 10 C 1314/16 Kasım 1896).

Müslümanlar için kutsal mekânlar olan camilere yönelik bu saldırılar ister gerçekleşmiş isterse sadece bir söylentiden ibaret olsun Müslümanların öfkelenmesine ve istenilen kargaşanın çıkmasına neden olmuştur.

Camilere yönelik fiziksel saldırıların yaşandığı başka bir bölge de Balkanlardı. Burada bulunan ayrılıkçı gayrimüslim unsurlar ya egemen güçlerin bölgeye müdahalesini sağlamak için kargaşa çıkarmak ya da girilen savaşlarda fırsatı değerlendirerek Müslüman ahalinin buradan hicret etmesini sağlamak amacıyla camilere yönelik saldırılar gerçekleştiriyordu.

Balkanlarda gerçekleşen Rus işgalleri sırasında ayrılıkçı gayrimüslim unsurlar bu saldırılarda yer alırdı. İbadethanelere yönelik hakaret ve hırçlıklar, bu yapıların yakılıp yıkılması ile sonuçlandığı gibi kimi zamanda el konularak işgal güçleri ve işbirlikçileri tarafından başka amaçlarla kullanılırdı. (Hüseyin Râci Efendi, 2015:188)

Vidin Tüccar Vekâleti tarafından hazırlanmış ve son bir yıl içerisinde Bulgarlar tarafından Müslüman ahaliye yönelik yapılan saldırıları gösteren belgede; camilerin Bulgar askerleri için ya ahır ya da silah deposu haline getirildiği

belirtiliyordu (BOA, HR.SFR(4), 487/81, 28 M 1321/26 Nisan 1903).

Camilere yönelik bombalı eylemler (Birecikli, 2013:237), minarelerin kurşunlarla delik deşik edilmeleri (BOA, A.MKT.MHM, 461/23, 16 C 1290/11 Ağustos 1873), Müslümanlar camide iken silahlı kişiler tarafından basılarak soyulmaları (BOA, DH.EUM.3.ŞB, 1/37, 8 L 1332/30 Ağustos 1914) gibi çeşitli hakaret ve saldırıların amacı belliydi. Müslüman ahaliyi korku ve çaresizlik içerisinde bırakmak. Bununla da ya büyük bir kargaşa çıkarılmış olacak ya da hicret Müslüman ahali için en iyi çözüm olacaktı (BOA, A.MTZ(04), 73/50, 19 N 1319/30 Aralık 1901).

Müslümanlar için kutsal olan ibadethanelerine yapılan bu tecavüzlerin onlarda uyandırdığı duygusal yansıma ise oldukça yüksektir. Kutsal olana yapılan bu hakaretler cezasız kalmamalıydı ancak Müslüman ahali bunu gerçekleştirebilecek fiziki güçten yoksundu.

Kutsal olana yapılan saldırılar sonrası bölgeden hicret etmek zorunda kalan din adamlarından biri olan Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi kaleme aldığı eserinde camilere saldıran kimi şahıslarla ilgili ilginç bilgiler aktarır. Cami minaresini yıkan kişinin vücudunda yaralar çıkıp rezil bir şekilde ölmesi, bir diğerinin köy meydanında kurt ısırması dolayısıyla kuduzdan ölmesi ve bir başkasının da minarede gayda çalarken düşmesi bunlara örnek olarak gösterilebilir (Hüseyin Raci Efendi, 2015:188). Kendilerinin güçleri yetmese de ilahi adaletin yanlarında olduğuna dair inançları tamdır.

Camilerin fiziksel saldırılara uğraması sadece komita mensubu gayrimüslimlerin saldırıları ile olmamıştır. Yerel yöneticiler arasındaki kişisel ihtiraslar da böyle durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pazarköy Kazası Muhtarı Halil ve İnegöllü Numan Paşa¹ arasında gerçekleşen mücadelede Paşa; koca bir kasabayı, cami ve mektebi ile birlikte yakmıştır (BOA, C.DH, 77/3837, 29 L 1216/4 Mart 1802). Kendisi de Müslüman olan Paşanın bu hareketi oldukça dikkat çekicidir. Onun için amaç, uhdesinde bulunan kazanın muhtarını yola getirmek, benzer faaliyetlerin ortaya çıkmasını engelleyecek gerekli korku ortamını oluşturmak olmalıdır.

Dini bir simge olmanın yanında siyasi hâkimiyetin de göstergesi olan camiler, merkezi hükümete karşı yapılan saldırılarda hedef olmuştur. Bu bazen eşkıyalık faaliyetlerinde (BOA, C.DH, 247/12343, 29 C 1213/8 Aralık 1798; BOA, C.ZB, 76/3789, 17 Z 1211/13 Haziran 1797) bazen de eski yerel yöneticilerin yeni düzene karşı mücadelelerinde (BOA, C.DH, 183/9117, 29 Z 1255/4 Mart 1840) ortaya çıkmıştır. Bu saldırıların amacı korkunun yaygınlaşmasını sağlamak ve hükümran olanın düzenini sarsmak olsa gerektir.

Daha erken dönemde olan ancak farklı bir amacı gösteren bir diğer örnek Bursa'da yaşanacaktı. Afyonkarahisar'ın Bucak Köyü'nden Bursa'ya gelerek Ulu Camii'ye gidip minberde bulunan sancakları alıp dışarı çıkaran İbrahim'in amacı

¹ Adı geçen Numan Paşa, miladi 31 Ocak 1802 tarihli belgede Bey ünvanı ile anılacaktır. Bu durum yaptıkları ile ilgili cezalandırıldığını göstermektedir; BOA, C.ZB, 28/1378, 27 N 1216/31 Ocak 1802.

başkadır. Her ne kadar İbrahim bunu şan ve şöhret için yapmış olsa da bu hareketi eşkıyalık olarak nitelendirilecek ve gereken ceza kendisine verilecekti (BOA, C.ZB, 54/2661, 30 M 1156/26 Mart 1743).

Cezaya çarptırılması istenen bazen devlet yetkilileri de olabiliyordu. Mürefte Kaymakamı Mihran Efendi'nin Cuma günü ayakkabıları ile camiye girmesi ahaliyi oldukça incitmişti. Gelibolu Mutasarrıflığı, Mihran Efendinin niyetinin ahaliyi "aşğılama ve küçük görme" olduğu kanaatindeydi ve ahalinin talebi onun azledilmesi idi. Edirne vali vekili ise ortaya çıkabilecek olumsuzlukları da düşünerek adı geçen kişinin başka bir yerde görevlendirilmesini talep etti (BOA, DH.ŞFR, 213/81, 23 Ra 1315/22 Ağustos 1897).

2. Camilere Asılan Yaftalar

Yafta tabiri kullanımına göre başka anlamları olsa da buradaki anlamı "ilan kâğıtları" (Pakalın, 1993:599) manasındadır. Belgelerde bu ilanlar için "varaka" tabiri de kullanılmıştır. İlanların içerikleri çok çeşitli olmakla birlikte bunların camilere asılmasının temel gerekçesi olabildiğince fazla insana ulaşabilmek ve bahsedilen konuya dair kamuoyu oluşturmaktır.

Camilere yafta asanların başında komita mensubu Ermeniler geliyordu. Belgelere yansıdığı şekliyle amaçları; fesat, kargaşa ve hakaretti. Bu durum belgelerde "fesâd-âmîz bir yafta" (BOA, Y.A.HUS, 268/129, 24 C 1310/13 Ocak 1893), "tehdid-âmîz bir varaka" (BOA, BEO, 846/63413, 25 R 1314/3 Ekim 1896) "muzır bir yafta" (BOA, A.MKT.MHM, 662/46, 9 Z 1319/19 Mart 1902), şeklinde ifade edilmekteydi.

Yaftalar genellikle camilerin kapı ve duvarlarına asılırdı. Bazen işi o kadar ileriye götürürlerdi ki cami içine girip minbere astıkları olurdu. Beylerbeyi Camii'nde gerçekleşen böyle bir olay sonrası verilen arzuhalde faillerin Ermeni olduğu belirtilmekte ve faillerin bulunması için gereken hassasiyetin gösterilmediği dile getirilmekteydi (BOA, BEO, 846/63413, 25 R 1314/3 Ekim 1896).

Ermeniler tarafından asılan yaftalar çeşitli içeriklere sahipti. Niksar'da "Ermeni Milleti" imzasıyla Orta Cami'ye asılan yaftada; saat ve tarih verilerek Müslüman ahali "meydan-ı mukâteleye" davet ediliyordu (BOA, DH.ŞFR, 196/41, 5 Ra 1314/14 Ağustos 1896). Yozgat'ta Büyük Cami abdesthanesinde ise "Türkler gözünüzü açın, aybaşına hazır olun!" yazısı ile bir nevi tehdit dile getiriliyordu (BOA, Y.A.HUS, 329/47, 3 Z 1312/28 Mayıs 1895).

Ermeniler sadece Müslüman ahaliyi kışkırtmak amacıyla değil kimi zaman onlardan destek almak amacıyla da camilere yafta asmışlardı. Gemerek karyesinde cami kapısına asılan böyle bir yafta üstelik Ermenice kaleme alınmıştı. "Size bir şikâyetim var" ifadesi ile başlayan yafta alacak-verecek ilişkileri ile ilgiliydi (BOA, A.MKT.MHM, 662/46, 9 Z 1319/19 Mart 1902).

Yaftalar görevliler tarafından fark edilip ele geçirildikten sonra hemen tahkikata başlanırdı (BOA, A.MKT.MHM, 407/53, 9 Za 1276/29 Mayıs 1860). Genellikle tahkikatın mahremane bir şekilde yürütülmesi istenirdi. Başta yazının sahibi tespit edilmeye çalışılırdı. Akabinde şüphelenilen şahısların yazısı ile ele geçirilen yaftalardaki yazılar

karşılaştırıldı (BOA, Y.A.HUS, 268/120, 21 C 1310/10 Ocak 1893; BOA, A.MKT.MHM, 662/46, 9 Z 1319/19 Mart 1902). Tahkikat sonrası şüpheliler suçlu bulunursa çoğunlukla hapsedilirdi.

Yöneticiler Müslümanların bu yaftalarda yazılanlardan etkilenip gayrimüslimlere yönelik herhangi bir harekette veya saldırıda bulunmaması için çeşitli tedbirler alırdı. Bu tedbirler olay mahallinde bulunan ulema ve eşrafın ahaliye nasihat etmesi (BOA, TFR.I.MN, 44/4394, 22 Ca 1322/4 Ağustos 1904) şeklinde olduğu gibi bölgeye asker sevk edilmesi şeklinde de gerçekleşebilirdi (BOA, DH.ŞFR, 196/41, 5 Ra 1314/14 Ağustos 1896).

Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında fesat ve kargaşa çıkarmak isteyenler sadece gayrimüslimler değildi. Müslümanlardan bazıları camilere yaftalar asarak ahaliyi gayrimüslimlere karşı harekete geçmeye davet etmişti. Hanya'da "Ey cemaat-i İslamiye artık hâb ve gafletten uyanma zamanı gelmedi mi?" ifadesi ile başlayan varakada, Girit Rumlarının yaptıklarına karşılık verilmesi gerektiği yazılmıştı (BOA, Y.MTV, 144/33, 6 S 1314/17 Temmuz 1896).

Nevşehir'de arka planında yöneticiler arasındaki anlaşmazlıkların olabileceği ihtimali (BOA, DH.TMIK.M, 1/42, 16 C 1313/4 Aralık 1895) de dile getirilen olayda, yaftanın "ikâ'-ı fesad kastıyla" cami kapısına asıldığı belirtilmişti. Kötülük isteyen kişiler tarafından asıldığı belirtilen yaftada "teheyüç-i efkâr ile" Müslüman ahali Ermeniler aleyhine harekete davet edilmişti. Olayın büyümemesi için faillerin hemen yakalanması ve ahalinin sakinleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti (BOA, A.MKT.MHM, 613/20, 17 C 1313/5 Aralık 1895).

Gayrimüslimlere yönelik saldırılar için camilere yaftalar asılması meselesi Avrupa kamuoyunun da gündemine giriyordu. Bunu sağlayan ise basındı. Osmanlı hükümeti bu propagandayı engellemek için çareler aramıştı. Yapılan şey Avrupa basınına sıkı bir şekilde takip etmek ve bu haberlerin yayınlanmasının önüne geçmektir. Eğer bu da başarılmasa bu yayınlar ilgili devletlerin konsoloslukları marifetiyle tektzip edilirdi (BOA, HR.SYS, 190/4, 23 R 1313/15 Ekim 1895). Bazen de gazetenin Osmanlı topraklarındaki taciri bulunur, "emsaline ibret olmak üzere" bu kişi yabancı statüsünde ise sınır dışı, tebaadan ise başka bir yere sürgün edilirdi. Gazetenin ülkeye girişinin yasaklanması ise zaten kaçınılmazdı (BOA, BEO, 584/43761, 14 N 1312/11 Mart 1895).

Müslüman ahali, sadece gayrimüslimlere yönelik olarak camilere yafta asmamışlardı. Hükümetin beğenmedikleri karar ve uygulamalarından dolayı bu yola başvurdukları gibi bazı özel durumlarla ilgili de yaftalarla kamuoyu oluşturmayı denemişlerdi.

Manastır'da askerler tarafından İshafiyeye Camii'ne bir varaka asılmıştı. Asılan varakada, askerlik müddeti biten erlerin terhis edilmemesi halinde bazı münasebetsiz durumların ortaya çıkacağı tehdidi yazılmıştı (BOA, TFR.I.AS, 70/6959, 23 S 1327/16 Mart 1909).

Kütahya'da ise bir ceza meselesinden ötürü Sadeddin Camii kapısına yafta asılmıştı. Uzun süreli yazışmaların yaşandığı bu olayın nedeni Muhasebe Baş Kâtibi olan Süleyman isimli

şahsa verilen cezanın uygulanmaması idi. Tütün sökümlü esnasında kanun ve nizamlarla ilgili münasebetsiz, padişah ile ilgili de kötü sözler söylemiş olan şahıs, yapılan muhakeme sonrası hapis cezasına çarptırılmıştı. Ne var ki anlaşılmalı bir şekilde cezasını çekmediği gibi görevine de devam etmişti. Ahali bundan rahatsız olmuş ve kanunların harfiyen uygulanmasını isteyen yaftayı cami kapısına asmıştı (BOA, BEO, 576/43143, 25 Ş 1312/10 Şubat 1895; BOA, Y.A.HUS, 320/115, 29 Ş 1312/25 Şubat 1895; BOA, BEO, 584/43766, 14 N 1312/11 Mart 1895; BOA, BEO, 589/44134, 28 N 1312/25 Mart 1895).

Arabgir’de önce hapisane ardından hükümet konağı ve camiye asılan varaka ise rüşvet alınması ve haksız tutuklamalar ile ilgiliydi. Eğer bu haksızlıklar hükümet tarafından akşama kadar düzeltilmez ise döğüşlerin başlayacağı (BOA, Y.A.HUS, 254/68, 22 Ca 1309/24 Aralık 1891) belirtilen varakanın müsebbipleri kısa sürede belirlenmiş, yakalanan üç Ermeni derhal adliye sevk edilmişti (BOA, DH.ŞFR, 153/55, 2 B 1309/1 Şubat 1892). Müslümanların yafta asmalarının gerekçelerinden biri de dini endişeleri idi. Müslüman kadınların, çalışanları Hristiyan olan mağazalardan alışveriş yapmasını kınayan bu yaftalar fark edildikten sonra hemen toplatılmıştı. Kısa sürede gerçekleştirilen tahkikat sonrası faili de ele geçirilmiş ve suçunu itiraf etmişti (BOA, Y.PRK.DH, 8/58, 26 L 1312/22 Nisan 1895). Ancak yerel yöneticiler için olay “hissiyât-ı milliyeyi müteharrik” bir durum oluşturmuştu (BOA, Y.MTV, 119/79, 10 Za 1312/5 Mayıs 1895). Meselenin büyümesinden çekinen Canik Mutasarrıflığı gözaltında tuttuğu olayın faili Tütüncü Mehmed Efendi’ye ne yapılması gerektiğini Trabzon Vilayeti’ne sormuş, vilayet yetkilileri şahsın tahkikat evrakları ile birlikte Trabzon’a gönderilmesini istemişti. Burada yeniden sorgulanıp hatasını itiraf ettiğinden savcılık bu suça karşı bir ceza olamayacağı kanaatine varmıştı. Lakin “herifin geldiği gibi Samsun’a iadesi de münasip görülmediğinden” bir müddet Trabzon’da bulunan akrabasının yanında kalması tembih edilmişti (BOA, Y.A.HUS, 327/22, 12 Za 1312/7 Mayıs 1895).

Canik’te gerçekleşen bu olayın sonuçları sadece faili ile sınırlı kalmamıştı. Dönemin Fransız konsolosu amirlerine bu olay ile ilgili rapor hazırlamış ve konu yabancı devletlerin gündemine girmişti. Ayrıca Yaver Derviş Paşa tarafından Dersaadet’e sunulan raporla bir yönetim zaafiyeti olduğu dile getirilmişti. Bunun üzerine Canik Mutasarrıfı Nuri Paşa, Siroz Mutasarrıfı ile becayiş edilmişti (Günaydın, 2023:74-77).

Diyarbakır’da ise tiyatro oynatılmasına karşı çıkan bir grup Müslüman başkalarını da olaya dâhil etmek amacıyla Büyük Camii kapısına “fesad-âmiz” bir varaka asmışlardı (BOA, BEO, 1094/142781, 12 Ca 1320/17 Ağustos 1902). Varakada tiyatronun dine mugayir olduğu, ancak münafıkların işi olabileceği, Müslümanların münafıkların dinlerine kastına daha ne kadar susacağı gibi tahrik edici

ifadeler yer alıyordu (BOA, DH.MKT, 571/22, 26 Ca 1320/31 Ağustos 1902).

Yöneticiler böyle hadiseler gerçekleştiğinde hemen teyakkuza geçerlerdi. Zira süreç kontrol altına alınmaz ise daha büyük meseleler ortaya çıkabilirdi. Kaldı ki uzun bir süredir Müslümanlar ve gayrimüslim unsurlar arasında kargaşa çıkarmak fesatçıların âdeti idi. Bu tecrübeye sahip yöneticiler de olay sonrası hemen tahkikata başlar ve şüphelileri tespit etmeye çalışırdı.

İlk yapılan tahkikatta her ne kadar içerikte bulunan bazı ayetler bu varakanın ulemadan biri tarafından hazırlandığını düşündürüyorsa da bunun fesatlarıyla meşhur Ermeniler tarafından yapılmış olabileceği dile getirilmişti (BOA, Y.MTV, 233/100, 16 Ca 1320/21 Ağustos 1902). Ancak tahkikat derinleştirilince fail ortaya çıkarılmıştı. “eser-i taassub olan” bu varakayı camiye, 24 yaşında talebeden bir genç asmıştı (BOA, BEO, 1914/143525, 3 C 1320/7 Eylül 1902).

II. Abdülhamid dönemi muhalifleri tepkilerini göstermek, seslerini duyurmak ve ahalden destek amacıyla camilere yaftalar asmayı planlamıştı. Paris’te bulunan bu muhalif gazeteciler, içeriğinde ayet-i kerimeler olmasından başka bilginin verilmediği yaftalar hazırlamıştı. Amaçları bunları İstanbul ve sair vilayetlerdeki sokak ve cami duvarlarına asmaktır. Ancak alınan istihbarat ile bunların yurda girişi yasaklanmıştı (BOA, HR.SFR(03), 493/5, 16 M 1318/16 Mayıs 1900; BOA, DH.MKT, 2348/35, 22 M 1318/22 Mayıs 1900).

Camilere yafta asılması sonrası süreç devletin sıkı takibi altında idi. Zira süreç sonuçları istenmeyen durumların ortaya çıkmasına neden olabiliirdi. Bunun içindir ki yerel yöneticiler yaftaların ele geçirildikten sonra ahaliye tesirinin ne olduğu ile alakalı da malumat verirlerdi (BOA, BEO, 1914/143525, 3 C 1320/7 Eylül 1902; BOA, DH.MKT, 571/22, 26 Ca 1320/31 Ağustos 1902). Hiç şüphesiz duyulması arzulan, herhangi bir sıkıntının olmadığıydı.

3. Aykırı Vaizler ve Vaazları

Sözlük anlamı “öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak” olan vaaz kelimesi “bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak” şeklinde tanımlanır. Bu şekilde konuşma yapan kimseye ise vâiz denir (Cirit, 2012:404). Yine bu kelimedenden türetilen “vâiziyye” tabiri ise vaizlere görevleri karşılığı tahsis edilen ücreti ifade eder (Pakalın, 1993:572).

Vaaz sözlük anlamında belirtildiği gibi dini ve ahlaki konularda Müslümanların eğitilmesi için önemli bir araçtı. Hz. Peygamber ve Raşid halifeler devrinde bu doğrultuda kullanılmıştı. Ancak zamanla resmi bir müessese haline gelmiş ve bu süreçten itibaren siyasi ihtilaflarda propaganda aracı olarak da kullanılmaya başlanmıştı (Uğur, 1987: 323).

Vaizler, Osmanlı siyasal ve toplumsal düzeninde büyük bir öneme sahipti. Vaazlar ise hükümetin reayasını yönetmek için kullandığı en önemli araçlardan birisiydi. Bazen düzenin korunmasında, bazen de yeni düzenin benimsenmesinde bu araç sıklıkla kullanılmıştı.

Vaazların amaçlar için araçsallaştırılması sadece iktidarın yaptığı bir şey değildi. Muhalifler de vaizler marifetiyle vaazların düzen kuran ve yıkan etkisinden yararlanmışlardı. Muhalif vaazların konusu ve gerekçesi çok çeşitli olabilirdi. Benzer tek nokta iktidar iradesinden “farklı” bir niyete sahip olmasıydı.

Aykırı vaizlerin vaazlarındaki hedeflerinin başında çoğunlukla sultan ve onun iktidarı gelirdi. Bu vaizlerden birisi Ayasofya Vaizi İspirizâde idi. Onun vaazları o kadar etkili olmuştu ki 1730 isyanını yürüten iki liderden birisi olarak kabul edilmekteydi. Bu vaazlar III. Ahmed’in tahtan indirilmesi, birçok üst düzey devlet görevlisinin katledilmesi gibi bir dizi önemli hadisenin gerçekleşmesine neden olmuştu (Yediyıldız, 1982:11).

Vaizler, Sultanların karar alma süreçlerinde de etkili olurlardı. Sultanın kararının beğenilmemesi durumunda kürsüler bu kararın değiştirilmesine yardımcı olabilirdi. Sultanı Viyana seferine ikna etmeye çalışan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kamuoyu desteği alarak sultana baskı için selâtin camii vaizlerinden yararlanmış ve başarılı olmuştu (Özcan, 2004:247).

Modernleşme sürecinin iki önemli padişahı olan III. Selim ve II. Mahmud da icraatları ile aykırı vaizlerin hedefi haline gelmişti. Nizam-ı Cedid ile getirilmeye çalışılan yeni düzenden hoşnut olmayan vaizler ramazan ayını fırsat bilerek reformlar aleyhine vaazlar vermişti (Işık, 2015:492). Yine II. Mahmud’un beğenilmeyen reform kararları da vaizlerin açık hedefi haline gelmişti (Karateke, 2017:7).

Kanun-i Esasi çalışmaları esnasında da aykırı vaizler getirilmek istenen yeni düzene karşı faaliyetler yürütmüşlerdi. Verdikleri vaazlarla etkili olmaya ve fikirlerini yaymaya çalışmışlardı. Camileri yakından takip eden hükümet ise bu duruma kayıtsız kalmamıştı (Georgeon, 2018:81).

Sultanlar, vaizlerin bireysel tavrının kitlesel bir tepkiye dönmemesi için çeşitli tedbirler alırdı. İlk tedbir doğru vaizlerin seçilmesi ve bu görevlere getirilmesiydi. Özellikle cemaati çok olan camilerde atamalara dikkat edilmeliydi (BOA, A.MKT.MHM, 88/53, 11 N 1272/16 Mayıs 1856). Selâtin camii vaizlerinin seçimine de özellikle dikkat edilirdi. Bu vaizlerin öteden beri din ü devletle hayırlar isteyen ve güzel işler yapan kimseler olduğu ve bunun devam etmesi istenirdi. Vazifesi olmayan kelimelere cesaret eden kişilerin bu camilere yakışmadığı ve görevlendirilmemesi gerekirdi (BOA, AE.SAMD.III, 229/21997, 19 Ra 1143/2 Ekim 1730).

Vaizlerin kontrol edilmesi hususunda diğer bir tedbir de denetimdi. Denetim görevi çeşitli kurumlara verilebilirdi. Teftişler genellikle vaazların ve dini hassasiyetin yoğun olduğu ramazan ayında olurdu. Teftiş yapacak görevliler Bab-ı fetvadan görevlendirilirdi (BOA, İ.ML, 17/49, 30 Za 1313/13 Mayıs 1896). Bu konuda zabıta memurlarının da

önleyici vazifeleri vardı (BOA, Y.EE, 5/119, 1 N 1318/23 Aralık 1900).

Vaizlerden siyasi konulara girmemesi, şahıslar hakkında konuşmaması istenirdi. Burada elbette rahatsızlık veren durum merkezi otorite ve onun görevlileri aleyhinde yapılan vaazlardı (BOA, DH.HMŞ, 30/9, 26 Ca 1330/13 Mayıs 1912). Buna dikkat edilmezse ceza kaçınılmazdı.

Aykırı vaizlere verilen ceza genellikle onları taşraya sürgün etmektir (BOA, Y.EE.KP, 7/686, 12 N 1315/4 Şubat 1898; BOA, BEO, 435/32621, 12 M 1312/16 Temmuz 1894). Bazen bu sürgüne tepki göstermek amacıyla talebeler hocalarının iadesi için gösteriler yapsa da karar değişmezdi (Ahmed Cevdet Paşa, 2016:809).

Sultan ve iktidarı aleyhine yapıldığı ihbar edilen kimi vaazların arka planında yapılan tahkikatlar sonrası başka nedenler de çıkabiliyordu. Aslen İngiltere tebaası olan Hintli Ali Veliyullah isimli şahsın saltanat-ı seniyye aleyhinde camilerde vaaz verdiği iddiası üzerine yürütülen tahkikatta; adı geçen şahsın aslında idadi mektebinde İngilizce hocalığı yaptığı; ancak ne yaptı ise parasını alamadığı tespit edilmişti. Geçimini hayır sahiplerinin yardımı ile sağladığını belirten Ali Veliyullah, belli ki alacaklarını tahsil etmek için “mesele” çıkarmıştı. Zira vaizliği geçirmek için yaptığını ve parasının ödenmesi halinde Mekke’de bulunan ailesinin yanına gideceğini belirtmişti (BOA, Y.PRK.MŞ, 1/34, 14 C 1298/12 Temmuz 1881).

Düzeni bozan ve kargaşaya neden olan vaazlar sadece siyasi emeller uğruna gerçekleşmezdi. Tarikat şeyhleri ve ulema sınıfı arasında gerçekleşen mücadelelerde de vaazlardan yararlanırdı. Vaizler, vaazlarında karşı taraf aleyhinde propaganda yapardı. Böyle bir olay Edirne Sultan Selim Han Camii vaizi Dizdarzâde ile Hacı Bayram tarikatından Şeyh Mustafa arasında yaşanmıştı. İki arasında olan husumet vaiz tarafından camide verdiği vaazlarda sık sık dile getirildi. Bir gün işi biraz daha ileri götürerek ahaliye şeyhi katlettirmezlerse bir daha vaaz vermeyeceğini söyleyip onları şeyhe karşı kıskırtmıştı. Olaydan haberdar olan yöneticiler vaizin derhal İstanbul’a gönderilmesini istemiş ve meseleyi kapatmıştı (Aytaç, 2014:325).

Osmanlı tarihinde bu iki grup arasında yaşanan olumsuzluklardan belki de en meşhuru hiç şüphesiz Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasındaki mücadeledir. Cami kürsülerinde başlayan tartışmalar padişahın huzuruna kadar çıkmıştı (Çavuşoğlu, 2001:101). Zamanla güçlenen Kadızâdeliler muhalefetlerini daha da ileri taşımışlardı. Vaazlarında siyasi sorunları ve askeri sonuçları kullanarak fikirlerini kabul ettiriyorlardı. Bu konuda kendilerine muhalif olan üst düzey görevlileri bile görevden aldırabiliyorlardı (Ocak, 1979-1983:224).

Tarikat şeyhleri, hele ki devletin takibatı altında olan tarikatlara mensuplar ise vaazlarından dolayı başlarına bir iş gelmemesi için çeşitli tedbirler alırdı. Bu şeyhlerden birisi de Melami Şeyhi olan Şeyh İdris idi. Cami kürsülerinde Vahdet-i Vücûd’a dair ateşli vaazlar verip devleti tenkit eden bu şeyh gerçek kimliğini kullanmazdı (Ocak, 1997:230).

Vaazların kamuoyu oluşturmaya etkisine örneklerden bir diğeri de mezhepsel farklılıkların kullanılmasıydı. Eskişehir’de vaizin vaazında İranlılar ile ilgili söylediği iddia

edilen kötü sözler iki devlet arasında gerginliğe neden olmuştu. İran Şehbender vekilinin de katıldığı bir tahkikat komisyonu kurulmuştu. İddia sahipleri hocanın vaazda İranlılar hakkında ileri geri konuşması nedeniyle hakarete uğramakla kalmayıp dükkânlarını da kaybettiklerini belirtmişti. Vaiz ise suçlamaları kabul etmemişti (BOA, HR.SYS, 2940/73, 24 N 1293/13 Ekim 1876).

Benzer bir durum İstanbul'da yaşanmıştı. Çarşamba günleri vaaz vermek için Sultanahmet'teki evinden Üsküdar'a geçen Hoca Ömer Efendi, bir gün vaazında "İranlılar kâfirdir, onlarla evlilik de caiz değildir" diye vaaz vermişti. Duruma sinirlenen üç İranlı'nın hocayı telef edeceği bilgisini alan görevliler, hocaya bir daha bu konulara girmemesi veya Üsküdar'a geçmemesi uyarısında bulunmuştu (BOA, ZB, 350/38, 28 B 1315/23 Aralık 1897).

Dini taassubun etkili olduğu ilginç bir vaaz örneği de Kırşehir'de yaşanmıştı. Yerel yöneticilerin "irticai vaaz" olarak nitelendirdiği bu olayda Hoca Vehbi Efendi hükümeti tenkit etmek ve halkı galeyana getirmekle suçlanmıştı. Vehbi Efendi Kapı Camii'nde verdiği vaazında uzun süredir dua etmelerine rağmen yağmur yağmamasının nedeni olarak hükümeti göstermişti. Zira rahmetin yağmamasının nedeni hükümetin izniyle "icra-yı sanat" eden ip cambazlarıydı. Hoca, dinini sevenlerin bu cambazlara haddini bildirmesini ve alet edevatlarını tahrip etmelerini istemişti. Bunu müteakip "cahil" ahali camiden çıkıp ellerine aldıkları bıçak ve sopalarla cambazhaneye hücum etmişti. Ancak görevlilerin bunlara hemen müdahale etmesiyle olayın büyümesinin önüne geçilmişti (BOA, DH.ŞFR, 415/77, 18 Ca 1327/20 Haziran 1909).

Camilerde verilen vaazlar, Avrupa kamuoyunu şekillendirmek için de kullanılırdı. Yabancı basın, camilerde sık sık gayrimüslimlere yönelik saldırılar için vaazlar verildiği ile ilgili haberler yapardı. Bu gazetelerden biri de Londra'da çıkan Standart Gazetesi'ydı. Gazete Diyarbakır'da camilerde daima Hristiyanlar aleyhine ilan-ı cihat için vaazlar verildiği haberini yapmıştı. Yapılan tahkikat sonrası böyle bir durumun olmadığı tespit edilmişti. Hariciye Nezareti'ne hemen talimat verilerek iade-i itibar için haberin tezkip edilmesi istenmişti (BOA, BEO, 583/43713, 13 N 1312/10 Mart 1895). Yine Paris gazetelerinde de benzer haberlerin yapıldığı bu haberlerin "külliyyen bî-asl ve esas" olduğu için hemen tezkip edilmesi istenmişti (BOA, HR.SFR.03, 490/2, 20 Ra 1318/18 Temmuz 1900).

4. Cami Avlularında Gösteriler

Gösteri kelimesinin sözlük anlamı, bir isteğin ya da karşı görüşün, kamuoyunun dikkatini çekecek bir biçimde, topluca açığa vurulması eylemidir (Parlatır, 1988:879). Sözlük anlamından da anlaşılacağı gibi bu faaliyetin yapılmasına "karşıt görüş", "bu görüşe destek sağlama" ve "kendini ifade etme arzusu" neden olur.

Bu muhalif tavrın dile getirilmesinde camilerden yararlanılmasının elbette nedenleri vardır. Öncelikle camiler, sadece ibadet alanları değil aynı zamanda ahalinin kültürel, sosyal, siyasal ve hatta ekonomik faaliyetlerini de kapsayan bir merkezdir (Demirci, 2003:134). Ahali için hayatın

merkezi olan bu yer; aynı zamanda toplanma ve bir araya gelme imkânı sağlayan fiziksel bir mekân sağlar. Bir diğer neden ise iktidara muhalif olmanın getireceği tehdide karşı mekânın manevi atmosferinden güç almak olmalıdır.

Gösterilerin nedenleri genellikle iktidar ve politikalarıdır. İktidarın askerlik işlemleri, tapu uygulamaları, vergi kanununda yaptığı değişiklikler, uluslararası siyasetteki tavır ve hukuk reformları gibi çeşitli alanlardaki icraatları tepkilere neden olabilirdi. Böyle durumlarda hükümet hemen refleks gösterir, gösterilerin büyüterek emniyet ve asayişin bozulmasına fırsat vermek istemezdi.

Gösteri yapılan yerlerden birisi İşkodra ve nedeni hukuksal problemlerdi. Vilayetten Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, cahil ahalinin ahkâm-ı şer'iyenin tatbikini talep maksadıyla camiye toplandığı ve bu amaçla gösteri yaptığı bildirilmişti. Bölgenin ulema ve eşrafından birkaç kişinin ahaliye nasihat ve telkinatta bulunması ile gösterinin dağıtıldığı ve endişelenecek bir hal kalmadığı belirtilerek yüreklerle su serpilmişti (BOA, DH.ŞFR, 411/56, 27 S 1327/20 Mart 1909).

Podgoriçe'de ise ahali hükümetin arazi yoklamasına karşı çıkmıştı. Mevcut kazanımlarını kaybedeceğinden endişelenen ahali, Çarşı Cami imamı önderliğinde adı geçen camide toplanarak hükümetin vereceği tapuları almayacaklarına dair yeminler etmişti. Olaya müdahale eden görevliler, gösteri yapan ahaliyi teskin edip, olaya ön ayak olanları Vilayete götürmüştü (BOA, A.MKT.MHM, 461/23, 16 C 1290/11 Ağustos 1873).

Hükümetin yaptıklarına değil bazen yapmadıklarına da tepki gösterilmişti. Hicaz'da bulunan askerler, bölgede bulunan bir camiye iltica etmişlerdi. İstihkaklarını alamayan ve zamanı gelip de terhis olamayan askerler kışladan firar ederek camiye sığınmışlardı. Komutanlarının da askerlere hak verdiğinin anlaşıldığı yazışmalar sonrası hükümet Deutsche Bank'dan borç alarak meseleyi halletmişti (BOA, BEO, 2111/158309, 15 R 1321/11 Temmuz 1903).

Hükümet üyelerinin hedef haline geldiği protestolar da vardı. 1875 yılında Balkanlarda yaşanan kriz ve Avrupa devletlerinin politikaları Müslüman Osmanlı vatandaşlarının tepkisini çekmişti. Başkentteki Müslümanlar kendi yöneticilerinin sorunu çözmeye başarısız olduklarını ve Balkanlarda bulunan Müslüman ahaliyle ilgilenmediklerini düşünüyordu. Özellikle Mahmud Nedim Paşa ve şeyhülislamın görevden alınması için Fatih ve Süleymaniye gibi büyük camilerde protesto gösterileri düzenlenmişti (Georgeon, 2018:59).

Osmanlı toprakları dışındaki Müslüman ahalinin de gösteri yapmak için buldukları yer camilerdi. Rusçuk'ta bulunan Müslümanlar, Bulgar hükümetini protesto etmek için Yeni Cami'ye toplanmıştı. Müslüman ahali Bulgar hükümetinin o güne kadar arsa üzerinden alınan vergi yerine mahsul üzerinden vergi almasına ve bağlar ile ilgili yeni düzenlemelerine tepki göstermişti (BOA, HR.SFR.04, 536/22, 6 Za 1317/8 Mart 1900). Benzer gösteriler Varna ve başka şehirlerde de yaşanmıştı (BOA, HR.SFR.04, 536/43, 19 Za 1317/21 Mart 1900).

Gösteriler için camileri kullanan sadece Müslüman ahali değildi. Balkanlarda gayrimüslim komita mensupları da fırsatını bulduklarında bu tarz faaliyetler yapmıştı. Makedonya Komitası mensupları Bulgarların zulme uğradıkları iddiasıyla Filibe Cami-i şerifinde nümayiş gerçekleştirmişti. Abdülhamid'in velâdet yıl dönümüne denk getirilen gösteride Makedonya'daki saltanat siyaseti eleştirilmişti (BOA, HR.SFR.04, 358/59, 17 Ş 1315/11 Ocak 1898).

Gayrimüslimlerin protesto gösterisi yaptıkları yerlerden bir diğeri ise Sofya'da bulunan bir camiydi. Hedeflerinde padişah olan komita mensubu Bulgarlar, avluya astıkları tasvir-i hümayuna karşı edepsizce davranmışlardı. Bu sırada orada bulunan caminin birinci imamı Ahmed Vehbi Efendi bu duruma daha fazla dayanamayarak hemen jandarmalara haber vererek tasvir-i hümayunu asıldığı yerden almıştı. Durumu başkente bildiren Sofya Ticaret İşleri Müdürü, imam efendinin yaptığı cesurca davranışa karşı İstanbul Müderrisliği payesi ile ödüllendirilmesini talep etmişti (BOA, Y.PRK.MK, 9/75, 6 Za 1317/8 Mart 1900).

SONUÇ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından sosyal, siyasi, ekonomik, askeri ve birçok alanda yeni sorunların ortaya çıktığı bir yüzyıldı. Bu dönemde devlet, bu sorunlara çözüm bulmak ve modern düzene uyum sağlamak amacıyla toplumsal hayata yönelik birçok yeni düzenleme yapmıştı.

Merkezi otoritenin düzen arayışı esnasında, otorite dışı kimi unsurlar da kendini ifade etme, dikkat çekme ve istediklerini gerçekleştirmek için çeşitli yollara başvurmuştu. Bu eylemler bazen merkezi otoritenin tamamen varlığına bazen de politikalarına karşı gerçekleşmişti. Elde edilmek istenen, eylemin dayandığı fikrin kitleye duyurulması ve benimsetilmesiydi. Böylelikle o fikir ile ilgili kamuoyu oluşturulmuş olacaktı.

Konu üzerine çalışan araştırmacılar, âmme efkârının modern okullar ve kahvehane gibi yerlerde veya basın yoluyla oluşturulduğu sonucuna ulaşmışlardır. Camiler de bu yapılar gibi kitlelere ulaşma fırsatı sağlamaktadır. Ayrıca kutsal kabul edilen yapısı, bünyesinde yapılan veya bu yapının direk kendisine yönelik her eylemin de dikkate alınmasını sağlamıştır.

Her gün 5 vakit tüm Müslümanların camiye gitmelerinin dini ve siyasi bir görev olduğu Osmanlı topraklarında, camiler iktidar dışı unsurların fikir ve eylemleri için potansiyel bir kitle iletişim imkânı sağlardı. Bunu camilere afişler asarak yaptıkları gibi çeşitli nümayişlerle de gerçekleştirebilirlerdi. Kutsal bir mekânın kutsal bir mevkiinde verilen vaaz, kitleyi etkilemek ve yönlendirmek için belki de en uygun yerd.

Camilerde kitleleri yönlendirmek için kullanılan bu araçlar, 19. yüzyıl boyunca birçok amaca hizmet etmişti. Camilere asılan afişlerde, genellikle Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki çatışmalar, Müslümanların toplumsal ve dini meseleleri ile ilgili düşünceler, idari ve siyasi problemler, modern hayata dair itirazlar dile getirilirdi. Vaazlar, genellikle ilmiye camiasında yaşanan ihtiraslar, siyasete yön verme arayışları, toplumsal değişime ve reformlara karşı direnç, dini ve ahlaki problemler hakkında yapılırdı.

Nümayişler, genellikle beğenilmeyen politika ve politikacılara, alınan idari kararlara yönelik olurdu.

Merkezi yönetime karşı cami merkezinde gerçekleşen tüm bu faaliyetler devletin sıkı takibi altındaydı. Buralarda gerçekleşen herhangi bir olaya hemen müdahale yoluna gidilir, meselenin daha da büyümesine engel olunurdu. Bu durum bütün bir yüzyılın özeti gibiydi.

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin mücadele etmek zorunda kaldığı ayrılıkçı hareketler gibi siyasi olayların yanı sıra toplumsal değişimlerin yaşandığı dönem olaylarının da bu örneklerle cami etrafında kendisini gösterdiği görülmüştür. Burada gerçekleşen faaliyetleri anlamak, hiç şüphesiz kamuoyunun da daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA**1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III): 229/21997.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO): 1067/79980; 3275/245578; 846/63413; 846/63413; 584/43761; 576/43143; 584/43766; 589/44134; 1094/142781; 1914/143525; 1914/143525; 435/32621; 583/43713; 2111/158309.

Cevdet Dâhiliye (C.DH): 77/3837; 247/12343; 183/9117.

Cevdet Zabtiye (C.ZB): 28/1378; 76/3789; 54/2661.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT): 1476/118; 2373/63; 2373/63; 1476/118; 2072/12; 571/22; 2348/35; 571/22.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR): 205/115; 205/115; 184/16; 213/81; 196/41; 196/41; 153/55; 415/77; 411/56.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM): 20/14.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK): 22/71; 1/42.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube Belgeleri (DH.EUM.3.ŞB): 1/37.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH.HMŞ): 30/9.

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR.SFR(03)): 493/5; 490/2.

Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR(4)): 487/81; 536/22; 536/43; 358/59.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 190/4; 2940/73.

Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Ve Kumandanlık Evrakı (TFR.I.AS): 70/6959.

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN): 44/4394.

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri, Bulgaristan (A.MTZ(04)): 73/50.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM): 619/7; 619/8; 612/8; 619/8; 461/23; 662/46; 662/46; 407/53; 662/46; 613/20; 88/53; 461/23.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 5/119.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 144/33; 119/79; 233/100.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): 38/35.

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH): 8/58.

Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ): 1/34.

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK): 9/75.

Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS): 268/129; 329/47; 268/120; 320/115; 254/68; 327/22.

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP): 7/686.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB): 350/38.

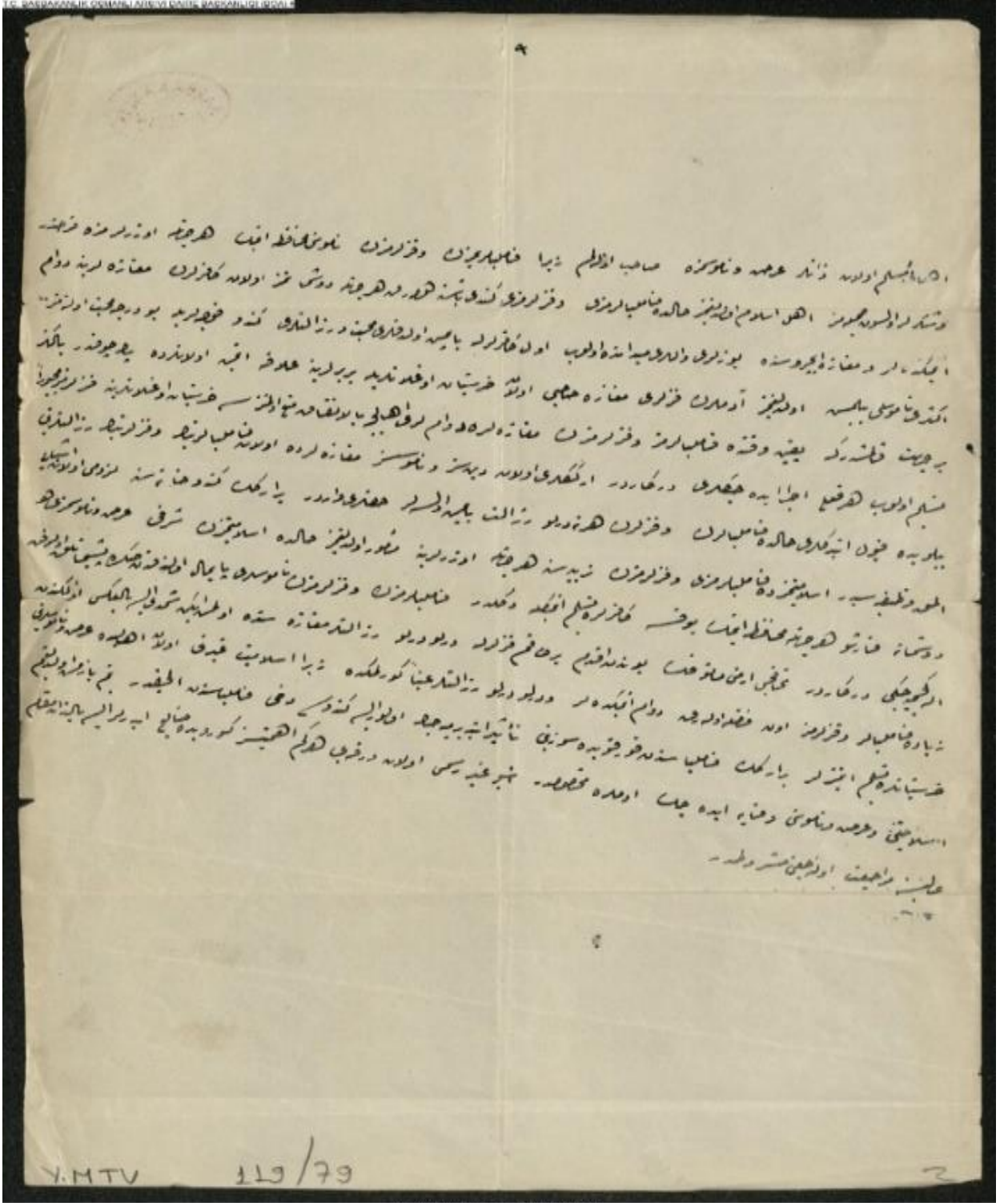
1. Araştırma ve Başvuru Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-2, Mustafa Güçlükol ve Bilge Bozkurt (edt.), (2016), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

- Aytaç, Reyhan (2014), 66 Numaralı (H. 997-998/M. 1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Birecikli, İhsan Burak (2013), “İştib Vukûâtı 1911: Bulgar Çetelerin Çarşı Camii’ne Bombalı Saldırısı”, Süleyman Seydi, Vedat Kartalcık ve Murat Kılıç (edt.), Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri, Isparta, s. 229-251.
- Cirit, Hasan (2012), “Vaaz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 404-407.
- Çavuşoğlu, Semiramis (2001), “Kadızedeliler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 100-102.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2008), “1908 Devrimi’nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm”, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 38, s. 125-140.
- Demirci, Mustafa (2003), “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, İSTEM Dergisi, S. 2, , s. 129-146.
- Eryılmaz, Bilâl (2019), “Temel Kavramlar”, Kamu Yönetimi, Süleyman Sözen (edt.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 2-27.
- Georgon, François (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, Heiene-Desmet Gregoire ve François Georgon (haz.), Doğuda Kahve ve Kahvehaneler, (Çev. Meltem Atik ve Esra Özdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Günaydın, Emin (2023), Halil Hamdi Bey’in Canik Mutasarrıflığı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- _____ (2018), Sultan Abdülhamid, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin Râci Efendi, Zağra Müftüsünün Hatıraları (Tarihçe-i Vak’a-i Zağra), M. Ertuğrul Düzdağ (haz.), (2015), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Işık, Zekeriya (2015), Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, Haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak, (2010), İSAM Yayınları, İstanbul.
- Karateke, Hakan T. (2017), Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2006), “Türk Toplumunu İnceleme Olarak Sivil Toplum”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder (der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1979-1983), “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızedeliler Hareketi”, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, C. XVII-XXI, S. 1-2, Ankara, s. 208-225.
- (1997), “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmileri ve Osmanlı Yönetimi”, Belleten, C. LXI, S. 230, Ankara, s. 93-110.
- Öztürk, Serdar (2005), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 21, s. 95-124.
- Özcan, Abdülkadir (2004), “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 246-249.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB Yayınları, İstanbul.
- Parlatır, İsmail, vd. (1988), Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, Ankara.
- Uğur, Mücteba (1987), “Va’z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 28, S. 1, s. 291-326.
- Yediöldüz, Bahaeddin (1982), “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, Vakıflar Dergisi, S. 14, s. 1-27.

EKLER

Ek 1: Samsunda üç camiye asılan ve İslam kadınlarının Hristiyan mağazalarından alışveriş yapmasını kınayan yafta. (BOA, Y.MTV, 119/79, 10 Za 1312/5 Mayıs 1895.)

EXTENDED ABSTRACT

The 19th century was a century in which new social, political, economic, military, and many other problems emerged for the Ottoman Empire. In this period, the state made many new arrangements for social life in order to find solutions to all these problems and to adapt to the modern order. During the central authority's search for order, some elements outside the authority also resorted to various means to express themselves, attract attention, and realize what they wanted. These attempts were sometimes against the very existence of the central authority and sometimes against its policies. What they wanted to achieve was to make the idea on which the action was based known and adopted by the masses. In this way, public opinion about that idea would be formed.

Researchers working on the concept of public opinion have concluded that this concept is formed in places such as modern schools and coffee houses or through the press. In this study, with the examples given, it is tried to explain that mosques have a similar effect. Mosques, which had a functional position in the Ottoman Empire, provided the opportunity to reach the masses like these structures. Mosques, whose main function was a place of worship, were also an important part of social life. In particular, mosques were places where people came together, sought solutions to their problems, and listened to the demands of the state. They were sacred for Muslims and this ensured that any demands that arose in mosques were carefully monitored.

Almost all of the problems that the state faced, especially in the entire 19th century, would also have an impact on the mosque. The main problem that the state had to deal with for a whole century and beyond was the rebellion movements of non-Muslim subjects. The sovereign powers were also involved in this issue and the Ottoman Empire would resort to various means to find a solution. Separatist groups opposed to this centralized control would physically attack mosques in order to attract the attention of both the Ottoman Empire and international public opinion. In the Balkans, these attacks were carried out both to attract attention and to encourage the remaining Muslim population to emigrate. In Eastern Anatolia, attacks by Armenian members of the committee would turn into armed clashes and serve to create an atmosphere of chaos.

In addition to physical attacks, another method used by these separatist non-Muslim elements was to commit acts of spiritual insult against mosques. Mosques are seen by Muslims as the "house of God" and are therefore considered sacred. Separatist groups, on the other hand, insulted Muslims by throwing pig carcasses, which are considered forbidden by Muslims, into mosques and drawing crosses on mosque walls with their blood.

Non-Muslim elements were not the only ones behind physical attacks on mosques. Some local administrators or bandit groups trying to escape the influence of the central authority or changing administrative regulations could also physically attack mosques. In such cases, the perpetrators' motives were to create an atmosphere of fear and disorder and to have their hidden or overt demands taken into account. Mosques were also frequently used by non-governmental elements to voice an idea or action, to create public opinion in order to get the masses to adopt or oppose it. In the Ottoman lands, where it was a religious and political duty for all Muslims to go to the mosque 5 times a day, mosques provided a potential mass communication opportunity for the ideas and actions of non-governmental elements. They could do this by hanging posters in mosques as well as through various rallies. In addition, there were preachers who delivered sermons during the Friday prayers, which were obligatory to be performed in congregation every Friday, and at other times, and these preachers had a special position in terms of inciting the masses to an idea.

These tools used in mosques to direct the masses served many purposes throughout the 19th century. The posters hung in mosques often expressed conflicts between Muslims and non-Muslims, opinions on Muslim social and religious issues, administrative and political problems, and objections to modern life. Sermons were usually about the ambitions of the scholarly community, the quest to shape politics, resistance to social change and reforms, and religious and moral problems. Rallies were usually directed against unpopular policies, politicians, and administrative decisions.

All activities that took place in the mosque center against the central government were under the close surveillance of the state. Any incident that took place in these centers was immediately intervened and the matter was prevented from escalating further. This situation summarized a whole century.

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Kış Sayısı / Winter Issue

Aralık / December 2023

Atiye EMİROĞLU (2023). "İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE (1920-1939) TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TÜRK ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İNCELENMESİ"

Atiye EMİROĞLU (2023). "AN EXAMINATION OF THE RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKIYE AND THE SOVIET UNION IN THE INTERWAR PERIOD (1920-1939) IN THE LIGHT OF TURKIYE ARCHIVE DOCUMENTS"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Aralık, s.258-270. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Winter, p.258-270.

Alan(Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Araştırması) / Field (Political Science and International Relations Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsbad.1376650

Geliş Tarihi / Received: 16.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2023

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE (1920-1939) TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TÜRK ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İNCELENMESİ

Atiye EMİROĞLU^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Karaman, Türkiye

*atiyemiroglu@gmail.com

+ORCID: 0000-0002-0588-0065.

Öz- Rusya'da Dünya Savaşı bitmeden devrilen Çarlık rejimi yerine tüm dünyanın özellikle güçlü ülkelerin dikkatini üzerine çeken yeni bir rejim kurularak Bolşevik rejimi adı altında, dünya siyasetinde yer edinilmeye çalışılmıştır. Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nden aldığı mirasla millet egemenliğine dayalı demokratik ve cumhuriyetçi ilkeler doğrultusunda milli bir devlet olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bağımsız bir devlet olduğunu kanıtlayarak dünya siyasetinde yer edinmeye çalışmıştır. Bu süreçte her iki devletin savunduğu fikirler ve inşa etmeye çalıştıkları sistemler birbirinden farklı olsa da aynı güçlere karşı verdikleri mücadelede birlikte yan yana hareket etmeyi kabul etmişlerdir. Aralarında meydana gelen her türlü olumsuz gelişmenin tamiri adına iki devletin de anlayışlı hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu süre zarfında birbirlerine faydası dokunacak adımlar atmaları, iki devlet açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Milli Mücadele'de Sovyet Rusya'nın sağladığı maddi desteğin önemi, Milli Mücadele'yi yürüten kadronun içine düştüğü ekonomik bunalımın büyüklüğü göz önüne alındığında anlaşılabilir. Halkın yıllardır süren savaşlardan yorgun düşmüş olması, yine Rusya gibi bir ülkenin Türk bağımsızlık mücadelesine verdiği desteğin önemini, anlamayı kolaylaştıracaktır. Çalışmada, Sovyet Rusya ve Türkiye arasında 1920-1939 yılları arasında imzalanan anlaşmaların Türkiye'deki ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki etkileri incelenmiştir. Kaynak kullanımında arşiv belgeleri temel alınmış ve konuyla ilgili yapılan telif ve tetkik eserlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türkiye, anlaşmalar, ekonomi, eğitim.

AN EXAMINATION OF THE RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKIYE AND THE SOVIET UNION IN THE INTERWAR PERIOD (1920-1939) IN THE LIGHT OF TURKIYE ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract -Instead of the Tsarist regime, which was overthrown in Soviet Russia before the end of the First World War, a new regime that that attracted the attention of the whole world, especially the powerful countries, was established, and an attempt was made to gain a place in world politics under the name of the Bolshevik regime. In parallel with this, the Republic of Turkiye which was built as a national state in liv eline with democratic and republican principles based on national sovereignty with the inheritance it received from the Ottoman Empire, tried to gain a place in world politics by proving its new system and being an independent state. In this process, although the ideas that both states defended and the systems they tried to build were different from each other, they agreed to act side by side in their fight against the same forces. In the study, the effects of the agreements signed between Soviet Russia and Turkey between 1920 and 1939 on the economic, social and cultural areas in Turkey were examined. In the use of sources, archive documents were taken as basic and copyrighted, and research works on the subject were included.

Keywords: Soviet Union, Turkey, deals, economy, education.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan önce Batı devletlerinde mevcut sanayi, bilim ve ekonomik ilerlemelere rağmen ilerleme kaydedemeyerek yenilmiştir. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletlerden krediler almış, zamanla kredilerin faizini dahi ödeyemez duruma gelirken yarı sömürge devlet durumuna düşmüştür. Almanya'ya yönünü dönen ve Almanya'nın desteğini sağlarken sömürge olma eğiliminden kurtulamayan Osmanlı, I. Dünya Savaşı'na bilim ve teknikte yenilmiş ancak Almanya'dan aldığı destekle Batı devletlerini askeri alanda yenilgiye uğratma umuduyla girmiştir. Ancak bu umut, Almanya'nın İtilaf güçleri karşısında aldığı ağır darbelerle yerini büyük bir hüsrana bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti; halkı perişan, aç, salgırlarla mücadele eden, erkek nüfusunun büyük çoğunluğunu ve okumuş kesimin önemli kısmını savaşta kaybetmiş, savaşın öncesine göre daha yıkık ve perişan bir hale gelmiştir. Ülke yer yer işgal edilirken halk, her türlü olumsuzluğa rağmen işgaller karşısında direnmeyi tercih etmiştir. Halkın direnci, yeni bir rejimin habercisi olmuştur. Emperyalist güçlere karşı verilen mücadele, Rusya'da kurulan yeni rejim tarafından fark edilmiştir (Şamsutdinov, 1999: 123,175). Rusya'da kurulan rejimin emperyalist güçlere karşı 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan ve Osmanlı'ya toprak kazandıran Brest-Litovks anlaşmasıyla takınmış olduğu tavır şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu kadrosunun gözünden de kaçmamıştır. Rusya, bu anlaşmayla toprak kaybetme pahasına savaşın çekilme kararı almıştır. Milli Mücadele'nin başarısı için silah, cephane, para desteği ve sonrasında sanayinin gelişmesi adına Sovyet Rusya'dan alacağı desteğin öneminin farkında olan Atatürk, Lenin'le kurmuş olduğu iletişimle beklemiş olduğu desteği almıştır (Kolesnikov, 201).

Karşılıklı çıkarlar üzerine kurulan Türk-Rus ilişkisinin olumlu seyri, Türkiye kadar Sovyet Rusya açısından da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Çarlık Rusya'nın külleri üzerine inşa edilmeye çalışılan komünizm, kapitalist dünyada asla destek bulmamıştır. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devletiyle yapmış oldukları barış antlaşmasından sonra en kısa sürede Rusya'yı abluka altına alarak Çarlık yönetiminin yeniden inşasını istemişlerdir. Ancak Anadolu'da patlak veren Milli Mücadele'yi bastırmaya çalışmak İtilaf Devletleri'nin güçlerini bölmelerine neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı'nın yıkılması ve emperyalist güçler tarafından paylaşılarak Rusya'ya yakın bir bölgede güçlenmeleri, Rusya açısından sorun olabilecekti. Bu

süreçte yaşanan olaylar, Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'ye silah ve para yardımı yapmasına neden olmuş ve yardım Sovyet Rusya'ya da fayda sağlamıştır (BCA, 30-10-0-0, 247/671/6, 29.06.1921).

Sovyet Rusya'nın Türk Milli Mücadele'sine destek vermesinin diğer nedeni ticari ilişkiler açısından, tarım ürünlerinden faydalanabilmesidir. Sovyet Rusya, ayrıca Türkiye'de komünizm rejimini inşa edebilme ihtimalini de göz önünde bulundurmıştır. Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya tarafından verilen destek ve Türk-Rus ilişkileri, dünya siyasetinde ilgi ve dikkatle izlenmiştir. 1924 yılının başında Moskova'da yayımlanan *Pravda* gazetesinin "Sovyet Rusya" başlıklı yazısında Türk-Rus ilişkilerinin öneminden, iki ülkenin birbirlerine yakın konumları dolayısıyla da dostane ilişkilerin iki ülkenin çıkarına da uyacağından, ticaret ilişkilerinin geliştirileceğinden bahsedilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 247/671/55, 23.10.1924).

Türkiye ile kurulan iyi ilişkilerin Sovyet Rusya açısından diğer bir önemi ise, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile farklı ülkelerin arasında iletişimi sağlamak adına köprü görevi görmesi olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Sovyet Rusya ile İran, Romanya gibi ülkelerin ilişkilerini iyileştirmeleri sürecinde etkisi büyük olmuştur. Romanya ile Sovyet Rusya arasında oynadığı rol Chicago Tribune ve Independance Roumaine gazetelerinde haber olmuştur. Her ne kadar haber yazılarında Türkiye'nin Doğu Avrupa ve Balkanlarda rolünün olmadığı vurgulanmış olsa da Türkiye'nin dünya siyasetindeki yeri fark edilerek durum inkâr yoluna gidilmiştir (BCA, 30-10-0-0,83/550/27, 11.04.1932). Bazı haber yazılarında Türkiye'de hayatın Sovyet Rusya'da olduğu gibi düzenleneceğinden bahsedilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 244/650/11, 26.05.1932). Türk-Rus yaklaşması olumlu ya da olumsuz dünya siyasetinin merkezinde yerini almıştır.

Türk-Rus ilişkileri, birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Lord Kinross, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecini ve gerçekleştirilen reformları anlattığı Rus arşiv belgelerine dayanan çalışmada, Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel sürecini ele alarak iki ülke arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin öneminden bahsetmiştir (Kinross, 2018). Yılmaz ve Yahşi yapmış oldukları çalışmada, geçmişten günümüze Türk-Rus ilişkilerini geniş bir perspektiften ele alarak iki ülkenin tarihsel süreç içerisinde olumlu ya da olumsuz ilişkiler silsilesinde birbirlerine nasıl ihtiyaç duyduklarını, ancak yine de iki ülkenin birbirlerine her zaman şüphyle baktıklarını ortaya koymuştur (Yılmaz ve Yakşi,

2016). Topsakal, Türk-Rus ilişkilerini, Osmanlı Devletinden önceye dayandırarak günümüze kadar tarihsel süreç içerisinde iniş ve çıkışlarıyla değerlendirmiştir (Topsakal, 2016). Gönlübol ve Sar, Atatürk dönemi dış politikayı geniş bir perspektiften değerlendirerek Türk-Rus ilişkilerini farklı bir boyutuyla ele almıştır (Gönlübol ve Sar, 1990). Bunların yanı sıra Türk-Rus ilişkileri alanında yurtiçinde ve yurtdışında çalışan birçok araştırmacıyı saymak mümkündür.

1. AMAÇ VE YÖNTEM

Geçmişten günümüze Türk-Rus ilişkileriyle ilgili hem Türk hem yabancı araştırmacılar tarafından birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Türk-Rus ilişkisi; her iki ülkenin coğrafi konumları, ekonomik ve ticari ilişkileri açısından stratejik öneme sahiptir. İki ülkenin tarihsel süreç içerisinde kendi menfaatleri adına, siyasi arenada barış anlaşması ya da sözleşmeler yapmaları olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasında Sovyet Rusya'yla geliştirdiği olumlu ilişkilerin toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda yansımalarını incelemektir. Konuyla ilgili yapılan birçok araştırmaya rağmen Atatürk dönemi Türk Sovyet ilişkilerini farklı boyutlarıyla irdelemek ve etkilerini değerlendirmek çalışmaya özgün değer katmaktadır. Araştırma sürecinde, birincil kaynaklara ulaşılması amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Belgeleri taranmış ve ilgili kısımlar çalışmada kullanılmıştır. Osmanlıca olan belgeler yazar tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı resmi sitesinden tutanaklara erişim sağlanmış ve çalışmada referans olarak gösterilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili hatıratlar, telif ve tetkik eserler de incelenerek ilgisi bulunan kaynaklar, araştırmada referans olarak kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi üzerine kurgulanan çalışma, 1920-1939 arası Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu ya da olumsuz seyretmesinin nedenleri üzerine odaklanmaktadır. Araştırma kapsadığı alana göre dönemsel araştırma olup geçmişe yönelik araştırmalar kapsamına girmektedir. Çalışmada kaynak olarak arşiv belgeleri ve daha önce yapılan çalışmaların kullanılmış olması çalışmayı, kayıt araştırması yapmaktadır.

2. BULGULAR

2.1 Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1920-1939 yılları arasında yapılan anlaşmalar

Tarihi süreçte zaman zaman savaşlara, siyasi, ekonomik ve ticari krizlere neden olan Türk- Rus ilişkileri günümüzde de önemini korumaktadır. Türkiye ve Rusya coğrafi açıdan birbirlerine yakın olan iki ülke olmalarına rağmen toplumsal ve kültürel

mecrada birbirlerinden oldukça farklıdır. Farklılık, ülkelerin çıkarları söz konusu olduğunda görmezden gelinmiş ya da önemsenmemiştir. Ancak ne zaman iki ülke de birbirlerine ihtiyaç duymaz hale gelirse o zaman siyasi arenada dış bilemekten geri durmamıştır (Çolak, 2017). En iyi anlaştukları dönemde dahi Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye şüpheyle baktığı, Yugoslavya ve Romanya hükümetlerinin askeri, siyasi ve iktisadi durumlarına dair bilgi topladığı ve Sovyet Rusya'ya karşı olan vaziyetlerini araştırmak üzere merkezi Berlin'de olmak üzere Ruslar tarafından bir komite kurduğu ve bu komitenin İstanbul'da da faaliyet gösterdiği görülmüştür (BCA, 30-10-0-0, 101/656/1, 15.11.1932). Geçmişten günümüze uzanan bu ilişkiler silsilesi yeni boyutlar ve anlamlar kazanarak gelecekte de devam edecektir. Bu başlık altında, Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri sürecinde yapılan anlaşmalar, sonuçları ve iki ülkenin bu anlaşmalar sonucunda elde etmek istedikleri değerlendirilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalarla Türkiye'nin itilaf güçleri tarafından yer yer işgal edilmesi Anadolu'da uzun soluklu mücadelenin başlamasına zemin hazırlamıştır. Türk komutanlarının işgallere karşı gösterdikleri başarılar, siyasi arenada meyvesini vererek hem dünyanın dikkatini Türklerin işgaller karşısındaki mücadelelerine çekmeyi hem de Rusya gibi Batılı bir ülkenin yöneticileriyle Türk temsilcilerin aynı masaya oturarak anlaşma yapmalarını sağlamıştır. Bu dönemde yapılan Moskova Anlaşması, Türk-Rus temsilcilerinin uzun süren ve zaman zaman kesilen görüşmeler sonucunda gerçekleşebilmiştir (Çolak, 2001). Her şeye rağmen Moskova Anlaşması diğer adıyla Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, *ulusların kardeşliği ilkesi ve her ulusun kendi geleceğini serbestçe saptama hakkına sahip olduğu* vurgulanarak 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 3/29/13, 05.07.1921). Daha Milli Mücadele'nin ilk yıllarından itibaren başlayan dostluk ilişkisi Moskova Anlaşması ile sağlam zemine oturtulmuş ve Türk-Rus sınırı ana hatlarıyla belirlenmiştir (Arslan, 2015). Ancak Batum'un Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olmasına rağmen Gürcistan'a verilmesine onay verilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzun tartışmalara neden olmuştur. Anlaşma şartları gereğince Batum limanından Türkiye'nin serbestçe yararlanabilmesi ve ticaret yapılabileceğinin belirtilmesi kısmen de olsa Meclis'te olumlu olarak karşılanmıştır. Bu madde dışında Moskova Anlaşması'na karşılık Meclis'te muhalefet oluşmamış tam tersi övgü ve alkışla karşılanmıştır (TBMM, 1. Dönem, C: 9, B: 11 (eht): 206-209, 01.03.1337). Moskova Anlaşması'ndan sonra Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la 13 Ekim 1921'de Kars Anlaşması imzalanmıştır. Doğu sınırlarının güvence altına

alınması Milli Mücadele'nin Batı sınırlarındaki başarısını desteklemiştir.

İki ülkenin iyi ilişkiler geliştirmesi esirlerinin değişimi noktasında da olumlu sonuçlar doğurmuştur. İki ülke arasında İade-i Üsera Mukavelenamesi imzalanmış ve esir değişimi hakkında kanun tasarısı hazırlanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 3/29/14, 05.07.1921). Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyet Hükümeti ve Türk Hükümeti arasında imzalanan yardım anlaşması ile esirler sözleşmesi ikili ilişkilerin uzun soluklu devam etmesini sağlayan önemli adımlar olmuştur. (BCA, 30-10-0-0, 247/671/7, 13.10.1921). Karşılıklı esir değişimi bu süreçte yaşanan sorunlar arşiv belgeleri arasında yerini almıştır (BCA, 30-10-0-0, 6/32/1, 17.10.1923).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada meydana gelen kutuplaşmalar, siyasi arenada yalnız kalmamak adına devletleri taraf aramaya zorlamıştır. Türk-Rus ilişkilerinin olumlu seyri iki devletin dünyadaki kutuplaşmalara karşılık birlikte hareket etmelerini ve 17 Aralık 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamalarını sağlamıştır. Bu Antlaşma'nın en önemli yanı her iki devletin dünya siyasetinde yalnız kalmaları karşılığında birlikte hareket etmelerini sağlamak olmuştur. İki devlet de birbirine, başka ülkeler tarafından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşılık tarafsız kalacaklarına ve diğerinin aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya imza atmayacaklarına dair güvence vermiştir. Bu süreçte Sovyet Rusya, kutuplaşan dünya siyaseti karşısında Türkiye'nin silah ve mühimmat sağlayabildiği ülke olmuştur (BCA, 30-18-1-1, 26/60/6, 09.11.1927). Savaş araç ve gereçlerinin satın alınabilmesi amacıyla Kanun'a muadil kanun tasarısı hazırlanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 26/62/18, 16.11.1927). Silah ve mühimmat hakkında bilgi toplamak adına Sovyet Rusya'ya özel görevli yetkililer gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 26/69/20, 25.12.1927). Askeri alanda gelişme ve ilerlemenin sağlanması, araç ve gereçlerin tedarik edilmesi ve öğrenilmesi süreçlerinde Sovyet Rusya, Türkiye'nin önemli destekçisi olmuştur. Türkiye de Rus Devrimi'nden sonra kurulan rejime rağmen Rusya'nın yanında yer almış, farklı ülkelerle Sovyet Rusya arasında aracı olmuş ve ticari ve ekonomik ilişkiler sürdürmüştür. Ayrıca Sovyet Rusya'da yeni rejimin getirdiği sorunlar sistemin yerleştirilememesi, halkın huzursuzluğu, sanayinin geliştirilmesi ve ekonominin düzeltilmesi gibi sorunlar görülmekteydi. Bu sorunlar karşısında kendisine komşu olan, coğrafi öneme sahip bölgede yer alan her türlü tarımın yapılabileceği ve emperyalist güçlere başkaldıran Türkiye ile İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin hissedildiği bir dönemde Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması

imzalamak Sovyet Rusya açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Sovyet Rusya, dış ilişkilerinde barışı sağlamlaştırmak içişlerinde ise sanayide kalkınma hareketleri gerçekleştirerek rejimin geleceğini sağlam temeller üzerine inşa etmek istemiştir (Bekcan, 2013).

İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin hissedildiği bir dönemde Sovyet Rusya'dan Güvercin İstasyonu ve savaş malzemeleri satın alınmış, alınan malın ücretinin TL karşılığında ödenmesi karara bağlanmıştır (BCA, 30-10-0-0, 51/336/16, 16.11.1935). Ayrıca Sovyet Rusya'dan Erzurum, Sarıkamış, Gümrü hattında kullanılmak üzere 10000 adet travers alınmıştır (BCA, 30-10-0-0, 153/80/8, 16.01.1936). Yapılan bu alışveriş her iki ülkenin rejimlerinin geleceği açısından önemli olmuştur.

Türk-Rus hükümetleri arasında imzalanan ve iki ülkenin de atılım ticari ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan anlaşma 11 Mart 1927 yılında Ticaret ve Seyrüseferin Anlaşması olarak tarihteki yerini almıştır (BCA, 30-18-1-2, 22/52/3, 19.07.1931). Ekonomik ve ticari kalkınmalar, her iki ülkenin gelişme ve ilerlemesini destekleyerek dünya siyasetinde güç toplamalarını ve yeni rejimlerinin sağlam temeller üzerine oturtmalarını kolaylaştırır. Bu amaçla imzalanan ticaret anlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun bir süre daha sağlam adımlarla ilerlemesini sağlamıştır (Benhür, 2008).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve ardından yaşanan kutuplaşmalar, ülkelerin birbirine yaklaşımını etkilemiş bu süre zarfında Sovyet Rusya, Türkiye ve çeşitli komşu ülkeler arasında anlaşmalar yapılmış ve dostane ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 236/597/3, 07.05.1929). Buna rağmen her iki ülke de birbirlerinin dış siyasetteki eylemlerini, başka ülkelerle olan yakınlaşmalarını takip etmiş ve ileride başka ülkelerle yakınlaşmaların Türk-Rus ilişkisine etkisi üzerine araştırmalar yapmıştır (BCA, 30-10-0-0, 247/674/3, 07.01.1929).

İki ülkenin ilişkileri dış basında ilgi ve merakla takip edilmiş ve dönemin süreli yayınlarında yerini almıştır (BCA, 30-10-0-0, 13/74/4, 06.06.1932). (El-ehram gazetesi İsmet İnönü'nün 1932 yılında İtalya ve Sovyet Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerin öneminden Türkiye'nin komşu ülkelerle gerçekleştirdiği dostane ilişkiler sayesinde Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerde köprü görevi gördüğünden bahisle Türkiye'nin gelecekte bu siyaseti sayesinde daha da güçleneceğinden bahsetmiştir. Gazete yazısına göre Türkiye bu özelliği nedeniyle yakından takip edilmelidir (BCA, 30-10-0-0, 13/74/6, 13.06.1932). Moskova'da yayınlanan *İzvestiya* gazetesinde İnönü'nün ziyaretinden bahisle Türk-Rus

dostluğunun emperyalist ülkeler tarafından bozulmak istenildiğinin ancak Atatürk ve İnönü'nün önderliğinde Türkiye'nin emperyalist güçlere taviz vermediği, milli esaslar üzerine halk egemenliğine dayalı kurulmuş olan ülkeye Sovyet Rusya tarafından her türlü yardım ve desteğin yapılacağından bahsedilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 248/677/9, 08.05.1932).

1920-1937 yılları arasında iniş ve çıkışlara rağmen olumlu yönde seyreden Türk-Rus ilişkileri 1938 yılından itibaren olumsuz yönde inişe geçmiştir. II. Dünya Savaşı'nın yaklaşması dünya ülkelerinin kutuplaşmasına neden olmuş ve birbirlerine hep şüpheyle yaklaşan Türk-Rus ilişkilerindeki olumlu seyri etkilemiştir. Ayrıca Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması süreci olumsuz yönde etkileyen durum olmuştur. Nitekim Montreux Boğazlar Sözleşmesi şartları gereği Türkiye'nin Boğazlar üzerinde edindiği haklar, Türkiye'nin Karadeniz'e komşu ülkeler karşısında elini güçlendirmiştir. II. Dünya Savaşı ve ardından kurulan yeni düzen sürecinde Türk boğazlarının siyasi arenadaki rolü yadsınamayacak derecede önemli olmuştur. Tarihsel süreçte Boğazlar söz konusu olduğunda Rusya'nın Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olması, Rusya'nın lehine sonuçlar doğurmuştur (Dinçer, 2023). Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet Rusya'nın nüfuz alanında olan Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprakları üzerinde hak iddia etmeleri, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'den kendi ülkesine olabilecek saldırılara karşı boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemesi iki ülke arasındaki ilişkiyi oldukça gerginleştirmiştir. Her şeye rağmen Sovyet Rusya yine çıkarları doğrultusunda zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini dostane ilişkilere çevirmek adına boğazlar üzerindeki emellerini öteleme yoluna girecektir (BCA, 30-1-0-0, 61/376/17, 30.05.1953).

Türk-Rus ilişkileri sürecinde yapılan anlaşmalar ve ilişkinin olumlu seyri; dünya düzenindeki yeni oluşumlara, ülkelerin çıkarlarına, dış politikada edindikleri dostluklara, kurulan hükümetlere, iç siyasetlerine göre değişiklik göstermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın siyasetinin yeni boyutlar alması, savunduğu fikirlerde önemli değişiklikler ve soğuk savaş döneminin başlaması Türkiye'yi yönünü Batıya dönmeye ve Amerika Birleşik Devletleriyle dostane ilişkiler kurmaya itmiştir. Sovyet Rusya'nın Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Doğu sınırlarından toprak talep etmesi ve boğazlar üzerinde söz hakkına sahip olmak istemesi bunun en önemli nedeni olarak gösterilebilir. Ancak yapılan araştırma göstermektedir ki Rusya ve Türkiye adına tarihsel süreç içerisinde ne değişirse değişsin iki ülkenin dostane ilişkiler içerisinde olması

(birbirlerine şüpheyle baksalar bile) her iki ülkenin çıkarları için olumlu sonuçlar doğurmuştur.

2.2. Türk-Sovyet İlişkilerinin Ekonomiye Yansımaları

Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişki farklı ürünler üretmeleri bakımından birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluş aşamasında henüz sanayileşmemiş ve ham maddeye ihtiyaç duyan bir ülkedir ve Sovyet Rusya'nın zengin hammaddeleri Türkiye'nin sanayileşmesi açısından önemli olmuştur. Sovyet Rusya da gıda maddesine ve daha sonraki süreçte Türkiye'de üretilen tekstil ürünlerine ihtiyaç duymuştur. Türkiye'den Sovyet Rusya'ya gönderilen hammadde olarak derinin ticarete önemli yeri olmuştur (BCA, 30-10-0-0, 160/126/6, 10.10.1928). Türkiye bu yolla hem Sovyet Rusya'dan aldığı kredileri öderken diğer yandan sanayi kurmaya çalışmıştır. Ayrıca Çoruh bakır madeninden Sovyet Rusya'nın faydalanabilmesi sağlanmış ve Rus hükümeti bu amaçla Çoruh'a teknik heyet göndererek incelemelerde bulunmuştur (BCA, 30-18-1-1, 3/31/17, 01.09.1921). Türkiye'nin sanayileşmesi, tarımın geliştirilmesi Sovyet Rusya'nın ihtiyacı olan ürünlerin ihracı, iki devletin birbirleriyle olan menfaat ilişkisine hizmet edeceği düşünülmüştür. Böylelikle Sovyet Rusya ucuz iş gücüne sahip ve coğrafi açıdan kendine yakın olan Türkiye'den ürün almış ve satmıştır (Duman ve Samadov, 2023). Türkiye, tarımın geliştirilmesi amacıyla Sovyet Rusya'ya uzmanlar göndermiş ve uzmanlara raporlar hazırlatmıştır (BCA, 30-10-0-0, 200/362/11, 21.06.1932).

1927 Ticaret ve Seyrüseferin anlaşmasıyla iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler hukuksal zemine oturtulmuştur (Özder, 2017). Bu tarihten sonra tüccarların haklarını korumak adına çalışmalar yürütülmüş, haksız yere zarara uğrayan tüccarların zararlarının karşılanması adına önergeler sunulmuştur (BCA, 30-10-0-0, 8/47/15, 21.04.1927). Sovyet Rusya'dan gelecek olan eşyalardan gümrük vergisi alınması konusunda düzenlemeler yapılarak kanun teklifi sunulmuştur (BCA, 30-10-0-0, 20/116/16, 08.05.1927). Kurulacak Ziraat ve Baytar Enstitülerinin yerlerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi amacıyla Sovyet Rusya'dan alanında uzmanlar getirtilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 25/42/3, 06.07.1927). Ticaretin ve ekonominin güçlenmesi adına atılan her adımın iki ülkenin çıkarlarına hizmet etmesi planlanmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile mücadeleye karşı Türkiye, Devletçilik politikasını ekonomi politikası olarak benimsemiştir. İsmet Paşa'nın 1932 yılında Moskova'ya gitmesi, Türk ekonomik politikalarının

şekillendirilmesine ve Türkiye'nin sanayileşme çalışmalarına Sovyet Rusya'nın ekonomik ve teknik destek vermesini sağlamıştır. Böylelikle Sovyet Rusya Türkiye'ye kredi verecek, Türkiye de kredi karşılığında mal ihracatı sağlayacak, Sovyet Rusya'ya buğday, mısır, tahıl ve baklagiller gönderecektir (Tokgöz, 2021). 1927 anlaşması gereği bu süreçte Sovyet Rusya'dan krediler alınmıştır (BCA, 30-10-0-0, 51/336/11, 03.12.1932). Türk-Rus ilişkilerinin dostane karşılıklı alışveriş boyutunda şekillenmesi, dış dünyanın gözünden kaçmamış yapılan yayınlarda *Rusya'nın Türkiye'deki ticaret mümesilli Odessa'da matbuata vaki beyanatında Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde milli fabrika işlerinin arttığı ve Türkiye-Rusya arasındaki iktisadın genişlediği* belirtilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 101/655/21, 26.03.1930). Sovyet Rusya'ya sanayi uzmanlarının gönderilmesi Sovyet Rusya'daki gelişmeleri rapor edilmeleri sanayileşmekte olan Türkiye açısından olumlu gelişmeler sayılabilir (BCA, 30-10-0-0, 129/926/11, 28.05.1933). Türk-Rus ilişkilerinde atılan ticari ve ekonomik adımlar, her iki ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik krizle mücadele etmeyi de hedeflemiştir.

Sovyet Rusya'da hayvanların yiyeceğinin hazırlanması, korunması, tarlaların masrafsız bir şekilde nasıl sulandığı konularında Rus Elçiliği köy ekonomisi etrafında incelemeler yaparak raporlar hazırlamıştır. Çok basit ve masrafsız olan tarla sulama cihazının birçok ülkede kullanılmasına rağmen nasıl olur da Türkiye tarafından bilinmediği elçilik tarafından hayretle karşılanmıştır (BCA, 30-10-0-0, 248/682/17, 01.07.1937). Tarımda ve hayvancılıkta Sovyet Rusya'da yapılan araştırmalar olumlu sonuçlanmıştır. Nitekim genelde Doğu ve Güney bölgelerinde yürütülen canlı hayvan ticaretinde zaman içerisinde artış sağlanmıştır (BCA, 30-10-0-0, 162/134/3, 24.02.1938).

Sovyet Rusya'dan pamuklu mensucat fabrikaları tesisatı alınmış ve bunların kurulumu için uzmanlar getirilerek Türk sanayi planı incelenmiştir (BCA, 30-18-1-2, 30/53/19, 13.07.1932). Ancak İsviçre'de çıkan *Neue Züricher Zeitung* gazetesinde Sovyet Rusya'dan satın alınmış olan tekstil makinalarının çok kötü olduğu buna rağmen bu makinaları nasıl Türkiye'ye sattığı yönünde makale yazısı yayınlanmıştır. 20 yıl müddetle faizsiz ancak yüksek fiyatla alınan makinaların istenilen kalitede olmaması Dâhiliye Vekâleti tarafından Başvekâlet Yüksek Makamlığına yazılan resmi yazıyla da eleştirilmiştir. İsmet İnönü'nün Sovyet Rusya'yı ziyaretinde Rus fabrikalarının gezdirilmesi, fabrikaların ve makinaların ihtişamlı gösterilmesi ve bu makinalardan Türkiye'ye de verilebileceğinin belirtilmesi üzerine makinanın iyi mi kötü mü

olduğundan anlamayanların duruma sevindiği ve İsmet İnönü'yü iknaya makinaların Türkiye tarafından alınmasının kabul edildiği ancak Türk-Rus dostluğuna dayanan ve sanayileşmenin ön planda tutulduğu bu dönemde alınan yanlış kararların Türk sanayisine zarar vereceği bu durumun Türk-Rus dostluk ilişkilerini olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir. Resmi yazıya göre *Ruslar, Türkiye'yi Rus makinalarıyla az bir takat ve kabiliyetle bağlamışlardır* (BCA, 30-10-0-0, 171/187/26, 30.12.1935). Makalenin ve eleştirinin doğruluğu tartışılır, ancak Sovyet Rusya'dan temin edilen yardımlar döneme ve dönemin sunduğu şartlara göre şekillenmiştir. Sovyet Rusya, Türkiye'ye kapılarını açarak krediler veren, uzmanlar gönderen, Türkiye'den öğrenci ve uzman kabul eden, her türlü destek vermeye hazır bir ülke olmuştur.

Tekstilin geliştirilmesi, fabrikaların kurulması aşamasında da Sovyet Rusya'ya uzmanlar gönderilmiş, Kayseri'de Sümerbank'ın kurulması sürecinde dahi Sovyet Rusya'ya heyet gönderilerek buradaki gelişmeler yakından takip edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 47/58/19, 27.08.1934). Sümerbank sanayileşme sürecinde kaliteli ürün üretiminin en önemli adımlarından biri sayılabilir.

Türk-Rus ticari iş birliğinde sanayi ve ekonomik kalkınma hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda atılan diğer adımlar şöyledir;

- İktisat Vekili Celal Bayar, Sovyet Rusya'nın ekonomisini tetkik etmesi amacıyla sekiz kişilik özel heyetle Sovyet Rusya'ya gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 56/54/12, 25.06.1935) Zaman zaman uzmanlar, akademisyenler, öğrenciler vs. gönderilerek Rus sanayisi tetkik ettirilerek raporlar hazırlanmıştır.

- Ankara'da halka hizmet vermesi amacıyla Sovyet Rusya'dan otobüsler satın alınmıştır (BCA, 30-18-1-2, 52/14/13, 27.02.1935).

- Rize'de daha teknik yöntemlerle çay üretiminin artırılması adına Sovyet Rusya'da inceleme yapmaları amacıyla uzmanlar gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 85/91/11, 26.10.1938). Tarımdan sanayiye atılan her adımda Rus uzmanlarıyla görüşülmüş, Türkiye'ye getirilmiş ve Türk uzmanlar Sovyet Rusya'ya gönderilerek eğitim almaları sağlanmıştır.

- 1934-1938 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin sanayileşmesi ve tarım ürünleri üretebilmesi sürecinde Sovyet Rusya'nın desteği alınmıştır. Kalkınma planları, Türkiye'nin eğitimden sanayiye toplumsal alanda kalkınmayı hedefleyen planlardır. Kalkınma planları tek tek incelendiğinde, belirlenen hedeflere her zaman istenilen düzeyde ulaşılmasa da Türk toplum ve ekonomik hayatında önemli derecede ilerlemeyi sağlamıştır. İlk planların hazırlanmasında ve

uygulama sürecinde Sovyet Rusya, Türkiye'nin en büyük destekçisi olmuştur. Türkiye'nin sanayiye gelişmesi Rusya'nın ihtiyacı olan ürünlerin buradan sağlanmasını temin edecek aynı zamanda sanayi gelişirken Sovyet Rusya'dan alınan kredilerle sanayi araç gereçlerinin temin edilmesi ticari ilişkileri geliştirecektir (Özder, 2017).

1338 (1922) yılında TBMM ile Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyet Hükümeti arasında Tiflis'te Demiryolları Mukavenamesi tasdik edilmiş ve 1341 (1925) yılında mukavenamenin tasdiki hakkında Mecliste kanun hazırlanmıştır (TBMM, 2. Dönem, C: 17, B: 100 (eht): 255, 12.04.134). Doğuda ulaşımın sağlanması, ticaretin yürütülmesi adına demiryolları hem savaş hem de barış zamanlarında dönemin en önemli ulaşım yolu olmuştur. II. Dünya Savaşına kadar giden süreçte demiryolu yapımlarında Rusya'dan araç-gereç ve uzman desteği alınmıştır (Korhan, 2012). Sağlanan bu desteğin Türkiye'nin demiryolu inşaatına önemli derecede katkı sağladığı ve bu durumun hem Rusya hem de Türkiye açısından ticareti geliştirdiği söylenebilir. Ayrıca yurdun korunması açısından da ulaşımın önemi bilinmektedir.

1937 Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yenilenmiş ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkması ve sonuçları Türk-Rus ticari ilişkilerinde uzun yıllar duraklama dönemini başlatmıştır (Tokgöz, 2011).

2.3. Türk Eğitim Sisteminin Temellerinin İnşasında Sovyet Rusya

Eğitime yüklenen anlam, insanın var olduğu günden itibaren neredeyse değişmeden varlığını sürdürmüştür. İnsan eğitimi, günümüzün bilimsel yaklaşımıyla anne rahmine düştüğü ilk günden itibaren başlamaktadır. Annenin sağlıklı olması, ruh halinin iyi olması, anne karnında çocuğa dinlettirilen müzikler vs. bebeğin embriyo sürecinde başlayan eğitim olarak değerlendirilebilir. Dini öğretilerde de eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Devletlerin toplumları şekillendiren, ona yön veren ve hedef gösteren her türlü öğretisinin temelinde eğitim yatmaktadır. Eğitimin bir tür itaat etmeyi de öğrettiği söylenebilir. Kurulu düzene ve rejime itaat devletlerin bekası adına elzem görülmüştür. Yeryüzünde varlık gösteren her devletin hemen hemen eğitime yüklediği anlamlar bu çerçevede şekillenmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devletinden aldığı mirası, şekillendiren ya da değiştiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurucu kadrosu, eski eğitim sisteminin yerine yeniden yeni eğitim sistemi getirmeye ve temellerini atmaya öncelik vermiştir. Yönünü Batıya dönen ve toplumun gelecekte refahı için Batı medeniyetlerinin gelişimini,

hukuk yapısını, sosyal ve kültürel özelliklerini ve eğitim sistemini yakından takip etmek isteyen kurucu kadro; yurtdışına uzmanlar, akademisyenler, doktorlar ve öğrenciler göndererek araştırmalar yaptırmış ve Batı'yı mercek altına almıştır. Bu çerçevede bilimsel toplantılara katılmış, Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesi adına en uygun kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş, kanun ve yönetmelikler hazırlanmıştır. Türkiye tamda bu noktada Sovyet Rusya'ya öğrenci, öğretmen, bilim insanı ve uzmanlar göndermiştir (BCA, 30-18-1-1, 15/49/1, 05.08.1925). Sovyet Rusya'da inceleme yapmaları için Maarif Vekâletinden özel yetkiyle kişiler görevlendirilmiş, siyasi pasaportlar çıkartılmış ve Rusya'nın eğitim sistemi yakından takip edilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 18/28/13, 09.05.1926). Türkiye'nin o sırada en çok güvenebileceği ülke Sovyet Rusya görülmektedir. Çünkü Batılı devletlerin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki paylaşımları ve bu paylaşımlar sonucu Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi ve onlara karşı yürütülen bir bağımsızlık mücadelesi söz konusu olmuştur. Sovyet Rusya da o devletlere karşı emperyalizm mücadelesi yürütmüş ve Türkiye'nin haklı mücadelesinde onu desteklemiştir.

Kadınlara tanınan haklar onların eğitim sistemine dâhil edilmesi, milli eğitimde gösterilen modernleşme çalışmaları Rus bürokrasisi tarafından takdirle karşılanmıştır. Sovyet Rusya aynı zamanda Türk modernleşmesine destek verileceğini gerekirse materyal verileceğini, Türk gençlerine Sovyet Rusya'da eğitim verilebileceğini belirterek maddi ve manevi destekte bulunacaklarını ifade etmişler ve uygulamışlardır (Aslan, 2020).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemle üzerinde durduğu konulardan biri halkın sağlığı ve bu bağlamda okullarda öğretilmeye çalışılan beden terbiyesidir. Sağlıklı ve gürbüz çocuklar yetiştirme politikası dönemin en önemli çalışmaları arasındadır (Akin, 2019). Sağlıklı ve güçlü bir nesil güçlü devlet demektir. Böylelikle Türk sporcularının başarılı olmaları ve dünyaya isimlerini duyurmaları Türklerin adını ve namını da tüm dünyaya göstermek açısından önem arz etmiştir. Milli spora önem verilmiş, yurtdışına öğrencilerin gönderilmesi noktasında her türlü adımı atmaktan geri durulmamıştır. Bu amaçla Sovyet Rusya'da yapılacak müsabakalara Türk Futbol Takımı'nın gönderilmesine müsaade edilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 144/35/3, 12.01.1926). İlerleyen tarihlerde de öğrenciler gönderilerek Türk sporunun ve sporcusunun geleceği hakkında raporlar hazırlanmıştır. Raporlarda Sovyet Rusya'nın Türk sporcularını takdir ettikleri ve gelecekte dünya şampiyonluğunu alabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca Türk sporundaki eksik ve aksaklıklar tespit edilerek bunlara yönelik acil alınması gereken önlemlerden

bahisle sporcunun asker gibi disiplinli olması gerektiği üzerinde durulmuştur (BCA, 30-10-0-0, 145/36/19, 18.10.1936). Rusların beden terbiyesine verdiği önem ve Rus spor teşkilatının incelenmesi adına Sovyet Rusya'ya Türk spor heyeti gönderilerek raporlar hazırlanmış ve bu doğrultuda buradaki spor uygulamalarının iyi ve kötü yanları keşfedilerek Türk sporunun iyi bir yere taşınması planlanmıştır (BCA, 490-1-0-0, 1105/36/1, 10.08.1937).

Köylü milletin efendisidir, düsturunu ilke edinmiş Cumhuriyet idaresi köylünün eğitim almasını ve şehir kültürüyle yetişen bireylerin köy hayatını tanımasını önceliğine alarak Rusya, Almanya, Bulgaristan gibi köy yaşamına önem veren bu nedenle eğitim ve seminerler düzenleyen ülkelere inceleme yapmak üzere görevliler göndermiştir. Sovyet Rusya'da köy kalkınmalarını destekleyecek sergi, Almanya'da şehirli çocukların köylerde çalıştırılmaları ve böylelikle köylü ve entelektüel gençlerin bir araya gelebilmesi, Bulgaristan'da köy çocuğunu yetiştirme okullarını görmek ve incelemek adına İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç özel izinle adı geçen ülkelere gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 84/70/9, 23.07.1938).

Türk tarımının geliştirilmesi, köylünün kalkındırılması ve Türk ekonomisinin güçlendirilmesi adına farklı ülkelere gönderilen uzmanlar, gittikleri ülkede yerinde inceleme yaparak uygulamaların eksik ve aksaklıklarını da inceleme fırsatı yakalamışlardır. Rus rejiminin köylüyü ziraat sahasında kollektifleştirmeye çalışmasının Rusya'da zengin tarım arazilerinin olması ve su ihtiyacının olmamasına rağmen köylüyü açlığa ittiği yönündeki raporların hazırlanması ve sunulması Rus tarımının olumlu ve olumsuz yönleriyle tanınarak Türk tarımının yol haritası çizilmiştir (BCA, 490-1-0-0, 609/111/5, 31.12.1933).

Siyasilerin, akademisyenlerin, öğrencilerin ve alanında uzman olan kişilerin Sovyet Rusya'ya gönderilmesi kültürel etkileşimi sağlamıştır. Türkiye, hemen her kongreye, sempozyuma davet edilmiş, Türk eğitim sisteminin şekillenmesine destekte bulunulmuştur. Ayrıca Türk sinemasının henüz yeni doğduğu bir dönemde Rus sinemacılığının 15. Yıl kutlamalarına Türkiye'nin davet edilmesi şüphesiz Türk sinemasının gelişmesi noktasında katkı sunmuştur (BCA, 490-1-0-0, 1221/55/3, 12.02.1935).

Eğitimde özenle üzerinde durulan konulardan biri de kadınların eğitim-öğretim hayatına dâhil edilmesi ve erkeklerle aynı haklardan yararlanabilmelerinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda kadınlara örnek olması hem de yeni eğitim sisteminin şekillenmesi aşamasında Sovyet Rusya'da yapılan Uluslararası

Kimya Kongresi'ne Doç. Dr. Remziye (Hisar) Hanımın gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 47/54/6, 28.07.1934). Bu Türk kadının yeri ve konumu adına büyük bir adımdır. Türkiye'nin Türk kadınına yüklediği anlam ve bu bağlamda modernleşme çabaları Sovyet Rusya tarafından takdir edilmiş ve desteklenmiştir (Aslan, 2020). Örneğin; Sovyet Rusya, maddi desteğin yanında manevi destekle Türk hükümetine gönderdiği tebrik mesajlarıyla yapılan çalışmalarını takdir ve övgüyle ifade etmiştir. Ulusal Egemenlik Bayramı nedeniyle Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Grigoriy Çiçerin, Hariciye Vekâletine yazdığı resmi belgede hâkimiyetin Türk milletine verilmesini, Türk milletinin Batılı Devletlerin boyunduruğu altına girmemiş olmasını, Türk milletinin gerek karada gerek denizde üstün başarılar sergileyerek hukuk hâkimiyetini gerçekleştirmesini tebrik etmiştir (TBMM, 1. Dönem, C: 24, B: 138 (eht): 507, 15.11.1338). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü içtima senesine girmesinden dolayı Sovyet Rusya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi Semyon Aralov, kapitalist ve emperyalistlere karşı mücadele veren, Türk halkının kanuni ve hukuki haklarını tüm dünyaya tanıtmak amacıyla durmadan çalışan Türk halkını ve Türk hükümetini tebrik etmiştir. Ayrıca Rus köylü ve işçilerinin selamını ileten Aralov, Türk mücadelesinin henüz bitmediğini düşmanlara karşı Türk Milletinin ve onun temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisinin her türlü zorluk ve engele karşılık daha üstün başarılar sergileyebileceğine dair sonsuz inanca sahip olduğunu belirtmiştir (TBMM, 1. Dönem, C: 28, B: 7 (eht): 45, 08.03.1339).

Türk-Rus yakınlaşması siyasi, ekonomik, eğitim, sağlık gibi hemen her alanı etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Rus sağlık merkezlerinin yerinde incelenmesi amacıyla heyetler gönderilmiş ve Türk sağlık sisteminin şekillenmesine katkıda bulunulmuştur (BCA, 30-18-1-2, 12/41/14, 07.06.1930). Veterinerlik eğitimi veren Rus Profesörler Türkiye'de kurslar açmıştır. Özellikle tarım ve sanayiye ağırlık verilmiş ve kalkınmanın ilk hedefi olarak ekonomi belirlenmiş ve hem Türkiye'ye hem de yurtdışına uzmanlar getirilmiş ve gönderilmiştir (Aslan, 2020). Sovyet Rusya zaman zaman uluslararası kongrelerde Türk uzmanların katılmasını da istemiş ve yurtdışında farklı ülkelerde yapılan bilim toplantılarına Türk uzmanlar Sovyet Rusya tarafından özel olarak davet edilmiş, hatta uluslararası kongrelere katılmaları adına ısrar edilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 229/541/8, 31.01.1932).

1933 SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde Türkiye ile Bilimsel Bağlantıları Destekleme Komisyonu, 1934 Şarkiyat Enstitüsü bünyesinde Türkologlar

Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin dil ve tarih çalışmaları günümüze kadar ulaşmıştır.

2.4. Komünizmin Türkiye Sınırlarına Sızmasını Önleme Çabaları

Türkiye, Milli Mücadele’de gösterdiği başarının ardından bağımsız bir devlet olma mücadelesi sırasında her ne kadar Sovyet Rusya’yla olan dostane ilişkilerine önem vermiş olsa da Türk toplumsal ve kültürel yaşamına komünizm rejiminin uyum sağlamayacağı düşüncesi ve bu rejim aracılığıyla Sovyet Rusya’nın içişlerine müdahale edebileceği endişesiyle Sovyet Rusya’ya karşı temkinli yaklaşmıştır. Nitekim Sovyet Rusya’nın desteğinin öneminin farkında olan Atatürk, onunla dostane ilişkiler içerisinde olmaya oldukça özen göstermiştir. Ancak komünizm temelleri üzerine inşa edilen Rus rejiminin Türkiye’nin toplumsal ve kültürel yapısına uygun olmadığı inancına sahip olmuş ve komünizmin Türkiye sınırlarına sızmasını önlemek amacıyla yoğun mesai harcamıştır. Böylelikle komünizm içerikli yayınlar yasaklanmıştır. Örneğin; Sovyet Rusya’da komünizm propagandası yapan *Yeni Fikir* gazetesinin Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 7/25/18, 22.07.1923). Ayrıca Rusça ve Türkçe *Yeni Hayat*, *Rençber*, *Komünist*, *Başkurt* gibi gazete ve dergiler yasaklanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 7/30/11, 01.09.1923). Buna rağmen Sovyet Rusya, komünizmin propagandasını tüm dünyada yürüttüğü gibi Anadolu’da da yürütmeye çalışmıştır (BCA, 30-10-0-0, 247/671/26, 22.01.1924). İsmet İnönü 1932 yılında Sovyet Rusya’yı ziyaret ettiği sırada geziyi içeren sessiz bir film çekilerek “İsmet Paşa Rusya’da ne gördü?” başlığıyla gerek Sovyet Rusya’da gerekse Türkiye’de pazarlanmıştır (Aslan, 2021). Sovyet Rusya’nın (abartılı bir şekilde) gücü ve ihtişamının yer aldığı filmde işçi sınıfı, komünizm sembelleri özellikle dikkat çekici olmuştur. Türk hükümeti filmi Türkiye’de gösterilmesinde bir sakınca görmemesine rağmen film, Sovyet Rusya’ya duyulan güvensizliğin nedenini kanıtlar nitelikte tarihte yerini almıştır (BCA, 30-10-0-0, 146/43/19, 27.04.1933). Sovyet Rusya’nın Türkiye’de komünizm rejiminin uygulanamayacağını fark etmesi Türkiye ile olan ilişkilerinde mesafeli olmasına neden olmuştur. Ülkelerin çıkar ilişkilerinin çatışması soğukluğa neden olmuş ve bu süreç, Atatürk’ün ölümüne kadar artarak devam etmiştir. Buna rağmen Türkiye’de özellikle edebiyat ve sanatta komünizm rejiminin etkileri önemli derecede hissedilmiştir. Komünizm içerikli yayınlar Türk hükümetleri tarafından yasaklanmış, toplatılmış ve yakılmıştır. Sovyet Rusya’da çıkan *Zarya Vostoka* gazetesi ve Yugoslavya’da çıkan *Bülleten* dergisi bunlara sadece küçük bir örnek olarak verilebilir. 1940’larda Türk Talebe Birliği adresine gönderilen bu yayınlarla

birlikte, Anadolu’nun içlerine kadar sızdırılmaya çalışılan komünizm propagandasıyla mücadele etmek dönemin hükümetleri tarafından önem arz etmiştir (BCA, 30-10-0-0, 88/578/11, 23.06.1947). Yıllar geçse hükümetler değişse de komünizm tehdit olarak görülmüş ve komünizme yönelik her türlü eylem bastırılmaya çalışılmıştır. İlerleyen yıllarda siyasi arenada bu etkinin yadsınamayacak derecelere ulaştığı özellikle 1970 ve 1980’lerde acı olaylar olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Günümüzde komünizm destekçilerinin çok etkili olmasa da hatırı sayılır derecede bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cumhuriyet Arşivi komünizmle mücadelenin şeklini ve boyutunu gösteren belgelerle doludur. Bu mücadele Türk-Rus ilişkilerinde ayrı bir boyutu oluşturmaktadır.

SONUÇ

Henüz Milli Mücadele’nin başlarında Sovyet Rusya’yla iletişime geçilmeye çalışılması, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in gönderilmesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran kadronun ileri görüşlülüğü sayesinde gerçekleşmiştir. 1923-1939 arası Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin izlerini Devletin hemen her kurumunda görmek mümkündür. Sağlık, edebiyat, ekonomi, eğitim vb. gibi birçok alanda hissedilen etkileşim iki devletin sınırlarıyla ilgili konularda, yapılan barış anlaşmalarında bir araya gelmelerini II. Dünya Savaşı’nın etkilerinin hissedildiği bu süreçte aynı masaya oturup birlikte karar almalarını ve anlaşmalara birlikte imza atmalarını sağlamıştır.

Pamuk, tekstil, iplik fabrikalarının kurulması, işletilmesi araç ve gereçlerin temini sürecinde Rusya, Türkiye’nin yardımcısı ve destekçisi olmuştur. Rusya’dan silah, mazot alımı sağlanmıştır. Alınan malzemelerin çoğu Sovyet Rusya’dan temin edilen kredilerle olmuştur. Bir yandan Sovyet Rusya’dan kredi alınarak borçlanılmış diğer yandan Sovyet Rusya’dan temin edilen ürünlerle Rus ekonomisine katkı sağlanmıştır. Sovyet Rusya tarafından Türkiye’ye bu dönemde verilen krediler faizsiz, uzun vadeli olmuştur. ayrıca kredilerin geri ödenmesi geleneksel Türk tarım ürünleriyle yapılmıştır.

Devlet Demiryolları için Sovyet Rusya’dan alınan destek sayesinde yol yapımı hızlanmış, devletin doğu illerine ulaşımı kolaylaşmış ve sınırların güvenliği sağlanmıştır. Uzun yıllar tekstil ürünlerinde marka olan Sümerbank’ın kurulma aşamasında Sovyet Rusya’nın desteği sayesinde Türkiye’nin sanayileşme sürecine katkıda bulunulmuştur. Her türlü savaş malzemesinin tamiri ve temininde Sovyet Rusya’nın desteği sağlanmıştır. Türk havacılık sektörünün temelleri atılırken Sovyet uçakları Türkiye’ye gelerek tecrübe uçuşları yapmış ve Türk havacılığının

özendirilmesi ve teşvik edilmesi adına önemli etkileri olmuştur. Hatta Rus hükümeti tarafından bir adet motorsuz spor uçağı hediye edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 40/75/3, 23.10.1933).

Uzun yıllar süren savaşların ardından yok olma eşiğine dayanan yıkık imparatorluğu devralan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu kadrosu, Milli Mücadele'yi dünya devletlerine karşı verirken, askerden askeri araç gereçlerin eksikliğine, sanaysiz ve ekonomik yetersizlik içerisinde ve savaşlardan yorgun düşmüş bir milletle plan ve program dâhilinde ülkeyi işgallerden kurtarmayı başarabilmiştir. Dünya tarihinde eşi benzerine az rastlanan mücadele ve mücadeleden başarıyla çıkılması ancak güçlü bir irade ve milletle gerçekleşebilirdi. Sovyet Rusya'da meydana gelen rejim değişikliği şüphesiz Milli Mücadele'nin temellerini sağlamlaştırılmıştır. Şüphesiz Sovyet Rusya da sınırlarında, meydana gelen Milli Mücadelenin ve kurulan yeni rejimin olumlu sonuçlarını yaşamıştır. Dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Sovyet Rusya'dan para ve silah yardımı istenilirken elinde yeterli insan ve malzeme gücü bulunmayan yenilikçi kadronun Sovyet Rusya'nın himayesine girmeden iki eşit ülke olarak masaya oturması ve anlaşmalar yapmasıdır. 1938'den sonra Sovyet Rusya'da değişen fikriyatın, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye karşı takındığı düşmanca yaklaşımın uzun vadede Rusya açısından doğurduğu yıkıcı sonuçlar ayrı bir çalışmada değerlendirilebilir.

Her şeye rağmen Atatürk hiçbir zaman tam anlamıyla Ruslara güvenmemiş ve her zaman dış politikada yürüttüğü dostane ilişkilerle Türkiye Cumhuriyeti Devletini dış siyasette barış yanlısı bir ülke yapma yolunda önemli adımlar atmıştır. Nitekim Atatürk'ün Sovyet Rusya'ya mesafeli yaklaşımının tarihi dayanakları mevcuttur. Örneğin; Rusya'nın Dersim isyanını desteklediğine yönelik haberler 1930'ların sonuna doğru arşiv belgelerinde yerini almıştır (BCA, 30-10-0-0, 115/803/36, 13.09.1937). Rus istihbaratın İstanbul'da faaliyet göstermesi 1930'larda Kafkaslarda Türklere yönelik yürüttükleri siyasi faaliyetler ve bunun sonucunda Türklerin mülteci olarak Türkiye'ye sığınmaya çalışmaları ve bazı mültecilerin Rus askerleri tarafından ateşe maruz kalmaları Türk-Rus ilişkilerinin dostane ilişkiler yürüttükleri döneme denk gelmesi Rusların o dönemde ne kadar samimi olduklarının göstergesidir (BCA, 30-10-0-0, 116/810/1, 10.10.1933). Ancak her şeye rağmen günümüzde dahi Türk-Rus ilişkilerinin dostane seyri iki ülke açısından ekonomik, kültürel, ticari turizmin ekonomik getirileri açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır ve tarih bunun en önemli kanıtıdır.

KAYNAKÇA**A) Arşiv Belgeleri**

- BCA, 30-10-0-0, 200/362/11, 21.06.1932.
BCA, 30-1-0-0, 61/376/17, 30.05.1953.
BCA, 30-10-0-0, 101/655/21, 26.03.1930.
BCA, 30-10-0-0, 101/656/1, 15.11.1932.
BCA, 30-10-0-0, 115/803/36, 13.09.1937.
BCA, 30-10-0-0, 116/810/1, 10.10.193.
BCA, 30-10-0-0, 129/926/11, 28.05.1933.
BCA, 30-10-0-0, 13/74/4, 06.06.1932.
BCA, 30-10-0-0, 13/74/6, 13.06.1932.
BCA, 30-10-0-0, 144/35/3, 12.01.1926.
BCA, 30-10-0-0, 145/36/19, 18.10.1936.
BCA, 30-10-0-0, 146/43/19, 27.04.1933.
BCA, 30-10-0-0, 153/80/8, 16.01.1936.
BCA, 30-10-0-0, 160/126/6, 10.10.1928.
BCA, 30-10-0-0, 162/134/3, 24.02.1938.
BCA, 30-10-0-0, 171/187/26, 30.12.1935.
BCA, 30-10-0-0, 20/116/16, 08.05.1927.
BCA, 30-10-0-0, 229/541/8, 31.01.1932.
BCA, 30-10-0-0, 236/597/3, 07.05.1929.
BCA, 30-10-0-0, 244/650/11, 26.05.1932.
BCA, 30-10-0-0, 247/671/26, 22.01.1924.
BCA, 30-10-0-0, 247/671/55, 23.10.1924.
BCA, 30-10-0-0, 247/671/6, 29.06.1921.
BCA, 30-10-0-0, 247/671/7, 13.10.1921.
BCA, 30-10-0-0, 247/674/3, 07.01.1929.
BCA, 30-10-0-0, 248/677/9, 08.05.1932.
BCA, 30-10-0-0, 248/682/17, 01.07.1937.
BCA, 30-10-0-0, 51/336/11, 03.12.1932.
BCA, 30-10-0-0, 51/336/16, 16.11.1935.
BCA, 30-10-0-0, 6/32/1, 17.10.1923.
BCA, 30-10-0-0, 8/47/15, 21.04.1927.
BCA, 30-10-0-0, 88/578/11, 23.06.1947.
BCA, 30-10-0-0, 83/550/27, 11.04.1932.
BCA, 30-18-1-1, 15/49/1, 05.08.1925.
BCA, 30-18-1-1, 18/28/13, 09.05.1926.
BCA, 30-18-1-1, 25/42/3, 06.07.1927.
BCA, 30-18-1-1, 26/60/6, 09.11.1927.
BCA, 30-18-1-1, 26/62/18, 16.11.1927.
BCA, 30-18-1-1, 26/69/20, 25.12.1927.
BCA, 30-18-1-1, 3/29/13, 05.07.1921.
BCA, 30-18-1-1, 3/29/14, 05.07.1921.
BCA, 30-18-1-1, 3/31/17, 01.09.1921.
BCA, 30-18-1-1, 7/25/18, 22.07.1923.
BCA, 30-18-1-1, 7/30/11, 01.09.1923.
BCA, 30-18-1-2, 12/41/14, 07.06.1930.
BCA, 30-18-1-2, 22/52/3, 19.07.1931.
BCA, 30-18-1-2, 30/53/19, 13.07.1932.
BCA, 30-18-1-2, 40/75/3, 23.10.1933.
BCA, 30-18-1-2, 47/54/6, 28.07.1934.
BCA, 30-18-1-2, 47/58/19, 27.08.1934.
BCA, 30-18-1-2, 52/14/13, 27.02.1935.
BCA, 30-18-1-2, 56/54/12, 25.06.1935.
BCA, 30-18-1-2, 84/70/9, 23.07.1938.
BCA, 30-18-1-2, 85/91/11, 26.10.1938.

- BCA, 490-1-0-0, 1105/36/1, 10.08.1937.
BCA, 490-1-0-0, 1221/55/3, 12.02.1935.
BCA, 490-1-0-0, 609/111/5, 31.12.1933.
TBMM, 1. Dönem, Cilt: 24, Birleşim: 138 (eht), 15.11.1338.
TBMM, 1. Dönem, Cilt: 28, Birleşim: 7 (eht), 08.03.1339.
TBMM, 2. Dönem, Cilt: 17, Birleşim: 100 (eht), 12.04.1341.
TBMM, 1. Dönem, Cilt: 9, Birleşim: 11 (eht), 01.03.1337.

B) Telif ve Tetkik Eserler

- Akın, Y. (2019), *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Arslan, A. A. (2015), "Moskova Anlaşması ve Türkiye'nin Kuzey-Doğu Sınırı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2): 1-20.
- Aslan, C. (2020), "Atatürk Döneminde Türkiye ve Rusya Arasındaki Eğitim İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (22): 18-38.
- Aslan, G. (2021), "Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyetlerle İş Birliğine Evet, Komünizme Hayır Seyahati ve Neticeleri (26 Nisan-9 Mayıs 1932)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68: 1-53.
- Bekcan, U. (2013), "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (4): 73-102.
- Benhür, Ç. (2008), "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24: 277-313.
- Çolak, B. (2007), "Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Edirne.
- Çolak, İ. (2001), "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17 (49): 23-48.
- Diñçer, M. (2023), "Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz'de Türkiye-Rusya İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 3 (1): 50-67.
- Duman M. ve Samadov, N. (2003), "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6): 25-47.
- Erdinç Tokgöz, (2021). *Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerde Üç Büyük*, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), s. 6-14.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1990), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kinross, L. (2018), *Atatürk/Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Korhan, T. (2012), "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk-Rus ticari ve ekonomik ilişkiler üzerine", *Abant İzzetbaysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(24): 91-104.
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çeviren: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Özder, F. (2017), "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60: 143-170.
- Şamsutdinov, A. M. (1999). *Mondoros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923*, Çeviren: Ataoğul Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2011), "Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1): 5-14.
- Topsakal, İ. (2016), "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 33-53.
- Yılmaz, S. ve Yakşi, A. (2016), "Osmanlı Devletinden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17): 9-57.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

Many studies have been carried out by both Turkish and foreign researchers on Turkish-Russian Relations from past to present and continue to be carried out. Turkish-Russian relationship; The geographical locations of both countries are of strategic importance in terms of their economic and commercial relations. Throughout history, two countries making peace agreements or agreements in the political arena for their own interests have had positive or negative consequences. The aim of the study is to examine the social, cultural, and economic reflections of the positive relations developed with Soviet Russia during the establishment of the Republic of Türkiye. Despite many studies on the subject, examining Turkish-Soviet relations in the Atatürk period from different dimensions and evaluating their effects adds unique value to the study.

Design/Methodology/Approach

During the research process, documents from the Prime Ministry Republic Archive were scanned in order to Access primary sources and the relevant parts were used in the study. The documents in Ottoman Turkish were translated into modern Turkish by the author. The minutes were accessed from the official website of the Turkish Grand National Assembly Library and Archive Services Directorate and were used as reference in the study. In addition, memoris, copyrights, and research Works on the subject

were examined and relevant sources were used as references in the research. The study, based on qualitative research method, focuses on the reasons for the positive or negative course of Turkish-Soviet relations between 1920 and 1939. The research is periodic research according to the field it covers and falls within the scope of retrospective research. The use of archive documents and previous studies as sources in the study makes the study record research.

Findings

Turkish-Russian relations, which have occasionally caused wars, political, economic and commercial crises throughout history, still maintain their importance today. Although Turkey and Russia are two countries geographically close to each other, they are quite different from each other in social and cultural terms. However, despite everything, relations based on geographical proximity and mutual benefit have made themselves felt in every field such as economy, social, education and trade.

Russia has been Turkey's assistant and supporter in the process of establishing and operating cotton, textile, and yarn factories and supplying tools and equipment. Weapons and diesel fuel were purchased from Russia. Most of the materials purchased were with loans obtained from Soviet Russia. On the one hand, it borrowed Money from Soviet Russia and on the other hand, it contributed to the Russian economy with products procured from Soviet Russia. The loans given to Turkey by Soviet Russia during this period were interest-free and long-term. In addition, the loans were repaid with traditional Turkish agricultural products.

Thanks to the support received from Soviet Russia for the State Railways, road construction accelerated, transportation to the eastern provinces of the state became easier and the security of the borders was ensured. Thanks to the support of Soviet Russia during the establishment of Sümerbank, which has been a brand in textile products for many years, it contributed to the industrialization process of Turkey. Soviet Russia's support was provided in the repair and supply of all kinds of war materials. While the foundations of the Turkish aviation industry were being laid, Soviet aircraft came to Turkey and made experience flights and had a significant impact on encouraging and promoting Turkish aviation. In fact, an engineless sports plane was given as a gift by the Russian government.

The founding staff of the Republic of Turkey, which took over the ruined empire that was on the verge of extinction after many years of wars, fought the War of Independence against the World states, within a plan and program, with a nation that was deprived of industry, economically insufficient, and tired of wars, due to the lack of soldiers and military equipment. He managed to save the country from invasions. Successful recovery from this unprecedented struggle and struggle could only be achieved with a strong will and nation. The regime change in Russia undoubtedly strengthened the foundations of the war of Independence. Undoubtedly, Soviet Russia also experienced the positive results of the War of Independence and the new regime established within its borders. The most important point that needs to be taken into consideration is that while asking for Money and weapons aid from Soviet Russia, the innovative cadre who do not have sufficient manpower should sit at the table and make agreements as two equal countries without coming under the protection of Soviet Russia.

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ ETKİNLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öznur TAŞDÖKEN^{1*}

Güliden BÖLÜK^{2*}

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye, ²Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Antalya, Türkiye

*oznur.tasdoeken35@gmail.com, *guldenboluk@akdeniz.edu.tr

+ORCID: 0000-0001-7381-4361, -ORCID: 0000-0001-8901-8503

Öz-Birçok ülkenin çözüm bekleyen en önemli sorunlarından birisi işsizliktir. Günümüzde işsizliğe karşı geliştirilen sosyal politikalar büyük ölçüde neo-liberal yaklaşıma göre şekillenmiş ve işsizlikle mücadelede hükümetlerin yaygın olarak kullandığı araçların başında "aktif istihdam politikaları" yer almaktadır. Büyük miktarda fon ayrılarak özellikle 2000'li yıllardan itibaren yoğun bir şekilde uygulanan aktif istihdam politikalarının Türkiye'de istihdamı artırma konusundaki başarısının ne olduğunun araştırılması etkin bir istihdam politikasının uygulanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de aktif istihdam politikalarının etkililiğini tartışan çalışmalar olsa da, ampirik olarak konuyu araştıran az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada 2005-2021 yılları arasında yıllık veriler kullanılarak Türkiye'de 81 il için aktif işgücü politikalarının ve işsizliği azaltmaya yönelik kamu harcamalarının işsizliği azaltmada etkililiği, Panel Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleri ile araştırılmıştır. Elde ettiğimiz bulgular aktif işgücü politikalarının işsizliği azaltmada ülke genelinde etkili bir politika olmadığını ancak bazı illerde işsiz sayısını azalttığını göstermektedir. Çalışmamız işsizliğe yönelik politikaların neden bazı illerde başarılı sonuçlar verirken, diğer illerde işsizliği artırdığına yönelik il ve bölge (NUTS) düzeyinde daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aktif işgücü politikaları, İşgücü piyasası, Panel zaman serisi, Granger nedensellik yaklaşımı, FMOLS ile DOLS yaklaşımı

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF ACTIVE LABOR MARKET POLICIES IN COMBATING UNEMPLOYMENT IN TURKEY

Abstract-One of the most pressing issues awaiting solutions in many countries is unemployment. In today's world, social policies developed to address unemployment have largely been shaped by a neo-liberal approach, and one of the most commonly used tools by governments in combating unemployment is "active labor market policies." The investigation of the success of active employment policies, which have been implemented intensively in Turkey, especially since the 2000s, by allocating a significant amount of funds, is important in terms of being able to implement an effective employment policy and increase the employment rate in Turkey. While there are some studies discussing the effectiveness of active labor market policies in Turkey, there are relatively few empirical studies on the subject. In this context, this study investigates the effectiveness of active labor force policies and public expenditures aimed at reducing unemployment in Turkey for 81 provinces using annual data for the years 2005-2021, through Full Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) methods. Our findings indicate that active labor force policies are not an effective policy nationwide in reducing unemployment, but they have reduced the number of unemployed people in some provinces. Our study reveals that further studies need to be conducted at the provincial and regional (NUTS) level on why unemployment policies yield successful results in some provinces while increasing unemployment in other provinces.

Keywords: Active labor market policies, Labor market, Panel time series, Granger causality Approach, FMOLS and DOLS approach

GİRİŞ

Günümüzde ister gelişmekte olan ülke isterse gelişmiş ülke olsun karşılaşılan en önemli sorunların başında işsizlik sorunu gelmektedir. İktisadi açıdan işsizlik, üretim faktörlerinden olan işgücünün üretime katılamaması ve etkisizlik sorunu olarak tanımlanırken, bireysel olarak ise çalışma güç ve isteğinde olan vatandaşların asgari yaşam standartlarını sağlayacak minimum gelir düzeyini elde edememesi olarak tanımlanmaktadır. Önemli bir iktisadi sorun olmasının yanı sıra işsizlik sosyal ve psikolojik sonuçları ağır olan hassas bir konudur.

Birleşmiş Milletler (BM) 2050 yılında nüfusun 9,7 milyara çıkacağını öngörmektedir (UN, 2022). Dünya nüfusunun bu artış ivmesi karşısında istihdam olanaklarının nüfus artış hızı kadar artırılmaması sonucu ortaya çıkan işsizlik birçok ülkenin çözüm aradığı sorunlar arasında üst sıralara yerleşmiştir. Birçok ülkede hükümetler işsizlik sorununu azaltmaya yönelik olarak makro politikaların (para, maliye, gelirler politikaları) yanı sıra mikro politikalar kapsamında aktif ve pasif istihdam politikaları uygulamaktadırlar. Nitekim işsizlikle mücadele sosyal devlet olmanın da önemli bir unsurudur.

Aktif istihdam politikaları (AİP)'nin, işgücü piyasasında ortaya çıkan "işgücü arz fazlası"nı ortadan kaldırmak için ve iş arayanlar ile işverenleri eşleştirmek için 1950'li yıllarda ilk kez İsveç'te uygulamaya konduğu ifade edilmektedir. AİP'lerin tanımlanmasında birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO), AİP'yi "tam üretken ve özgürce seçilmiş istihdam politikaları" (ILO, 2022) olarak tanımlarken, Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) "temel eğitim dışındaki iş bulma ve yüksek gelir elde etme potansiyellerinin artırılmasına yönelik politikalar" olarak tanımlamaktadır (OECD, 2022). Literatürde farklı kavramsal tanımları olmakla birlikte genel itibarıyla AİP işgücünün niteliğini artırarak işgücünün istihdam edilebilirliğini ve verimliliğini artırmaya yönelik politikaların tümüne verilen addır denilebilir (Bayraktar, 2019). Tanımlanmasındaki farklılıkların yanı sıra dünya genelinde (Türkiye dahil) AİP'lerin uygulanmasında da farklılıklar mevcut olup, genel olarak bu politikalar beş başlık şeklinde sınıflandırılmaktadır: i) Eşleştirme ve danışmanlık hizmetleri, ii) Ücret ve istihdam sübvansiyonları, iii) Kendi işini kuranlara yardım programları, iv) Doğrudan kamu istihdamı ve v) Mesleki eğitim programları (Kasapoğlu ve Murat, 2018).

AİP'ler, 1990'lardan itibaren özellikle OECD ülkelerinde yaygın olarak uygulanmakla birlikte, bu programların işsizliği azaltma konusunda etkili sonuçlar sağlayıp

sağlamadığı konusunda farklı düşünceler mevcuttur. AİP'leri faydalı bulanlar, kısa dönemde işsizlik oranının düşürülmesi ve mevcut iş pozisyonunun korunmasında bu tür programları önemli bir çözüm olduğunu ifade ederken, aleyhinde olanlar kamu kaynaklarının israfı olarak değerlendirmektedir (Diriöz, 2012). Ciddi bütçeler ayrılan¹ AİP'lerin fırsat maliyetine ilişkin bu tartışmalarda AİP'lerin etkililiğini ve performans sonuçlarını tam olarak değerlendirilmesinin zor bir süreç olmasının da önemli bir payı vardır. Bu bağlamda, işsizliğe çözüm olarak uygulanan AİP'lerin etkili olup olmadığının ampirik olarak ele alınması ve değerlendirilmesi önemli bir konudur. Uluslararası literatürde AİP'lerin etkililiğini ampirik olarak analiz eden çalışmalar olmasına rağmen (Bkz.Perry ve Maloney, 2007;Leetmaa ve Vork, 2003, Sianesi, 2008;Rodríguez-Planas ve Jacob, 2010 vb.), Türkiye'deki araştırma makaleleri ampirik model içermeyen daha çok literatüre dayalı ya da deneysel ya da yarı deneysel metodoloji içeren anket çalışmalarına dayanan çalışmalardır. Örneğin Biçerli (2005), AİP'lerin olumlu ve olumsuz yönlerini ele almış, AİP'lerin tek başına mucizevi bir çözüm aracı olmadığını ve diğer makro ekonomik politikaların tamamlayıcısı olduğunu ifade etmiştir. Karabulut (2007), AİP'leri ve pasif istihdam politikalarını (PİP) teorik olarak ele almış ve bu tür işsizlikle mücadele politikalarının etkili uygulanabilmesi için çözüm önerileri geliştirmiştir. Baydoğan (2012), engelli, yaşlı, kadın, hükümlü vb. dezavantajlı gruplar için AİP'lerin etkililiğini ele almıştır. Şahin ve Sevimli (2013), İstanbul Üniversitesi'nde açılan işgücü yerleştirme kurslarına katılan kursiyerler ile anket çalışması yapmışlardır. Daha çok memnuniyet anketi olarak değerlendirilebilecek çalışmaya göre, araştırmacılar kadın kursiyerlerin %85,9'unun, erkek kursiyerlerin %77,6'sının kurs sonrasında istihdam edildiğini tespit etmişlerdir. Ayan (2014) Türkiye'nin de dahil olduğu G-20 ülkelerinde uygulanan AİP'leri karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve istihdam politikalarının etkililiğini artırmak için bazı çözüm önerileri geliştirmiştir. Benzer şekilde Uzun (2015) AİP'lerin uzun süreli işsizliğe etkisini incelerken, Şentürk (2017), AİP 'leri ampirik model olmaksızın Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki uygulamaları özetlemiştir. Akyıldız (2019), İŞKUR ve TÜİK verilerinden yola çıkarak AİP'leri genel olarak değerlendirmiş ve bu politikaların bilgi toplumunun gerekliliklerine göre revize edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Hazman ve Yayla (2021), yayınlanmış verilerden yola çıkarak AB ve Türkiye'de AİP'leri karşılaştırmış ve özellikle yatırımları artırmaya yönelik olanların istihdam üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kısaca özetlenen bu çalışmaların

¹ Sosyal Güvenlik Kurumu harcaması merkezi yönetim kümülatif bütçe giderlerine göre 2022 yılı için 591,034,553 TL'dir. Ayrıntılı bilgi için Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın her yıl yayınladığı istatistiklere bakınız.

ampirik bir metodolojik analiz yöntemine sahip olmadıkları görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, her yıl işgücüne önemli miktarda katılımın olduğu ve özellikle de gençler arasında daha ciddi boyutlara ulaşan işsizlik sorunu ile mücadelede önemli miktarda fon ayrılarak uygulanan AİP'lerin istihdamı artırma konusundaki başarısını Türkiye için ampirik olarak değerlendirmektir. Çalışmamızın literatüre katkısı şu şekilde sıralanabilir. Birincisi, çalışmamız AİP'leri açıklayıcı değişken olarak modele dahil ederek kamu harcamalarının yanı sıra AİP'lerin işsizlik oranları üzerindeki etkisini panel zaman serisi yöntemi ile Türkiye'de analiz eden ilk çalışmadır. İkincisi, her ne kadar bazı illerde ya da NUTS-bölge düzeyinde AİP'leri değerlendiren bazı sayısal yöntem içeren çalışmalar olsa da bu çalışma ampirik olarak tek tek tüm illeri ve genel olarak tüm Türkiye'yi eşanlı olarak analiz etmektedir. Bu bağlamda Abrams Eğrisi Hipotezinin testi ve AİP'lerin etki değerlendirme analizi iller ve ülke genelinde birlikte gerçekleştirilmiş olacaktır. Dolayısıyla, uygulanan politikalarının etkililiğinin değerlendirilmesi, etkin bir istihdam politikasının uygulanabilmesi açısından çalışmamız önemli ampirik bulgular sunmaktadır. Üçüncüsü, çalışmamızda panel zaman serisi literatüründe yeni geliştirilen değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yapısal kırılmalı birim kök testi ile Granger nedensellik yaklaşımları kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye'de işsizlik sorunu ve işsizlik sorununa çözüm yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde AİP'lerinin performans etkililiğini tartışan ampirik çalışmaların bulguları özetlenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde AİP'lerin etkililiğini değerlendirmek üzere ampirik model sunulacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde elde edilen bulgulara yer verilecek ve son bölümde işsizliğin azaltılmasına yönelik bazı çözüm önerileri geliştirilecektir.

1. Türkiye'de Uygulanan Aktif İstihdam Politikaları ve İşsizlik Sorunu

Türkiye'de İŞKUR her ne kadar 1946'dan itibaren işgücü piyasasında işverenler ile işgücü arasında aracılık faaliyetine başlasa da, ulusal bir istihdam programının uzun süre ihmal edildiği ve istihdam sorununa ilk defa kalkınma planlarında değinildiği görülmektedir. Kalkınma planlarında ekonomik büyüme ile birlikte işsizlik sorunun da olmayacağı şeklinde bir yaklaşım hâkim olmuştur. Ancak AB'ye üyelik süreci ile birlikte AİP'lerin yoğun bir şekilde uygulanmaya başlandığı söylenebilir (Acar ve Abayanova, 2017). 1980'lerde İŞKUR'un işgücü piyasasındaki gelişmelere yeteri kadar cevap verememesi ve AB ile uyum süreçleri kapsamında 25.06.2003'de kabul edilen 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile kurumun yetki ve görevleri revize edilerek genişletilmiş ve İŞKUR aktif ve pasif istihdam politikalarının yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur. İŞKUR'un yanı sıra özel istihdam bürolarının da emek

piyasasında aracılık faaliyetleri ile işsizlik sorunun çözümüne katkı sağladığı görülmektedir.

Günümüzde işsizlik sorununu çözmeye odaklı "sosyal" politikalar, neo-liberal yaklaşım temelinde piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikleri edinmekten geçmektedir. Bu nitelikleri kazanmanın yolu beşerî sermaye yatırımlarını artırmak ve beşerî sermaye biriktirmenin yolu da "eğitim"dir. Bu kapsamda hem eğitim politikaları hem de işsizlik sorununa yönelik politikalar bu yaklaşım temelinde oluşturulsa da, yüksek işsizlik rakamları bu yöntemin başarılı olmadığına dair endişeleri artırmıştır (Akpınar, 2018).

İŞKUR tarafından uygulanan başlıca AİP'ler arasında mesleki eğitim, işbaşı eğitim kursları, girişimcilik eğitim programları, toplum yararına programlar, çalışanlara mesleki eğitim kursları, uzmanlaşmış meslek edindirme merkezleri projeleri, özel politika ve uygulamalar, korumalı işyerleri projesi, engelli ve hükümlüler için iş kurma, iş yerine uyum projeleri ve rehabilitasyon projeleri yer almaktadır (İŞKUR, 2022). İŞKUR, 21.yy dijital teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeleri de göz önüne alarak bilgisayar programcılığı, bilgisayar bilgi yönetimi, web ve mobil programlarına bulut bilişim uzmanlığı alanlarında da işgücü açığını karşılamak üzere 2015 yılında "Nitelikli Bilişim Uzmanı Yetiştirme" Projesi başlatmıştır.

Tablo 1: 2020-2022 AİP Kapsamında Düzenlenen Kurs/Program ve Katılımcı Sayısı

Kurs ve Program Türü/ Yıl	Kurs Sayısı			Katılımcı Sayısı		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Mesleki Eğitim Kursu	3888	5027	514	87372	101501	10763
İşbaşı Eğitim Programı	86328	93840	40332	335761	360170	156356
Toplam	90216	98867	40846	423133	461671	167119

Kaynak: İŞKUR, 2020-2022 faaliyet raporlarından faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İŞKUR bünyesinde son yıllarda AİP kapsamında önemli kurs ve kursiyer sayısına ulaşılmıştır. 2022 yılında kurs sayısı yüz bine, katılımcı sayısı ise beş yüz bine yaklaşmıştır. Ayrıca katılımcıların %50'ni 15-24 yaş arası gençlerin oluşturduğu raporlanmaktadır. Ancak gençler açısından önemli olan "Girişimcilik Eğitim Programları"nın İŞKUR tarafından en son 2019'da uygulandığı, 2020 yılından itibaren bu programın KOSGEB bünyesinde verilmeye başlandığı raporlardan anlaşılmaktadır.

kanaatini güçlendirmektedir. Çalışmamız bu hipotezi ampirik olarak araştırmayı amaçlamaktadır.

Tablo 2: 2019-2022 Yılları Arası Açık İş ve İşe Yerleştirme

Yıllar ve değişim oranları	2019	2020	Değişim %	2021	Değişim %	2022	Değişim %
Açık İş	2152048	1406141	-35	1923951	37	2315250	20,3
İşe Yerleştirme	1490276	868744	-42	1292534	49	1395659	8
İşe Yerleştirme Oranı %	69,2	61,8		67,2		60,2	

Kaynak: İŞKUR (2022) verilerinden yola çıkarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere 2019-2022 yılları arasında açık iş ve işe yerleştirme oranları değerlendirildiğinde açık işlere çalışan yerleştirme oranının %60-69 oranında olduğu görülmektedir. 2022 yılında hem açık işlerde hem de işe yerleştirme oranlarında Covid 19 pandemisinin negatif etkilerinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de ve Dünya’da Karşılaştırmalı İşsizlik Oranları

	2018	2019	2020	2021	2022
Türkiye	10,9	13,7	13,1	12,0	10,0
Euro Bölgesi (19 ülke)	8,2	7,5	7,8	7,7	6,7
AB (27 ülke)	7,3	6,7	7,1	7,0	6,1
OECD	5,5	5,4	7,1	6,2	4,9
Dünya	5,7	5,5	6,9	6,2	5,8

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yola çıkılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Resmi verilere göre (TÜİK), Türkiye’de Ağustos 2023 dönemi itibariyle işsizlik %9.7 civarındadır. Rakamlar yüksek öğrenim diplomasına sahip olanların işsizler içerisinde oranının giderek arttığını göstermektedir. Buna göre Türkiye’de 15-29 yaş grubu arasındaki genç nüfusun %34.6’sı istihdamda ya da eğitimde olmayıp işsizdir. Tablo 3 ‘de görüldüğü üzere Covid 19 pandemi sürecinin etkisinin zayıflaması ile işsizlik oranları bir miktar gerilese de Türkiye’de işsizlik oranları halihazırda hem OECD ülke ortalaması (%4.9) hem de dünya işsizlik oranı ortalamasının (%5.8) iki katı civarındadır.

Her ne kadar AİP’lerden faydalanan sayısı önemli boyutlara ulaşsa da bu politikaların beklenen istihdam artışını sağladığını sağlıklı bir şekilde ölçmek basit bir iş değildir. Zira hem işe yerleştirme oranlarında bir artış görülmezken (Bkz. Tablo 2 ve Tablo 3) hem de son yıllarda işsizlik oranları da arzu edilen şekilde düşmemiştir. Bu durum AİP’nin başarısız olduğu

2.LİTERATÜR

Uluslararası literatürde AİP’lerin etkililiğinin 2000’li yıllardan sonra ampirik olarak analiz edilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin Van Ours (2001) uzun dönemde teşvik politikalarının işsizliği olumsuz etkilediğini, kısa dönemde AİP’lerin daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Perry ve Maloney (2007) 1988-1997 dönemi verilerini ve “farkların farkları” yöntemini kullanarak meslek edindirme kurslarının etkili olup olmadığını Yeni Zelanda için analiz etmişlerdir. Yazarlar bu kursların kısa dönemde iş bulmada etkili olmadığını ancak uzun dönemde niteliksiz işsizler için pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Leetmaa ve Vork (2003), 2000-2002 yılı verilerini kullanarak Estonya için AİP’leri ampirik olarak analiz etmişler ve bu programlara katılanların katılmayanlara göre daha yüksek olasılıkla iş buldukları sonucuna ulaşmışlardır. Sianesi (2008) İsveç için 1994-1999 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmada AİP’lerin uzun dönemde az da olsa istihdamı pozitif etkilerken, kısa dönemde beklenenin aksine olumsuz etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Rodrigez-Planas ve Jacob (2010) Romanya için AİP’lerin etkililiğini ampirik olarak analiz etmiş ve bu kurs programlarına katılanların katılmayanlara göre daha yüksek ücret elde ettikleri bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Card vd. (2010) Dominik Cumhuriyeti’nde AİP’lerin etkililiğini ampirik olarak araştırmış ancak bu tür politikaların istihdam edilebilirliği pozitif etkilediğine dair herhangi bir bulguya ulaşamamıştır. Ancak yine de yazarlar AİP’lere katılan işgücünün katılmayanlara göre daha yüksek ücret elde ettiklerini ortaya koymuştur. Guzman (2014) ekonometrik model kullanarak AB ülkelerinde AİP’lerin işsizliği azaltmada anlamlı olduklarını istatistiksel olarak ortaya koymuştur. Benzer şekilde Carreras vd. (2015), panel veri kullandıkları çalışmalarında mesleki eğitim ve diğer AİP’lerin AB ülkelerinde genç işsizliğini azalttığına dair bulgulara ulaşmışlardır.

Uluslararası literatürde AİP’lerin etkililiğine dair birçok çalışma olmasına rağmen Türkiye’de bu tür istihdam politikaları daha çok kavramsal boyutu ile ülke ya da bölge düzeyinde karşılaştırmalı olarak ele alınmakta, ancak bu politikaların işsizliği azaltmada etkililiğini ampirik olarak araştıran yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Türkiye’de istihdam ve kamunun harcamaları arasındaki etkileşimi ele alan ampirik çalışmalar ise iki alt grupta ele alınabilir. Birinci grup kamunun harcamaları ile yüksek istihdam (ya da düşük işsizlik) arasındaki pozitif ilişkiyi ampirik olarak test eden (Abrams Eğrisi Hipotezinin) çalışmalarıdır. Kamu sektörünün hacmi (kamu harcamalarının ekonomideki büyüklüğü) ve işsizlik arasındaki pozitif yönlü ilişki **Abrams Eğrisi Hipotezi** olarak adlandırılmakta ve

literatürde ilk kez Abrams (1999) tarafından hipotezin geçerliliği 1984-1993 döneminde OECD ülkeleri için ampirik olarak ortaya konmuştur. Bu gruptaki çalışmaların bazıları kamu harcamalarının işsizliği artırdığını ortaya koyarken (Bkz. Bayrakdar, 2014; Durkaya ve Ceylan, 2016; Bölükbaşı, 2018; Bektaş, 2018 vb.), diğer bazı çalışmalar ise istihdam oranı ve kamu harcama büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmışlardır² (Bkz. Kaya vd. 2015; Kanca ve Bayrak, 2015).

İkinci grupta yer alan ve AİP'lerin performans sonuçlarını ampirik olarak ele alan çalışmalar da Abrams Eğrisi Hipotezi bulguları gibi çelişkili sonuçlara ulaşmaktadırlar. Örneğin Öksüz (2012) Antalya ili özelinde İŞKUR verilerini ve anket sonuçlarını değerlendirdiği çalışmada mesleki eğitim kurslarına katılmanın istihdam edilebilirlik üzerindeki etkililiğini Logit model ile analiz etmiştir. Yazar mesleki eğitim kurslarının iş bulma üzerinde uzun dönemde pozitif etkiye sahip olduğunu, kısa dönemde ise istihdam edilebilirliği olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Akbaş (2015) Denizli ilinde istihdam garantili meslek edindirme kursları, uzmanlaşmış beceri edindirme merkezleri projesi, istihdam garantisiz meslek kursları ve işbaşında eğitim programlarını incelediği çalışmada deney ve kontrol grubu ayırımında yarı-deneysel yöntem ile analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada program mezunu olma ve istihdam edilme ya da daha iyi iş bulma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Diriöz (2012), Türkiye'de işgücü eğitim programlarının istihdama etkisini 2003-2006 dönemi verileri kullanılarak ampirik olarak analiz etmiş ancak AİP'lerin etkisi iş bulmada pozitif olsa da anlamsız olarak bulunmuştur. Cam ve Atan (2018) 2013-2016 döneminde Malmquist Toplam Faktör Verimliliği yöntemini kullanarak Türkiye'de il düzeyinde AİP'lerin etkililiğini ele almışlardır. Yazarlar genel politikalar yerine il düzeyinde uygulanan istihdam politikalarının işsizlik üzerinde daha etkili sonuçlara sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şahin vd. (2019) İŞKUR Eşleştirme Hizmeti Etki Analizi kullanarak AİP'lerin etki analizini yapmışlar ve işgücü piyasasında iş bulma oranının (0,6) İŞKUR aracılığı ile iş bulma oranından yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Gökçe ve Erol (2022) Aydın ilinde AİP'lerin etki değerlendirmesini yarı deneysel teknik kullanarak araştırmışlar ve istihdam ile AİP'ler arasında anlamlı bir ilişki bulunamışlardır.

Literatürde AİP'lerin etkililiğini tartışan çalışmaların bulguları bu programlarının hem kısa ve uzun dönem etkililikleri hem de katılanların daha nitelikli iş ya da daha iyi bir ücret elde ettiklerine dair çelişkili sonuçlar sunmaktadırlar. Ayrıca Türkiye'deki literatür ekonometrik

bir metodolojiye sahip olmayıp daha çok il düzeyinde anket çalışmalarının bulgularına dayanmaktadır. Bu nedenle büyük umutlar ve bütçeler ile uygulamaya konulan AİP'lerin istihdamı artırmakta etkili olup olmadıklarına dair daha fazla ampirik bulguya ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamız bu yönüyle literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

3. VERİLER VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde veri setimizi ile analiz için kullanacağımız ekonometrik metodoloji tanımlıyoruz.

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada 2005-2021 yılları arasında yıllık veriler kullanılarak Panel Grup Ortalama Dinamik En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler tahmincisi (DOLS) yaklaşımı kullanılarak il bazında 81 ilde uygulanan AİP'lerin etkililiğinin tahmini yapılmaktadır. Bu tahmin yapılırken kullanılan veriler özel sektör ile kamu sektöründe işe yerleşen kişi sayısının toplamı ve aktif işgücü kursları verileri İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) tarafından hazırlanan raporlardan, bölgesel Gayri Safi Milli Hasıla verisi Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) harcamaları verisi ise Hazine ve Maliye Bakanlığı web sitesinden elde edilmiştir. Ayrıca, çalışmada İŞKUR tarafından düzenlenen bütün kursların toplamı aktif istihdam politikası kapsamında değerlendirilmiştir. İŞKUR tarafından düzenlenen çalışanların mesleki eğitimi kursları, eski hükümlülere yönelik kurslar, girişimcilik eğitim kursları, iş garantili işgücü yetiştirme kursları, istihdam garantisiz işgücü yetiştirme kursları, engelli kursları, işbaşı eğitim kursları ve uzmanlaşmış meslek edindirme merkezlerinin sayısının toplamı aktif işgücü kursları olarak alınmıştır³. Ancak, 2019 yılından sonra girişimcilik eğitim kursları T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılmaya başlandığı için 2020 ve 2021 yıllarına ait kurslar Aktif istihdam politikası kapsamında değerlendirilen kurs sayısına eklenmemiştir. Çalışmada analizlerin tümü Stata-15 ekonometri paket programı kullanılarak yapılmıştır.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada AİP ile aktif işgücü piyasası politikalarına yapılan kamu harcamalarını temsil etmek üzere SGK harcamalarının BGSMDH'ya oranı değişkeninde meydana gelecek bir değişimin il bazında işgücü piyasası üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Araştırma kapsamında, AİP değişkenini temsil eden toplam kurs sayıları ele alınan dönem boyunca bazı illerde farklı dönemlerdeki kurs sayısının sadece bir (1) olması nedeniyle logaritmik dönüşümü yapılmamıştır. Zira, bu değişkende yapılacak

² Çalışmamızın temel amacı Abrams Eğrisi Hipotezini teorik ve ampirik olarak tartışmak olmadığından bu bölümde çok detaylı olarak ele alınmayacaktır. Abrams Eğrisi Hipotezinin geçerliliğine ilişkin daha fazla bilgi için Bkz. Aksoy vd., (2022).

³ Kurslarla ilgili ayrıntılı bilgi için İŞKUR tarafından her yıl yayınlanan işgücü istatistikleri ve faaliyet raporlarına bakınız.

logaritmik dönüşüm sonucunda elde edilen sıfır değerinin fazla olması analiz sürecinde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak, kamu harcaması olarak ele alınan SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkeni (harcamalar) ile işe yerleşen kişi sayısının (İYKS) logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Söz konusu değişkenlerin logaritmik dönüşümünün yapılması serileri doğrusallaştırmak amacıyla yapılmaktadır. Böylece, elde edilen katsayılar değişkenler arasındaki ilişkinin zaman boyutunda elastikiyetini göstermiş olacaktır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin Panel FMOLS ve DOLS ile tahmini yapılırken kullanılan denklem Eşitlik 1'de gösterilmektedir.

$$LN\dot{I}YKS_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 A\dot{I}P_{it} + \alpha_2 LN\left(\frac{KH_{it}}{BGSMH_{it}}\right) + \varepsilon_{it} \quad (1).$$

Denklemden $\dot{I}YKS_{it}$ değişkeni il bazında toplam işe yerleşen kişi sayısını, $A\dot{I}P_{it}$ değişkeni aktif iş gücü programları, KH_{it} değişkeni kamu harcaması olan SGK harcamaları ve $BGSMH_{it}$ değişkeni kişi başına bölgesel Gayrı Safi Milli Hasıla değerini göstermektedir.

Denklemden $\frac{KH_{it}}{BGSMH_{it}}$ olarak değişkenin aktif işgücü piyasası politikalarına yapılan kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı olarak modele dahil edilmiştir. Böylece, modele eklenen bu değişken ile kamu harcamalarındaki değişimin istihdam oranını ne yönde etkilediği, başka bir ifade ile Abrams Eğrisi Hipotezinin geçerliliği il düzeyinde araştırılmış olacaktır. Bu bağlamda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini ve Granger nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla aşağıda belirtilen adımlar takip edilmiştir.

1.Adım: Heterojenlik tahmini; değişkenlerin eğim katsayılarının tahmini yapılmaktadır. Bu tahmin yapılırken boş hipotez 'değişkenlerin eğim katsayıları kesit birimleri arasında homojendir' şeklinde kurulmaktadır. Çalışmada Bersvendsen ve Ditzgen (2020) tarafından Westerlund ve Blomquist (2013), Pesaran (2006), Chudik ve Pesaran (2013, 2015) çalışmalarına dayanarak geliştirilen homojenlik testi kullanılmıştır. Bu test, değişkenler arasında değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak geliştirilmiştir (Tahmin sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir).

2.Adım: Yatay kesit bağımlılığı tahmini; değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Bu aşamada serilerin zaman ve birim boyutları dikkate alınarak kullanılacak teste karar verilmiştir. Ayrıca, yatay kesit bağımlılığı testinde boş hipotez "birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır" olarak ifade edilmektedir (Tahmin sonuçları Tablo 6'de gösterilmektedir).

3.Adım: Birim kök testi tahmini; değişkenlerin eğim katsayılarının heterojen olduğu ve değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu dikkate alınarak Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF ve CIPS birim kök testlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. CADF birim kök testi, modeldeki her bir yatay kesit birimi için birim kök analizi yaparken, CIPS birim kök testi panelin tümü için analiz yapılmaktadır (Im vd., 2003; Westerlund vd., 2016:849). Ayrıca, çalışmada Karavias ve Tzavalis (2014) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalara izin veren panel birim kök kullanılmıştır. Bu teste yapısal olarak iki bilinmeyen kırılmanın olduğu, yatay kesit bağımlılığı ile değişen varyans problemi olduğu dikkate alınmaktadır (Tahmin sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmektedir).

4.Adım: Eşbütünleşme tahmini; değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tahmin etmek amacıyla Westerlund (2007) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test de değişkenlerin eğim katsayılarının heterojen olduğu ve yatay kesit bağımlılığının olduğu dikkate alınarak analiz yapılmaktadır. Bu nedenle robust olasılık tahmin sonuçları dikkate alınarak tahmin sonucunun değerlendirilmesi yapılmaktadır. Westerlund eşbütünleşme testi değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olup olmadığı bilgisini verirken, değişkenlerin eşbütünleşme katsayıları ile ilgili bilgi vermemektedir. Bu nedenle çalışmada FMOLS ve DOLS yaklaşımları kullanılmıştır. Söz konusu yaklaşımlarda eşbütünleşme katsayıları da verilmektedir. Çalışmada sabit ve trendin olduğu durum dikkate alınarak tahmin yapılmıştır (Tahmin sonuçları Tablo 9'de gösterilmektedir).

5.Adım: Granger nedensellik ilişkisi; değişkenlerin arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Granger nedensellik yaklaşımı kullanılmıştır. Bu test Juodis vd., (2021) tarafından geliştirilmiştir. Yeni geliştirilen Granger nedensellik testi dengesiz ve dengeli panel veri analizinde değişkenlerin eğim parametrelerinin homojen veya heterojen olduğu modellerde yatay kesit bağımlılığı ile değişen varyans dikkate alınarak tahmin yapılmaktadır. Bu kapsamda modelimizin tahmininde boş hipotez 'Seçilen ortak değişkenler Granger'a İYKS'e neden olmaz' şeklinde kurulmaktadır (Tahmin sonuçları Tablo 10'de gösterilmektedir).

6.Adım: FMOLS ve DOLS yaklaşımı tahmini; değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi tahmin etmek için Pedroni (1999, 2000, 2001) tarafından geliştirilen FMOLS ve DOLS yaklaşımları kullanılmıştır. Bu yaklaşım, eğim katsayılarının heterojen olduğu panel verilerde kullanılmaktadır. FMOLS tahmin tekniğini kullanmanın büyük avantajı, hem içsellik yanlılığını hem de seri korelasyonu düzeltmesidir. Bu nedenle, uzun vadeli ilişkinin tutarlı ve etkili tahmincilerine izin vermektedir (FMOLS tahmin sonuçları Tablo 11 ve DOLS tahmin sonuçları Tablo 12, Tablo 13, Tablo 14,

Tablo 15, Tablo 16, Tablo 17 ve Tablo 18’de gösterilmektedir

Pedroni (2000) tarafından geliştirilen değişkenler arasında uzun dönem ilişkiyi tahmin etmek amacıyla kullanılan grup ortalama panel FMOLS tahmincisi denklem 2 ve denklem 3’de gösterilen panel regresyon modeline dayanmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \mu_{it} \quad (2).$$

$$x_{it} = x_{it-1} + e_{it} \quad (3).$$

Denklem 2 ve Denklem 3’de verilen y_{it} parametresi bağımlı değişkeni ve x_{it} parametresi bağımsız değişkeni, α_i parametresi sabit etkileri ve β parametresi uzun dönem eşbütünlüşme vektörünü temsil etmektedir. Panel FMOLS yaklaşımında panel zaman serisi için eşbütünlüşme vektörü hesaplanırken denklem 2’de model kullanılarak paneli oluşturan her bir yatay kesit birimi için panel FMOLS tahmincisi hesaplanmaktadır. Hesaplanan panel zaman serisi için eşbütünlüşme vektörü denklem 4’de gösterilmektedir.

$$\hat{\beta}_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FM,i}^* \quad (4).$$

Denklem 4’te verilen $\beta_{FM,i}^*$ parametresi modelde bulunan her bir yatay kesit birimi için panel FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüşme katsayısını göstermektedir. Pedroni (2001) tarafından geliştirilen grup ortalama panel DOLS tahmincisi denklem 5’te verilen regresyon modeline dayalı olarak elde edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_j}^{K_j} \gamma_{ik} \Delta x_{it} + \mu_{it} \quad (5).$$

Denklem 5’te verilen $-K_j$ ve K_j değerleri öncül ve gecikme sayılarını temsil etmektedir. Panel eşbütünlüşme vektörü tahmin edilirken denklem 5’teki model kullanılmaktadır. Böylece, modeli oluşturan her bir birim için DOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüşme katsayıları hesaplanmaktadır.

$$\hat{\beta}_{GD}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{D,i}^* \quad (6).$$

Denklem 6’da gösterilen $\beta_{D,i}^*$ parametresi modeli oluşturan her bir yatay kesit için DOLS tahmininden elde edilen eşbütünlüşme katsayısını temsil etmektedir (Nazlıoğlu, 2010:97-100).

4.AMPİRİK BULGULAR

Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkinin tahmini yapılmadan önce panel zaman serisi yaklaşımlarına ait ön testler yapılmıştır. Yapılan ön

testlerin tahmin sonuçları Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9’de yer almaktadır.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler dikkate alındığında bütün değişkenlerin Çarpıklık (Skewness) değerinin sıfırdan farklı olduğu ve katsayı değerinin pozitif olmasına bağlı olarak değişkenlerin dağılımı sağa çarpıktır. Basıklık ya da diklik (Kurtosis) değerinde API değişkeninde katsayı değerinin sadece 3’den büyük olması API değişkeninin sivri bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. İYKS ve harcamalar değişkeninin kurtosis katsayılarının 3’den küçük olması dağılımın basık olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera testinin olasılık değerlerine bakıldığında istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma sahip olma boş hipotezi red edilmektedir. Elde edilen bulgular dikkate alındığında değişkenler normal dağılıma sahip değildir.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

	İYKS	AİP	Harcamalar
Ortalama	2.813	205.241	3.755
Medyan	1.988	26.000	3.777
Maksimum	6.905	3430.000	6.340
Minimum	0.000	0.000	1.685
Standart Sapma	2.158	328.312	0.834
Çarpıklık	0.624	3.395	0.096
Basıklık	1.929	25.048	2.577
Jarque-Bera	16.419	32,334	13.117
Olasılık Değeri	0.000	0.000	0.001
Toplam	4,101	299,242	5,474
Gözlem	1458	1458	1458

Tablo 5: Değişkenlerin Homojenlik Tahmin Sonuçları

	Delta	Olasılık Değeri
	3.344	0.001
adj.	4.378	0.000

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin tahmini yapılırken kullanılacak modele karar vermek amacıyla değişkenlerin eğim katsayılarının homojenlik tahmini yapılmıştır. Değişkenlerin homojenlik testi tahmin sonuçlarına göre, istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde alternatif hipotez kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, değişkenlerin eğim katsayıları heterojendir.

Çalışmada değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı testine ait tahmin sonuçları ekler kısmında yer alan Tablo 6’da verilmektedir. Çalışmada değişkenlerin yatay kesit boyutu (N=81), zaman boyutundan (T=15) büyük olması sebebiyle, bu tür veri setleri için Pesaran (2004, 2015) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testinde boş hipotez “birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda, istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Dolayısıyla, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığın olmasına bağlı olarak 2. nesil birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin durağanlık tahmini yapılmıştır.

Panel veri analizinde değişkenlerin durağanlığını analiz etmek amacıyla Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS ve CADF birim kök testleri ile Karavias ve Tzavalis (2014) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalara izin veren panel birim kök testinde boş hipotez 'değişkenlerde birim kök bulunmaktadır' şeklinde tahmin yapılmaktadır. Ayrıca, CIPS panel birim kök testi için '%10, %5 ve 1 anlamlılık düzeyi için sırasıyla -2.04, -2.11 ve -2.23' kritik değerleri kullanılmaktadır. Birinci modelde değişkenlerin düzeyde tahmini yapılırken, ikinci modelde ise birinci farkı alınmış değişkenlerin birim kök tahmini yapılmış ve elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 7: Panel Birim Kök Testi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model 1			CIPS
	CADF		Olasılık Değeri	
	tbar	Z(tbar)		
İYKS	-3.342	-14.086	0.000	-4.269
AİP	-1.827	-0.847	0.199	-2.098
Harcamalar	-1.531	1.735	0.959	-2.060

Değişkenler	Model 2			CIPS
	CADF		Olasılık Değeri	
	tbar	Z(tbar)		
İYKS	-	-	-	-
AİP	-3.092	-11.900	0.000	-5.018
Harcamalar	-3.154	-12.439	0.000	-4.039

CADF ve CIPS birim kök testinde elde edilen bulgulara göre, harcamalar ve AİP değişkenleri için istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde boş hipotez kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile kamu harcamaları (sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranı) değişkeninde ve AİP değişkenlerinde birim kök olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, birim kök bulunan değişkenlerin birinci farkı alınarak yapılan birim kök tahmini sonuçlarına göre (model 2), değişkenlerin birim köke sahip olmadığı görülmüştür.

Tablo 8: Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	İstatistik	(%95) Bootstrap Kritik Değer	Olasılık Değeri	Kırılma tarihleri
İYKS	-17.4164	-9.9357	0.0000	2005, 2006
AİP	-23.4424	-5.1450	0.0000	2015, 2020
Harcamalar	-1.0395	0.0806	0.0000	2019, 2020

Tahmin sonuçlarına göre, modeli oluşturan bütün değişkenlerde alternatif hipotez kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, değişkenlerde birim kök olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin kırılma tarihleri dikkate alındığında hem aktif işgücü politikalarında ve hem de kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının

BGSMH'ya oranı üzerinde Covid-19 salgınının olumsuz etkilerinin olduğu görülmüştür.

Tablo 9: Eşbütünleşme Testi Tahmin Sonuçları

İstatistik	Value	Z-value	Olasılık Değeri	Robust Olasılık Değeri
Gt	-3.209	-7.283	0.000	0.030
Ga	-9.121	5.538	1.000	0.520
Pt	-25.38	-5.312	0.000	0.000
Pa	-8.164	3.093	0.999	0.370

Eşbütünleşme tahmin sonuçları Robust olasılık değeri Gt ve Pt istatistiklerine göre, istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde olasılık değerinin 0.05'ten küçüktür. Bu nedenle boş hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla, değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki bulunduğu yönelik alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Ön testler sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında Granger nedensellik testi ve Panel FMOLS ile DOLS yaklaşımlarının kullanılabilceğini ifade etmektedir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Testi Tahmin Sonuçları

	Coef.	Std. err.	z	P> z	[95% conf. interval]
API					
LI.	-0.0008	0.0002	-3.57	0.000	-0.001 0.000
Harcamalar					
LI.	-1.6602	0.6147	-2.7	0.007	-2.865 -0.456

Not: Tahminde HPJ Wald test: 17.6545 ve olasılık değeri: 0.0001 olarak bulunmuştur.

Granger nedensellik tahmin sonuçlarına göre, AİP ile kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkeninde %95 anlamlılık düzeyinde olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğundan, değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile, AİP değişkeni ile SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkeninin işe yerleşen kişi sayısı değişkeni ile arasında nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Böylece, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tahmini yapılabilir. Bu çerçevede değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi gösteren FMOLS testi grup ortalaması tahmin sonuçları Tablo 11'de gösterilmektedir. 81 il için değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi gösteren DOLS tahmin sonuçları ekler kısmında bulunan Tablo 12'da gösterilmektedir.

Tablo 11: FMOLS Testi Grup Ortalaması Tahmin Sonuçları

	Beta	tstat
AİP	-0.00140	-13.74
Harcamalar	-7.631	-0.4579

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi tahmin etmek amacıyla Pedroni (1999, 2000, 2001) tarafından

geliştirilen FMOLS yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin tahmini yapılırken panelin grup ortalamasını (yani Türkiye geneli) (Bkz. Tablo 11) ve paneldeki her bir il için (Bkz. Tablo 12) tahmin sonuçlarını vermektedir. FMOLS yaklaşımında ve DOLS yaklaşımında değişkenler arasında ilişkinin tahmininde hesaplanan değer istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerleri -1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük olduğunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Bu çerçevede Tablo 11'da verilen FMOLS tahmin sonuçlarına göre, kamu harcaması olarak SGK harcamalarının BGSMDH'ya oranı değişkeni ile işe yerleşen işgücü arasında istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. AİP'ler ile işe yerleşen işgücü arasında istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Dolayısıyla, AİP'lerde meydana gelen bir artış, uzun dönemde işe yerleşen kişi sayısı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, AİP'lere katılan kişiler, kursu bitirdikten sonra herhangi bir iş olanağı elde edememiş yani işsizdir.

Tablo 12: Bütün Değişkenlerin Anlamsız Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Afyon	AİP	0.006	0.849	Eskişehir	AİP	-0.001	-0.949
	Harcama	11.320	-1.353		Harcama	-51.510	-1.909
Ağrı	AİP	-0.004	-1.603	Bingöl	AİP	-0.062	-1.707
	Harcama	8.667	0.940		Harcama	18.140	1.555
Aksaray	AİP	-0.001	-0.278	Bitlis	AİP	-0.005	-0.245
	Harcama	-8.800	-1.047		Harcama	-11.960	-0.508
Çorum	AİP	-0.002	-0.574	İstanbul	AİP	-0.002	-1.010
	Harcama	-4.251	-0.433		Harcama	-19.970	-1.331
Denizli	AİP	0.002	0.926	Ordu	AİP	-0.002	-0.938
	Harcama	16.210	1.462		Harcama	-3.848	-0.634
Diyarbakır	AİP	-0.005	-1.093	Osmaniye	AİP	0.001	0.197
	Harcama	-2.044	-0.180		Harcama	18.360	0.809
Artvin	AİP	0.002	0.21	Rize	AİP	0.005	1.841
	Harcama	15.96	1.791		Harcama	-14.030	-1.431
Balıkesir	AİP	0.008	0.890	Sakarya	AİP	-0.006	-1.121
	Harcama	29.950	-1.113		Harcama	-2.364	-0.184
Bartın	AİP	-0.003	-0.518	Kayseri	AİP	0.000	-0.168
	Harcama	16.470	0.654		Harcama	39.400	1.279
Manisa	AİP	0.003	0.160	Kırıkkale	AİP	0.008	0.524
	Harcama	-2.718	-0.061		Harcama	-4.269	-0.193
Muğla	AİP	-0.004	-1.305	Tunceli	AİP	-0.011	-1.747
	Harcama	11.310	-1.091		Harcama	9.483	0.793
Muş	AİP	0.008	1.189	Van	AİP	0.006	1.671
	Harcama	-2.566	-0.127		Harcama	-2.487	-0.339

Tokat	AİP	-0.004	-1.482	Zonguldak	AİP	-0.007	-1.206
	Harcama	14.420	-1.172		Harcama	3.873	1.479

DOLS panel ise her bir il için tahmin sonuçlarını göstermektedir. DOLS sonuçları her bir il için işe yerleşen kişi sayısı ile AİP'ler ve kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMDH'ya oranı (Harcamalar) arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Söz konusu ilişki Tablo 12, Tablo 13, Tablo 14, Tablo 15, Tablo 16 ve Tablo 17'de gösterilmektedir.

Tablo 12'e göre işe yerleşen kişi sayısı ile AİP'ler ve kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMDH'ya oranı (Harcamalar) değişkenlerinin istatistiksel olarak hesaplanan değeri %95 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerleri -1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük olduğundan Afyon, Ağrı, Aksaray, Çorum, Artvin, Denizli, Diyarbakır, Balıkesir, Bartın, Eskişehir, Bingöl, Bitlis, İstanbul, Kayseri, Kırıkkale, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Manisa, Muğla, Muş, Tokat, Tunceli, Van ve Zonguldak illerinde, yani toplamda 26 ilde işe yerleşen kişi sayısı ile aktif istihdam politikaları ve kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMDH'ya oranı (Harcamalar) değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişkinin anlamsız olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, AİP'ler ile kamu harcamaları olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMDH'ya oranı (Harcamalar) ve bu illerde bireylerin istihdama katılımı üzerinde etkili değildir.

Tablo 13: Aktif İstihdam Politikalarının Anlamsız Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Antalya	AİP	0.006	1.065	Düzce	AİP	0.000	-0.526
	Harcama	22.13	3.066		Harcama	17.490	15.210
Batman	AİP	0.00	1.815	Kastamonu	AİP	0.003	1.529
	Harcama	-10.15	-6.92		Harcama	14.150	2.438
Bolu	AİP	0.001	0.992	Malatya	AİP	0.006	1.523
	Harcama	-51.90	-13.12		Harcama	55.880	-2.573
Samsun	AİP	-0.001	-0.324	Tekirdağ	AİP	0.0025	-0.583
	Harcama	63.450	-3.771		Harcama	39.19	4.714
Yalova	AİP	0.000	0.156	Bilecik	AİP	-0.001	-0.740
	Harcama	12.690	-10.940		Harcama	20.640	-4.060
Çankırı	AİP	-0.001	-1.144				
	Harcama	16.170	8.047				

Tablo 13'e göre, işe yerleşen kişi sayısı ile aktif istihdam politikalarının Antalya, Batman, Bilecik, Bolu, Çankırı, Düzce, Samsun, Tekirdağ, Yalova, Malatya ve Kastamonu illerinde, yani toplamda 11 ilde istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde anlamsız olduğu

bulgusuna ulaşılmıştır. Bu illerde AİP'lerin etkili olmamaları ise bu illerde İŞKUR ödemelerinin yetersizliği, bireylerin bu kurslara katılım amaçları ile kursların amaçlarının örtüşmemesi, işgücü piyasasının beklentileri ile kursta kazandırılan becerilerin uyumsuz olması gibi faktörlerle açıklanabilir (Ayyıldız, 2019; Akbaş, 2015; Dirioz, 2012).

Tablo 14: Kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMH'ya Oranının Anlamsız Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Ankara	AİP	-0.009	-4.250	Nevşehir	AİP	-0.009	-2.549
	Harcama	-8.82	-0.866		Harcama	-83.410	-1.400
Aydın	AİP	-0.013	-5.996	Mersin	AİP	-0.012	-4.316
	Harcama	4.566	0.609		Harcama	5.171	0.585
Bursa	AİP	-0.004	-3.179	Kilis	AİP	0.032	3.237
	Harcama	19.130	1.799		Harcama	3.113	0.743
Elâzığ	AİP	-0.013	-2.726	Kocaeli	AİP	-0.004	-4.353
	Harcama	14.860	1.891		Harcama	4.233	0.960
K.Maraş	AİP	-0.018	-3.185	Karaman	AİP	0.009	2.352
	Harcama	-18.740	-0.412		Harcama	-12.790	-1.594

Tablo 14'e göre kamu harcamaları olarak SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı (Harcamalar) Aydın, Ankara, Bursa, Elâzığ, Nevşehir, Mersin, Kocaeli, Kilis, Karaman ve Kahramanmaraş illerinde, yani toplamda 10 ilde istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasındaki ilişki anlamsız olarak bulunmuştur.

Tablo 15: Aktif İstihdam Politikalarının Anlamlı ve Katsayılarının Negatif İşaretli Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Adana	AİP	-0.006	-34.190	Gaziantep	AİP	-0.005	-8.892
	Harcama	-21.89	-16.890		Harcama	20.440	6.330
Adıyaman	AİP	-0.012	-2.309	Hakkâri	AİP	-0.006	-5.182
	Harcama	-99.900	-3.661		Harcama	11.120	13.450
Amasya	AİP	-0.013	-8.390	Hatay	AİP	-0.005	-6.661
	Harcama	61.960	10.680		Harcama	-26.160	-13.540
Ankara	AİP	-0.009	-4.250	İğdır	AİP	-0.007	-2.552
	Harcama	-8.82	-0.866		Harcama	-30.000	-3.531
Ardahan	AİP	-0.018	-7.451	İzmir	AİP	-0.005	-4.737
	Harcama	-15.370	-5.60		Harcama	-16.150	-2.500
Aydın	AİP	-0.013	-5.996	K.Maraş	AİP	-0.018	-3.185
	Harcama	4.566	0.609		Harcama	-18.740	-0.412
Bayburt	AİP	-0.023	-4.413	Karabük	AİP	-0.024	-3.907
	Harcama	-72.76	-4.39		Harcama	-47.280	-4.959
Bursa	AİP	-0.004	-3.179	Kars	AİP	-0.002	-3.291
	Harcama	19.130	1.799		Harcama	7.200	3.585
Elâzığ	AİP	-0.013	-2.726	Kırklareli	AİP	-0.007	-16.330
	Harcama	14.860	1.891		Harcama	-21.720	-6.896
Erzincan	AİP	-0.013	-6.959	Kırşehir	AİP	-0.008	-3.009
	Harcama	39.130	9.609		Harcama	-32.010	-2.779
Erzurum	AİP	-0.009	-10.570	Kocaeli	AİP	-0.004	-4.353
	Harcama	10.020	11.210		Harcama	4.233	0.960
Mersin	AİP	-0.012	-4.316	Nevşehir	AİP	-0.009	-2.549
	Harcama	5.171	0.585		Harcama	-83.410	-1.400
Siirt	AİP	-0.011	-5.140	Şırnak	AİP	-0.027	-13.270
	Harcama	18.490	3.974		Harcama	14.310	8.594
Trabzon	AİP	-0.005	-3.218	Yozgat	AİP	-0.003	-5.324
	Harcama	15.870	2.664		Harcama	10.120	11.830

Tablo 15'e göre işe yerleşen kişi sayısı ile AİP değişkenlerinin istatistiksel olarak hesaplanan değeri %95 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerleri -1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük olduğu için, Adana (-0.006), Adıyaman (-0.012), Amasya (-0.013), Ankara (-0.009), Ardahan (-0.018), Aydın (-0.013), Bayburt (-0.023), Bursa (-0.004), Elâzığ (-0.013), Erzincan (-0.013), Erzurum (-0.009), Gaziantep (-0.005), Hakkâri (-0.006), Hatay (-0.005), İğdır (-0.007), Nevşehir (-0.009), Siirt (-0.011), Şırnak (-0.027), Trabzon (-0.005), Yozgat (-0.003), İzmir (-0.005), Kahramanmaraş (-0.018), Karabük (-0.024), Kars (-0.002), Kırklareli (-0.007), Kırşehir (-0.008), Kocaeli (-0.004) ve Mersin (-0.012) illerinde, yani toplamda 28 ilde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki anlamlı ve katsayıları negatif işaretli olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, bu illerde AİP'lerde meydana gelen bir artışın işe yerleşen kişi sayısını beklentinin aksine azalttığı göstermektedir. Başka bir ifade ile bu illerde AİP'ler işsizliği artırmaktadır

AİP'lerin bu illerde işsizlik sorununu daha da artırmasına yol açabilecek faktörler şunlar olabilir: kursiyerler tarafından belirtilen işe yerleştirme hizmetlerinin yeterli olmaması (Tutar, 2007), kursa katılan kişilerin büyük bir çoğunluğunun aldıkları eğitimle yaptıkları iş arasında bağlantının zayıf olması, kursiyerlerin belirtilen kurslara alacakları ücreti düşünerek katıldıkları ama aslında kurs sonrası o sektörde çalışmak istememeleri (Karakoç, 2015), işbaşı eğitim programlarının katılanların mesleki değer ve ihtiyaçlarını karşılamaması (Yaman, 2019:54), bireylerin ilan edilen açık iş pozisyonlarını beğenmemeleri (Akmeşe, 2016), işverenlerin eğitim gerekmeyen mesleklerde maliyetleri düşürmek amacıyla İŞKUR aracılığıyla personel istihdam etmesine bağlı olarak belirli bir süre ücret ve sigorta primlerinden kazanç elde etmeyi amaçlamaları gibi faktörlerin öne çıktığı görülmektedir (Aydın, 2018:78-87).

Tablo 16'a göre AİP'ler, Burdur (0.004), Çanakkale (0.005), Edirne (0.002), Giresun (0.005), Gümüşhane (0.025), Isparta (0.025), Karaman (0.009), Kilis (0.032), Konya (0.006), Kütahya (0.004), Mardin (0.007), Niğde (0.014), Sinop (0.014), Sivas (0.002), Şanlıurfa (0.004) Uşak (0.021), illerinde toplamda 16 ilde istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasındaki ilişki anlamlı ve katsayıları pozitif işaretli olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular, bu illerde İŞKUR tarafından düzenlenen AİP'lerin işgücü piyasasının yapısına bağlı olarak beşeri sermayenin niteliğini geliştirdiği ve sonuçta kurslara katılanların işe yerleşme oranlarını artırdığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu illerde AİP'ler oldukça başarılı sonuçlar vermektedir. Bu çerçevede de İŞKUR tarafından düzenlenen kursların özellikle bu illerde piyasasının ihtiyaçlarını iyi karşıladığı, iş arayanlar ile mevcut açık pozisyonların başarılı bir şekilde eşleştirildiği, AİP kurslarının beşeri sermayenin niteliğini geliştirdiği anlaşılmaktadır (Karacan, 2018; Cam ve Atan 2018; Tarhan, 2018, Yaman, 2019).

Tablo 16: Aktif İstihdam Politikalarının Anlamlı ve Katsayılarının Pozitif İşaretili Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Burdur	AİP	0.004	2.076	Konya	AİP	0.006	10.410
	Harcama	-33.910	-3.130		Harcama	-34.890	-17.850
Çanakkale	AİP	0.005	2.102	Kütahya	AİP	0.004	3.238
	Harcama	27.660	7.511		Harcama	-15.710	-2.870
Edirne	AİP	0.002	2.010	Mardin	AİP	0.007	3.276
	Harcama	25.760	4.525		Harcama	23.500	6.456
Giresun	AİP	0.005	4.567	Niğde	AİP	0.014	8.271
	Harcama	-38.200	-6.088		Harcama	67.220	9.584
Gümüşhane	AİP	0.025	2.854	Sinop	AİP	0.014	3.156
	Harcama	-91.060	-3.846		Harcama	104.700	2.571
Isparta	AİP	0.025	5.980	Sivas	AİP	0.002	2.269
	Harcama	209.200	-6.436		Harcama	13.820	10.110
Karaman	AİP	0.009	2.352	Şanlıurfa	AİP	0.004	3.581
	Harcama	-12.790	-1.594		Harcama	-3.697	-4.705
Kilis	AİP	0.032	3.237	Uşak	AİP	0.021	7.065
	Harcama	3.113	0.743		Harcama	-49.930	-9.207

Tablo 17: Kamu Harcamalarının Anlamlı ve Katsayılarının Negatif İşaretili Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Adana	AİP	-0.006	-34.190	İzmir	AİP	-0.005	-4.737
	Harcama	-21.89	-16.890		Harcama	-16.150	-2.500
Adıyaman	AİP	-0.012	-2.309	Karabük	AİP	-0.024	-3.907
	Harcama	-99.900	-3.661		Harcama	-47.280	-4.959
Ardahan	AİP	-0.018	-7.451	Kırklareli	AİP	-0.007	-16.330
	Harcama	-15.370	-5.60		Harcama	-21.720	-6.896
Batman	AİP	0.00	1.815	Kırşehir	AİP	-0.008	-3.009
	Harcama	-10.15	-6.92		Harcama	-32.010	-2.779
Bayburt	AİP	-0.023	-4.413	Konya	AİP	0.006	10.410
	Harcama	-72.76	-4.39		Harcama	-34.890	-17.850
Bilecik	AİP	-0.001	-0.740	Kütahya	AİP	0.004	3.238
	Harcama	-20.640	-4.060		Harcama	-15.710	-2.870
Bolu	AİP	0.001	0.992	Malatya	AİP	0.006	1.523
	Harcama	-51.90	-13.12		Harcama	-55.880	-2.573
Burdur	AİP	0.004	2.076	Samsun	AİP	-0.001	-0.324
	Harcama	-33.910	-3.130		Harcama	-63.450	-3.771
Giresun	AİP	0.005	4.567	Şanlıurfa	AİP	0.004	3.581
	Harcama	-38.200	-6.088		Harcama	-3.697	-4.705
Gümüşhane	AİP	0.025	2.854	Uşak	AİP	0.021	7.065
	Harcama	-91.060	-3.846		Harcama	-49.930	-9.207
Hatay	AİP	-0.005	-6.661	Yalova	AİP	0.000	0.156
	Harcama	-26.160	-13.540		Harcama	-12.690	-10.940
Iğdır	AİP	-0.007	-2.552	Isparta	AİP	0.025	5.980
	Harcama	-30.000	-3.531		Harcama	-209.200	-6.436

Tablo 17'e göre işe yerleşen kişi sayısı ile kamu harcaması olarak SGK harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkenlerinin istatistiksel olarak hesaplanan değeri %95 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerleri -1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük olduğu için Adana (-21.890), Adıyaman (-99.900), Ardahan (-15.370), Batman (-10.150), Bayburt (-72.760), Bilecik (-20.640), Bolu (-51.900), Burdur (-33.910), Giresun (-38.200), Gümüşhane (-91.060), Hatay (-26.160), Iğdır (-30.000), Isparta (-209.200), İzmir (-16.150), Karabük (-47.280), Kırklareli (-21.720), Kırşehir (-32.010), Konya (-34.890), Kütahya (-15.710), Malatya (-55.880), Samsun (-63.450), Şanlıurfa (-3.697), Yalova (-12.690) ve Uşak (-49.930) illerinde, yani toplamda 24 ilde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki anlamlı ve katsayıları negatif işaretili olarak bulunmuştur. Başka bir deyişle, kamu harcaması olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkeninde meydana gelen %1 oranında bir artış Adana'da %21.890, Adıyaman'da %99.900, Ardahan'da %15.370, Batman'da %10.150, Bayburt'ta %72.760, Bilecik'te %20.640, Bolu'da %51.900, Burdur'da %33.910, Giresun'da %38.200, Gümüşhane'de %91.060, Hatay'da %26.160, Iğdır'da %30, Isparta'da %209.200, İzmir'de %16.150, Karabük'te (47.280), Kırklareli'nde %21.720, Kırşehir'de %32.010, Konya'da 34.890, Kütahya'da %15.710, Malatya'da %55.880, Samsun'da %63.450, Şanlıurfa'da %3.697, Yalova'da %12.690 ve Uşak'ta %49.930 illerinde işe yerleşen kişi sayısını azaltmaktadır. Özellikle de Adıyaman, Bayburt, Bolu, Gümüşhane, Isparta, Malatya, Samsun ve Uşak illerinde kamu harcaması olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranındaki değişim istihdam piyasasının en çok etkilendiği illerdir. Dolayısıyla, bütün illerde Abrams Eğrisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 18'e göre işe yerleşen kişi sayısı ile kamu harcaması olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranı değişkenlerinin istatistiksel olarak hesaplanan değeri, %95 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerleri -1.96'dan küçük veya 1.96'dan büyük olduğu için Amasya (61.960), Antalya (22.13), Çanakkale (27.660), Çankırı (16.170), Düzce (17.490), Edirne (25.760), Erzurum (10.020), Erzincan (39.130), Gaziantep (20.440), Hakkari (11.120), Kars (7.200), Kastamonu (14.150), Mardin (23.500), Niğde (67.220), Siirt (18.490), Sinop (104.700), Sivas (13.820), Tekirdağ (39.190), Şırnak (14.310), Trabzon (15.870) ve Yozgat (10.120) illerinde, yani toplamda 21 ilde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin anlamlı ve katsayılarının pozitif işaretili olduğu bulunmuştur. Özellikle de Amasya, Erzincan, Niğde ve Sinop illerinde istihdam oranına katılımın daha yüksek olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bu illerde işgücü piyasasındaki kamu harcamalarının işsizlik oranlarının düşürülmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ele alınan bu illerde kamu harcamalarının

beşerî sermayenin niteliğini geliştirilmesi bakımından etkin bir politika olup, söz konusu bu illerde Abrams Eğrisi Hipotezinin geçerli olmadığı görülmektedir. Kamu harcaması olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranında meydana gelecek %1'lik bir artış istihdam oranını artırmaktadır. Başka bir deyişle, kamu harcaması olarak sosyal güvenlik kurumu harcamalarının BGSMH'ya oranında meydana gelecek %1'lik bir artış Amasya'da %61.960, Antalya'da %22.13, Çanakkale'de %27.660, Çankırı'da %16.170, Düzce'de %17.49, Edirne'de %25.760, Erzurum'da %10.020, Erzincan'da %39.130, Gaziantep'te %20.440, Hakkari'de %11.120, Kars'ta %7.200, Kastamonu'da %14.150, Mardin'de %23.500, Niğde'de %67.220, Siirt'te %18.490, Sinop'ta %104.700, Sivas'ta %13.820, Tekirdağ'da %39.190, Şırnak'ta %14.310, Trabzon'da %15.870 ve Yozgat'ta %10.120 illerinde istihdam oranı artacaktır.

Tablo 18: Kamu Harcamalarının Anlamlı ve Katsayılarının Pozitif İşaretili Olduğu İllerde DOLS Tahmin Sonuçları

İller	Değişken	Beta	tstat	İller	Değişken	Beta	tstat
Amasya	AİP	-0.013	-8.390	Kars	AİP	-0.002	-3.291
	Harcama	61.960	10.680		Harcama	7.200	3.585
Antalya	AİP	0.006	1.065	Kastamonu	AİP	0.003	1.529
	Harcama	22.13	3.066		Harcama	14.150	2.438
Çanakkale	AİP	0.005	2.102	Mardin	AİP	0.007	3.276
	Harcama	27.660	7.511		Harcama	23.500	6.456
Çankırı	AİP	-0.001	-1.144	Niğde	AİP	0.014	8.271
	Harcama	16.170	8.047		Harcama	67.220	9.584
Düzce	AİP	0.000	-0.526	Siirt	AİP	-0.011	-5.140
	Harcama	17.490	15.210		Harcama	18.490	3.974
Edirne	AİP	0.002	2.010	Sinop	AİP	0.014	3.156
	Harcama	25.760	4.525		Harcama	104.700	2.571
Erzincan	AİP	-0.013	-6.959	Sivas	AİP	0.002	2.269
	Harcama	39.130	9.609		Harcama	13.820	10.110
Erzurum	AİP	-0.009	10.570	Şırnak	AİP	-0.027	-13.270
	Harcama	10.020	11.210		Harcama	14.310	8.594
Gaziantep	AİP	-0.005	-8.892	Tekirdağ	AİP	-0.002	-0.583
	Harcama	20.440	6.330		Harcama	39.190	4.714
Hakkâri	AİP	-0.006	-5.182	Trabzon	AİP	-0.005	-3.218
	Harcama	11.120	13.450		Harcama	15.870	2.664
Yozgat	AİP	-0.003	-5.324				
	Harcama	10.120	11.830				

5.SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan sonra işsizliği azaltmada önemli bir araç olarak görülen ve uygulan AİP'lerin işsizliği azaltmada etkili olup olmadığı ampirik olarak analiz edilmektedir. Literatürde AİP'ler ve işsizlik arasındaki ilişki daha çok il düzeyinde anket ya da yarı deneysel modeller ile ya da ülke ya da il düzeyinde kamu harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkinin ampirik

olarak (Abrams Eğrisi Hipotezi) testi ile incelenmiştir. Mevcut çalışma ise ilk kez, ülke ve il düzeyinde 2005-2021 yılları verilerini kullanarak hem AİP'lerin hem de istihdama yönelik kamu harcamalarının işsizlik üzerindeki etkilerini FMOLS ve DOLS yaklaşımları ile ampirik olarak analiz etmiştir. Çalışmamız bu yönüyle ampirik literatüre önemli katkı sağlamaktadır.

Çalışmamızın temel bulguları şu şekilde sıralanabilir. Birincisi, kamu harcaması olarak Türkiye genelinde Sosyal Güvenlik Kurumu harcamalarının milli gelire oranı ile (kamu sektörü hacmi) işe yerleşen işgücü arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, AİP'lerdeki artış uzun dönemde işsiz sayısını azaltmadığı gibi aksine artırmaktadır. İkincisi, 26 ilde (Afyon, Ağrı, Aksaray, Çorum, Artvin, Denizli, Diyarbakır, Balıkesir, Bartın, Eskişehir, Bingöl, Bitlis, İstanbul, Kayseri, Kırıkkale, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Manisa, Muğla, Muş, Tokat, Tunceli, Van ve Zonguldak) AİP'ler ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki elde edilememiş olup, AİP'ler 28 ilde (Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara, Ardahan, Aydın, Bayburt, Bursa, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Hakkari, Hatay, Iğdır, Nevşehir, Siirt, Şırnak, Trabzon, Yozgat, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük Kar, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli ve Mersin) işsizliği artırmakta iken, 16 ilde ise istihdamı pozitif etkilemektedir. Yani söz konusu bu 16 ilde (Burdur, Çanakkale, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Isparta, Karaman, Kilis, Konya, Kütahya, Mardin, Niğde, Sinop, Sivas, Şanlıurfa ve Uşak) AİP'ler beklentiler dahilinde işsizliği azaltmaktadır. Üçüncüsü, istihdama yönelik kamu harcamalarının Bölgesel Gayri Safi Milli Hasıla içindeki büyüklüğü arttıkça 24 ilde işsizlik artarken (Abrams Eğrisi Hipotezi geçerli), 21 ilde ise istihdama yönelik kamu harcamaları istihdamı pozitif etkilemekte yani işsizliği azaltmaktadır.

Çalışmamız gerek AİP'ler gerekse istihdama yönelik kamu harcaması büyüklüğünün işsizliği azaltmada iller düzeyinde farklı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç uygulanan AİP'lerin hedefleri ile işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikteki çalışanlar arasındaki uyumsuzluğu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İl düzeyinde uygulanan AİP'lerin bölgesel ve sektörel gelişmişlik farklarını, iller arasında işgücü piyasasının yapısal özellikleri, işverenlerin ihtiyaçları (açık iş pozisyonları) ile kursiyerlerin nitelik ve beceri arasında daha fazla örtüşmeyi içerecek şekilde farklılaşmasına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla AİP'lerin başarılı ve başarısız olduğu illerde bu tür programların neden başarılı ya da başarısız olduğuna dair ilave çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar O.K.; Yabanova E.K. (2017), "Aktif işgücü piyasası politikaları çerçevesinde kütahya işkur'un mesleki eğitim faaliyetlerinin incelenmesi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 86-110.
- Akbaş, S. (2015), "Aktif işgücü piyasası politikalarının etki değerlendirmesi: denizli ili örneği" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pamukkale
- Akpınar, T. (2018), "Türkiye'de işsizliğe resmi çözüm önerileri bağlamında beşerî sermaye teorisine ilişkin bir yeniden değerlendirme", Çalışma ve Toplum, 2:787-800.
- Aksoy N.; İvrendi M.; Türken F. (2022), "Abrams eğrisi hipotezinde cinsiyet ve eğitimin rolü: Türkiye örneği", International Journal of Public Finance, 7(2):487-508.
- Akmeşe, A. (2016). "İş arayanlar, eleman bulamayanlar ve iş beğenmeyenlerin sarmalı: Bir alan araştırması", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Akyıldız, Y. (2019), "İşsizlik ve İŞKUR'un aktif istihdam politikaları", Akademik Bakış Dergisi, 71, 94–119. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/674391>
- Aydınlı, İ. (2018), "İŞKUR işbaşı eğitim programının istihdama katkısı: Elazığ ilinde bir araştırma", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ
- Ayan, S. (2014), "G-20 süreci ve aktif istihdam politikaları, türkiye ve G-20 ülkelerindeki uygulamaların değerlendirilmesi", (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Bayraktar, S. (2014), "Kamu büyüklüğü ve işsizlik arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği", (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayraktar, S. (2019), "İşsizliğin çözümünde uygulanan aktif istihdam politikalarının etkinliği üzerine genel bir değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(1), 339–358. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/43125/450733>
- Baydoğan, H. (2012), "Dezavantajlı gruplara yönelik aktif istihdam politikalarının etkinliği", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas
- Bektaş, A. (2018), "Türkiye'de kamu yatırım harcamaları ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), 1–17.
- Bersvendsen, T.; Ditzgen, J. (2020), "xthst: Testing for slope homogeneity in stata", In London Stata Conference 2020 07 (No. 11; Issue 11). <https://ceerp.hw.ac.uk/RePEc/hwc/wpaper/011.pdf>
- Biçerli K. (2004), "İşsizlikle mücadelede aktif istihdam politikaları", Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1563.
- Bölükbaşı, M. (2018), "Kamu büyüklüğü işsizliğin ve genç işsizliğin nedeni midir? Türkiye örneği", Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 3(2), 1–17.
- Cam, E.; Atan, M. (2018), "Türkiye'de il bazında istihdam politikalarının etkinliği", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 102–123. <http://dergipark.gov.tr/bilgisosyal/issue/37657/434808>
- Card, D.; Kluve, J.; Weber, A. (2010), "Active labour market policy evaluations: A meta-analysis", Economic Journal, 120(548), 452–477. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02387.x>
- Chudik, A.; Pesaran, H. (2013), "Large panel data models with cross-sectional dependence: a survey", (No. 153). <http://www.dallasfed.org/assets/documents/institute/wpapers/2013/0153.pdf>
- Chudik, A.; Pesaran, M. H. (2015), "Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors", Journal of Econometrics, 188(2), 393–420. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2015.03.007>
- Carreras, Francisco J. Gonzales; Sala, Laura Kirchner; Speckesser Stefan. (2015), "The effectiveness of policies to combat youth unemployment", STYLE Working Papers, WP3.2. CROME, University of Brighton, Institute for Employment Studies (IES), Brighton, pp. 1-66
- Diriöz, S. Ç. (2012), "İstihdamın artırılmasında aktif işgücü politikalarının rolü" (Issue 2835), (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Durkaya, M.; Ceylan, S. (2016), "İşsizliğin azaltılmasında kamu kesimi büyüklüğünün rolü", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2016, 53(615), 23–40.

- Gökçe, P. Ö.; Erol, H. (2022), "Aktif istihdam politikalarının etki değerlendirmesi: Aydın ili örneği", *Çalışma ve Toplum*, 5(75), 2795–2838. <https://doi.org/10.54752/ct.1191462>
- Guzman, G. (2014), "How effective are active employment policies to reduce unemployment in EU countries?", *Atlantic Review of Economics*, 2, 1–15.
- Hazman, G. G.; Yayla, Y. E. (2021), "İstihdamı teşvik politikalarının etkinliği: Türkiye ve AB karşılaştırması", *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 17–36.
- ILO, (2022), "KILM 9. Total unemployment", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_422438.pdf. [Erişim tarihi:12/08/2023].
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003), Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- İŞKUR. (2022), "2022 Faaliyet Raporu", <https://media.iskur.gov.tr/67302/2022-yili-faaliyet-raporu.pdf>. [Erişim tarihi:12/08/2023].
- Juodis, A.; Karavias, Y.; Sarafidis, V. (2021), "A homogeneous approach to testing for Granger non-causality in heterogeneous panels", *Empirical Economics*, 60(1), 93–112. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01970-9>
- Kanca, O. C.; Bayrak, M. (2015), "Kamu harcamaları bileşenleri ile işsizlik arasındaki ilişki(Türkiye Örneği)", *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 55–74.
- Karacan, H. (2018), "İşkur işbaşı eğitim programlarının Çanakkale ilinde istihdama katkısı üzerine bir araştırma(2013-2018 dönemi)", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale
- Karakoç, Z. (2015), "İşkur'un eğitim programlarının aktif istihdam politikaları açısından incelenmesi: Kırşehir ili örneği", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karavias, Y.; Tzavalis, E. (2014), "Testing for unit roots in short panels allowing for a structural break", *Computational Statistics and Data Analysis*, 76, 391–407. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2012.10.014>
- Kasapoğlu, M. M.; Murat, S. (2018), "Aktif istihda politikaları ve Türkiye'de işkur tarafından uygulanan aktif istihda politikalarına güncel bir bakış", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 485–502. <https://doi.org/10.20875/makusobed.440542>
- Kaya, D. G.; Kaygısız, A. D.; Altuntepe, N. (2015), "Türkiye' de kamu harcamalarının topla istihdam etkisi üzerine bir değerlendirme", *Journal of Economics & Administrative Sciences*, 17(1), 83–96.
- Karabulut, A. (2007), "Türkiye'deki işsizliği önlemede aktif istihdam politikalarının rolü ve etkinliği", T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Leetmaa R., Vork A. (2003), "Evaluation of active labour market programmes in Estonia", https://www.researchgate.net/profile/Andres-Vork/publication/268371718_Evaluation_of_Active_Labour_Market_Programmes_in_Estonia/links/54dc8e190cf28a3d93f7df82/Evaluation-of-Active-Labour-Market-Programmes-in-Estonia.pdf.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010), "Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri:gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma", (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- OECD, (2022), "Active labour market policies: connecting people with jobs", <https://www.oecd.org/employment/activation.htm> [Erişim tarihi:12/08/2023].
- Öksüz, N. (2012), "Mesleki eğitim kurslarının istihdam üzerindeki etkisi", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Pedroni, P. (1999), "Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors" *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 0305–9049. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-0084.0610s1653>
- Pedroni, P. (2001), "Purchasing power parity tests in cointegrated panels" *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727–731.
- Pedroni, P. (2000), "Fully modified ols for heterogeneous cointegrated panels" *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, 93–130.
- Perry, G.; Maloney, T. (2007), "Evaluating active labour market programmes in New Zealand", *International Journal of Manpower*, 28(1), 7–29. <https://doi.org/10.1108/01437720710733447>

- Pesaran, M. H. (2004), "General diagnostic tests for cross section dependence in panels", In IZA Discussion Paper (1240). <http://www.emeraldinsight.com/loi/aftr>
- Pesaran, M. H. (2006), "Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure", *Econometrica*, 74(4), 967–1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H. (2007), "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae>
- Pesaran, M. H. (2015), "Testing weak cross-sectional dependence in large panels", *Econometric Reviews*, 34(6–10), 1089–1117. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.956623>
- Rodríguez-Planas, N.; Jacob, B. (2010), "Evaluating active labor market programs in Romania", *Empirical Economics*, 38(1), 65–84. <https://doi.org/10.1007/s00181-009-0256-z>
- Sianesi B.(2008), "Differential effects of active labour market programs for the unemployed", *Labour Economics*, 15: 370-399.
- Şahin, B. E.; Sevimli, Y. (2013), "Aktif istihda politikaları kapsamında uygulanan işgücü yetiştirme kursları ve işkur'un önemi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1–10.
- Şahin, M. ;Nal, M.; Kaya, F. (2019), "Aktif işgücü piyasası politikaları işsizliği nasıl etkiliyor? İŞKUR eşleştirme hizmeti etki analizi", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 161–176. <https://doi.org/10.32331/sgd.582734>
- Şentürk, E. (2017), "İşsizlikle mücadelede aktif istihdam politikaları: Türkiye örneği", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya.
- Tarhan, S. (2018), "Türkiye iş kurumu tarafından yürütülen mesleki eğitim kurslarının denizli ili örneğinde değerlendirilmesi", *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü*.
- Tutar, Ö. (2007), "Türkiye'nin kamu istihdam kurumu olarak türkiye iş kurumunun toplumdaki imaj tespiti ve imaj geliştirme üzerine bir çalışma", *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü*.
- Uzun D.(2015), "Aktif istihdam politikalarının uzun süreli etkileri ve Türkiye'de istihdamın yapısal analizi", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi),T.C.İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UN. (2022), "World population prospects 2022", In United Nation (Issue 3). www.un.org/development/desa/pd/. [Erişim tarihi:12/08/2023].
- Van Ours, J. C. (2001), "Do active labor market policies help unemployed workers to find and keep regular jobs?", In SSRN Electronic Journal (Issue 121). <https://doi.org/10.2139/ssrn.224228>
- Westerlund, J.; Blomquist, J. (2013), "A modified llc panel unit root test of the ppp hypothesis", *Empirical Economics*, 44(2), 833–860. <https://doi.org/10.1007/s00181-012-0552-x>
- Westerlund, J.; Hosseinkouchack, M.; Solberger, M. (2016), "The local power of the CADF and CIPS panel unit root tests", *Econometric Reviews*, 35(5), 845–870. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.977077>
- Westerlund, J. (2007), "Testing for error correction in panel data", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- Yaman, H. (2019), "Aktif işgücü hizmetlerinden işbaşı eğitim programlarına katılanların istihdam durumlarının belirlenmesi:Yalova ili örneği "(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova

EXTENDED ABSTRACT

In all developed and developing countries, unemployment is a significant issue. In many countries, active and passive employment policies are implemented within the scope of both macro and micro policies to reduce unemployment. One of these employment policies is Active Labor Market Policies (ALMP). ALMP can be defined as policies aimed at improving the quality of the workforce to enhance employability and productivity (Bayraktar, 2019). Research in the literature on ALMPs has yielded different results regarding their effectiveness in reducing unemployment. Those in favor of ALMPs argue that they are an important solution for reducing the unemployment rate in the short term and preserving existing job positions, while opponents view them as a waste of public resources (Diriöz, 2012). Therefore, it is important to empirically examine and assess whether ALMPs have an impact on the unemployment rate. Accordingly, the objective of this study is to empirically assess the success of ALMPs, which receive substantial funding to combat the issue of unemployment, particularly among the youth, a problem that sees significant annual increases in labor force participation in Turkey.

The contribution of our study to the literature can be summarized as follows. First, our study is the first to analyze the impact of ALMPs on unemployment rates in Turkey using panel time series methodology, incorporating ALMPs as explanatory variables alongside public expenditures. Second, while there have been some numerical methods-based studies assessing ALMPs at the level of individual regions or NUTS-level regions, our study empirically analyzes all individual provinces and Turkey as a whole. In this context, the testing of the Abrams Curve Hypothesis and the impact assessment of ALMPs will be conducted simultaneously for provinces and the entire country. Therefore, in terms of evaluating the effectiveness of the implemented policies, our study provides important empirical findings for the effective implementation of employment policies. Third, our study utilizes structural break unit root tests and Granger causality approaches that take into account changing variances and cross-sectional dependencies, which have recently been developed in the panel time series literature.

This study estimates the effectiveness of ALMPs implemented in 81 provinces at the local level using Full Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) approaches based on annual data from 2005 to 2021. In this estimation, the ratio of SGK expenditures to GDP and active employment policies (API) variables are used as public expenditures. The data used for this estimation includes the total number of individuals employed in the private and public sectors, data from active labor force training courses obtained from reports prepared by the Turkish Employment Agency (İŞKUR), regional Gross Domestic Product data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), and Social Security Institution (SGK) expenditure data sourced from the Ministry of Treasury and Finance website.

The key findings of our study can be summarized as follows. Firstly, while there is no significant relationship between the proportion of Social Security Institution expenditures to GDP (the size of the public sector) and the employed labor force at the national level, an increase in ALMPs does not reduce long-term unemployment but rather increases it. Secondly, in 26 provinces (Afyon, Ağrı, Aksaray, Çorum, Artvin, Denizli, Diyarbakır, Balıkesir, Bartın, Eskişehir, Bingöl, Bitlis, İstanbul, Kayseri, Kırıkkale, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Manisa, Muğla, Muş, Tokat, Tunceli, Van, and Zonguldak), no significant relationship was found between ALMPs and unemployment. In 28 provinces (Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara, Ardahan, Aydın, Bayburt, Bursa, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Hakkari, Hatay, Iğdır, Nevşehir, Siirt, Şırnak, Trabzon, Yozgat, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, and Mersin), ALMPs increase unemployment, while in 16 provinces (Burdur, Çanakkale, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Isparta, Karaman, Kilis, Konya, Kütahya, Mardin, Niğde, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, and Uşak), ALMPs positively affect employment, reduces unemployment as expected. Thirdly, as the size of public expenditures targeting employment within Regional Gross Domestic Product (GDP) increases, unemployment increases in 24 provinces (consistent with the Abrams Curve Hypothesis), while in 21 provinces, public expenditures targeting employment positively impact employment, thus reducing unemployment.

Our study reveals that both ALMPs and the size of public expenditures targeting employment have varying effects at the provincial level in reducing unemployment. These findings highlight the mismatch between the objectives of implemented ALMPs and the qualifications needed in the labor market. It is evident that the regional and sectoral disparities in implemented ALMPs at the provincial level should be adjusted to account for regional and structural characteristics of the labor market, as well as the needs of employers (job vacancies) and the skills and qualifications of trainees. Therefore, additional research is needed to understand why such programs are successful or unsuccessful in provinces where ALMPs have yielded successful or unsuccessful outcomes.

EKLER

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	CDtest	Olasılık Değeri	Average Joint T	Mean(ρ)	Mean abs(ρ)
İYKS	24.838	0.000	17.00	0.11	0.57
AİP	42.010	0.000	17.00	0.18	0.34
Harcamalar	214.912	0.000	17.00	0.92	0.92

ADİYAMAN'DA EVLİLİKLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR

Abdulhamit TOPRAK^{1*}

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Tokat, Türkiye

*a.edebiyat@hotmail.com

+ORCID: 0000-0003-0717-5148

Öz- Düğünler; bir yörenin, toplumun ve milletin kültürünü, folklorunu, gelenek ve göreneklerini ortaya koyan; aileleri ve toplumu birleştiren, akrabalık ilişkilerini güçlendiren dinamiklerdir. Her yörenin kendine özgü kültürü, folkloru ve gelenek-göreneklere vardır. İnsan hayatının önemli geçiş dönemlerinden biri olan evlilik; yapılan düğünle herkese duyurulur. Evlilik; kişiye toplum hayatında yeni bir kimlik kazandıran, ilk sosyal birlik olarak görülen ailenin oluşmasının temel dayanaklarından olan, soyun devamı için önemli bir yeri olan ve kültür, folklor ve gelenek-göreneklerin sürdürülmesi hususunda önem teşkil eden olgulardan biridir. Adıyaman yöresinde evliliklere ayrı bir önem verilir; çünkü evlilik "geniş aile" kültürünün temeli olarak görülür. Türk toplumunda evlilik; kız görme, kız isteme, düğün ve evlilik çeşitli aşamalardan oluşan önemli bir geçiş dönemidir. Yaptığımız araştırmada Adıyaman yöresinde, evlilikte bu geçiş döneminin her aşamasının görüldüğünü söyleyebiliriz; ancak her yörede olduğu gibi Adıyaman'da da bu geçiş dönemlerinin farklı bir şekilde icra edildiği görülmektedir. Ülkemizin kavşak bir noktada olması, savaş, göç gibi sebeplerden ötürü pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu durum; kültürde, folklor ve gelenek-göreneklerde; dolayısıyla bir geçiş dönemi olan evlilikte de birtakım farklılık ve zenginlikleri de beraberinde getirmiştir. Yörede beşik kermesi, berdel, çok eşlilik gibi evliliklerin geçmişte az da olsa görüldüğü tespit edilmiştir. Günümüze geldikçe bu evliliklerin artık görülmediğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler- Adıyaman, düğün, inaç ve uygulamalar

BELIEFS AND PRACTICES RELATED TO MARRIAGE IN ADIYAMAN

Abstract- Weddings reveals the culture, folklore, traditions and customs of a region, society and nation and they are dynamics that strengthen families and society and strengthen kinship relationships. Each region has its own culture, folklore and traditions. Marriage - one of the important transition periods of human life-is announced to everyone at the wedding. Marriage is one of the phenomena that gives a person a new identity in social life and it is one of the basic foundations of the formation of the family, which is seen as the first social unity and has an important place in the continuation of the lineage, and is important in the continuation of culture, folklore and traditions. Marriages are given special importance in Adıyaman region; because marriage is seen as the basis of the "extended family" culture. Marriage in Turkish society is an important transition period consisting of various stages such as seeing a girl, wanting a girl and wedding. In our research, we can say that every stage of this transition period in marriage is seen in the Adıyaman region; however, it is seen that these transition periods are carried out differently in Adıyaman, as in every region. Our country is at a crossroads and has hosted many civilizations due to reasons such as war and migration. This situation has brought with it some differences and riches in culture, folklore and traditions, and also in marriage, which is a transition period. It has been determined that marriages such as, decision on the future marriage of a boy and a girl in the cradle, bride exchange, and polygamy were seen in the region, albeit rarely, in the past. It is possible to say that these marriages are no longer seen today.

Keywords – Adıyaman, wedding, beliefs and practices

GİRİŞ

Düğünler; insan hayatının geçiş dönemlerinden olup evliliğin önemli safhalarından birini teşkil eden ve ait olduğu milletin folklorunu, kültürünü, yaşam tarzını, gelenek ve göreneklerini, örfünü, töresini yansıtan öğelerden biridir. Bir milletin sözlü kültürünün yaşanması ve yaşatılması hususunda önemli yer teşkil eden düğünler; birlik ve beraberliğin pekişmesi, ailelerin büyümesi ve yakınlaşması yönünden önemli rol oynadığı görülmektedir. Düğünler yanı sıra zamanda insanların günlük rutinlerinden uzaklaşıp hoşça vakit geçirmelerine, eğlence ve musiki gibi meslek gruplarının yaygınlaşmasına, sosyal ve psikolojik doyumların sağlanmasına yardımcı olur.

Ataman düğünle ilgili olarak şunları söyler: “Düğün deyince, elbette ki akla gelen evlenme düğünleridir. Evlenme düğünleri; yuva kurmak, ocağın tütmesi, soyun sopun üremesi ve devamı gibi toplumsal ve kutsal düzene bağlı bir temele dayandığı için her çağda, mümkün olduğu kadar parlak ve şatafatlı olmasına büyük önem verilmiştir.”(1992: 1) Yazılı kültür ve edebiyatımızın temel kaynaklarından biri olan Divânü Ligatit-it Türk’te de evlilik ve düğünle ilgili ifadeler yer verildiği görülmüştür: söz gelimi gelin sözcüğünün; “kel-” fiilinden türeyerek “kelin” olarak kullanıldığı görülmektedir.(Atalay, 1998: III-12) Damat sözcüğünün ise “küdhegü” olarak geçtiği görülmüştür.(Atalay, 1998: III- 166)

Düğünler; geleneksel toplumlarda daha çok önem ifade ettiği, gelenek ve göreneklerin daha çok görüldüğü, yeme içme kültürünün önemsendiği törenlerdir.

1. Adıyaman Tarihi ve Coğrafi Özellikleri

Adıyaman güneydoğunun en eski kadim kentlerinden birisidir. Kentin eskiliği ve konumu; kültürel bakımdan köklü bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Kadim ve köklü bir kültüre sahip olan Adıyaman geleneksel ve muhafazakâr bir toplum ve aile yapısının benimsenmesini beraberinde getirmiştir.

Halaçoğlu, Adıyaman ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Güneydoğu Toroslar’ın Malatya dağları adı verilen kesiminin güney eteklerinde, deniz seviyesinden 725 m. yükseklikte kurulmuştur. Anadolu’nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Adıyaman’ın eski adı Hısnımansûr’dur. Kaynaklarda, VII. yüzyılda buraya gelen Emevi kumandanlarından Kays kabilesine mensup Mansûr b. Ca’vene’ye izâfetle bu ismin verildiği zikredilmekte ise de başka bir rivayete göre bu isim Abbâsî Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr’un adından gelmektedir. Ayrıca, Hârünürreşid’in halife olmadan önce burayı yeniden imar ve inşa ettirdiği de bilinmektedir. Bölgede Pirin, Zey, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya’da yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Bunlardan, Adıyaman ve çevresinin sırasıyla Hitit, Humri, Mitanni, Kummuh, Asur, Pers, Kommagene krallıkları ile Roma ve Bizans hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. İlk İslâm akınlarına ise Hz. Ömer zamanında başlanarak asıl fetih hareketleri 670’e doğru Emevi Halifesi Muâvive devrinde gerçekleştirildi ve

Adıyaman, Samsat, Besni ve çevresi ele geçirildi. (1988:377)

Adıyaman’da aşiretlerin geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmesi, geleneksel ve muhafazakâr bir toplum ve aile yapısının sürdürülmesine katkıda bulunmanın yanı sıra toplumda birlik ve beraberliğin devam etmesini de sağlamıştır.

2. Evlenme Yaşı ve Biçimleri

Evlilikteki önemli ölçütlerden biri, bireylerin evlenme yaşına (buluğ)gelmiş olmasıdır. Evliliğin toplumsal ve bireysel bir olgu olması, birtakım şartlara bağlı olarak yapılmasını da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki gerek damat gerekse gelin adayı için yaş ve ailede en büyük çocuk olmak gibi önemli bazı kıstaslar mevcuttur. Zira ailede yaşça bekâr büyük varken küçüğün evlendirilmesi pek hoş karşılanmaz. Öncelik büyüğün olmalıdır anlayışı ile hareket edilir. Ancak son zamanlarda bu anlayış değişmiştir. Gelişen ve değişen hayat koşulları, gelenek-göreneklerin her geçen gün zayıflaması, küçük çocuğun gurbette yaşamak ve çalışmak durumunda kalması, dolayısıyla tek başına hayatını idame ettirmesinin zorlaşması ve kent hayatının yaygınlaşması nedeniyle evlenme yaşı gelen küçük çocuğun; kendinden büyük olandan önce evlendiği görülmeye başlanmıştır.

“Berdel ve beşik kertmesi 1990 öncesine kadar nadiren görülmüş olsa da 1990 sonrasında bu evlilik anlayışının terk edildiğini söylemek mümkündür.”(K.K. 1)

Beşik kertmesi eski Türklerden günümüze kadar gelmiştir: Dede Korkut Kitabında, Bay Biçen Bey: “Beyler, Ulu Tanrı bana bir kız verecek olursa siz şahit olun ki, kızım Bay Büre Bey oğluna beşik kertme olsun.” der. (Ergin, 1989: 124)

Akraba evliliği geçmişte olduğu gibi bugün de tercih edilmektedir ve bu, daha çok akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu geleneksel toplumlarda görülür. Ancak günümüze baktığımızda akraba evliliklerinin önemli ölçüde azaldığını söylemek mümkündür. Teknolojinin her geçen gün gelişme göstermesi, hayat tarzlarının değişmesi, kent hayatının ağır basması, okuryazarlık oranının artması sayesinde evliliğin her aşamasında, tarafların birbirlerini görme anlayışının hâkim olduğunu ve bu anlayışın günümüzde geçerliliğini sürdürdüğünü ifade etmek mümkündür. Gelenek ve göreneklerin, âdetlerin ağır bastığı toplumsal düzende; bu anlayış yukarıda sayılan sebeplerden ötürü, günümüzde toplum bu anlayışı kabullenmek durumunda kalmıştır. Öyle ki günümüzde gençlerin önceden görüşüp evliliğe karar verdikleri, daha sonra ailelerine böyle bir niyetlerinin olduğunu haber verdikleri görülmektedir. Bu durumda ailelere düşen, büyüklük yapıp onların evlenmelerini sağlamaktır.

Yörede evlilik; sadece damat ve gelinin evlenmesinden veya yuva kurmasından ibaret değildir, aynı zamanda damat ve gelinin ailelerinin de birçok yönden bir aile olmasıdır. Aile olgusu, Türk Tarihi boyunca önemsenmiş ve el üstünde tutulan bir olgu olmuştur. Dünya milletleri içinde aile ve akrabalık bağlarının en fazla önemsendiği

toplumlardan birinin şüphesiz Türk toplumu olduğunu söylemek mümkündür. Türkler, tarih boyunca çok sağlam bir aile yapısına sahip olmuş, aile bağlarıyla son derece sıkı, güçlü ve dinamik bir toplumsal yapı oluşturmuşlardır. Böylece her iki aile; iyi günde, kötü günde birlikte hareket eder, acı tatlı her şeylerini paylaşırlar. Bu; aile olmanın, gelenek ve göreneklerin getirdiği bir anlayıştır; bu durum ailelere damat ve erkek tarafı olduğunu unutturmaz, sohbet ve muhabbetler; saygı, sevgi, gelenek ve göreneklere göre yapılır.

Türk kültür ve ananesinde aile toplumun temel kurumlarından ve dinamiklerinden biridir. Bu nedenle evlilik aileler ve toplum nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Evliliğin temelinde aile olmak, yuva kurmak, neslin çoğalması, bir ve beraber olmak, akrabalık ilişkilerinin güçlendirilmesi gibi amaçlar vardır. Evli kişilerin toplum nezdinde farklı bir yeri olur. Şöyle ki kişi evlendiği için, gerek ailesi gerekse toplum tarafından daha değerli olur; çünkü çiftler artık bir anne ve baba adaydır; ailenin ve toplumun büyümesine katkıda bulunacaktır.

Kadim ve köklü bir geçmişi olan “baba aile düzeni”, Adıyaman yöresinde de görülmektedir. Oğuz Kağan destanında Türk aile düzeni ile ilgili şu bilgilere rastlamaktayız: “Oğuz efsanesinde görülen aile düzeni, daha çok baba ailesi ile ilgili idi.”(Ögel, 2001:56) Oğuzlarda ve Adıyaman yöresinde Türk aile yapısının “baba aile” şeklinde olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Baba; aileye hâkim, sözü geçen ve saygı duyulan, bazen toplumda ağırlığı olan bir aile reisi, bazen de toplumun önder kişilerindendir.

Düğünden önce her iki ailenin belirlediği bir tarihte, ev düzme için alışverişe çıkılır. Bu alışverişte, damat tarafı ev eşyalarını daha çok gelin adayının istekleri doğrultusunda alır. Gelin tarafının alacağı eşyalara da damadın büyükleri ya da işi bilen yakın akrabaları karar verir. Her iki durumda aileler birbirlerinin ekonomik durumlarını gözeterek alışverişini yapmaya çalışır. Günümüzde ailelerin bu anlayışı değişmiştir. Eşyalar ya daha önceden alınıyordu ya da sadece damat ve gelin adayları kendi beğenilerine göre ev eşyalarını almaktadırlar. Aslında ailelerin; damadın yakınları ve gelinle ev eşyalarını alması gelenektir, bu geleneğe rale (düğün alışverişi) denir.

Evlilik; her iki ailenin kültür, gelenek ve görenek, düşünüş, yaşayış tarzı, sosyo-ekonomik yapı bakımından birbirine denk ve uygun olmayı gerektirir. Bunun sebebi, evlenecek olanların aile içi herhangi bir anlaşmazlık ve huzursuzluk yaşamaması, sosyo-ekonomik anlamda birbirlerine zor durumda bırakmaması isteğidir.

Bu hususta Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig’de: “Evlenecek kızın soyu-sopu ve ailesi iyi, kendisi de hayâ ve takva sahibi, temiz biri olması gerektiğinden özellikle bahseder.”(1991:324-325)

Günümüzde bu anlayış değişmiş, farklı kültür ve aile yapısına sahip kişilerin de evlendiği görülmüştür. Gelişen teknoloji, değişen hayat koşulları, gelenek ve göreneklerin

her geçen gün daha çok zayıflaması; bu anlayışın değişmesine yol açmıştır. Gelişen teknoloji ve neslin yenilenmesi, yetişen yeni neslin toplum kültüründen, ananelerinden kayıtsız bir şekilde büyümesi, çoğu unsurdan olduğu gibi evlilikte de anlayış değişikliğine yol açmıştır.

“Yörede daha çok tek eşlilik görülür, çok eşlilik nadiren görülmüştür; hatta son 30-40 yılda çok eşliliğin hiç görülmediğini söylemek mümkündür. Evlilik yaşı; 1960 - 1990 arası yıllarda nadiren 15 - 20 yaşları arasında görülse de genel itibarıyla bireylerin reşit olmasından sonra yani 18 yaşından sonra evlendiği daha çok görülmüştür.”(K.K. 5) Yörede 1990 yıllarına kadar 20 yaşına kadar evlen(e)memiş kız veya erkeklere evde kalmış gözüyle bakıldığından, daha erken yaşlarda evliliklerin görüldüğü söylenebilir. Ancak son yıllarda değişen hayat koşulları, gelenek ve göreneklerin terki nedeniyle daha geç yaşlarda evliliklerin arttığı görülmüştür.

3. Evlilik Aşamaları

3.1. Kız isteme

Kız istemeye; ailelerin belli bir gün üzerine anlaşması sonucu, aile büyükleriyle birlikte istemeye gidilir. Kız isteme evresinden önce, evlenme çağı gelen erkek bireyin, evlenmek istediğini bir şekilde belli etmesi veya ifade etmesi gerekir. Yörede; çok eskiden, evlenmek isteyen erkek çocuk, ya bıyık bırakarak ya da pilavın ortasına kaşık saplayarak evlenmek istediğini belli ederdi. Bunun haricinde erkek çocuğun anne ve babası, evlenme yaşının geldiğini düşündükleri çocuğuyla konuşarak veya erkek çocuğun ağzını aramak için; falancanın güzel, maharetli, huyu suyuna uygun kızı var gibi ifadelerle hem çocuğun evlenmek isteyip istemediğini hem de sevdiği bir kızın olup olmadığını öğrenmeye çalışırlardı. (K.K. 7)Sevdiği bir kız olmazsa aile erkek çocuğuna, kendilerine ve çocuğuna uygun olduğunu düşündükleri kızı, çocuğuna söyler, çocuğun kabul etmesi üzerine kızı istemeye gidilirdi. Kız isteme bunlardan sonra başlardı.

Kız isteme; Türk kültüründe evliliğin ilk adımı olması hasebiyle önemsenen merasimlerden biri olmuştur. Ailelerin birbirini tanıma ve kaynaşmaları açısından önem teşkil eden bir tören olarak görülür. Damat tarafı kız istemeye gitmeden önce kızın; ahlakını, görgüsünü, ailelerine uygun biri olup olmadığını, edepli olup olmadığını ve maharetini öğrenmek için bir araştırma yapar. Yapılan araştırma neticesinde kızın toplum ve aile hayatının maddi ve manevi yapısına uygun olması halinde, kız isteme eylemi gerçekleştirilir. İstenecek kızın komşularına, diğer tanıdıklarına ve akrabalarına üstü kapalı bir şekilde çeşitli sorular sorularak kızın özellikleri öğrenilmeye çalışılır; hatta kızın ailesi komşu, tanıdık veya akraba ise bir akşam kız evine ziyarete gidilerek kız tanınmaya çalışılır.

Bu hususta Örnek, şu ifadelerle yer verir: “Geleneksel kesimde evlenme işine girişme, kız bakma, kız arama, kız soruşturma ile başlar. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler; ilkin akrabalarından, komşularından, yakın

çevrelerinden başlayarak kız aramaya çıkarlar.”(2014: 263)

Akraba, komşu ve yakın çevrelerinde başlamaları; bir anlamda, ailenin istediği gelin adayını bulmak istemeleri ve akraba ve yakın çevreden olan kızın gelenek-görenek ve kültür gibi pek çok yönden ailelerine uyumlu olacağı düşünüldüğünden dolaydır. Her aile, çocuğuna; uyumlu, yetenekli, ahlaklı ve huyu güzel olan bir eş adayını bulmak ister. Bu kriterler Türk kültür ve toplum hayatından çok eski zamanlardan beri varolagelmektedir. Amaç; her iki tarafın da sağlıklı ve huzurlu bir evlilik gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu husus Dede Korkut Kitabında, destanlarda ve yazılı pek çok eserde geçer.

Dede Korkut ev hayatı bakımından kadınları bir tasnife tabi tutar ve Karılar dört türlü olduğunu ifade eder: “Birisi solduran soydur, birisi tolduran topdur, birisi evün tayakıdır, birisi niçe söylerisen bayagıdır. İvün tayakı oldur ki yazıdan yabandan bir konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedirür, içürür, ağırlar, azizler, gönderür. Ol Ayşe, Fatma soyıdır. Hanum anun bebekleri yitsün, ocağına buncalayın avrat gelsün. Geldük ol kim solduran sopdur, sabahdanca yerinden uru turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç bir külek yoğurd közler, toyunca tika basa yer, elin böğrine urur, aydur: Bu evi harab olası ere varaldan berü dahi karnum doymadı, yüzüm gülmedi... Ah nolaydı, bu öleydi, birine dahi varayıdım, umarımdan yahşi uyar olayıdı der. Anun gibinün Hanum bebekleri yitmesün, ocağına buncalayın avavrat gelmesün. Geldük ol kim tolduran topdur, depidinçe yirinden uru turdı, elin yüzün yumadan obanın ol uçından bu uçına, bu uçundan ol uçına çarpışdırdı. Kov kovladı, din dinledi; öyledence gezdi. Öyleden sonra ivine geldi, gördi-kim uğrı köpek yike taya ivini birbirine katmış, tavuk kümesine sığır tamına dönmüş. Konşularına çağrur ki; kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can kız, Can paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek, ölmeğe yitmeğe gitmemiş-idüm, yatacak yerüm gine bu harab olasıydı; nolay- idi benüm evüme bir lahza bakay-idünüz, konşu hakkı, Tanrı hakkı deyü söyler. Bunun gibinün hanum bebekleri yitmesün.”(Özsoy, 2006: 52-53)

Yörede misafirperverlik, gelenek ve göreneğe uyma, ahlaka önem verme gibi sebeplerden ötürü, Dede Korkut'ta övülen bir gelin ve eş; hem damadın ailesinin hem de damadın arzu ettiği ve evleneceği kişide görmek istediği özelliklerdendir. Bu anlayış; yüzlerce yıl önceden günümüze ulaşmış ve günümüzde de geçerliliğini sürdürerek gerek toplumsal hayatta gerekse aile hayatında önem teşkil etmektedir.

Damat tarafı kız istemeye gitmeden önce, kız tarafına yakın akrabaları aracılığı ile haber verilir. Bunun için kız tarafı biraz süre ister, istenilen süre zarfında erkek tarafı ve damat araştırılır. Amaç damat ve damadın ailesinin kendi ailelerine uygun olup olmadığını öğrenmektir. Ayrıca yine bu süre içinde aile bireyleri ile bir toplantı gerçekleştirir. Bu toplantıda kızın anne – babası, gelin adayı ve çocukları olur. Damat ve ailesi ile ilgili bütün aile bireyleri fikrini beyan ettikten sonra, nihai karar anne ve baba tarafından verilir. (K.K. 4) Ancak geçmişten günümüze kadar bu anlayışın değiştiği görülmüştür. Söz gelimi, aile bireyleri

kendi aralarında toplanıp karar vermeden önce, yakın akrabalara haber verilir. Kızımızı isteyen var, sizin bu husustaki fikriniz nedir diye şeklinde görüş sorulurdu. Bundaki amaç yakın akrabalardan kızı isteyen olup olmadığını öğrenmektir. Eğer yakın akrabalardan isteyen olmazsa o zaman damat tarafına, belirlenen gün kızı istemeye gelebilecekleri haberi verilir. Kız tarafının haber vermesi, kızını vereceğinin göstergesiydi; kız istemeye damat adayının anne ve babası ile birlikte yakın akrabalardan aile büyüğü olarak kabul edilen birkaç kişi ile gidilir, damat adayı kız isteme merasiminde bulunmaz.

3.2. Sakal Öpme

Sakal öpme geleneği Adıyaman'da düğün merasimlerinin önemli aşamalarından biridir. Geleneksel bir yer olan Adıyaman'da bu geleneğin günümüzde de sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Yörede kız isteme gelenek ve göreneklerin yanı sıra dinî usullere göre gerçekleştirilir.

Kız; Allah'ın emri ve Peygamber Efendimizin kavli ile kızınızı oğlumza istiyoruz, sözleriyle istenir ve söz kesilmiş olur. Yörede buna sakal öpme denir. Bu merasim mevsimine göre, yatsı vakti veya yatsı ile akşam namazı arasında yapılır. Damat tarafı, davet edilen kişi sayısına göre büyük bir tepsi baklava ile birlikte kız tarafına yoğurt götürür. Sohbet ve muhabbetten sonra Baklava ve beraberinde yoğurt yendikten sonra, aynı usulle kız yine istenir, yörede buna da kız isteme denir. Tören bittikten sonra davetlilerin içinde imam/hoca varsa o dua eder, yoksa güngörmüş ve önder olarak görülen yaşlı biri tarafından hayır duası yapılır. Daha sonra kız tarafı ev eşyası, altın miktarı vs. neler istediğini söyler ve ona göre hareket edilirdi. Kız tarafının isteklerinin damat tarafının imkânları ölçüsünde olmasına genelde dikkat edilir; ancak bazı yerlerde bu ölçüye dikkat edilmediği de görülmüştür. Kız tarafı kızı verdikten sonra kalıng/kalın (güvence bedeli) ister. Gelin tarafı gelin olacak kızları için bir miktar takı(altın), bir halı, yatak, ayna vs şeklinde bir çeyiz sandığı hazırlar.(K.K. 5)

Günümüze geldiğinde, bazı yerlerde kız tarafının, damat tarafının maddi imkânlarını çok zorladığını görüyoruz ama büyüklerin araya girmesi ile orta yolun da bulunmaya çalışıldığına rastlamaktayız. Yörede altın ve diğer zinet eşyalarına önem verilmesi, evliliğin oldukça damat tarafını oldukça güç durumda bıraktığı görülmektedir.

3.3. Nişan

Evlilik öncesi yapılan bir çeşit akit/sözleşme olan nişan, evlenmeleri uygun olan kişilerin, birey ve aileler arasındaki karşılıklı sözleşme veya vaattir.

Acar: “Evlenmeleri câiz olan iki kişinin birbiriyle evlenmeyi karşılıklı olarak vaat etmesi anlamına geldiğini söyler.” (2007: 152) Geçmişte nişan törenine damadın ve gelinin yakın akrabaları çağrılır ve nişan töreni kız evinde yapılırdı. Ancak günümüzde, nişan törenine her iki tarafın anne-baba, dede ve amcalarının katıldığını görülmektedir: “Nişan zamanı damat tarafı; nişan elbisesi, kız tarafının istediği altını vs götürür. Eskiden yüzük takma geleneği

olmadığı için yüzük takılmazdı, sadece altın bilezik, kolye vs takılırdı. Damat nişan merasimine katılmazdı. Kız tarafı ise damada gümüş ve altın yüzük, takım elbise; damadın anne ve babasına imkânları ölçüsünde çeşitli hediyeler alırlardı.”(K.K. 11)

Nişan töreninde damat tarafının getirdiği baklava ve ev sahibinin ikramları yendikten sonra, yapılan nişanın hayırlı olması için dua edilir ve oyun oynanmaz, müzik çalınmazdı. Duadan sonra nişan töreni biter ve kız evinden ayrılır.

Yağınlı, nişan töreni için şu bilgilere yer verir: “Nişan töreni başladığında oyunlar oynanırken gelin de oynayanların yanına getirilir, gelin kendi etrafında yavaş yavaş dönmeye başlar; bu esnada geline nişan için alınan elbiseler gelinin boynuna atılır, arkasından akrabalarından da bu şekilde hediyesi olan varsa onlar da hediyelerini gelinin boynuna atarlar. Gelin hanım dönmeyi durdurur, talihi iyi olduğu herkesçe bilinen bir bayan tarafından gelinin başında şeker kırılır, daha sonra gelinin yüzüğü takılır, misafirlere şeker dağıtılır, damadın yüzüğü kendisine gönderilir.”(2004:181)

“Nişan töreninde gelinin oynadığı çoğu zaman görülmüştür. Gelinin başında talihi iyi olduğu düşünülen bir bayan tarafından şekerin kırılır ve gelin damat evine getirildiğinde, damadın evinin üstünden gelinin üstüne şeker atılır/dağıtılır; amaç; bu vesileyle gelin ve damadın birbiriyle iyi geçineceğine inanılmasıdır.”(K.K. 11)

Günümüzde ise nişan törenine damat adayı katılır ve yapılan dua ile gelin ve damat adayına yüzükleri bir aile büyüğü tarafından takılır. Nişan töreninden sonra neşeli müzikler eşliğinde oyunlar oynanır, halaylar çekilir, daha sonra nişan töreni biterdi. Nişandan sonra gelin adayına Ramazan bayramında; kıyafet, yüzük gibi çeşitli hediyeler; kurban bayramında ise kurbanlık koç götürülürdü. Kız tarafının erkek tarafına böyle bir hediye vermesi ise görülmez.

Nişan ile düğün arasının uzun tutulmamasına dikkat edilir; çünkü aranın uzaması; hem dinî açıdan, hem toplum tarafından hoş karşılanmaz hem de uğursuzluk, nişanın bozulması gibi pek çok olumsuzluğa sebep olacağına inanılır.

Ebû Hureyre radiyallahu anh demiştir ki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

“Yedi şey size mâni olmadan salih amelleri işlemekte acele ediniz! Yoksa siz, hâlâ unutturan fakirlik, azdıran zenginlik, keyfinizi kaçıran hastalık, bunak hale getiren ihtiyarlık, ansızın geliveren ölüm, beklenen en şerli şahıs olan Deccal yahut belası en müthiş ve acı olan kıyametin size gelip çatmasını mı bekliyorsunuz?”(Nevevî, 2011: 48)

Görüldüğü gibi burada da nişan ile düğün arasındaki vaktin çok uzun tutulmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Vaktin uzun tutulması aynı zamanda evlenecek adaylar arasında bir soğukluğa neden olabileceği inancı da yaygındır. Her iki aile de bu süreyi uzatmamak için

birbirlerini zor duruma düşürmeden düğünü uygun olan en kısa zamanda yapmaya çalışır. Geçmişte askerlik, yoksulluk, gurbete çıkma gibi sebeplerden ötürü nişan ve düğün arasındaki zamanın uzun tutulması, yukarıda sayılan birtakım huzursuzluklara neden olduğu görülmüş ve günümüzde artık koşulların daha iyi olması sayesinde düğünler en kısa zaman içinde yapılmaya başlanmıştır. Hatta bu hususta atalarımız; yuva kuranın yardımcısı Allah'tır diyerek düğünün en erken sürede yapılmasını salık vermişlerdir.

3.4. Düğün

Düğün; toplum ve kişi hayatında önemli bir yeri, bireyler için ise yeni bir hayatın başlangıcı olan evliliğin önemli basamaklarından biridir. Toplumun kültürünü, folklorunu ve gelenek-göreneklerini önemli ölçüde yansıtan ve evliliğin ilanı olan bir unsurdur.

Düğünler; eskiden damat ailesinin kapısının önünde, sokak ortasında, köyde; davul zurna eşliğinde yapılırdı, gelen çoğu misafir; davulcuya ve zurnacıya bahşiş vererek davulcunun ve zurnacının daha şen şakrak davul zurna çalmasını sağlardı. Günümüzde bu anlayış yerini; düğün salonlarına bırakmıştır. Artık düğünlerin vazgeçilmez adresi düğün salonları ve çeşitli telli ve elektronik çalgılarla birlikte, yörenin önde gelen ses sanatçıları olmuştur. Yöresel sanatçı; ulusal ve Adıyaman yöresine ait parçalar okuyarak kâh eğlendirir kâh hüznlendirirdi. Yöresel türkü ve şarkılar daha çok söylenirdi; zira düğünde yöresel oyunlar oynamak için, daha çok yöresel sanat eserlerinin okunması istenirdi. Sevinç ve hüzn bir arada olurdu; ama neşeli parçalar daha çok tercih edilirdi.(K.K. 7)

“Evlilik âdetleri içerisinde en önemli bölümü teşkil eden düğünler; bütün milletler için somut ve somut olmayan kültürel miras ürünlerinin (çeşitli ritüeller, gelenekler vs.) icra edildiği ortamlardır.” (Irmak, 2018: 242) Toplum ve kişi hayatında önemli bir yeri olan ve bireyler için yeni bir hayatın başlangıcı olan evliliğin önemli basamaklarından düğünler, Türk kültürünü, folklorunu ve gelenek-göreneklerini önemli ölçüde yansıtan ve evliliğin ilanı anlamını taşımaktadır. Düğünle ilgili olarak Saraç şu ifadeleri kullanır: “Kız beğenme ile başlayan sürecin son aşaması olan düğün, resmî nikâhtan sonra, içinde yaşanan toplumun da bir nevi onayıdır. Asıl amaç gelin ve damadın birlikteliğinin toplum üyeleri önünde bir kez daha geçerli kılınmasıdır.”(2014: 61)

Düğünler; gelenek ve göreneklerin, örf ve âdetlerin uygulandığı önemli aşamalardan biridir. Bununla ilgili Alsaç'ın şu ifadelerine yer verdiği görülmektedir: “Örf ve âdetlerin en canlı uygulamalarından biri evliliğin düğün aşamasıdır. Düğün, aile olma bağlamında ortak yaşamı, kutsal değerleri vb. kültür kodlarının işlev kazandığı bir törendir. Geleneklerin uygulanması bakımından düğün törenleri evlilik aşamalarının paylaşımını yansıtan ve geleneklerin korunduğu önemli bir aşamadır.”(2022:103)

“Düğünden bir hafta önce davetiyeler dağıtılır. Bu davetiye bazen zarf içinde düğüne davet etmek için bir mesaj, bazen

de davet zarfı yerine gömlek, kumaş gönderilirdi; fakat gömlek ve kumaş düğün sahibinin yakın aile dostlarına, akrabalarına gönderilirdi. Davetiye dağıtan kişiye, daveti alanlar kendi imkânları ölçüsünde para(bahşiş) verirdi. Düğün; bayrak asma âdetiyle cuma günü öğleden sonra başlar, üç gün üç gece sürerdi, bayrak direğinin ucuna soğan geçirilir ve/veya üzerlik otundan yapılmış bir nazarlık takılır.”(K.K. 3)

Bayrak asmak, düğün evine bayrak dikmek, yörenin pek çok yerinde görülen eski bir âdettir. Düğün bayrağın dikilmesi ile başlar ve gelin karşılamaya gidildiğinde bayrak alınır ve gelin böylece aynı bayrakla karşılaşılır. Bayrak asılmasının sebebi, düğünün başladığını haber vermektir. Bayrak direğinin ucuna soğan ve/veya üzerlik otundan yapılan nazarlık takılır. Bunun sebebi de nazardan korunma ve düğünde herhangi bir olumsuzluğun meydana gelmemesi isteğidir.

Nazarla ilgili olarak Hz. Peygamber şu hadisi söylemiştir: “Göz değmesi haktır. Deveyi kazana, insanı da kabre girdirir.” (El Aclûnî, 2019: 76)

“Düğün yemeği için büyük ve küçükbaş hayvanlar kesilir, kesilen hayvanların etini erkekler doğramaya çalışırken köyün kadınları da düğün yemeğini hazırlar. Düğün yemeği imece usulü ile davetlilerin sayısına göre büyük yedi sekiz kazanda hazırlanır. Düğün süresince ikram olarak gelen davetlilere ayrıca çay, kahve, soğuk içecekler ikram edilir. Düğün sahibi sadece bu hizmeti yerine getirmek için birkaç kişiyi görevlendirir; zira yörede gelen misafirler en güzel şekilde ağırlandıktan istenir ve düğünler, bu durum ailenin kendisini göstermenin bir aracı olarak da değerlendirilir. Köyde bulunan yakın akraba, konu komşudan düğün yemeğini yapmak için kap kakac getirilir. Düğüne dışarıdan gelen davetlilerin oturumları için mevsim yazsa damlara halılar serilir, yemek verilir.” (K.K. 11) Düğün evinde yatacak yer yetmezse yakın akraba ve komşular misafirleri evlerinde üç gün üç gece yatırılır. Yatıya kalan misafirler kahvaltılarını misafir oldukları evlerde yapar. Üç gün üç gece süren düğünde her gün iki öğün (öğlen ve akşam) yemek hazırlanıp ikram edilir. Düğün yemekleri büyük kazanlarda yapılır. Bu yemekler; etli kuru fasulye etli pilav, baklava ve içecek olarak da daha çok ayran tercih edilir. Düğünlere yörede ayrı bir önem verilir. Aileler imkânları dâhilinde dillere destan bir düğün yapmaya çalışır. Düğün, bir anlamda her iki ailenin, özellikle de damat tarafının kendini ispatlama, gösterme simgesi olarak görülür.

“Gelin ve damada düğün yemeği yedirilmez; çünkü bu yemeğin gelin ve damat arasında geçimsizliğe sebep olabileceği düşünülür.”(K.K. 7)

Günümüzde bu anlayış değişmiş; gelin ve damadın düğün yemeğini yediği görülmeye başlanmıştır. Bu durum; zamanla gelenek ve göreneklerin, inanışların değiştiğini gösterir. Gelenek ve görenekler, inanışlar; toplumların sosyal, ekonomik, okuryazarlık oranına ve dış etkilere açık olup olmamalarına göre, değişimi yaşayan önemli toplumsal değerler olarak kendini göstermektedir. Şehir kültüründe bu değişimin daha hızlı olduğunu söylemek mümkündür.

Fotoğraf 1.(K.K. 13)

“Düğünde davul zurna eşliğinde yöresel oyunlar oynanır; ancak damadın ve gelinin anne babası, gelin ve damat, oyunlara hoş görülmediği için katılmazlar. Oyunlara düğüne gelen davetliler, akrabalar, komşular ve gençler katılır.”(K.K. 3)

Bu hususta Eker şu bilgilere yer verir: “İnsanları bir araya getiren, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendiren, ortaklığı pekiştiren; kişilerin birbirlerine ve topluma karşı nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren; insanları sahip oldukları mirasın bilincine vardırarak, gelenek-göreneklerini, inançlarını, değer yargılarını, törelerini canlandıran; eğlendiren, mutluluk veren fonksiyonları ile ‘düğün’, Türk kültürünün en önemli ve temel unsurlarından biridir.”(2000:92)

“Geçmişte düğün hediyesi/takıları için ayrı bir zaman dilimi veya tören yapılmazdı. Hediye/takı(altın) getiren misafirler; damadın ailesinin evine hediye/takılarını takdim ederlerdi. Hediyeler; daha çok 15-20 kiloluk küp şeker, yemeklik yağ veya küçükbaş hayvan, çeşitli ev eşyalarından oluşurdu.”(K.K. 13) Fakat günümüze gelindiğinde bu anlayışın değiştiğini görmekteyiz. Hediye/takılar damat ve geline verilir veya kurulan bir masaya konulan küçük kutulara koyulmaya başlanmıştır.

3.5. Kına Gecesi

Cumartesi gecesi gelin kınası yakılır. Gelin kınası yakılacağı zaman âdet olduğu üzere bakır ve büyük bir leğenin üzerine gelin oturtulur. Gelinin kınasına damat, damadın anne ve babasından başka herkes gidebilir. Damadın, gelin kınasına gitmemesi, Türklerde çok eski zamanlardan beri görülen gelenektir. Toplumun gelenek – görenekleri, kültürü, yaşam tarzı, inançlarının edebi eserlere yansması kaçınılmazdır. Gelenek - görenek ve kültür; bir milleti millet yapan önemli faktörlerdendir. Dolayısıyla her millet, gelenek – görenek ve kültürünü yaşayarak ve yaşatarak kendinden sonraki nesle aktarmak ister; zira bir milleti millet ve toplumu toplum yapan öğelerin başında yaşanan ve yaşatılan gelenek ve göreneklerdir.

“Gelin Taşları” efsanesinde de damadın gelin evine gitmediği ifade edilmektedir: “Erzurum’un Aşkale İlçesinin Kandilli Bucağına bağlı Merdiven köyünde,

evlenme çağına gelen delikanlıya komşu köylerinin birinden güzel bir gelin getirilmektedir. Gelini getirecek alayda damadın erkek kardeşi de bulunmaktadır. Bölgenin âdetine göre damat, gelin getirecek alayda bulunmaz.” (Sakaoğlu, 2013: 17).

“Kına gecesi; kız tarafında yapılır ve yakın akraba ve misafirlerden oluşan bir grup kız evine akşam vakti gider ve gelinin eline kınayı yakar. Kına gecesinde çeşitli oyunlar oynanır ve türküler söylenir:

Şehirden bu yana gelin almak zordur, zor
Şehirden diğer yana da gelin almak zordur zor
Kim kışın gelin alırsa çok zor olur, çok zor.
Kışın karlıdır, gelin almak zordur, zor.(K.K. 5)

Bu türkü ile gelin ve annesi ağlatılır. Gelinin avucuna kına yakılacağı zaman, gelinin başına önce beyaz bir tülbent (başörtüsü),beyaz tülbendin üstüne de kırmızı yazma çekilir; buradaki amaç gelinin yüzünün görülmesini engellemektir. Son zamanlarda gelinin avucuna koyulması için, gelinin kaynanası tarafından kınaya gelen genç davetlilere küçük bir altın verilir ve bu küçük altın gelinin avucuna kına yakılmadan önce koyulur. Gelinden kalan diğer kına da düğüne gelen davetlilerin eline sürülür. Gelin daha sonra bir odaya alınır, sabaha kadar, yakılan kına nedeniyle gelin avucunu yıkamaz. Daha sonra gelinin elleri sabah yıkanır, gelinin avucuna sürülen kınadan biraz alınır ve damadın avucuna sürülür.

Yöresel Kıyafetlerle At üstünde Bir Gelin. Fotoğraf. 2(Yağınlı, 2004:184)

Geline, düğün kıyafeti olarak hezar (siyah çarşaf) veya yöresel kırmızı kıyafeti (bir çeşit yöresel örtülü kıyafet) düğüne gelen genç kızlar giydirir. Günümüzde artık siyah

çarşaf yerine beyaz gelinlik giydirilmektedir. Yine sabahleyin gelinin kaynanası, geline takacağı takıları, genç bir kıza vererek geline taktırır, daha sonra gelin, düğüne gelen misafirler ve akrabalar tarafından atla damadın evine götürülür, günümüzde artık at yerine araba tercih edilmektedir.(K.K. 5)

Sözlü kültürün teknoloji, değişen sosyo-ekonomik koşullar, köyden kente göç gibi güçlü şartlar karşısında değişmeden kalması artık imkânsız bir hal almıştır. Ataların; söz uçar, yazı kalır sözü sözlü kültür ürünlerinin yazıya geçirilmesi hususundaki önemi ortaya koymaktadır. Sözlü kültürün yazıya aktarılması; hızlı değişimin önüne geçebileceği gibi, meydana gelen dönüşümün de eskiden tamamen bağımsız olmasını engelleyecektir. Ancak her geçen gün sözlü kültür değişmekte; hatta kaybolmaktadır. Gerek hızla gelişen teknoloji gerekse diğer faktörler karşısında sözlü kültürün korunması, ancak kuşaktan kuşağa doğru şekilde aktarılması ve yazıya geçirilmesi ile mümkün olacaktır.

Ayrıca kına gecesi söylenen bu türkü ait olduğu toplumun tecrübelerini ve hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Türküde şehirlî ve köylü ayrımının olduğunu görmekteyiz; çünkü şehir hayatı yaşayan birinin köy hayatına uyum sağlamasının güç olduğuna inanılır.

Kına gecesinde 1960 – 1980’li yıllar arasında şunların yapıldığı da söylenir: “Damat tarafından bayanların bu kına gecesi, davul-zurna ekibi ile kız evine gidip eğlendiği, talihli ve hamarat olduğu düşünülen birkaç bayanın mumlarla gelinin etrafında dönmeye başladığı söylenir. Ayrıca gelinin el ve ayaklarına kına yakıldıktan sonra, el ve ayaklarının kınanın iyi tutması için bezle sarıldığı, kına yakılırken gelinin avucuna altın ya da para konulduğu ve bu altın/paranın daha sonra damada verildiği görülür, damadın, bereketli maddi bir hayata sahip olmak için onu cüzdanında veya cebinde taşıdığı ifade edilir.”(K.K. 5)

Kına gecesinden sonra, sıra damat giydirmeye gelir, damat pazar günü giydirilir. Pazar günü davetliler öğle yemeğini yedikten sonra, sırada damadın giydirilmesi vardır. Damadı giydirmek için damat düğünün yapıldığı yerden ayrı bir meydana götürülür. Bu meydana davetlilerin hepsi gider. Bu meydana davul zurna eşliğinde gidilir ve damadın kız kardeşleri damadın önünde oynayarak meydana kadar gider. Damadın düğün kıyafetleri bir kalbur üzere baş üstünde taşınarak meydana götürülür. Meydanda bir yandan yine davul zurna eşliğinde halay çekilip oyunlar oynanırken bir yandan da damat, arkadaşları tarafından giydirilir. Damada gömlek, ceket ve yöresel bir kıyafet olan şalvar giydirilir. Başına da sekiz köşeli kasket takılır. Damat giydirildikten sonra damat, arkadaşları veya akrabaları tarafından evine götürülür. Ardından düğün biter.

Damat giydirme hakkında Yağınlı’nın şu bilgilere yer verdiği görülür: “Gelin geldiği günün, akşam namazından sonra damadın arkadaşları gelir, damatlıklarını giydirirler. Hangi parça giydiriliyorsa koro halinde ‘mübarek ola.’

diye bağırır. Neşe, şakalaşma ve eğlence içerisinde giydirirler. Berber gelir, orada damat tıraşı yapar. Hazırlıklarını tamamlar.(184: 2004)

3.6. Nikâh-Gerdek

Evliliğin en önemli ve nihai aşamalarından biri olup evliliğin resmî ve dinî bir nitelik kazanması için atılan adımlardan biridir. Evlenme, bireyin bir statüden (bekârlık), başka bir statüye (karı-koca) geçtiğini gösteren bir geçiş dönemidir. (Irmak, 2016: 122)

Evlilik; hem bireysel hem de toplumsal anlamda Türkler için önemli bir eşik olarak görülen, gerek damat gerekse gelin tarafı için büyük önem arz eden, evlenme yaşı gelen bireylerin yuva kurmak için başvurduğu yollardan biridir. Evlilik, başlayacak olan yeni hayatın sevgi ve samimiyetle resmîyete kavuşmasıdır.

Türk kültüründe olduğu gibi, Adıyaman'da da İmam nikâhı ve resmî nikâh olmak üzere iki çeşit nikâh karşımıza çıkmaktadır. İmam nikâhı, resmi nikâhtan yani düğünden kısa bir süre önce kıyılır. "Bu nikâhta imam, gelin adayına, damat adayından mihir (Mehir, mihir) isteyip istemediğini, istiyorsa ne kadar istediğini belirtmesini ister."(K.K. 2) Gelin adayı istediği mihiri damat adayı verirse imam nikâhı kıyılır. Resmî nikâh ise imam nikâhından sonra kıyılır. Ancak bu anlayışın geçmişle kıyaslandığında, günümüzde değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Toplum ve aile yapısına bağlı olarak aylar önce de imam nikâhının ve resmî nikâhın kıyıldığı görülmektedir. Bu durum; hem ailelerin birbirlerine olan güveni ve aile olmaya başladıklarını, hem de çiftlerin ciddi olduklarını bize göstermektedir.

Bilmen nikâhı şöyle ifade eder: "Nikâh denilen evlenme akdi (sözleşmesi) karı koca olacak Müslümanlar veya bunların velileri yahut vekilleri arasında iki mümin erkeğin veya bir erkekle iki mümin kadının şahitlikleri ile gerçekleşir. Çiftlerden biri tarafından teklif ve diğeri tarafından kabul olur. Şöyle ki; ben seni zevce edindim diye yapılan teklife, karşı taraf da kabul ettim der. Çiftlerin veli veya vekilleri; ben falanın kızı falanı, velisi veya vekil olduğum falan için zevce olarak kabul ettim diye yapılan teklife karşı, ben de falan kimseyi velisi veya vekili bulunduğum falancaya veli veya vekil olarak evlendirdim diyerek şahitler nikâha şahadet eder. "(2019: 618-619)

"Sözlükte mehir (mehir) "ücret" mânasına gelir. Bir fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmesi bu uygulamanın evlilik kurumunun Sâmi kültüründeki ilk şekilleriyle irtibatlı olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak üçür, farîza ve saduka (çoğulu sadukât) kelimeleri geçmektedir. Hadislerde bu mânada daha çok mehir ve sadak terimlerine rastlanmaktadır. Bazı durumlarda "misil mehir" anlamında ukr kelimesi de kullanılmıştır. Türkçede ise daha çok mihr şeklinde kullanılır."(Aydn, 2003: 389)

Geleneksel toplumlarda din önemli bir faktördür. Dinî bir hayat yaşama gayreti çoğunlukla tercih edilir, aile ve toplum hayatı buna göre düzenlenir. Adıyaman yöresinin gelenek-görenek ve yaşam tarzına baktığımızda, bunların

muhafazakâr bir yapıya bağlı olarak meydana geldiğini görmekteyiz. Toplumun hayatına yön veren, onu düzenleyen birçok faktörün dinî temeller üzerine oturtulduğu görülmektedir. Bu nedenle yapılan evliliklerde din önemli bir faktör olarak karşımızda belirir.

Bu hususta Hazreti Muhammed (sav)'in şu hadisi şerifi örnek verilebilir: "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim..."(Görmez- Özafşar vd. 2020: 31)

Yörede hem Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmak hem neslinin çoğalmasını, devamını sağlamak hem de daha güçlü ve nüfuzlu bir aile olmak için evlilik önemli bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yine yörede çocuk sayısının çok olmasına (ortalama 7-8) önem verilirdi. Bu durum bir güç göstergesi olarak değerlendirilirdi. Ayrıca çalışma hayatında da bu sayıca çokluk önemli bir yer tutuyordu. Günümüze geldiğinde artık çok çocuklu aile düşüncesi, yerini az çocuklu aile düşüncesine bırakmıştır. Değişen hayat koşulları, arzu edilen sosyo-ekonomik hayat düzeni ve kentleşme sorunu; az çocuklu bir aile hayatını getirmiştir.

"Gelin; kendi evine(damat evi) getirilirken, damat tarafı gelini bayrakla karşılamaya giderdi, sonra evin avlusuna geldiğinde attan inmeyerek kayınbabasından inek, koyun vs. isterdi. Kayınbaba, gelinin istediklerini verdikten sonra gelin attan inerdi. Ayrıca gelin attan indiği zaman da kurban kesilirdi. Gelin içeri girdiğinde, kucığına bir kız, bir erkek çocuk verilirdi ve gelin de çocuklara para verirdi. Gelinin kucığına çocukların verilmesindeki gaye; gelinin çocuklarının olmasının istenmesidir.(K.K. 9)"Gelin içeriye girdiğinde, annesinin ayakkabısına koyduğu parayı; gelinden sonra içeriye giren ilk kişi alırdı."(K.K. 8)

Günümüzde düğün konvoyu yapılmakta, gelin ve damat kendi evlerine getirilmeden önce huzurlu bir aile hayatını yaşamaları için bir türbeye giderek dua ederlerdi.

"Gelin, damat evinden içeri girmeden, avludayken damat evinin damına çıkan kişiler tarafından gelin, damat ve düğüne gelen misafirlerin üzerine çikolata ve şeker atılırdı. Burada amaç, gelin ve damadın ağız tadıyla hoş bir ömür ve evlilik hayatı geçirmelerini dilemektir."(K.K. 10)

"Gelin damat evine vardığında bayan davetlilerden biri tarafından attan indirilir. Çeyiz sandığı gelin damat evine gittiği gün götürülür. Çeyiz sandığının içinde bir kilim (halı), gelinin kıyafetleri ve damadın düğün kıyafeti olur. Damada düğün kıyafeti kayınpederi tarafından alınır ve gelinin çeyiz sandığına koyulur."(K.K. 12)

Damat ve düğüne gelen davetlilerin çoğu yatsı için camiye gider. Camide mevlit okunur, duası yapılır. Yatsı namazı kıldıktan sonra damadın koluna girilir, koro halinde kasideler söylenerek evine getirilir. Kapı önünde gerdek gecesi duası yapılır. Damat tebrik edilerek gerdeğe konur.(184: 2004)

3.7. Çeyiz Dağıtma

Gelin; âdet olduğu üzere, artık kendi evine girdiğinde kendisini görmeye gelenlere birtakım hediyeler verir, buna çeyiz dağıtma denir.

“Gelin tarafından küçük çocuklara beyaz renkli ipekli cep mendili hediye olarak verilir. Burada amaç, yeni evli çiftin nazardan korunmak istenmesidir. Düğünden üç gün veya bir hafta sonra gelin eşiyile birlikte, kendi ailesini ziyarete gelip el öper ve orada kendisini ziyarete gelen yakın akrabalarının yanında âdetten gözyaşı dökerdi.

Gelin; damat evine getirildikten sonra bir perde arkasına almır. Yeni evinde kendisini görmeye gelen misafirlere bohçasından çorap, mendil gibi hediyeler verirdi.”(K.K. 3)

“Gelin, damatla birlikte kayınbabasının evine gidip geldikten sonra; gelinin anne babası ve kardeşleri hazırladıkları bir bohça ile gelinin evine giderdi ve yine damadın ailesi kaç kişiden müteşekkilsen her biri için ayrı ayrı bohça hazırlardı. Aynı şekilde, damadın ailesi de gelinin aile bireyleri kadar bohça hazırlayıp gelinin ailesinin evine bohça götürürdü; hediyeleşme bittikten sonra yemek yenir, sohbet edilirdi.”(K.K. 6)

Hediyeleşme Türk kültürünün önemli geleneklerinden biridir. Hediyeleşmek insanları birbirine yakınlştırmanın yanı sıra birbirini tanıma imkânı veren, küskünlerin barışmasına vesile olan önemli bir gelenektir. Nitekim İslam’da hediyeleşmek sünnettir. Bu hususta Ebû Hureyre’den nakledildiğine göre Hazreti Peygamberin hadis-i Şerifi şöyledir: “Hediyeleşin. Çünkü hediye, gönülden kını söküp atar...”(Görmez-özafşar vd.: 2019: 365)

SONUÇ

Evlilik; Türk toplum hayatı ve kültüründe hem dinî ve toplumsal hem de bireysel açıdan önem arz eden önemli geçiş dönemlerinden biridir. İnsan hayatının önemli dönüm noktalarından biri olan evlilik; aile ve yuva kurmak, neslin çoğalması, devlet, aile ve toplumsal mevcudiyetin devamı için kültürel ve geleneksel yönlerden hayati önem teşkil eden olgulardandır. Türk kültüründe her yörenin kendine has kız isteme, nişan, nikâh ve evlilik merasimleri görülmektedir. Türkiye’nin bir kavşak konumunda olması; farklı medeniyetlere beşiklik etmesine vesile olmuştur. Bu durum Türk kültüründe farklı kültürel zenginliklere, gelenek ve göreneklerin belirmesine zemin hazırlamıştır.

Adıyaman evlilik âdetlerinde yaygın olmasa da başlık parası, beşik kertmesi gibi eski Türk evlilik âdetlerinden izler taşıdığını görüldüğünü söylemek mümkündür. Genel itibariyle değerlendirdiğimizde gelenek ve göreneklerine bağlı bir şehir olarak göze çarpmaktadır. Bireysel ve toplumsal hayat içinde gelenek ve göreneklerini koruyup gözeten, yaşayan ve yaşatan; sonraki nesillere bu manevi ve kültürel mirası öğreten bir Anadolu şehridir. Bu; önemli geçiş dönemlerinden biri olan düğünlerde de kendini göstermiştir. Düğünler tam anlamıyla yörenin kültürünün, folklorunun ve gelenek – göreneklerinin görüldüğü toplumsal ve kültürel bir unsurdur.

1960 – 1990 yılları arasında yapılan düğünlerde, yöresellik ve geleneksellik ağır basarken 1990-1995 sonrasında bu yöresellik ve gelenekselliğin yerini, modern düğünlere bıraktığı görülmüştür. Düğünlerin modern şekline gelmesinde; okuryazarlığın artması, teknolojinin gelişmesi, değişen hayat koşulları, gelenek ve göreneklerin her yeni nesle olduğu gibi aktarılamaması, köy-kent hayatının değişmesi, göç, ölüm gibi faktörler etkili olmuştur. Atalarımızın, eğitim ailede başlayan ilk kültürü için önem arz etmektedir; çünkü ailede başlayan ilk eğitim ve aile yapısı, bize; sözlü kültürümüzün devamı, korunması ve şekillenmesi bakımından önemli bir hususu göstermektedir. Her neslin yetişmesi ile toplumun gelenek-görenek, kültür ve folklor yönünden yeniden şekillendiği yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- Alsaç, F. (2022), Orta Asya'dan Anadolu'ya Baraklar "Medya Aracılığıyla Kültürel Bellek Mekânlarının Korunması: Türkmen Evlenme Âdetleri Bağlamında 'Türkmen Düğünü Dizisi', Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları
- Atalay, B. (1998), Divânü Lügati't-Türk Tercümesi, C.I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ataman, S. Y. (1992), Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Ritleri, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (2019), Büyük İslam İlmihali 37.B. İstanbul: Semerkand yayınları.
- Eker, G. Ö. (2000), "Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğününün Ritüel Açısından Değerlendirilmesi", Milli Folklor 12 (46), 92-100.
- El A., İ. B. M. (2019), Keşfü'l-Hafâ C. 2. İstanbul: Beka yayıncılık.
- Ergin, M. (1989), Dede Korkut Kitabı I, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Görmez, M.- Özafşar M. E. vd. (2019), Hadislerle İslam C. 4. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık.
- Görmez, M.- Özafşar M. E. vd. (2020), Hadislerle İslam C. 4. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık.
- Halaçoğlu, Y. (1988), Adıyaman, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.1, 377-379.
- Has Hacıp, Y. (1991), Kutadgu Bilig (çev. R. Rahmeti Arat) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Irmak, Y. (2016), "Doğumdan Ölümüne Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bingöl Üniversitesi, 6 (11), 113-132.
- Irmak, Y. (2018), Almancı Batı Avrupa Göçmen Türk Toplumuna Sosyo-Kültürel Bir Bakış, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Nevevî, İ. (2011), Riyâzu's Sâlihîn Muhtasar 8. Baskı, İstanbul: Işık yayınları.
- Ögel, B. (2001), Türk Mitolojisi I, İstanbul: MEB.
- Örnek, S. V. (2014), Türk Halkbilimi, Ankara: Bilgesu.
- Özsoy, B. S. (2006), Dede Korkut Kitabı, Ankara: Akçağ.
- Sakaoğlu, S. (2013), 101 Anadolu Efsanesi. Ankara: Akçağ.
- Saraç, Ö. (2014), Halkbilimi Açısından Boyabat'ta Kültürel Değişim, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Doktora tezi, Samsun.
- Yağınlı, A. A. (2004), Adıyaman Ağzı ve Kültürü Adıyaman: Özgül Ofset.

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak Kişi No	Ad Soyad	Doğum Yılı	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Mesleği
K.K. 1	Abuzer Bektaş	1950	Adıyaman	Okur yazar	Çiftçi
K.K. 2	Aydın Karakaş	1961	Adıyaman	Lise	Çiftçi
K.K. 3	Ayşe Toprak	1962	Kâhta	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 4	Ebubekir Aytekin	1951	Adıyaman	Üniversite	Öğretmen
K.K. 5	Fatma Toprak	1950	Kâhta	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 6	Fidan Karakaş	1962	Adıyaman	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 7	Fidan Öztürk	1953	Kâhta	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 8	Hatice Toprak	1960	Adıyaman	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 9	Mahmut Yücedağ	1973	Adıyaman	Üniversite	Öğretmen
K.K. 10	Mustafa Özleyik	1953	Kâhta	İlkokul	Çiftçi
K.K. 11	Müslüm Toprak	1958	Samsat	Lise	Esnaf
K.K. 12	Rıfat Devran	1964	Adıyaman	İlkokul	Esnaf

EXTENDED ABSTRACT

Weddings; Marriage is one of the important stages of marriage, which is one of the transition periods of human life, and is one of the elements that reflect the folklore, culture, lifestyle, customs, traditions and customs of the nation to which it belongs. Weddings have an important place in experiencing and keeping alive the oral culture of a nation; It plays an important role in strengthening unity and solidarity, and in the growth and closeness of families.

Girl; By the command of Allah and the words of our Prophet, we want your daughter for our son, the request is made with the words and the promise is broken. In the region, this is called beard kissing. This ceremony is performed at isha time or between isha and evening prayer, depending on the season. Depending on the number of people invited, the groom's side brings a large tray of baklava and yoghurt to the girl's side. Before the stage of wanting a girl, a boy of marriageable age must somehow show or express that he wants to get married. In the region; Long ago, a boy who wanted to get married would indicate that he wanted to get married by either growing a mustache or sticking a spoon in the middle of the rice.

Getting a bride and a wife, which is praised in Dede Korkut for reasons such as hospitality in the region, complying with traditions and customs, and attaching importance to morality, are among the characteristics that both the groom's family and the groom desire and want to see in the person they will marry. This understanding; It has survived hundreds of years ago and continues to be valid today, and is important in both social and family life.

In the past, the close relatives of the groom and the bride were invited to the engagement ceremony and it was held at the girl's house. However, today we can say that the parents, grandparents and uncles of both parties attend the engagement ceremony. "At the time of engagement, the groom's side; He takes the engagement dress, the gold the girl's side wants, etc. During the engagement ceremony, after eating the baklava brought by the groom and the treats of the host, they would pray for the goodness of the engagement and no games or music would be played. After the prayer, the engagement ceremony ends and the girl leaves her home.

Nowadays, the groom candidate attends the engagement ceremony and, after a prayer, the rings are put on the bride and groom candidate by a family elder. After the engagement ceremony, games would be played accompanied by cheerful music, halay dances would be performed, and then the engagement ceremony would end. After the engagement, during the Ramadan holiday to the bride-to-be; various gifts such as clothes and rings; During the Eid al-Adha, a sacrificial ram was taken. Such a gift from the girl's side to the boy's side is not seen.

It is also said that the henna night was held as follows between the 1960s and 1980s: "On this henna night, the ladies from the groom's side go to the girl's house with the drum and flute team, and after having fun, a few ladies who are considered to be lucky and skillful begin to circle the bride with candles. After henna is applied to the bride's hands and feet, her hands and feet are wrapped with a cloth to ensure that the henna adheres well. While henna is being applied, gold or money is placed in the bride's palm and this gold/money is given to the groom, who carries it in his wallet or pocket. The purpose here is to want the groom to have a fruitful material life.

When the bride arrives at the groom's house, she is dismounted from the horse by one of the female guests. The dowry chest is taken to the bride's house on the day she goes to the groom's house. Inside the dowry chest are a rug (carpet), the bride's clothes and the groom's wedding outfit. The groom's wedding outfit is bought by his father-in-law and placed in the bride's dowry chest.

The aim of this study is; It is to show the many changes that have occurred in Adiyaman weddings from past to present. Namely, while between the 1960s and 1990s, the bride was dressed in a black local outfit instead of a wedding dress - although this outfit is still worn in very few places today - it is seen that this has been replaced by a white wedding dress today. Change and transformation; It has begun to make itself felt more and more in every segment of society with each passing day.